Ахундов С.С.

Əsərləri.

АРХИВ

SÜLEYMAN SANİ AXUNDOV

ƏSƏRLƏRİ

Azərbaycan Milli
Kitabxanası
17018

Redaktəsilə

Şəki şəh. Mərkəzi Tipik
AXTYBLAN-ın Sb
Mərkəz Tipik Kitabxanası
imeni
S. ƏBİRİ

AZƏRNƏŞR
BƏDİİ-ƏDƏBİYYAT ŞÖ'BƏSİ

SYLEJMAN SANI AXUNDOV

Sylejman Sani 21 oqtjabr 1875-çi ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. Atası Rzaqulu bəj Axundov, anası Dyrnisə xanım Vəlibəj zadə Qarabaq nyçəbasındandır. Sylejman coçuq ikən atasını qajıb etdikdən sonra dajısı Səfərəlj bəj Vəlibəjov vasitəsilə Zaqafqasja darylmyəlliminin tyrk şö'bəsinə daxil olmuşdur. 1894-çy ildə darylmyəllimini bitirərək Bakıda 3-çy «rus-tatar» məktəbinə myəllim tə'jin olunmuş. O zaman Bakıda tyrk zijalılarından mytərəqqi bir qrup əmələ gəlmişdi. Bunu təşkil edənlərin əksəri myəllimlər idi: Nəriman Nərimanov, Sultan Məçid Qəni zadə, Həbib bəj Mahmudbəjov, Məhəmməd Həsən Əfəndijev, Əli Çabbar Ismajılov, A. Çəbibəjov, Nəçəfqulu bəj Vəlijev, Ə. H. Haçıjev və qejriləri.

Sylejman Sani bu qrupa daxil olaraq myəllimlik vəzifəsilə bərabər içtimai işlərdə calışmaqa başlajır. O zaman şəhərin ycdə iki pajını təşkil edən tyrklərin jalnız yc ibtidai şəhər məktəbi vardı. Fanatik mollaların tə'siri altında bulunan əvam çəmaət bu məktəblərə «rus məktəbi» adı verərək, uşaqlarını qaranlıq, rytubətli mollaxanalara verib bunları boş buraqırdılar.

Mollalar ilə myəllimlər qrupu arasında amansız mybarəzə gedirdi. Əvam kytlənin gəzlərini acmaq ycyn iki ymdə jol var idi: biri mətbuat, digəri teatro. Mətbuat tyrklər ycyn o zaman qapalı idi. Te-

atro jolu acьq isə də, car senzuru da jatmamьşdь. Fəqət jenə də bu jolda calьşmaqь qrup özy ycyn birinçi vəzifə sanьrdь.

Sylejman Sani Bakьja gəldiji gyndən myəllim arqadaşlarь ilə bahəm tyrk səhnəsində həvəskar aqtijor sifətilə ojunlarda iştirak etməjə başlajьr. Ilk dəfə səhnəjə Nəriman Nərimanovun «*Nadanlьq*» adlь façiəsində cьqьr.

Sylejmanьn jazьcьlьqь 1899-çu ildə jazdьqь «*Təməhkar*» adlь beş pərdəli qomedja ilə baslanьr. Bu əsər həmin ildə Nikitinin sirq-teatrosunda ojnanьr. Böjyk myvəffəqijjət qazanьr. Əsər o gyndən tyrk səhnəsində məhkəm jer dutaraq Şuralar zamanь da dəfələrlə ojnanьr.

1905-çi inqilabьndan sonra tyrklərə mətbuat jolu acьlьr. Bakьda qəzetlər, zurnallar nəşr edilməjə başlanьr. Sylejman Sani «*Irşad*», «*Tərəqqi*» qəzetlərində kicik hekajələr jazmaqa başlajьr. Az bir zamanda Bakьda «*Niçat*», «*Nəşri məarif*», «*Çəmijjəti-xejrijjə*», «*Səfa*», «*Səadət*» kibi çəmijjətlər acьlьr. Sylejman Sani bunlarda iştirak edirsə də ymdə calьşmasь «*Niçat*» da kecir.

1906-çь ildə Şəmsəddin Sami bəjin «*Gavə*» adlь məşhur façiəsini, böjyk əzijjətdən sonra senzurdan izn alaraq, tyrk səhnəsinə salьr. O zamana kibi osmanlь ədiblərinin əsərlərini Azərbajçan səhnəsində ojnamaqa izn verməjirdilər.

1905-çi ilə kibi tyrk dilinin tə'limi peđaqozi ysulundan xəbəri olmajan şəxslərə həvalə edilmişdi. Bu isə tə'lim işinə böjyk zərər gətirirdi. Tyrklər inqilabdan istifadə edərək Bakь dumasьnьn koməkliji ilə tyrk dilinin tə'limini mytəxəssislər əlinə verməji həkymətdən tələb etdilər. Həkymət bu tələbi qəbul

etməjə məçbur oldu. Tyrk dilinin tə'limi mytəxəssis myəllimlərin əllərinə kecər-kecməz hazьrda olan kitablarьn jaramadьqь, proqramlarьn joqluqu mejdana cьqdь. Bu ehtijaçlarь əldə etmək ycyn Həsən bəj Meliqovun sə'ji ilə 1906-çь ildə Bakьda birinçi myəllimlər qurultajь caqьrьldь. Qurultaj jalnьz proqram tərtib etməjə myvəffəq oldu. Myəllimlərə, gələn qurultaja kibi tədris kitablarь jazmaq təklif olundu. Sylejman Sani, Fərhad Aqa zadə və Abdulla Əfəndijevin jardьmilə əlifba kitabcasь jazmaqa başladьqda, ərəb əlifbasьnьn ysuli-sovtijəjə jaramadьqь mejdana cьqьr. Ona görə myəllim joldaşlarь ərəb əlifbasьnь islah edərək bir əlifba kitabcasьnьn prozesini dyzəldirlər.

1907-çi ildə ikinçi qurultaj vaqe olur. Joldaşlarьndan Fərhad Aqa zadə bu əlifbanь qurultaja təqdim edir. Uzun-uzadь mybahəsə və mynaqişələrdən sonra qurultaj:—Bu məsələ Ymum Islam qonqrasь kibi məçlislərə aid bir vəzifədir—dejə əlifbanь rədd etdilər. Bu fəqərədən sonra 6 myəllim, Sylejman Sani də onlarьn icində, daha qurultajlara, qonqralara umud baqlamajьb birlikdə inqilabvari «Ikinçi il» adlь məşhur kitabь jazьrlar.

Sylejman Sani latьn əlifbasь tərəfdarь olaraq 1906-çь ildən başlamьş joldaşlarь Fərhad Aqa zadə və Abdulla Əfəndijev ilə bahəm bu jolda işləjir. Şura həkymәti devrində, latьn əlifbasь qəbula kecdikdən sonra, ilk dəfə jeni əlifba kitabcasь Sylejman Sani, Aqa zadə və Məhəmməd zadə tərəfindən jazьlьr.

1905-çi ildən başlamьş tyrk məktəbləri get-gedə artmaqa başlajьrlar. Coçuqlar ycyn zurnallar nəşr edilir. Bakьda əvvəl «*Dəbistan*» sonra «*Məktəb*» məçmuələri nəşrə başlajьr. Fəqət bu zurnallarda dərç olunan hekajələrin əksəri rusçadan tərcy-

mə olduqu ycyn coçuqlarь maraqlandьrmajьr. O zaman Sylejman Sani «*Məktəb*» zuralьnda «*Qorqulu naqьllar*» sərlevhəsi altьnda maraqlь, orzinal hekajələr jazmaqa başlajьr. 1918-çi ildə Bakь qommunasь zamanь Sylejman Sani 8 Ijuldan 1-çi məarit qomisarь joldaş Qolesniqovun sədrliji altьnda Xalq Məarif Şurasьnda iştirak edərək, zəhmət məktəbi təşkili ycyn proqram tərtibi və qejri işlərdə calьşьr.

1920-çi ildə, əks-inqilab Gənçədən Qarabaqa kecdikdə Sylejman Sani Azərbajçan inqilab qomitəsi tərəfindən Şuşaja işləməjə göndərilir. Orada əvvəl 286-çь rabitə nacalniki joldaş Rьbakinin sədrliji altьnda devləti hərbi ləvazьmatь ucota alan qomisijada və sonra Şuşa qəza hərbi qomisarjatьnda işləjir.

Kyrdystan əks-inqilabcьlar hərəkatьndan xilas olduqdan sonra Sylejman Sani orada kənd şuralarь jaratmaq, şura aparatlarь dyzəltməjə tə'jin olunur. Bu işləri bitirdikdən sonra Sylejman Sani 9 avqust 1920-çi ildə Qarabaq oblast məarif mydiri tə'jin olunur. Bu vəzifədə Sylejman Sani Qarabaq və Zəngəzurda bir coq məktəb, coçuq jurdu, qlub, qiraətxana, kytybxana və qejri acaraq şuralaşmьş və sevgili vətəninə xidmət edir. 1921-çi ildə revmatizm xəstəlijinə dyşərək Bakьja gəlir. Burada Bakь məarif şö'bəsində bir myddət inspeqtorluq vəzifəsini apardьqdan sonra məarif qomisarlьqьnьn razьlьqilə təkrar əski vəzifəsi, məktəb mydirlijinə qajьdьr. Sylejman Sani haman ildə Azərbajçanьn şuralaşma il dönymy mynasibətilə e'lan olunmuş ədəbi qonqursda iştirak edir. «*Lacьn juvasь*» adlь façiəsi birinçiliji qazanьr.

1921-çi ildə Bakьda Təbliq və Tənqid teatrosu acьlьr. Sylejman Sani bu jeni teatro ycyn bir coq pjes jazaraq proletariat kytləsinin məhəbbətini qazanьr. Nojabrьn 13-də jeni teatronun pərdəsi onun «*Cərxi-Fələk*» adlь pjesi ilə acьlьr.

1923-çy ildə Bakьda «*Şərq qadьnь*» məçmuəsi nəşrə başlajьr. Sylejman Sani qadьnlara maxsus olan bu gənç orqanda iştirak edərək bir coq hekajələr jazьr. Bununla bərabər «*Məarif və Mədənijjət*» və «*Inqilab və Mədənijjət*» zurnallarьnda da iştirak edir.

Sylejman Saninin coçuqlar ycyn jazdьqь orzinal hekajələrdən başqa, bir coq rusçadan tərçymələri də vardьr. Bunlarьn çymləsindən professor M. N. Boqdanovun təbiətə dajir bədii əsərləri «*Sərcə*» «*Sьqьrcьn*» «*Qaranquşlar*» və qejri təkrar cap olunmuşlar.

Sylejman 40 ildən zijadə içtimai-ədəbi məarif çəbhələrində aqtiv surətdə calьşaraq şura vətəninə xidmət etmiş.

Sylejman 1922-çi ildən 1930-çu ilə kibi Bakь şurasь yzvy, 2 dəfə Bakь Içraijjə Qomitəsi namizədi, bir dəfə Azərbajçan Mərkəzi Içraijjə Qomitəsi yzvy olmuşdur.

1932-çi ildə Işçi-kəndli, Qьzьl əskər və Bəhrijjunlar nymajəndələri şuralarьnьn Azərbajçan Mərkəzi içraijjə qomitəsi Sylejman Saninin Azərbajçan Sosialist Şura Çymhurijjəti qarşьsьnda 36 il pedaqozi ədəbi, mədəni, içtimai sahədə içra etdiji mystəsna xidməti qijmətləndirərək ona zəhmət qəhramanь adь verməji qərara alьr.

Sylejman Sani bu gyn Azərbajçan şura jazьcьlar ittifaqьnьn yzvy olub, Şura jazьcьlarь sьrasьnda calьşmaqdadьr.

HEKAJƏLƏR

KEVKƏBI-HYRRIJJƏT

Şahzadə naqьla başlajaraq dejir:

— Şahьm, zamani-sabiqdə, Sylejman pejqəmbərin əsrində, tərəfi şimalda bir taifeji-əzim sakin idi. Bu taifənin vətəni bir çənnət misal məkan idi ki, təbiət өz gөzəllijini orada sybuta jetirmişdi. Lakin bu topraq bir mərəzi-bidərmanə mybtəla olub o gөzəl ne'mətlərdən məhrum qalmьşdь. Bu mərəz pirlik mərəzi idi: belə ki, 18 jaşьnda çavanьn sacь-saqqalь aqarьb beli iki qat olurdu. Əlləri, ajaqlarь əsib gөzlərinin nuru gedirdi. Həştad jaşьnda bir qoçaja dөnyrdy. Bu xalqdan ijirmi beş jaşьna catan olmamьşdь.

Bir gyn bu taifə məçlisi-kybra qurub mərəzlərinə carə tapmaqa şyru' etdilər. Lakin açiz qalьb mə'jus oldular. O vaqt onlardan biri kyrsijə qalqьb dedi:

— Qardaşlar, biz өzymyz bu azara carə tapa bilmədik. Mənim başьma bir fikir dyşmyş; söjlərəm, bəgənsəniz onu əmələ gətirərik. Tərəfi-çənubda, Asija topraqьnda bəni israil taifəsinin arasьnda alim bir şəxs var. Bu alim hər bir cətin işə əlaç və hər bir dərdə dərman bilir. Əqilli adamlar secib onun hyzuruna gөndərək və dərdimizə carə istəjək.

Hamь bu təklifə razь oldu. Elcilər secib hədijjələrlə bərabər ol alimin janьna gөndərdilər. Elcilər o zaman gəlib catdьlar ki, alim həzrətləri əjləşib,

işə məşqul idi. Elcilər divanxanaja daxil olub tə'zim etdilər və dedilər:

— «Ej tilsimlər acan, hejvanlarьn, quşlarьn dilini bilən, ej əçinnəjə həkmy catan. Biz əhli-şimalьq. Jerimiz çənnət misal bir jerdir. Xyda hər ne'mətini bizə əta etmişdir. Lakin biz bir mərəzi-bidərmana mybtəla olmuşuq. Hənuz çavan ikən piri fanijə dənyryk. Ej sultani-həkmyran, bizə bir nəzər et. Baq qamətimiz bykylyb, sac saqqalьmьz aqarmьş, Lakin hec birimizin jaşь ijirmidən zijadə dejildir. Bu nə mərəzdir? Lytf elə, carəsini səjlə»

Alim dedi:

—Ej əhli-şimal, bu azarьn dərmanь Kevkəbi-hyrrijjətin şəfaətidir. O ildьz topraqьnьzьn şərq tərəfində bir daq dalьnda pynhandьr. O daq təbii dejil, onu divlər həryb sizi Kevkəbi-hyrrijjətin şəfaətindən məhrum etmişlər; zamanь ki onu daqьtdьnьz, Kevkəbi-hyrrijjətin nuru çanьnьza sirajət edib ruh və bədənlərinizi təzələjəçəkdir, sizləri çavanlaşdьrьb əz təbii halьnьza salaçaqdьr.

Elə ki, elcilər dərdlərinin carəsini bildilər, alimə artьq razьlьq edib şad və xyrrəm əz vətənlərinə qajьtdьlar və vətəndaşlarьnь işdən hali etdilər. Onlar da balta, bel, kyrək, ling və qejri alət gətyryb daqь daqьtdьlar və Kevkəbi-hyrrijjətin yzy acьldь, onun şə'ləsi bunlara dyşyb çymləsini çavan etdi. Insanlar ruhə gəlib al libaslara girib bajram etdilər. Lakin şadlьqlarь artьq davam etmədi. Bir myddət kecərək qara bulutlar Kevkəbi-hyrrijjətin yzyny dutub onu jenə pynhan etdi.

1905

Şəkil xəb. Mərkəzi Tyrk
KYTYHXAN:Sь
Центр. Тюрк. Библиотека
имени
«САБИР»

6466

JUQU

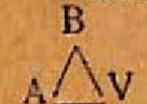
Juqumda əzymy bir qaranlьq jerdə gərđym. Gəzlərim hec bir şej secməjirdi. Lakin ajaqlarьmьn altьnda topraq olduqunu hiss edirdim. Bir myddət kecərək gəzlərim zylmata əjrəşdi. Javaş-javaş ətrafьmdakь əşjanь secməjə qadir oldum. Myqabilimdə bir səhra acьldь, orada qojun syrysy gəryndy. Syryjə tərəf jənəldim. Jaqьnlaşdьqda belə bir şəkil gərdym: qojunlar başlarьnь jerə əjib, gəzlərini ota dikib guja otlamaq istəjirlər, lakin hərəkətsiz durmuşlar. Cobana gəldikdə o da comaqьnьn uçu nu avuçlarьna alьb cənəsinə dirsək vermişdi. Onda da hec bir hərəkət joq idi. Mən təəççybdə ikən gəzlərimə meşə və caj sataşdь. Oraja getdim. Meşədə coqlu hejvan və quş var idi. Fəqət bunlar da hərəkətsiz sykuta getmişlərdi. Hətta cajьn suju gəryda insanlar gəryndy.

— Gedim onlardan harada olduqumu sorum— dejə jola dyşdym. Gəlib catdьqda gərdym ki, qəbirlər arasьnda əmmaməli, fəsli, papaqlь, sarьqlь insanlar dərin juquja getmişlər.

—Xudaja, bu nə məxluq və nə məkandьr ki, mənə rast gəlmiş?.. Bu fikirdə ikən gəzymə bir kynbəd dəjdi. Janьna getdim. Kynbədin hec bir qapьsь joq idi. Lakin mərmər divarьn yzərində barmaq işarəsilə qapь bura olduqunu gəştərirdi. Diqqətlə baq-

ɦьqda bu jazьnь secdim. «Bura zylmat aləmidir-
lşьqlьqa cьqmaq istəjənlərin jolu buradьr.»

Jazьnьn altьnda belə bir ycbuçaq cəkilmişdi-

Onun hər guşəsindən qьzьl qarmaqlar asьl-
mьşdь. Bu tilsimi acmaq qəsdilə saq qarmaqь cə-
kib sol və yst qarmaqla bitişdirdim. Qapь acьlma-
dь. Sonra sol qarmaqь yst və saq qarmaqla bitiş-
dirdim, jenə acьlmadь. Axьrda yst qarmaqь sol və
onu da saq qarmaqa tərəf cəkib bitişdirdim, o saat
qapь acьldь. Mən girdim, qapь jenə өz-өzynə өr-
tyldy. Bir qədər getdikdən sonra bir mejdana cьq-
dьm. Buradan 72 jol ajrьlьrdь.

Bunlarьn hansь məni işьqlьqa cьqarar—fikrin-
də ikən jol başьnda dirək yzərində barmaq şəkli
«I» hərfinə işarət etdijini gərdym, o jolu dutub get-
dim. Başqa bir mejdana cьqdьm. Orada da jol ba-
şьnda qondarьlmьş dirək yzərində «R» hərfi jazьl-
mьşdь. Bu minval ilə hər mejdanda, dirək ystyndə
«Ş» sonra «A» və axьrda «D» hərfləri göstərişi ilə
gəlib bir qapьja cьqdьm. Bu qapьnьn yzərində di-
rəklər ystyndə jazьlmьş hərflər myrəkkəb olub «Ir-
şad» ləfzi jazьlmьşdь. Qapьnь acdьqda gynəş pən-
çərədən gözlərimə dyşyb məni ojatdь.

Kycədən:

— «Irşad», «Irşad» təzə qəzetə sədasь gəlirdi.

1905

QONAQLЬQ

Bol jedilər, bol icdilər. Qəhvə gəldi. Icərkən or-
talьqa belə bəhs dyşdy.

Həkymətin sytunu kimdir?

— Əlbəttə bəjlər! Ev sahibi dedi. Biz nyçəbasьz
həkymət jaşaja bilməz. Həkymətin sytunu bizik.

Taçir dedi:

— Tiçarət olmazsa, para olmaz. Parasьz da heç
bir həkymət jaşaja bilməz. Həkymətin sytunu biz
taçirlərik.

Alim dedi:

Həkymətləri jaşadan bilikdir, onsuz hec bir qu-
ruluş davam edə bilməz, pozulub məhv olar. Həky-
mətin sytunu alimlərdir.

Ruhani dedi:

— Rəijjəti həkmyranlar itaətində saqlajan, on-
lara tabe etdirənlər biz ruhanilərik. Bizsiz əxlaqlar
pozular, isjanlar qalqar, qanlar tökylər, həkymət-
lər də jьqьlar. Bizik həkymətin sytunu.

Zabit dedi:

— Səjlədiklərinizi təsdiq edirəm, lakin dyşman
vətənin ystynə hyçum etdikdə dəşlərini verib onu
mydafəə edən kimdir? Əlbəttə biz. Həkymətin sy-
tunu biz əsgərlərik.

Qonaqlar ejvana cьqьb qəljan, sьqara çəkməjə
məşqul oldular. Bəhs jenə təzələndi. O vaqt bir qo-
ça kəndli arabadan taxьl kisələrini fə'lələrin dalьna

verirdi, onlar da ambarlara jьqьrdьlar. Ev sahibi bəj dedi:

— O qoça kəndlini həkəm secək, nə desə ona razь olaq.

Hamьsь bu təklifə razь oldular. Kişini işdən avara edib caqьrdьlar, bəhslərini səjlədilər. Kəndli dedi:

— Ej aqalar, dyzyny jaxtarsanьz həkymətin sytunu biz kəndlilər ilə o qan-tər icində jyk daşьjan tə'lələrdir. Biz əkməsək, bicməsək, onlar da işləməsə hec bir həkymət jaşaja bilməz—bunu dejib çəld işinə getdi.

1905

QATIL COÇUQ

Otuz-qьrq il bundan əvvəl, bəlkə indi də Azərbajçanьn coq jerlərində mysəlman əkincilər arasьnda xejli təəççyblyj hər kəsin nəzərini əzynə çəlb edən və əkincilik sən'ətinə əsla jaqьşmajan bir hal vardь. O da əkincilərimizin əz zəhmətilə beçərilmiş taxьlь bicməkdə açьz qalaraq iranlь bicincilərinə məhtaç olmaqlarь idi.

Jajьn sьçaq gynləri idi. Iran bicinciləri əjinlərində çьndьr paltar, ajaqlarьnda carьq, qabarlь əllərində oraq, arqalarьnda mitil jorqan Aras cajьnь keçərək Azərbajçana sel kibi aqьrdь. Bu zəhmətkeşlər arasьnda başь əmmaməli və qurşaqlь, bojnu joqun sejid dəstəsi də gərynyrdy. Zənn olunmasьn ki, bu myftəxorlar da Azərbajçana iş aramaqa gəlirdilər. Xajьr onlar xьrmanlarь gəzib «çəddimin palьnь ver» dejə kəndlilərdən «sejid vergisi» tələb edərdilər. Dini və adəti mevhumata qərq olmuş sadədil məzlum kəndlilər hər bir vergidən əvvəl bu myftəxorlarьn torbalarьnь doldurardьlar və hec biri çyr'ət edib onlarьn tələbini rədd edə bilməzdi.

***

«Zəmili» kəndi daq ətəjində, meşə qьraqьnda dyşmyşdy. Bu kəndin əhli əkincilik və maldarlьq ilə məşqul olardь. Tarlalarь jyksək jerlərdə olduqu yçyn daqlar arasьndan aqan cajlardan istifadə edə bilməzdilər. Ona gərə jaqmьr az jaqan ili əkinləri janьb zəhmətləri hədər gedərdi.

Bu kəndin qurtaraçaqьnda, meşənin başlanqьcьnda əsgi və ufaq daxmada Qьzxanьm adlь bir qadьn 12 jaşlь oqlu ilə jaşardь. Bu qadьn 5 il idi ki, dul qalmьşdь. Əri Mehdiqulunu artьq dərəçədə sevərdi və sevməjə də haqlь idi; cynky Mehdiqulu həlim təbiətli, gylər yzly, rəhmdil bir şəxs idi. Ələnə kibi bir dəfə də olsa Qьzxanьmь inçidib əzijjət verməmişdi. Bundan ilavə Mehdiqulu kənd əhli ilə də gözəl rəftar edərdi.

Tarlasьnь hamьdan qabaq şumlajьb qurtarardь və sonra dul qadьnlarьn, xəstə dyşmyş kəndli qardaşlarьn jerlərini pulsuz-parasьz öz ökyzləri ilə syrərdi; buna görə kəndlilər onu coq istərdilər. Bu jaqşьlьqlarьn əvəzi idi ki, indi dul qalmьş Qьzxanьmьn tarlasьnь «ho» edib əkərdilər və bicin zamanьnda kömək edərdilər. Bir tərəfdən də oqlu Mərdanь özlərinə coban dutub pul vermək ilə Qьzxanьma kömək əllərini uzadardьlar. Qьzxanьm bu qejrətli kəndlilərin sajəsində öz oqlu ilə jaqşь gyzəran edərdi.

Qьzxanьm, əri kibi işlək, xoş xasijjətli, namuslu bir qadьn idi. Bir ittifaq kəndlilərin məhəbbətini ona daha da artьrmьşdь. Çavan Qьzxanьm dul qaldьqdan sonra dybarə ərə getməmişdi.

Elcilərə belə çavab verərdi:

— Sevgili ərimdən sonra kimsəjə arvad olmaq həvəsində dejiləm və oqlum Mərdanьn da qəlbini jaralamaq istəməjirəm. O qejrətli coçuq bəjyjyb məni hamьdan jaqşь saqlajaçaqdьr.

Bu fikir janlьş dejildi. Mərdan saqlam, çəsur bir coçuq idi. Anasilə mehriban rəftar edib itaətindən bojun qacьrmazdь.

Atasь Mehdiqulu asudə vaqtlarьnь avda kecirərdi. Bə'zi vaqt Mərdanь da özy ilə ava apararдь. Bu isə coçuqda avcьlьq həvəsini artьrardь. Atasь

ələndən sonra coçuq onun av tyfəngini də özy ilə gətyrərdi. Anasь mane olmaq istədikdə dejərdi:

— Anaçan, qorqma, tyfəngdən mənə xəta gəlməz, bəlkə məni jьrtьçь hejvandan myhafəzə edər. Atmaqda da ustajam.

***

Gynəş ahəstə-ahəstə daq başьndan enirdi. Getdikçə gözə batьçь şə'ləsi zəifləşirdi. Dynjaja buraqmьş zərrələrini geri çəkərək sankь dejirdi:—Siz də bir qədər rahat olun balalarьm.

Bir azdan sonra daqьn dalьna enərək gözdən qajib oldu. Kəndə qaranlьq çökməjə başladь. Aradan bir on dəqiqə kecərək daqьn arqasьndan qara bulutlar qalqaraq kəndin ystyny aldь.

Qьzxanьm daxmadan cьqьb darvazaja gəldi. Qara bulutlarь gördykdə jazьq qadьnьn yrəji iztiraba dyşdy.

Mərdan hər gyn gynəş batdьqda mallarь kəndə gətirərdi. Qəflətən şimşək qьzьl ilan kibi göj yzyndə ojnajaraq daqlara dəhşətli bir səda buraqdь. Bu səsdən diksinərək Qьzxanьm yrəjində dua etməjə başladь.

Gurultu getdikçə artьrdь. Bir azdan sonra şiddətli jaqmьr jaqmaqa başladь. Qьzxanьm daxmaja girib kəlmə, jamaqlь şalьna byryndy və jenə qapьja cьqdь. Bu vaqt qьsa bojlu, qaraqaş, pьrtlaq göz bir çavan sejid abasьnь başьna çəkmiş doqqaz ilə gəlirdi. Qьzxanьmь gördykdə ona tərəf jönəldi.

— Bacь, mən qərib sejidi allah qonaqь saqlamaqь rəça edirəm.

— Aqa, çəddinə qurban olum, bu ev hec bir qonaqь qapьsьndan naumud qajtarmamьş, ançaq mənim ərim vəfat etmiş. Mən bir dul qadьnam, kişisiz evə sən naməhrəmi neçə buraqьm?

Sejid bunu eşitdikdə və çavan Qızxanımın gözəl simasının gördykdə qara pırtlaq gözlərindən od parladı.

— Baçı, sejid evladı hər bir evə məhrəmdir, məni belə jaqmırda qapından naumud qajtarsan bu evi bişək-şybhə bəla dutar.

Qızxanım sejidin qarqışlarından coq qorqardı. Oqlu xəstə olanda, başı ağrıjanda, ja sançı dutanda hər bir şejdən əvvəl sejidə nəzr edərdi. Indi sejidin sözlərini eşitdikdə yrəji qorquja dyşdy. Bir tərəfdən də namuslu qadın jad kişini evinə buraqmaqdan həja edirdi. Bu halda intizarının cəkdiji oqlu jadına dyşdy.

— Aqa icəri bujurun, jaqış sizi isladır.

Hər ikisi həjətə daxil oldu. Qızxanım daxmaja girib cıraqı jandırdı və sonra sejidi icərijə təklif etdi.

— Bujurun aqa rahat olun.

Sejid islanmış abasının cıqarıb əjləşdi.

— Bəs baçı, oqlun haradadır?

— Aqa oqlum kəndin mallarını otarır, indi gələr. Ançaq jaqış coq şiddətli jaqır. Oqlumdan nigaranam; cynky uşaqdır, daqdan aqan selə dyşyb tələf olar.

Sejid dedi:

— Xof etmə baçı, sən mən sejidi mysafir etdin, çəddini Məhəmmədəlmystəfa bujurmuşlar ki, mənim evladım olduqu evə bəla nazil olmaz. Bu saat oqlun saq və salamat gəlib cıqar.

— Allah aqzından eşitsin aqa.

— Əlbəttə biz sejidlərin aqzından cıqan sözlərin hamısı allah, pejqəmbər kəlamıdır. Ançaq baçı, səndən bir söz sormaq istərəm. Sən belə gözəl və çavan qadın nə ycyn ikinçi ərə getməmisən?

— Aqa mən ərimi coq istəjirdim. O ələndən sonra əhd etdim ki, bir də başqasına getməjim. Onun tək varisini bəjydym.

— Əhsən, əhsən, göryrəm sən coq vəfalı qadınsan. Lakin nadanlıqdan çəddimin əmrindən cıqmısan və gynah da etmisən. Məjər bilmirsənmi ki, çəddim Məhəmmədəlmystəfa öz şəriətində bir kişijə dört arvad almaqı çajız bujurmuşlar. Bundan ilavə siqə jolu da qojmuş. Biz sejidlərə gəldikdə bunlar da lazım dejil. Bir dua oqumaqla hər bir qadın bizə halal olur. Mən buraja girdikdə o duanı oqudum ki, sən mənə həlal olasan. Bunların sirri bilirsənmi nədir? Islam tajfası tərəjib artsın, jer yzyny dutsun, kafirlərə qalib gəlsin.

Bu halda «Qızıl inəjin» mələməsi Qızxanımın qulaqına catdı, çəld dışarıja cıqdı və qapını acıb inəji icərijə buraqdı. Sonra gözlərini doqqaza dikdi ki, görsyn oqlu gəlirmi?

Jaqış kəsilmişdi. Lakin joldan hələ sel aqırdı. Uzaqdan Qızxanımın gözynə bir qaraltı göryndy. Gözlədi ki, görsyn kimdir. Bir azdan sonra Mərdan və arqasınça «Bozdar» gəlib cıqdı. Qızxanım soruşdu:

— Oqlum nə ycyn belə geç gəldin? Jaqış mallara xəta jetirmədi ki?

— Xajır ana, sel gyçly olduquna görə malları daqdan endirmədim ki, dərələrdən kecə bilməzlər, hamının mallarını bir-bir qapılarına kibi aparıb həjətlərinə buraqdım.

— Gəl, əqilli oqlum, rahat ol, bir sejid qonaqımız da var. Jaqış dutmuşdu, coq jalvardı ki, icəri qojum.

—Jaqşı etmişsən, ana! belə havada qonaqı jolda qojmazlar.

— Sən get rahat ol, mən də inəjimizi saqıb pəjəjə salım.

Mərdan icəri daxil olub sejidə salam verdi və «xoş gəlmisiniz»—dejə halını soruşdu. Sonra islanmış japıncısını cıqarıb divardan asdı və tyfəngini də buçaqa qojdu. Sejid tyfəngə nəzər jetirib Mərdana dedi:

— Oqlum, tyfəng gətyrməjə hələ uşaqsan.

— Aqa, 12 jaşında kəndli balasına uşaq deməzlər. Bu gyn sizin baxtınızdan əlimə av kecmədi. Davşan coqdu, ançaq mən onları av etməjirəm; cynky ətini hec kəs jeməjir, av edəndə də köpəjim Bozdara verirəm.

— Oqlum, davşan ətini, at ətini pejqəmbərimiz məkruh bujurmuşlar, jə'nî istəsən jejərsən, istəməsən jeməzsən.

Mərdan soruşdu:

— Belə nə ycyn? Desin, ja halaldır ja haram.

— Oqlum şəriətimizdə coq sirrlər vardır. Sən başa dyşməzsən.

Qızxanım əlində bir badja syd daxil oldu. Sonra syfrə salıb, kypədən jaq cıqarıb saplıçaja qojdu və gedib qajqanaq bişirib syd, qatıq ilə syfrəjə qoidu.

— Aqa, başqa xərəjimiz joqdur, allah verəndən jejin.

— Allah evinizə bərəkət versin, bunlar da coqdur.

Taamdan sonra Qızxanım syfrəni jıqışdıraraq dedi:

— Aqa biz kəndlilər erkən jatıb erkən də durmağa adət etmişik. Bilirəm siz də jol gəlmisiniz, jorulmusunuz. Izn verin jerlərinizi salım.

Sejid dedi:

— Mənim də adətim elədir.

Qızxanım oqlu və qonaq ycyn icəridə və özy ycyn də dəhlizdə jer hazır etdi.

Mərdan və sejid rahat olandan sonra Qızxanım cıraqı gətyryb dəhlizə kecdi və orada jatmaq istədi. Birdən jadına dyşdy ki, Mərdanın köjnəji jarımcıq qalmış, səhər istəjəndə verə bilməjəçəkdir. Ona görə köjnəji tikməjə məşqul oldu. Qızxanım geçə jarıja kibi işləjib köjnəji hazır etdi. Sonra cıraqı səndyryb özy də jatdı. Qızxanım jeniçə juquja getmişdi ki, kumanın qapısı acıldı. Bunun çırıltısı Qızxanımı ojatdı.

— Kimsən?—dejə səslədi.

— Baçı mənəm, bajıra cıqmaq istəjirəm, köpəkdən qorquram—dejə sejid çavab verdi.

— Səbr edin aqa, cıraqı jandırım. Qızxanım şala byrynyb cıraqı jandırdı və aftafaja su tökyb sejidə verib dedi:

— Evin sol tərəfinə gedin.

— Baçı köpəkdən qorquram, dışarıja cıq onu qojma.

— Köpək pəjənin janında jatır. O sizi görməjəçəkdir. Ejbi joqdur mən də cıqaram.

Dışarı cıqdılar. Jaqmırdan sonra hava coq gözəl və gyndyz kibi ajdınlıq idi. Sejid aftafanı jerə qojub Qızxanıma tərəf gəldi.

— Gözəl qadın, bajıra cıqmaq bir bahana idi. Mən sənin eşqindən bu geçə gözlərimi jummamışam, mənim istədijim gərək ola, bunu dejə sejid Qızxanımın əlindən japışdı. Qan, hajalı-namuslu qadınların başına sıcradı. Əlini çəkib şala byryndy.

—Aqa, sən məni bihəja qadınmı sanırsan? Hec pejqəmbər evladı belə iş edərmi? Səni mən evimə burağıb qonaq etmişəm, qabağına duz, cörək qojmuşam. Hec ondan utanmajırsanmı? Indijə kibi mənim əlimdən bir naməhrəm dutmamış.

Sejid dedi:

— Mən bajaq sənə dedim ki, mən sənə nəmələrəm dejiləm, siqə duasьnь da oqumuşam. Mənlə mylaqat etsən, nə inki gynah, savabdan da savabdьr; cynky bir sejid evladьnьn məramьnь əmələ gətirirsən. Burada nə gynah ola bilər? Onu da bil ki, hərgah mənim xahişimi əmələ gətirməsən elə bir qarьqbş edəjəçəm ki, bu ev janьb kyl olsun, istəkli balan da tezlik ilə əlindən getsin, indi səndən çavab gəzləjirəm.

Jazьq qadьn sejidin ajaqlarьna dyşyb jalvarmaqa başladь:

— Aqa, səni and verirəm o çəddinin pak olan ruhuna, mənim namusuma doqunma. Mənim balamь əlimdən alma.

Sejid Qьzxanьmьn şalьnь başьndan dartьb jerə atdь və onu quçaglajaraq dedi:

— Gəryrəm sən öz ixtijarьn ilə mənim xahişimi əmələ gətirməjəçəksən.

Namuslu qadьn həjasьndan qьşqьrmajьrdь ki, səsini qonşularь və oqlu eşidər. Ançaq öz gyçy ilə sejidin əlindən xilas olmaq istəjirdi. Bu halda Mərdan ojandь. Juqulu coçuq dəhlizdən gələn ьşьqь gəryb səhər acьlmьşdьr, sandь. Çəld dəhlizə cьqdьqda həjətdə cьplaq anasьnь sejidin quçaqьnda capalajan gərçək qan qejrətli coçuqun başьna sьcradь. Tez icəri girib tyfəngi qapdь və həjətə cьqdь.

— Nə edirsən binamus kişi?

Bunu eşitçək sejid Qьzxanьmь buraqdь. Mərdan onu qaravula gətyryb tyfəngin caxmaqьnь əkdi. Sejid şimal ruzgarьndan qopan qoçaman aqaç kibi jerə sərildi.

Bunu gərçək Qьzxanьm qьşqьrdь:

— Nə etdin oqlum, sejid qatili oldun, evimiz tar-mar olaçaqdьr.

— Bəs sən istərdin ki, mənim anamьn namusuna doqunanь saq qojum. Məgər mən Məhdiqulunun oqlu dejiləm? Sən ana, qorqma, hamьja çavabь özym verəçəjəm—dejə Mərdan anasьna təsəlli verdi.

Tyfəngin səsinə və Qьzxanьmьn qьşqьrьqьna jaqьn qonşular təkylyb gəldilər. Əhvalatь biləndən sonra dedilər:

— Əhsən sənə ijid və namuslu oqlan, lə'nət olsun belə binamus sejidə.

1923

ÇƏHALƏT QURBANЬ

Coçuqluq xatьratьmdan, naqьlьna şyru etdijim bu vaqeə məndə elə bir dərin tə'sir buraqmьş, qəlbimdə elə silinməz nəqş baqlamьşdьr ki, sanki uzun myddət joq, dynən vaqe olmuşdur.

Səkkiz jaşьnda coçuq ikən «Sejidli» adlanan kəndimizdə baş acьq, ajaq jalьn, təbiətin mərhəmətli quçaqьnda, məişətin aqьr və zəhərli hallarьndan xəbərsiz jaşardьm.

Bir gyn əmim oqlunun altь jaşar oqlu ilə həjətimizdə ojnarkən palanlь ata minmiş bir qoçanь darvazamьzьn aqzьnda durmuş gərdym.

— Baba kimi istəjirsiniz?—dejə soruşdum. Çavabьnda mə'lum oldu ki, əmim oqlu ilə gəryşmək istəjir. Bujurun icəriјə—dejə mən əmim oqluna xəbər verməjə qacdьm. Qoça, əmim oqlu ilə gəryşdy, salamlaşdь.

Mən də joldaşьm ilə ojnamaqa məşqul oldum. Bir qədər səhbətdən sonra salamatlaşьb, «allah sizdən razь olsun, mən qoçanь umudsuz qajtarmadьnьz»—dejə atьnь minib getdi.

Bundan bir, necə gyn sonra həmin qoça, ystynə on dərt jaşьnda bir, qьz minmiş jykly atьn çilovunu cəkərək janьnda da on jeddi jaşlь digər bir qьz ilə həjətə girdi.

Əmim oqlu onlara xoş gəldin elədi. Qoça kicik qьzь atdan dyşyrtdy və sonra ata catьlmьş iki məfrəsi acьb jerə saldь. Bu məfrəşlərdə bir qədər, qab-

-qaçaq və qejri ev şejləri vardь. Əmim oqlu həjətimizdəki bir əski kumanь göstərib dedi:

— Budaq baba, məskəniniz bu kuma olaçaqdьr. Atь axьra cək, rahat et, sonra uşaqlarьnьz ilə otaqa bujurun, bizə qonaq olun.

— Coq razьjam, sizə zəhmət vermək istəməjirəm. Qьzlarьm kumanь təmizləjib palas salarlar, rahat olarьq.

—Budaq baba, jol gəlmisiniz, jorulmusunuz, həm də açmьsьnьz bujurun bizdə jemək jejin, bir qədər rahat olun sonra mənzilinizi səliqəjə salarsьnьz.

Bu sözlərə anam da şərik olub qьzlarь otaqьmьza apardь. Budaq baba da atь rahat edib əmim oqluna qonaq oldu. Anam qьzlara jer göstərib oturtdu və sonra baçьmь və məni göstərərək tanьş etdi:

— Bu mənim qьzьm və bu da kicik oqlumdur. Bəjyk qardaşlarь Tiflisdə oqujur. Sizin bəjyk baçьqьzь tanьjьram o «Şilli» kəndində olur. Indi siz bir baş Kyrdystandanmь gəlirsiniz?

— Xejir, biz Kyrdystandan Şillijə gəldik, baçьmьzьn janьnda mənzil tapmadьq, buraja gəldik— dejə bəjyk qьz çavab verdi.

— Ananьz saqdьrmь?

— Joq, bir ildir ki, ölybdyr.

Anasьz uşaqlarьn gyny pis kecər, ananьn hec kəs verə bilməz. Balalarьm, mənim uşaqda kərpə ikən atalarь öldy. Amma mən özym qlarьmь bəsləjib bəjydyrdym.

Anam qьzlar ilə mehribanlьqla danьşaraq jemək hazьr etdi və syfrəjə qojub taam jeməji təklif elədi. Lakin onlar utanaraq jerlərindən qьmьldammadьlar.

— Utanmajьn qьzlarьm, iləri gəlin cörək jejin.

Baçьm qalqьb baçьlarьn əllərindən dutdu və syfrə başьna apardь. Onlar da utana-utana jemək jeməjə başladьlar. Qonaqlarьmьz jeməjə məşqul

ikən mən də onların bir ata-ana evladı olaraq əsla bir-birlərinə bənzəmədiklərinə diqqət edirdim.

Böyük qız uça boylu, incə belli, iri qara gözlü, uzun qara saclı, dodaqlarında mydam bir təbəssym, nəzakətli bir Kyrdystan gözəli olduqunu sybut edirdi.

Kicijinə gəldikdə ala gözlü bu qız gəjərcinə bənzəjirdi. Bu bənzəmə mənim fikrimi o qədər çəlb etmişdi ki, özymy saqlaja bilməjərək:

— Sənin adın gəjərcindirmi?—dejə kicik qızdan soruşdum. Qəflətən verdijim bu sual qadınların gylyşməsinə səbəb oldu.

— Xejir, mənim adım Gylbənd, baçımınki Tamamdır,—dejə böyük qız çavab verdi və sonra mənə diqqət jetirərək dedi:

— Gəjərcin adı sizə daha artıq jaraşır.

Anladım ki, Gylbənd mənim abı mahut cuxama, cal papaqıma işarə edir.

Mənim sualım indijə qədər davam edən sykut pozdu. Mənim qardaşlarım naqıla qulaq asmaq coq sevər. Ona jemək vermə, icmək vermə, boliuça naqıl söjlə. Geçələr məni rahat qojmajır «Baçı jenə naqıl de»—dejə jalvarar; mən də Məlik Məhəmməd, Qır at naqıllarından ajrısını bilmərəm—dejə baçım şikajətləndi.

— Mən də naqıl bilməjirəm, ançaq baçım Tamam coq bilir. Kyrdystan aşıqları söjlədikləri naqılların hamısını dəşynə jıqıb, elədirmi, baçım? —dejə Gylbənd soruşdu. Tamam isə qızararaq başını aşaqı salıb çavab vermədi. Mən də anamdan soruşdum:

— Ana, Tamam bizim evdə olaçaqdır, eləmi?

—Joq oqlum, Gylbənd, əmi oqlun gildə qalaçaqdır. Tamam da əmi qızının uşaqını saqlajaçaqdır. Budaq baba ilə əmi oqlun belə sözləşmişlər.

Bəs Məhəmməd Rza nədir? Qoj əmi qızımın oqlunu o saqlasın Tamam da bizdə qalsın—dejə anamdan rəça etdim.

— Kişi xajlaqı kərpə uşaq saqlaja bilməz, bu arvad işidir. Sən darıqma hamımız bir həjətdə oluruq, hər saatda Tamamla göryşəçəksən, o da sənə gözəl naqıllar söjləjəçəkdir—dejə anam məni sakit etdi.

Qızlar jeməklərini bitirib ajaqa qalqdılar. Saq olun—dejə anamdan getməjə izn istədilər.

—Gedin qızlarım, mənzilinizi səliqəjə salın. Bu gyn rahat olun, sabahdan da işə başlarsınız.

Qızlar cıqdılar. Mən də onların arqasınça, həjətdə Tamama jaqlaşıb dedim:

— Tamam, doqrusunu de, jenə naqıl dejəçəksənmi?

—Dejəçəjəm, hələ sənə jaqşı ojunlar da öjrədəçəjəm—dejə məni arxajın etdi. Sonra əlini cijnimə qojaraq mə'sumanə bir təbəssym ilə—indi de görym, sənsən gəjərcin ja mən?

— Əlbəttə sənsən. Mən paltarımı dəjişsəm heç gəjərcinə bənzəmərəm—dejə mən çavab verdim.

— Doqrusu gəjərcini sevərəm, adım gəjərcin olsajdı artıqça xoşlanardım. Anam mənə daq kecisi dejərdi; cynky qajalara keci kibi dırmaşardım. Tamam adını mənə atam qojub.

— Tamam, bundan sonra mən sənə gəjərcin dejəçəjəm, razısanmı?

— Razıjam, indi gedim baçıma kömək edim, sonra söhbət edərik—dejə Tamam qacaraq komalarına getdi.

Mejvə baqları ilə ihatələnmiş gylly, baqcalı böyük həjətimizdə bizdən başqa iki əmi oqlumun da ailəsi jaşajırdı.

Kicik əmi oqlum hərcəndi evli dejildi, lakin d[illegible] baçьsь və onun iki jaşьnda oqlu ilə bir ailə kibi ajrьça jaşardьlar, Tamam da bunlarda işləjəçəkdi.

Kyrdystan daqlarьnda bəslənmiş bu iki cicək bu ailələr icərisinə girmək ilə onlarda bir jenilik, şadlьq vyçuda gətirdisə də digər tərəfdən nifaqə və ondan tərəjən façiəli hadisələrə də səbəb oldu; lakin burada onlardan bəhs etməjib hekajəmizin qəhrəmanь olan Tamam qьzçьqazьn yrək deşən façiəsini jazaçaqam.

***

Jazьn qьzqьn gynləri idi. Biz coçuqlar vaqtьmьzьn coqunu mejvə baqlarьnda kecirərdik. Gah jetişmiş mejvələri dərib jejərdik, gah quş juvalarьndan bala dyşyryb ojnardьq. Gah da çələ qurub ana quşlarь dutardьq. Bu pis hərəkətləri bizə tərk etməjə Tamam sə'j və qejrət edərdi. Bunlarьn əvəzində bizə çyr-bə-çr ojunlar öjrədib məşqul edərdi.

Hec unutmaram. Bir gyn bibim evinə getmişdim. Onlarьn baqьnda gəzymə aqaç deşijində japьlmьş bir alaçəhrə juvasь sataşdь. Çəld aqaça dьrmaşьb əlimi juvaja soqdum və tyksyz ətçə balalar ystyndən ana alaçəhrəni dutub sevinçək bir halda aqaçdan endim. Daha bibimə gərynməjib evimizə qacdьm, həjətimizdə Tamama rast gəldim.

— Bibin sənə nə verdi?—dejə Tamam soruşdu.

— Hec zad vermədi—dejə çavab verdim.

—Jalan söjləjirsən, bibin səni coq istəjir. Jəqin jenə də çiblərini qanfet ilə doldurubdur. Baq onun ycyn də əllərini çiblərindən cьqarmajьrsan, hec qorqma, mən səndən zor ilə almajaçaqam. Istərsən verərsən, istəməzsən verməzsən. Ançaq sözlərin jalan olduqunu bu gyn mənə sybut etdin—dejə Tamam məni utandьrdь.

Mən həqiqətən Tamamь artьqça istəjirdim və hec bir şej ondan myzajiqə etməzdim. Bunu özy də bilirdi. Lakin bu sözlərdən məqsədi nə olduqunu anlamadьm. Sol çibimdən əlimi cьqarьb dedim:

— Indi özyn baq, gər çibimdə bir şej varmь?

— O biri əlini çibindən cьqart, qanfet oradadьr —dejə Tamam təklif etdi. Əlaçsьz qalьb mən alaçəhrəni cьqarьb ona göstərdim və nə ysul ilə dutduqumu söjlədim.

— Mən bunu əvvəldən bilirdim. Indi mən sənə o anasьz qalmьş javrularьn halьndan bir necə kəlmə söjləjəçəjəm, qəlbin janarsa, balaça quşçьqazlara jazьqьn gələrsə analarьnь buraqarsan—dejə Tamam elə bir maraqlь, elə bir qəlb jandьrьçь sözlər ilə anasьz qalmьş quşçьqazlarьn halьnь təsvir etdi ki, mən ixtijarsьz avьçьmь acdьm və quşçьqaz da şad bir səs ilə ucub getdi.

Tamam mənim gözlərimdəki jaşь göryb «indidən sonra bir daha quşlara əzijjət verməjəçəjəm» sözlərini eşidib məni quçaqlajьb öpdy.

Bu ittifaqdan sonra mən bu pis adəti tərk etdim. Belə ysul ilə əsla zor etmədən Tamam bir coq cirkin hərəkət və adətləri mənə tərk etdirdi. Indi bu uzun mydd̈ət kecdikdən coçuqluq xatьratьmь jad etdikdə Kyrdystan daqlarьnda bəslənmiş elmsiz, tərbijə görməmiş bir qьzçьqazda bu qədər rəhmdillik, bu qədər coçuqlara tərbijə verməkdə ustad olmaqьna hejran qalьram.

Pajьz jetişdikdə biz coçuqlar ycyn jeni bir məşqulijjət əmələ gəldi. O da baqlarьmьzdan mejvə dərib damlarda asmaqdan ibarət idi. Anam məni həvəsləndirib dejirdi:

— Dur, oqlum, dur. Qьşьn uzun geçələrində buxarьmьzь (soba) jandьraçajьq, onun başьna toplanaçajьq, Tamam da bizə gözəl naqьllar söjləjəçəkdir. Biz də bu mejvələri şirin-şirin jejəçəjik.

Bəli, anam və'də verdiji gynlər gəlib catdь, aq--appaq qar kəfən kibi jeri culqaladь. Sojuq kylək hejvanlarь isti təjlələrə, insanlarь buxarьnьn başьna toplaдь. Geçələr qadьnlar, coçuqlar otaqьmьza jьqьlьb buxarьnьn başьna toplaşьrdьlar. Anam da cərəz gətirib qojardь. Biz də şirin səhbət edərək jejərdik, danьşardьq, gylyşərdik, axьrda da Tamam maraqlь naqьllarьnь başlardь. Jeri gəldikdə özyny el aşьqlarьna oqşadaraq həzin bir səs ilə oqurdu. Bə'zi vaqt səhbət əçinnədən, şejtandan, divdən, hal anasьndan dyşərdi. Hər kəs bunlardan əçajib, qəraib şejlər naqьl edərdi. Gylbənd, baçьsь Tamamьn hər şejdən zijadə xaraba qəbristandan qorququnu səjlərdi. Qadьnlardan bə'zisi ölylərin xortlamaqьndan bəhs edərək, Tamamьn xofunu haqlь bilərdi. Anam biz coçuqlarьn gözlərində qorqu əlamətini gərərək səhbəti dəjişdirərdi. Onun əvəzində xidmətci Baxtьjara qaval caldьrьb bizləri ojnadardь...

Bu il jaj tə'tili mynasəbətilə böjyk qardaşьmla bir jerdə vətənə evdət etmiş dajьm mənimlə göryşdykdə anama đejərdi:

— Bunun da oqumaq zamanь catmьş. Gedəndə özym ilə aparaçaqam.

— Joq, qardaşьm, birini dartьb qərib vilajətə apardьqьn jetər, daha bunu vermərəm,—dejə anam dajьmьn təklifini rədd edirdi.

—Vermәjib nə edəçəksən? Özyn bilirsən ki, oğlunun atasь, əmiləri hamьsь ölyb, böjyk mylkynyz əlinizdən cьqьb çinsli ilxьlarьnьz sahibsizlikdən tələf olub, sən bir dul arvad buna nə tərbijə verəçəksən? Böjydyb cobanmь edəçəksən? Nə ycyn evladьnьn bədbaxt olmaqьna səbəb olursan.

Belə đəjərli sözlər ilə dajьm baçьsьnь jola gətirmək istəjirdi. Lakin anam razь olmajьb dejirdi:

— Evladьmь nə ycyn elmsiz qojuram? Bu ildən mollanьn janьna göndərib oqutduraçaqam.

— Onda bu işi uşaqьn özynə buraq, istər biz ilə təhsilə gedər, istəməz sən anasь və baçьsь ilə burada qalar.

Anam buna razь oldu; çynky ondan ajrьlmajaçaqьma şyhhə etməjirdi. Lakin hər şej dajьm tərəfə kecməjə səbəb oldu. Birisi mollanьn cubuq və fələqqə qorqusu, digəri qardaşьmьn və qejri məktəbli qohumlarьn gözəl formalь məktəb paltarь və söjlədikləri əçajib şejləri idi.

— Mən dajьm ilə oqumaqa gedəçəjəm—dejə razьlьq verđim, anam nacar qalьb bir şej demədi. Lakin jenə də umudunu kəsməmişdi; çynky məktəblərin acьlmaqьna iki aj qalmьşdь, ona kibi mən fikrimi dəjişdirəçəjəm umudunda idi.

Bir gyn Tamam məndən soruşdu:

— Doqrudanmь oqumaqa gedəçəksən?

— Bəli, gedəçəjəm, joqsa sən razь dejilsən?

— Mən razьjam, amma xanьm məni öjrədir ki, səni bu fikirdən daşьndьrьm. Sən hec kəsə qulaq asma, get oqu, böjyk adam ol, gəl burada calьş, ançaq jazьq kəndlilərə əzijjət vermə. Amma bu deviklərimi anana səjləmə, joqsa xanьm məndən inçijər.

Zavallь anaçьğьm, umud baqladьqьn Tamam da sənin bər'əksinə gedir... Axьr ajrьlьq zamanь gəlib catdь. Anamьn və baçьlarьmьn göz jaşlarьna davam edə bilməjirdim; əgər Tamam olmasajdь mən anamdan ajrьlmajaçaqdьm. Tamam mənə janaşьb dedi:

— Hec qyssələnmə, doqquz ajdan sonra jenə gələçəksən, burada şad göryşəçəjik. Sən də gördyjyn şəhərlərdən, oquduqun kitablardan bizə naqьl edəçəksən. Amma burada qalsan hec bir zad bilməjəçəksən.

Bu sözlər ilə Tamam mənə təsəlli verərək sakit edirdisə də ditrək səsindən, aqarmış cəhrəsindən, jaş ilə dolmuş şəhla gözlərindən mə'lum olurdu ki, bu ajrılıq ona da böjyk tə'sir edir.

Axır gözy jaşlı anam və baçım və sajir əqrəbam ilə əlvida edərək jola dyşdym.

***

Vətəndən xariç, qapalı pansijon, dört divar icində jeknəsəq jaşajış, hər bir dutulaçaq işin cınqıraq ilə olmasını bir xəjalınıza gətirin ki, belə bir jerdə, asudə gözəl təbiət icində bəslənmiş bir coçuqun halı neçə olar? Gyndyzlər dərslərə, idmana, ojnamaqa və sajir işlərə məşqul olaraq belə məişətin aqırlıqını bir o qədər hiss eləməjirdim, dərin sykuta dalmış uzun geçələri göz jaşı tökərək xəjal ilə kecirirdim...

Nihajət jaj tə'tili gəlib jetişdi. Bir para joldaşlarımla vaqona minib vətənə yz qojduq. Yc gyndən sonra gəlib evimizə catdıq. Mən, anam, baçım və sajir qohumlarımla göryşdym, öpyşdym. Lakin nə həsrətini cəkdijim Tamam və nə də Gylbənd onların arasında joq idi. Bu isə məni iztiraba salırdı. Soruşmaqa da çəsarət eləməjirdim. Axırda göryşə gələnlər daqıldıqdan sonra anamdan soruşdum:

— Tamam və Gylbənd haradadırlar? Nə ycyn mənimlə göryşməjə gəlmədilər.

Anam caşqın bir hal ilə dedi:

— Bilməjirəm nə ycyn, əlbəttə eşidib gələrlər, göryşərlər... Onlar səni coq istəjirlər.

Anamın belə dolaşıq çavabı məni daha da qorqu və şybhəjə saldı.

—Ana nədən isə doqrusunu demək istəməjirsən, söjlə görym onların başına nə iş gəlmiş?

— Bir şej joq, onlar buradan köcmyşlər... Gylbənd də, Tamam da ərə getmişlər... Sonra başlarına nə qəzijjə gəlmişdir, bilməjirəm.

Anladım ki, anam da, baçım da həqiqəti məndən gizləjirlər. Ona görə artıq sual vermədim və işin həqiqətini bilmək ycyn başqa jollar aramaqa sə'j etdim.

Əmi oqlumun xidmətcisi Məhəmməd Rza coçuqluqundan bu yc ailə icində jaşamaqa görə hamımız ona bir kylfət yzvy kibi baqardıq, ondan gizli bir sirrimiz olmazdı.

Məhəmməd Rza ycyn dynjada qəm, qyssə jaranmamışdı. Həmişə dejən, danışan, gylən, zarafatcı bir şəxs idi. Həmişə də «Bu dynja beş gyndyr, beşi də qara, əbləh odur onu qəm qyssə ilə kecirə...» sözlərini təkrarlarla söjləjirdi. Sabah ertə böjyk baqımızı gəzmək bəhanəsilə Məhəmməd Rzanı janıma salıb getdim. Jol uzunu Məhəmməd Rza məzhəkə söjləjərək məni gyldyryrdy.

Baqımızı sejr etdikdə Məhəmməd Rzadan soruşdum:

— Lələ, səndən bir şej soruşaçaqam, məndən gizləmə, doqrusunu söjlə. Nə ycyn Budaq baba buradan köcmyş? Tamam ilə Gylbənd neçə olmuşlar?

Bu sualımdan Məhəmməd Rzanın gylər yzy qara bulut kibi dutuldu. Bir az fikirdən sonra:

— Bu göj ot ystə oturaq, mən də sənə onların façiələrini söjləjim—dejə təklif etdi.

Oturduq, Məhəmməd Rza da kyrd qızlarının başlarına gələn mysibəti naqıl etməjə başladı. Gylbənd ilə kicik əmi oqluqmun sevişdiklərini bilirdim; lakin onu zor ilə bir kyrd oqluna verib əmi oqlumdan uzaqlaşdırmaqı indi Məhəmməd Rzanın naqılından bildim.

Məhəmməd Rza Tamamın façiəli qəzilləsini naqıl etdikdə mən davam edə bilməjib başımı otların arasında gizlətdim və göz jaşlarım nejsan jaqmırı kibi tökylyb otları islatdı.

Gylbəndin qəzilləsindən sonra Budaq baba bəjyk qızının janına kəcməjə məçbur olur. Jazıq Tamam bizim ailəjə öjrəşdijindən ajrılmaq istəməjirmiş; lakin əmi oqullarının aralarına nifaq dyşməsinə səbəb olmamaq ycyn anam onun getməjinə izn verir.

Sejidli kəndi ona qədər başqa kəndlərlə bitişən iki daqın arasında dyşmyşdyr. Bu kəndlərin mejvə baqları təxminən 12—13 qvadrat kilometr jer dutaraq, uzaqdan baqdıqda bir böjyk meşəjə bənzəjir. Qərb tərəfə uzanan daqlar getdikçə daralıb əskidən bina olmuş Əsgəran qəl'əsinə catdıqda jarım kilometr qədər bir-birlərinə javuqlaşırlar. Bu iki daqın arasında «Qar-qar» cajı aqır. Kəndlilərin baqları, bostanları, tarlaları bu cajdan sulanır. Sejidli kəndinin səkkiz verstlijində Əsgəranın javuqluqunda «Bozdaq» adlı bir otlaq mevçuddur. Bahar fəsli maldar kəndlilər buraja köcyb alacıqlar qurarlar və orada jaja qədər qalıb mallarını otladarlar. Sonra jajlaqlara köcərlər.

Həmin Bozdaqda jol kənarında əski xaraba bir qəbristan vardır. Kəndlilər burada ölylərini dəfn edərlər. Zavallı Tamamçıqazın façiəsi də bu jerlərdə zyhur etmiş. Belə ki, bir mallı, devlətli kəndlinin çavan oqlu şiddətli surətdə dəli olur. Hətta onu zənçir ilə bağlamaqa məçbur olurlar. Nə qədər dua jazdırırlar, pirə aparırlar və bu kibi avamça myaləçə edirlərsə də fajda verməjir. Axırda kim isə «belə dəlijə bir mə'sumə qız gəlin olursa saqalar»—dejə ata anasını inandırır. Onlar da belə bir qız aramaqa başlarlar. Lakin hansı bir fəqir

kəndlijə böjyk paralar və'dəsilə təklif edirlərsə, heç kəs qızını belə dəlijə vermək istəməjir. Axırda arajıb Budaq babanı tapırlar və böjyk para ilə onu razı edirlər.

Zavallı Tamamı «səni bir gözəl devlətli çavan oqlana veririk»—dejə məçburən razılıqını alırlar, kəbinini kəsirlər. Sonra tojsuz gizliçə dəlijə gəlin aparırlar. Tamam baqıb göryr ki, onu aldadıb dəlijə vermişlər. Bunu bildikdə jazıqın bytyn bədəni ditrəməjə başlar. Ittifaqən həmin geçə göj yzyny qara bulutlar dutub şiddətli jaqmır jaqmaqa başlar. Daqlardan aqan sellər alacıqlara dolub bə'zilərini jumarlajıb aparır. Adamların başı buna qarışdıqda Tamam fyrsət tapıb qacır.

Geçənin qaranlıqı, göjyn daqlara səda salan dəhşətli şaqqıltısı, dərələrdən aqan sellərin gurultusu Tamam kibi bir qızı joq, bytyn kişiləri də xofa salar. Baş acıq, ajaq jalın, kylək ilə boğuşa-boğuşa, sellərlə əlləşə-əlləşə Tamam qacır. Dəli onun yrəjinə elə bir qorqu salmışdı ki, zavallı qızçıqaz indiki halına şad imiş. Onun fikiri o imiş ki, adamlar dujuq dyşyncə «Qar-qar» cajını kecib meşədə gizlənsin. Lakin bir qədər qacdıqdan sonra daşlarla jaralanmış ajaqları, jaqmırdan islanmış bədəni, kylək ilə əlləşməkdən tabdan dyşmyş ə'zası daha hərəkətdən qalır. O zaman tam bir pənah jeri arajır ki, gizlənib dinçəlsin, haramı tapır, bilirsinizmi? Hər şejdən artıq xof etdiji qəbristanı.

Tamam ysty kynbədli bir əski məzar tapır və icində gizlənir.

Ittifaqən aqşamlamış bir qoça dilənci joldan kecərkən həmin kynbədli məzarı göryr. Icəri girmək məqsədilə qapısına gəlir. Bu zaman dəhşətli bir qışqırıqdan diksinərək gerijə cəkilir. Qoça hejrətdə ikən Tamam dışarı cıqır və sərsəri qorqunç

bir qəhqəhə cəkərək ildьrьm kibi caja tərəf qacьr. Diləncinin bytyn bədəninə bir lərzə jajьlьr. «Bismillah» dejərək qəbristandan qacmaqa yz qojur.

Səhər olçaq Tamamь aramaqa başlajьrlar. Xejli aradьqdan sonra mejitini «Qar-qar»ьn o biri sahilində tapьrlar.

1923

UMUD CЬRAQЬ

Ilk baharьn son geçəsi idi. Əlvan cicəklər və otlar ilə bəzənmiş, bulutlara qədər jyksəlmiş daq başьnda dyşən Ş... şəhəri əhalisi dərin juquja dalmьşdь. Jalnьz iki balaça otaqdan, janьnda özy kibi balaça baqcalь bir evdən işьq gəlirdi. Pənçərədən cьraqьn zəif şө'ləsi baqcaja dyşərək aranьn zəngin bəçək və pərvanələrini öz tərəfinə cəkirdi. Masa başьnda oturmuş, mytaləəjə məşqul, zəif əndamlь, sarьmtьl bənizli qьvrьçьq saclь bir gənç cənəsinə dirsəklənərək, kitab oqujur. Ara sьra jorqun qara gözləri biixtijar qapanaraq rahatlьq edirdi. O zaman uzun, oq kibi kiprikləri cəhrəsinə kəlgə salьr, başь masa yzərinə əjilir, bir myddət belə myrgylərdi, sonra diksinərək başьnь qaldьrьr, gözlərini ovuçalajьr, qalqьb pənçərəni acьr; başьnь dьşarьja cьqararaq baqcanьn saf havasьnь dərindən tənəffys edirdi.

Qaranlьqda qalmьş pərvanə və byçəklər pənçərənin acьlmaqьndan istifadə edərək otaqa soqulur, cьraqьn ətrafьnda ucuşurlardь. Geçənin dərin sykutu və zylmatь gənçin qəlbinə bir xof buraqьr, onu diksindirir.

— Bu nə coçuqluq?—dejə gənç pənçərəni qapajьr və sonra əvvəlki jerini dutaraq özlərini şө'ləjə atan pərvanələrə baqьr.—Bu hejvançьqlar qaranlьqь sevməzlər. Gər neçə özlərini oda atьrlar? Nə qə-

dər işьqa məftun bir məxluq,—dejə səjlənirdi. Bu zaman nəzəri masanьn ystə durmuş çib saatьna sataşьr.

— Ah, geçə jarьdan kecmiş, lakin mən hazьr dejiləm. Sabah son imtəhanlarьmь verəçəjəm. Or təhsilimi bitirmək bu geçəki sə'j və qejrətimə baqlьdьr. Atam joq, mənə jardьm edəçək kimsəm joq, öz niçat və səadətim öz əlimdədir. Sə'j və qejrət lazьmdьr. Sabah orta məktəbi bitirib ali məktəbə girəçəjəm. Orada bir necə il davam edib həkim olaçaqam, vətənim ycyn mənfəətli bir yzv olaçaqam. Zavallь anamь məişətin bu aqьr zəhmət və əzijjətindən xilas edəçəjəm.

Əlilə o biri otaqa işarə edərək:

— Jat anaçьqьm, rahat ol və gələçək səadətimizə də inan—dejə jenə də mytaləəjə başlajьr.

Gənçin zənni janlьş idi, zavallь qadьn bir necə saat işlədikdən sonra rahat olmaq istədisə də jata bilmədi. Gözlərini oqlunun qapьsьna dikərək uzun və dərin fikrə getmişdi. Aqьr, qara gynly məişəti birər-birər gözlərinin önyndən gəlib kecdi. Budur on səkkiz jaşьnda bir qьz ikən özy kibi bir zəhmətkeşə arvad oldu. Icərisində jaşadьqь evə sahib oldu. Evlad arzьsь cəkərək bir gözəl oqula ana oldu.

— Ah, nə böjyk bir səadət. Lakin rəhmsiz fələk tezliklə bu səadəti jasa döndərdi. Bir il bəxtijar jaşadьqdan sonra istəkli əri xəstə dyşyb vəfat etdi. Onu bir jaşlь coçuq ilə sahibsiz qojdu. O gyndən bədbaxt ana calьşьr, sel tək göz jaşlarь tökyr, lakin körpə oqluna baqdьqça aqьr məişətini unudur, beşijini jьrqalarkən dejir:

— Jat, oqlum jat, jat umud cьraqьm jat, çəmi səadətimi, çəmi ömrymy sənin uqrunda sərf etməjə and icirəm.

Qejrətli ana bu myqəddəs vəzifəni coq gözəl ifa etdi. Oqlunu böjytdy, oqutdu, bu jaşa jetirdi. Indi təhsilini bitirmək ycyn evladь belə calьşьr, zəhmət cəkir, onun inçə ana qəlbi sьqьlьr, evladьnьn əzijjətinə razь olmajьr, onun zəhmətlərinə dözə bilməjirdi. Lakin bu zəhmətin ona səadət qapьsьnь acaçaqьnь da gözəlçə dyşynyrdy.

Ən artьq sьqьlaçaq bir şej varsa o da oqlunun məktəbə getmək məsələsidir ki, bir necə il bir-birindən ajrь dyşəçəklərdir. Bu isə ona qejri-mymkyn bir imtəhan görynyrdy. Jazьq ananьn qəlbini hər dəqiqədə deşən onu rahat buraqmajan bir məsələ vardь, o da bir il bundan əqdəm ərinin qohumlarьndan biri dalaşarkan bir çavanь öldyrməsi idi. Dyşmənləri qatilin həbsə alьnьb syrgyn edilməsinə iktifa etmək istəməjirdilər. Qana-qan japmaq fikri bəsləjirdilər. Bu səbəbdən zavallь qadьn bu ili daima qorqu icərisində jaşar, oqlunu gözlərindən iraq buraqmaq istəməjirdi...

Geçə kecər, oqlu jatmaz, ana axьr buna səbr edəməz, qalqar şala byrynər, oqlunun otaqьna girər, evladьnьn başьnь quçub qьvrьçьq saclarьndan öpər.

— Ana nə ycyn durdun?

— Oqlum jata bilmədim. Qəlbimdə bir qorqu bir iztirab hiss edirəm. Qorquram sənə dyşmən tərəfindən bir xətər doquna.

— Anaçьqьm, xof və iztirabьn əsilsizdir. Öz otaqьmda gözynyn önyndə dərs oqujuram. Mənə nə ola bilər? Mən bir məktəblijəm, kimsə ilə də dyşmənciliјim joq, arxajьn ol, mənə hec bir kimsə tərəfindən xətər doqunmaz. Get ana, rahat ol.

— Bəs sən, oqlum, jatmajaçaqsan? Oquduqun jetər, dur sən də rahat ol, cьraqь söndyr.

— Joq ana, səhərl acsam da sabahki imtəhanlarьmь hazьr etməlijəm. Maraq etmə, bir geçəni jatmamaqla mənə bir şej olmaz, lakin bir ilimi qajib etmək hər ikimiz ycyn fajda verməz. Indi daha mənə mane olma—dejə gənç kitab oqumaqa başlajьr. Anasь da otaqьna cəkilir.

Bir saat belə kecər. Qəflətən bir tyfəng acьlьb daqlara səda salьr, dərin sykutu pozur. Ikinçi bir qadьn hajqьrьqь bu sədajə çavab verər, jatmьş qonşularь ojadьr. Gənç tələbə jerə sərilir. Bir saat bundan əqdəm bəjyk umudlar bəsləjən gənç, bir qəddar dyşmanьn, rəhimsiz dyşmanьn qurşununa qurban oldu.

Sahibsiz ananьn umud cьraqьnь səndyrdy... Jenə zylmət, jenə dərin sykunət... Lakin balaça otaqdan:

— Joq oqlum, sən əlməmisən, ançaq jatmьsan. Jat umudum, rahat ol, sabah jenə duraçaqsan, imtəhanlarьnь verəçəksən, anaçьqьnь bəxtijar edəçəksən... Həzin. qəlbləri oqşajan oqşama sədasь gəlirdi.

1923

QAN-BULAQЬ

Ijulun isti gynlərinin birində daqlarьn arasь ilə uzanan əjri-yjry, əniş-joquş jol ilə iki atlь gedirdi. Bunlarьn biri ijirmi jaşьnda gənç, digəri jetmiş sinninə varmьş bir qoça idi. Bu iki şəxsin jaşlarьnda bu qədər bəjyk fərq olduqu halda zahirlərində bir o qədər fərq gərynməjirdi. Hər birisinin əjnində pişmet, cərkəzi cuxa, belində kəmər, xənçər və qьlьnç, başьnda dəri papaq, cijnində qara japьncь və bojnunda aq başlьq var idi. Qoçanьn at ystyndə əjləşməsi, əzasьnьn hərəkəti, alьçь quş kibi baqьşь gənçdən secilməjirdi. Lakin qoçalьq nişanəsi yzynyn qьrьşьndan və uzun aq saqqalьndan gərynyrdy. Jol, getdikçə daralьrdь. Daqlardan enib indi qaja dəşyi inçə bir jol ilə gedirdilər. Onun juqarь tərəfi divar kibi uçalan sьldьrьm qajalar, alt tərəfi gəz qaraldan ucurum dərələr idi. Bu qorqulu jol ilə səfər etmək qejrilərə namymkyn olduqu halda, Daqьstan əhalisinə və onlarьn atlarьna adi bir şejdir.

Vaqt gyn ortaja javuqlaşmьşdь. Susuzluqdan hər iki syvari janьrdь. Ələlxysus susuzluq gənçə artьq tə'sir eləjirdi. Onun gəzləri səbirsiz və iztirab ilə su arajьrdь. Bu halda gənçin qulaqьna su şьrьltьsь gəldi.

— Baba, muştuluq olsun iləridən su səsi gəlir — dejə çavan atьnь syrdy.

Qoça təbəssym ilə ona nəzər salaraq başьnь jьr qaladь. Gənç bulaqa catdьqda gərdy ki, sujun rəngi qьrmьzьja calьr. Buna baqmajaraq susuzluqunu tezçə rəf etmək ycyn bir qurtum su icər, icməz:

— Bu nə çyr sudur?—dejə ajaqa qalqdь. Bu halda qoça gəlib ona catdь və gylmsəjərək dedi:

— Şusuzluqunu rəf etdinmi, oqlum?

— Xejir baba, bu bulaqьn suju icməli dejil, zəfir dadь verir, rəngi də qana bənzəjir—dejə çavab verdi.

— Elədir oqlum, bu «Qan-bulaqь»dьr; bunun suju dəmir ilə qarьşmьş, bu su qansьzlara və bə'zi naxoşlara dərmandьr...

Çavan sordu:

— Bu «Qan-bulaqь» adьnь nədən almьş, baba.

— Bir az səbr et, oqlum, bulaqьn hekajəsini sənə sejlərəm. Indi isə ardьmça syr, bu jaqьnda icməli su var -dejə qoça atьnь syrdy.

Bir qədər getdikdən sonra gəzəl bir bulaqa rast gəldilər, atdan endilər. Çavan xurçunundan jemək cьqarьb syfrə salmaqa məşqul oldu. Nahardan sonra qoça japьnçьsьnь jerə sərib ystynə uzandь. Çavan onun «Qan-bulaqь» barəsində verdiji və'dəjə myntəzir qarşьsьnda əjləşmişdi. Qoça gəzlərini jumub bir myddət sykuta getdi. Gənç elə fikr etdi ki, qoça və'dəsini unudub juquja daldь. Lakin fikri janlьş idi. Bir azdan sonra qoça gəzlərini acdь, başlьqьnь bykyb dirsəjinin altьna qojdu və dərindən bir ah cəkib dedi:

— Ulu Qafqaz, ulu daqlar! Hər bir daşьn bir tarixdir. Kimlər gəlib sinəndən kecmədi, cajlarьnь qьzьl qana dəndərmədi!..

— Oqlum bu dərə, bu topraqь iki jerə təqsim edir. Belə rəvajət edirlər ki, qədim zamanda bu dərənin o tərəfində bəjyk bir qəbilə, başьnda Mьsьr

xan adьnda bir rəis və bu tərəfində digər bir silsilə, Surxaj xanьn rəisliji ilə sakin olurmuşlar. Ittifaqən bu iki xanьn arasьna qan davasь dyşyr, bunlar bir-birlərini tələf etməjə başlajьrlar. Bir myddət kecmiş Mьsьr xan və Surxaj xan bir də baqьb gəryrlər ki, çəmi oqlanlarь və jaqьn əqrəbalarь bu qan davasьnda qьrьlьb tələf olmuşlar. Ədavət isə jenə jatmajьb, baqi qalьr. Lakin hər iki rəis jeni evladlarьnьn dynjaja gəlməsinə myntəzir olur ki, onlarьn köməkliji ilə dyşməndən intiqamьnь alsьn. Ittifaqən bunlarьn bir geçədə iki evladь təvəllyd edir. Surxaj xanьn oqlu, Mьsьr xanьn qьzь olur. Bu ittifaqdan nə qədər Surxaj xan şad olursa, bir o qədər də Mьsьr xan qəmgin və mə'jus olur. Mьsьr xanьn anasь, oqlunu belə mə'jus və qəmgin gərdykdə dejir:

— Oqlum qəm etmə, bilirəm səni pərişan edən nədir. Məjər qьz tajfasь dyşməndən intiqam ala bilməz? Onlara da oqlan kibi tərbijə versən, ijidlikdə hec kəsdən geri qalmazlar...

Bunu eşitçək Mьsьr xan jerindən sьcrajьb qalqьr və anasьnь quçaqlajaraq dejir:

— Ana, fikrin coq gəzəldir, ançaq de gərym qьzьm olmaqьnь kim bilir?

— Məndən və arvadьndan başqa kimsə bilməjir— dejə anasь çavab verir.

— Coq gəzəl, indi mənim qьzьm olmaqьnь gərək bir adam bilməsin. Sabahdan oqlum olduqunu e'lan edəçəjəm, sən dejən tərbijəni də qьzьma өzym verəçəjəm, lakin bu sirrin gizli qalmasь sənin anasьndan asьlьdьr.

— Arxajьn ol, oqlum, əmrin jerinə jetər—dejə anasь çavab verdi. On gyndən sonra Mьsьr xan qьzьna «Tejmur xan» namьnь verir və bu sirr pynhan qalmaq ycyn həmin bu myqabilimizdəki qajanьn dəşyndə bir köşk bina edib orada sakin olur. Tej-

mur xan atasının nəzarəti altında tərbiyə alaraq naqıl olunan köşkdə böyüməyə başlayır. Onun oyun şeyləri tyfəng, xənçər, qılınç və joldaşları bu qayalar, sakini lacın, qaraquş, tərlan kibi yırtıcı quşlar olur. Belə tərbiyə nəticəsi olaraq on yaşında Tejmur xan at minmədə, tyfəng atmada, qılınç vurmada iyid çavanlardan geri qalmayır. Bunlardan artıq insanları heyrətə gətirən Tejmur xanın vəsfə gəlməyən gözəlliyi olur. Bu tərəfdən Surxay xanın oğlu Paşa xan Tejmur xan kibi iyidlikdə və gözəllikdə məşhur olur.

Bu iki coçuq böyüyüb on səkkiz yaşına catır. Bunların iyidliyi və gözəlliyi ətraf və əknafa yayılır. Bu vaqta qədər göryşmək bunlara mymkyn olmamışdı. Ittifaqən bu iki çavan yekdigərinə rast gələrsə biri və bəlkə ikisi də tələf olmaqlarını hiss edirmişlər. Bununla bərabər göryşmək arzısı hər ikisində gyndən-gynə qyvvətlənir. Oğlum! əçdadımızdan bizə irs qalmış qana qan etmək adətinə qurban olan bu çavanlar axırda bir-birlərilə göryşyrlər. Belə ki, baharın gözəl səhərlərinin birində Tejmur xan av arqasınça sərhədləri olan bu dərəni aşıb o tərəfə kecir. O zaman Paşa xan da ava cıqmış olur. Bu iki aslan gördyyn Qan-bulaqının başında bir-birlərinə rast gəlir. Bir myddət bir-birlərinin gözəl çəmalına heyran olub qalırlar. Paşa xan Tejmur xanın fevqəladə gözəllijinə heyran olur. Tejmur xan isə on səkkiz yılın ərzində qadınlıqa myqayir yırtıcı qan iciçi quş kibi aldıqı tərbiyə onda qadınlıq hissini hala puc etmədijini indi anlayır, eşq odu onun yrəjini jaqıb jandırır. Hər zaman iyidləri xofa salan gözləri indi Paşa xana xumar-xumar baqıb ondan aman gözləyir. Paşa xan heyrətdən ayılıb Tejmur xanın kim olduqunu dujur isə də sorur:

— Sən kimsən?

— Sən özyn kimsən?

— Mən bu topraqın sahibi Surxay xanın oğlu Paşa xanam.

— Mən də o topraqın sahibi Mısır xanın evladı Tejmur xanam.

Bu sual-çavabdan sonra hər ikisi bir-birlərinə dyşmancılıq nəzərilə baqmaqa başlayır. Axırda Paşa xan dejir:

— Çamalın coq gözəldir, buna söz joq, baqalım qılınç vurmaqın neçədir?—dejə qılınçını cıqarır.

Onun çavabında:

— Indi qılınç vurmaqı da göryb bəjənərsən—dejə Tejmur xan da qılınçını cıqarıb Paşa xanın ystynə hyçum edir.

Oğlum, neçə ki, göy yzyndə əvvəl şimşək parlayıb sonra gurultu sədası gələr, elədə bu iki çavanın qılıçı od parladıb bu qayalara səs salar. Xejli myddət carpışırlar, lakin bir-birlərinə zəfər jetirə bilməyirlər. Bu halda gynəş daqın dalından tylu edir. Onun zərrələri Tejmur xanın gözlərinə oq kibi sançılıb qamaşdırır və bu anda Paşa xan fyrsət tapıb qılınçı Tejmur xanın sinəsindən vurur. Tejmur xan yıqılır. Qan ceşmə kibi sinəsindən aqıb baharın təzə və tər otlarını və cicəklərini boyayır. Paşa qılınçını atıb Tejmur xanın jarasını baqlamaq qəsdilə sinəsini acır.

— Aman jarəb, sən qadın imişsən, baqa[illegible] dejə qışqırır və Tejmur xanın başını dizi ystə[illegible] cıqa[illegible] dejir:— Söylə, söylə gözəlim! O soluq nəfəsinlə [illegible]nətini, nifrətini izhar elə—dejə fəryad edir.

Tejmur xan zəif səs ilə çavabьnda:

— Paşa xan, sənə eşqimi izhar edirəm. Bu cirkin adətə lə'nət və nifrət! Ah, təbiət nə gözəldir! Paşa mən gedirəm, əlvida!

— Toqda, bir az toqda gözəlim, Paşa da sənilə gedir. Paşa xan xənçərini cьqarьb öz sinəsindən vurur və sonra Tejmur xanь aquşuna alьb dejir:

— Indi qoj mənim də qanьm sənin kinə qarьşsьn!

Oqlum, o vaqt bu daqlarda zəlzələ zyhur edir və həmin jerdən daq aralanьb iki nevçavanь aquşuna alьr. Bu myddət kecərək gördyjyn qan-bulaqь qaja arasьndan çari olur. Rəvajətə görə həmin bulaqьn suju Paşa xan ilə Tejmur xanьn qanьndan əmələ gəlmişdir.

1923

MOLLA QASЬM

Molla Qasьm öz arvadь Zejnəb ilə «Gyllyçə» kəndində ömyr syryrdylər. Bunlarьn Irandan Azərbajçana hacan kecməsi kəndin ançaq bir necə qoçalarьnьn xatьrьnda idi. Jerdə qalanlarь isə gözlərini acьb onlarь Gyllyçədə görmyşdylər.

Molla Qasьm Irandan gəldiji zaman bir coq böjyk, kicik kəndlərdə dolaşaraq naqьl etdijimiz Gyllyçə kəndini bəjənib secmişdi. Bunda da bir sirr vardь.

Mərkəz uzaq, qьşlaqdan jajlaqa uzanan jolun bir caqьrьmьnda, kol-koslu ilan-cijanlь bir dyzdə Gyllyçə kəndi bina olunmuşdu. Əhalisi isə nihajət dərəçədə avam, dini mevhumat və bytpərəstlikdən qalma adətlər aquşunda boqularaq, həkimsiz, dərmansьz jaşajьrdьlar.

Molla Qasьm anladь ki, belə çəmaətin icində hər nə ki kələji varsa işlədə biləçəkdir. O idi ki, hərif bu kəndi və onun çəmaətini bəjənmişdi. Molla Qasьmьn fikri janlьş cьqmadь. Bir az zamanda o, kəndin həm tiçarət, həm mollalьq, həm də həkimlik və aq saqqallьq və qejri vəzifələrini əlinə kecirərək rahat jaşamaqa başladь. Molla Qasьmьn tiçarət mənbəi olan balaça dykanьna unversal adь versək səhv etmərik; cynky bu dykanda əttar, baqqal, bəzzaz, davaçat və qejri tiçarət şejləri mevçud idi.

Molla Qasьmьn bu «məta» mallarьnьn qьzqьn alьş-verişi el daqa köcən zaman və daqdan enən

zaman olardı. Bu vaqt molla Qasım dykanın mallarını artırardı; cynky bəjyk təçribəsindən bilirdi ki, kəndlilər taxıllarını bicib dəjmyş, ev ycyn azuqə saqlajıb jerdə qalanını satıb nəqd pul etmişlər, coluq-coçuqlarına, gəlin-qızlarına tuman, köjnək, jajlıq, şal və qejri paltarlıq alaçaqlar.

«Gyllyçədə» molla Qasıma borçlu olmajan bir kəndli joq idi. Molla Qasım borçunu tələb edəndə borçluları dejirdilər:

— A molla Qasım, özyn bilirsən ki, bu zaman bizdə pul olmaz.

— Pul joqdur tojuq, ördək, qaz, qax-qoz ki, vardır. Arvadlarınız da çorab, şal, palas toqujurlar, bunlardan gətirin borçlarınıza hesab edək—dejə molla Qasım onları məzəmmət edərdi.

Molla Qasım «Gyllyçə» kəndinə kimin tərəfindən molla tə'jin edilmişdi, bilən joq idi. Əslinə baqsan hec kəs tərəfindən. Başqa vəzifələri kibi bunu da o özy qəsb etmişdi və bu mətləbi də qaldıran bir adam joq idi, molla Qasımın qəsdi avam və nadan kəndlilərə şəriəti öjrətmək, xejr-şərlərini anlatmaq dejildi və özynyn də bu barədə artıq mə'lumatı joq idi. Onun məqsədi jenə də pul qazanmaq idi. Hətta kəndlilər bir məktəb acmaq fikrinə dyşdykdə molla Qasım mane olub demişdi:

— Canım, siz kəndlilərə məktəb nə lazımdır? Uşaqlarınızı oqutsanız öz əkincilik sən'ətini atıb şəhərlərə qacarlar, sizi də köməksiz qojarlar. Bu fikirdən daşının, aqrımaz başınızı bəlajə salmajın.

Molla Qasımın həkimlijinə gəldikdə ondan-bundan bir necə dərman adı öjrənib hər çyr azar olursa-olsun o bildiji dərmanın birini imtəhan edərdi. Xəstə şəfa tapmajıb öləndə dejirdi:—Əçəli jetən adam öləçəkdir, istər həkimi Loqman da ola. Öl-

dyrmək, diriltmək xydavəndi-aləmin əlindədir. Açiz bəndə burada bir şej edə bilməz.

Molla Qasımın arvadı Zejnəb qarı da azarlılara zəli (sylyk) japışdırmaqda bəjyk ixtisas sahibi olub kədin bir erkəji, qadını, çavanı, qoçası, uşaqı joq idi ki, Zejnəb qarının həçəmət və sylyjyny görməmiş olajdı. Uşaqlar onu gördykdə qorqub qacardılar. Kənd əhli bu qarıja «həçəmət» Zejnəb ləqəbini vermişdi. Zejnəb jırtıçı quş gözly, qojduqu həçəmət kibi beli əjilmiş, dilavər, kimsədən qorqmaz və çəkinməz bir qarı idi. Əri xəstə ystə getdikdə ja öly ystə aparıldıqda, o dykanda oturub alış-veriş edərdi. Bundan ilavə kərpə uşaqların həkimliji, kəndin mamaca və elcilji bunun öhdəsində idi. Bir söz ilə molla Qasım «Gyllyçə» kəndini inək kibi saqıb jejirdi.

Hər bir xəsis adamda olduqu kibi bunda da təbiət bəjyk qorxaqlıq jaratmışdı. Hərgah geçə vaqtı həjətdə bir qaraltı, bir səs gəlsəjdi, dışarı çıqmaqdansa, qapıları bərkidib Zejnəb qarını göndərərdi ki, görsyn nə var. Bil'əks Zejnəb qarı coq qocaq bir qadın idi. Ərinə dejirdi:

— Bilməjirəm mən olmasajdım sən bu vəhşi çəmaətin icində neçə jaşaja bilərdin?

Molla Qasımın bir sifətini də söjləməlijik. O da avam kəndlilər kibi mevhumata inanıb qorqmaqı idi. Ələlxysus dostu Zejnal kişi kecən çymə ona bu hadisəni naqıl etməklə çinlərə e'tiqadını möhkəmləşdirmişdi.

— Xəstə olduqum çihətə bu jaj xırmanım hamıdan gerijə qalmışdı. Arvad-uşaqı jajlaqa kəcyryb özym aranda qalmışdım. Işlərimi qurtarandan sonra uşaqlar ycyn bir kisə un və qejri azuqə tədaryk edib boz qatıra jyklədim, jola dyşdym. «Çinli» daqdan coq qorqa-qorqa kecirdim. Bir zihəjat joq idi. Məni

vahimə gətyrmyşdy. Birdən qulaqlıma zurna səsi gəldi. Diqqət ilə baqdıqda iki daqın arasında çəmaət gərdym, jəqin etdim ki, tojdur, Qatırı onlara tərəf syrdym, jaqınlaşdıqda bir çavan oqlan qabaqlıma cıqıb dedi:

— Zejnal kişi, sən coq xoş gəlmisən, bujur burada tojumuz var, bir az rahat ol. Je, ic, sonra gedərsən.

Oqlan qatırın çilovundan dutub joldaşlarına tərəf cəkdi. Onlara catdıqda məni qatırdan dyşyrtdy. Qatırı bir kola baqlajıb məni hazır syfrəjə də'vət etdi. Qonaqlar:—Bujur, bujur Zejnal kişi, sən bizim toja xoş gəlmisən,—dejə salamladılar. Syfrənin başında əjləşdirdilər. Məni hejrətə gətirən bir şej vardı, o da hamı məni tanıdıqda mən hec kəsi tanımajırdım. Plav syfrəjə gəldikdə məni toja təklif edən oqlan dedi:

— Zejnal kişi taama şyru edin, ançaq yrəjinizdəki səzy deməjin. Bunu eşitçək, molla Qasım, sənin səzyn jadıma dyşdy. Jə'ni hər bir şeji başladıqda «bismilla» deməli. Mən də bismilla dejəçək, hamı joq oldu. Gərdym boz qatırın ystyndəjəm. Hejvan bir kolun qabaqında dajanıb dinçini alır. Bunu gərdykdə qan-tər məni basdı. Hejvânı rahat qojmajıb qamcıladım. Bir azdan sonra bu çin məkanından uzaqlaşdım. Indi də bu hadisə jadıma dyşəndə tyklərim biz-biz durur.

Molla Qasım:

— Zejnal kişi çin-şəjatin biz bəni-adəmin dyşmənidir. Hər çildə girib bizləri haq joldan cıqarmaq fikrindədirlər. Ançaq gərək allahdan uzaqlaşmajasan, onda hec şej edə bilməzlər—dejərdi.

***

Hekajəmizin qəhramanları belə əmyr syrməkdə ikən Azərbajçanda Şura həkymətı quruldu. Sair

kəndlər kibi «Gyllyçə» kəndində də kənd şurası dyzəlib jeni şura jaşajışı başlandı. Qızlar və oqlanlar ycyn məktəblər acıldı. Bəjyklər ycyn də savad qursları. Kəndliləri jeni quruluşun qanunu ilə aşna etmək ycyn və onların biliklərini artırmaq ycyn kənd çəmaətinə tez-tez nitq və mə'ruzələr oqujurdular.

***

Xanənişin olmuş molla Qasım bir dəfə əz dostu Zejnal kişi ilə belə jıqınçaqa getmişdi. Natiq din və məzhəbdən bəhs etdi.

«Din və məzhəb joqsulların zənçirləjib aqalara və sərvətdarlara qul etmək ycyn jaradılmışdır.

«Din joqsullar ycyn bir tirjekdir ki, onların həmişə qəflətdə saqlajıb ojanmaqlarına mane olmuşdu. Ruhanilər həkmyranların, sərvətdarların min dyrly zylmynə dəvam etdirmək ycyn joqsullar səbr edin, bəjyklərin ehtiramını saqlajın, onların itaətində olun ki, axirətdə allahın behiştinə nail olasınız. Joqsa əbədilik çəhənnəmin oduna janarsınız»—dejə joqsul sınıfa bu dynjada çəhənnəm cəkdirib onların zəhmətilə əzlərinə bəhişt qurmuşlar...»

Bu nitqi eşitdikdə molla Qasımın bədəninə ditrətmə dyşdy. Qorqudan daha məsçiddə qala bilməjib evinə gəldi.

***

Naqıl etdijimiz zamandan yc il kecdi. Zejnəb qarı hələ umudunu kəsməmişdi. Hej tas qururdu ki, Şura həkymətini jıqsın, amma dinsiz bolşeviklər tilisimə dyşməjib gyn-gyndən məhkəmləşirdilər. Gyllyçə kəndini indi tanımaq belə olmurdu. Bataqlı kycələri dyzəlib, geçələr eleqtrik ilə işıqlanırdı. Çavanlar tərəfindən teatr tərtib olunmuşdu. Qadınlar ycyn qlub acılmışdı.

El jaʃlaqa kөcən zaman idi. Molla Qasьm həjətdə qoz aqaçьnьn altьnda həsir saʃdьrьb uzanmьşdь. Zejnəb qarь da gilas və ərik qaxь qurudurdu. Bu halda darvaza dөjyldy. Zejnəb qarь gedib acdь. Bir çavan kəndli, jedəjində iki at qapьnьn dalьnda durmuşdu.

Zejnəb qarь soruşdu:

— Nə istəjirsən?

— Zejnəb nənə molla əmi evdədirmi?

— Bəli evdədir, icəri gəl.

Kəndli atlarь kycədəki aqaça baqlajьb icərijə girdi. Molla Qasьm başьnь qaldьrьb sordu:

— Qənbər nə var? Xejr ola, joqsa haçь Çə'fər naxoşlamьş?

— Xejir molla əmi, atam səlamətdir. Ançaq uşaqlьqdan bizim evdə tərbijə almьş bir kyrd kөc ystə qəflətən naxoşlajьb өldy. Indi onu dəfn etmək ycyn sizi aparmaqa gəlmişəm. Joldan kənar qəbir də qazьjьb hazьr etmişik.

Molla Qasьm istehza ilə dedi:

— Siz bolşeviklər allaha, pejqəmbərə, imama, şəriətə inanmajьrsьnьz. Daha molla nəjinizə lazьmdьr? Hejvan kibi ystyny toʃ aqlajьn cьqsьn getsin.

— Molla Qasьm, mənə qalsa elə edərəm və sənə də əzijjət vermərəm; cynky əqidəmçə mejit namazь qьlsan da, qьlmasan da təfavyty joqdur. Өly cyryjyb topraq olaçaqdьr, daha ondan bir də nə dirilmək və nə də sorqu sual olaçaqdьr. Ançaq atam onu coq istəjirdi—dejir ki, gərək qajda ilə molla dəfn etsin.

Zejnəb qarь bu sөzləri Qənbərdən eşitdikdə davam etməjib dedi:

— Allah sizin kөkynyzy dibindən kəssin. Dinsiz myrtədlər. Tykəzban kibi allah bəndəsi arvaddan belə kafir oqul tөrəsin?

Qənbər gylərək çavab verdi:

— Aj Zejnəb nənə, mən kafir өləndə nə molla əmi zəhmət cəkib namazьmь qьlsьn, dəfn etsin, nə də sən aqlaşma qurub şaxsej vurasan. Ançaq məni atam gendəribdir ki, molla əmi gəlib Qədiri dəfn etsin. At da gətirmişəm. Zəhmət haqqьnьzь da alaçaqsьnьz. Molla Qasьm pul adьnь eşitçək jumşalьb dedi:

— Atan haçь Çə'fər ilə duz, cөrək kəsmişəm, өzy də coq dindar bir kişidir. Anan da Zejnəbin baçьlьqьdьr. Onlarьn xatьrь ycyn razь oluram.

Molla Qasьm qalqьb gejindi, Qənbərin kөməkliji ilə atь mindi və hər ikisi jola dyşdy. Jolda molla Qasьm Qənbərə nəsihət edirdi. O da çavabьnda dejirdi:

— A molla Qasьm, biz joqsullar bu dynjada odajanmьsьq, bir də sən dejən dynjada jansaq, bu ədalətsizlik olar və sən də dejirsən ki, allah adildir, zalьm dejil.

Molla Qasьm hər nə dəlil gətirdisə, Qənbər çavabьnь verib onu məəttəl qojurdu. Belə bəhs edərək gəlib bir kolluq və qanqallьq jerdə qazьlmьş qəbrə catdьlar.

Orada iki kəndli Rəhim və Kərim qəbrin janьnda oturub bunlarь gөzləjirdilər.

— Kərim, mollanьn atьnь dut,—dejə Qənbər atdan dyşdy. Molla Qasьm өlynyn mejit namazьnь qьlьb qurtardь. Onu qəbrə qojdular. Molla Qasьm өlynyn təlqinini oqujan zaman Qənbər joldaşlarьna dedi:

— Molla duasьnь oqujunça biz də baş daşь gətirməjə gedək. Kəndlilər getdilər. Molla Qasьm qəbirdən cьqan topraqьn ystə cənbəlib ərəb dilində kyrd Qədirə axьrьnçь imtəhanьnь өjrədirdi. Qəflətən ajaqlarьnьn altьndan topraq qacьb qəbrə jьqьl-

dь. Molla Qasьm gördy ki, ölynyn ajaqlarь juqarь qalqdь. Bundan qorqaraq onun ajaqlarьnь əlilə basdь. Indi də ölynyn başь dikəldi. Bunu gördykdə molla Qasьm qьşqьrьb qəş etdi.

Aradan bir on dəqiqə kecmiş kəndlilər yclykdə bir iri daş gətirərək gəlib cьqdьlar, daşь qəbrin janьnda jerə saldьlar.

Kəndlilər qəbrə baqdьqda gördylər ki, molla Qasьm mejiti quçaqlajaraq huşsuz uzanmьş. Rəhim qəbrə enib joldaşlarьnьn köməji ilə molla Qasьmь bajьra cьqartdьlar.

Hər ycy molla Qasьmь huşə gətirməjə calьşьrdьlar. Xejli sə'jdən sonra molla Qasьm özynə gəldi. Yzyndən qan qacьb mejit rənginə dönmyşdy. Qənbər soruşdu:

— Molla əmi sənə nə olmuş? Bu nə halətdir?

Molla Qasьm zəif və ditrək səslə dedi:

— Öly xortlamьş, ajaqa qalqmaq istəjirdi... Məni boqdu... sonra bilməjirəm nə oldu... Məni tez Zejnəbə jetirin...

Bunu eşitdikdə kəndlilər biixtijar qarьnlarьnь dutub qəhqəhə ilə gylməjə başladьlar.

— Bizim e'tiqadlь mollamьz, hec öly də xortlarmь, ölən adam da dirilərmi? Aj alim molla Qasьm, beləmi əqidə ilə biz avam kəndlilərə jol göstəriçi olmuşdun?—dejə Qənbər molla Qasьma məzəmmət etməjə başladь. Molla Qasьm dedi:—Mənə inanmajьrsьnьz, qəbrə girin baqьn.

— Baş ystə molla Qasьm, bu saat qəbrə enib sənə səhih xəbər gətiräçəjəm, ançaq özyn də qorqmajьb qəbrə baqasan—dejə Qənbər qəbrə endi. Molla Qasьm qorqa-qorqa oraja baqьrdь. Qənbər ölynyn ajaq tərəfindən basdьqda mejitin baş tərəfi dikəldi.

— Gördynyzmy?—dejə molla Qasьm ditrəjə-ditrəjə soruşdu.

Qənbər ölynyn baş tərəfindən basdьqda onun ajaq tərəfi qalqdь. Molla Qasьm—Indi mənə inanarsьnьz.

Qənbər əlini mejitin bel tərəfinə soqaraq Rəhim və Kərimə:

— Ikinizə də lə'nət olsun, belə də qəbir qazьlarmь? Qəbirin ajaq və baş tərəfini qazьjьb cuqura salmьsьnьz, amma ortasьnь dik qojmusunuz, əlbəttə mejitə əl dəjdikdə ləngərlənəçəkdir.

Bunu eşitdikdə Kərim gylyb dedi:

—A molla Qasьm, jazьq Qədir xortlamamьş, biz xortlamьşьq. Kəndlilər Qədirin mejitini çьqarьb qəbri dyzəltdilər. Sonra jenə qəbrə qojub basdьrdьlar. Molla Qasьmьn at ystə tək oturmaqa taqəti joqdu, onu Kərimin tərkinə mindirib qurşaqь ilə baqladьlar ki, atdan jьqьlmasьn. Bu tevr ilə Qənbər və Kərim molla Qasьmь evinə gətirdilər. Zejnəb qarь ərini belə gördykdə qьşqьrьq saldь.

— Zejnəb nənə qorqma, molla əmijə hec bir şej olmamьş zəiflijindən atda özy otura bilmədi, onun ycyn belə gətirmişik—dejə Qənbər onu sakit etdi.

***

Bu hadisədən molla Qasьm sarьlьq azarьna dyşyb xəstə jatdь. Bu əhvalat kənd əhli arasьnda jajьldь. Nadinç coçuqlar molla Qasьmьn evinin janьndan kecdikdə baqьrьrdьlar:

— Molla Qasьm, qəc, xortdan gəldi.

Molla Qasьmьn azarь getdikçə artьrdь. Axьrda el daqdan enən zaman aqartьnьn qьzqьn alver çiri, aq saqqalь və şairə vəzifə sahibi molla Qasьm vəfat etdi.

1924

TƏBRIK

Car zamanъ idi... Hymmətəlinin evində qonaqlıq tədarıky gərylyrdy. Həjətin bir tərəfində qojun sojulurdu, o biri tərəfində qazanlar asılmışdı, ortada palaslar salınmışdı, döşəklər dyzylmyşdy. Hymmətəli döşək ystyndə oturub jasdıqa dirsəklənib cubuq çəkə-çəkə qonaqlarını gözləjirdi.

Hymmətəli neçə il jdi ki, jaşadıqı «Meşəli» və ətraf kəndlərə kəndxuda secilərək jazıq kəndlilərin başına min bəla gətirirdi. Bu hərif qara damlarda, aqaç daxmalarda jaşajan kəndliləri həkymət vergisi adına sojaraq özy ycyn bəjyk devlət və bir də aq daşdan bina olunmuş iki mərtəbəli ev dyzəltmişdi.

Ryşvətxor car mə'murları secgi zamanı onun tərəfini saxladıqları ycyn, məzlum kəndlilər hər iki qyvvədən qorqaraq Hymmətəlinin ziddinə getməjə çyr'ət edə bilməzdilər, o da kəndxuda secilərək həkmranlıqını syrərdi.

Son zamanlarda qonşu kənddə jaşajan Xankişi devlətlənmişdi. Secgi zamanında Hymmətəli ilə mybarəzə aparırdı. Xankişinin axırda ona qalib gəlməsini Hymmətəli hiss edirdi. Coq cəkişmədən sonra Hymmətəli bu fikrə gəlmişdi ki, onunla qohumlaşıb öz tərəfinə cəksin. Bu jqlda xejli «tələlər quraraq» axırda məramına najil oldu. Belə ki, Hymmətəlinin qardaşı qızı Məlahət Xankişinin oqlu Qaraoqlana bu gyn nişanlanaçaqdı. Hymmətəlinin

evladı olmamışdı, bunun səbəbini arvadı Xədiçədən gərərək onun ystə jeni arvad almışdı. Lakin ondan da evladı olmadı, buna Xədiçə artıq şad idi; cynky illəti ərində gəryrdy. O idi ki, gynysy ilə jola getməjərək axırda onu boşatmaqa myvəffəq olmuşdu.

Hymmətəlinin qardaşı Səfdərin də Məlahətdən başqa evladı olmamışdı. Atası, Məlahəti coq istərdi və azada bəjydərdi. Məlahət səkkiz jaşına catdıqda atası vəfat etdi. Hymmətəli Məlahəti öz evinə gətirərək onun malına və ixtijarına sahib oldu. Jazıq coçuqun o gyndən də mysibətləri başlandı. Sonsuz Xədiçə ilk gynlərindən Məlahəti sevmədi. Bu gözəl və saqdam qızçıqazı görməjə belə gözu joq idi. Hec bir şej ystə onu danlardı, dəjərdi. Qızrıçıq və topuqlarına qədər sallanan sacları da bicara qızın başına bir bəla kəsilmişdi. Xədiçənin hər bəhanəsi qurtardıqda:

— Gəl başını darajım,—dejə Məlahətin o gözəl saclarını daraq dişlərində qıraraq topa-topa jerə atardı. Hymmətəlijə gəldikdə Məlahət qorqudan onun ətrafına belə dolanmazdı; joldaşları ilə gəzməji, ojnamaqı əmisi ona qadaqan etmişdi. Bu isə azada jaşamış qızçıqaza danlamaqdan, dəjylməkdən artıq tə'sir edirdi.

***

Javaş-javaş qonaqlar toplanmaqa başlamışdı. Hymmətəli xejli mehriban, onlarla salamlaşaraq hər kəsə oturmaqa jer göstərirdi. Lakin kəndlilər harada oturmaqını gözəlçə bilirdilər. Döşəklər devlətlilər, ruhanilər ycyn qojulmuşdu...

Çənnətəli:

— Hymmətəlidən başqa kəndxuda olmaqa kim lajıqdır? O kişi neçə ildir bizim zəhmətimizi çəkmiş, jenə də çəkməlidir.

Hymmətəli özyny biçlijə vurub dedi:

— Xaİır, daha mən jorulmuşam, bəsdir, başqasınıı secək ki, neçə əzijjətli vəzifə olduqunu bilsin. Həkymət vergisi ystə məndən rənçidə olursunuz, onu bilməjirsiniz ki, təçylərin vaqtlı-vaqtında toplanıb xəzinəjə verilməsini həkymət məndən tələb edir... Mən bir həkymət qulujam, əmrə tabijəm, mənə bujururlar, mən də sizdən tələb edirəm.

— Doqrudur, doqrudur—dejə kəndlilər təsdiq etdilər. Qara Hysejin ilavə etdi:—Çanım bir səzlə dinmə ver.

Bu sezə kəndlilər gylyşdylər, Hymmətəli bu çyr tylkylyk ilə kəndlilərin rə'jini ələ alırdı. Xankişinin və dəstəsinin geç gəlməsi Hymmətəlini təşvişə salırdı. Qorqurdu ki, Xankişi fikrini dəjişsin, jenə ona dyşman olsun. Bu halda darvaza acıldı, Xankişi adamları ilə həjətə daxil oldu. Hymmətəli çəld qalqaraq onlarla salamlaşdı.

— Xoş gəlmisiniz, bujurun—dejə onlara juqarı başda jer göstərdi.

Qonaqlar oturdular. Səhbət təzələndi. Bir azdan sonra syfrə salındı, xörək ortaja gəldi. Taamdan sonra caj və şirni mejdana gəldi. Əsil mətləb acıldı. Kəndlilər bu xejir işi alqışlajaraq anladılar ki, Hymmətəlinin cəngəsindən qurtarmaq zamanı hələ gəlməmiş.

Qonaqlar daqıldıqdan sonra, Xankişi Hymmətəli ilə otaqa daxil oldu.

— Qızımı göstərin görym neçə qızdır?—dejə Xankişi soruşdu.

On jaşında gəlin mejdana gəldi.

— Pəh, pəh, maşallah nə göjcək qızdır—dejə Xankişi Məlahətin alnından öpdy. Sonra bir yzyk cıqarıb onun inçə barmağına taqdı. Əhvalatdan xəbərsiz qız Xankişijə baqaraq sanki soruşurdu:

— Bu nə ojunçaqdır?

Xankişi xydahafiz edərək dedi:

— Qızım salamat qal, səni qoça baban bəzəkli-dyzəkli, başı ystə saqlajaçaqdır.

***

Bu hadisədən iki il kecdi. Xədiçənin Məlahətə etdiji zylm getdikcə artırdı. Əmisinə gəldikdə o da Məlahətə başqa çyr əzijjət verirdi. Həjətdən kənara cıqmaqa izn verməjirdi. Qonşuja, ja başqa bir jerə getmək lazım gəldikdə başına cadra ərtərdi. Həmişə əmisindən bu səzy eşidərdi:

— Unutma ki, sən Qaraoqlana nişanlısan, özyny elə ismətli dolandır ki, nə mən, nə də adaxlın xəçalət cəksin. Joqsa səni öz əllərim ilə boqub öldyrərəm.

Qaraoqlan adı gəldikdə jazıq coçuqun bədəninə ditrətmə cökyrdy. O saat Qaraoqlanın vahiməli, pırtlaq gözləri və capıq surəti gözlərinin önyndə durudu.

Məlahət, Xədiçənin və əmisinin min çyr əzijjətinə razı olurdu. Lakin gələcəkdə Qaraoqlana arvad olmaqını bejnınə sıqışdıra bilməjirdi. Uzun geçələri bicara qız göz jaşı tökərək vahimə icində kecirirdi. Gah özyny juquda qaranlıq ormanda, hejbətli bir ajı quçaqında göryrdy. Sonra ajı Qaraoqlana dönyrdy. Gah da özyny havada jırtıcı qartal çajnaqında göryrdy. Bu da sonra dönyb Qaraoqlan olurdu.

Qonşuları Piri babanın naqıllarının sonunda gözəl qızları hejbətli divlər cəngəsindən qəhraman mələkzadələr xilas edərdi. Balaca Məlahət də öz qurtuluşunu elə şahzadələrdən gözləjirdi. Lakin minlərcə Məlahətləri divlərin cəngəsindən xilas edən mələkzadələr dejil, böjyk Oqtjabr inqilabi oldu.

***

Kəndliləri sojmaqa adət etmiş Hymmətəli, Şura həkyməti zamanьnda quzu çildinə girərək min hilə qurdusa da kəndlilər onu hec bir jerə secmədilər. Axьrda jeni bir secgi zamanь bir necə kəndlijə ryşvət və'd etdijinin ysty acьlaraq bilmərrə secmək və secilmək hyqugundan məhrum olundu. Mə'jus qalmьş Hymmətəlijə təsəlli verəçək bir şej vardьsa o da ozy kibi Şura həkyməti dyşmanь və həmməsləki Xankişinin də secgi hyququ əlindən alьnmasь idi. Bu iki hərifin Şura həkymətini gərməjə gəzləri joq idi. Lakin zahirdə ozlərini həkymət tərəfdarь gəstərirdilər. Jeri gəldikdə dejirdilər:

— Şykyrlər olsun ki, zylymkar car həkyməti məhv oldu, indi həkymət biz işçi və kəndlilərindir.

Lakin kənddəki fyqəra qomitəsi bu iki hərifi gəzəlçə tanьjьrdь... onlarь qabaqlajaraq dinç, faraqat oturmalarьna əmr etmişdi. Əks surətdə hər ikisinin syrgyn olaçaqьnь xəbər vermişdi.

Şura həkyməti bərpa olduqu gyndən balaça Məlahətin də jaşajьşь dəjişilərək bir bajram icərisində kecirdi. Buna ymdə səbəb Ismət xanьm idi. Belə ki, Hymmətəlinin evində qadьnlar qlubu acьlmьşdь. Qlub qadьnlar arasьnda savadsьzlьqь ləqv etmək qursu acmьşdь. Bu qursa Ismət xanьm mydirə tə'jin olunmuşdu. Ismət xanьm Hymmətəlinin evində mənzil edərək Məlahəti oz qanadь altьna almьşdь. Onu qursdan ilavə oz otaqьnda xysusi oqudurdu. Kicik vaqtьnda ana məhəbbətindən məhrum qalmьş coçuq həqiqi ana məhəbbətini Ismət xanьmda tapmьşdь.

Ismət xanьm Məlahətin nişanlь olduqunu bilib bu işi pozmuşdu. Məlahət buna artьqça şad idi. Evin alt mərtəbəsində iki qaranlьq otaqa soqulmuş Hymmətəli və Xədiçə Ismət xanьmьn bəjyk dyşmanlarь idi, lakin ona bir şej japmaqь baçarmьrdьlar. Mə-

lahət az bir zamanda savadsьzlьqьnь ləqv edərək başqa talibələri otyb kecmişdi. Ismət xanьm coçuqun belə zəka və sə'jini gərərək, onu darylmyəlliminə hazьrlajьrdь. Buna da Hymmətəli razь dejildi.

— Kəndli qьzьna oqumaq jaraşmaz. Qqumuş qьz ajaqь carьqlь kəndlijə ərə getməz—dejə Hymmətəli şikajətlənirdi. Lakin Ismət xanьm onun sözynə əhəmijjət verməzdi.

Məlahət Ismət xanьmьn tərbijəsi altьnda bəjyjərək on beş jaşьna catdь. Bu gözəl qьzь almaq coq çavan oqlanьn fikrindən kecirdi, lakin həkymətdən qacaq dyşən Qaraoqlandan qorqaraq hec kəs çyr'ət edib Məlahətə elci dyşə bilməjirdi. Bir il əvvəl nəşrə başlanmьş «Şərq qadьnь»nь Məlahət coq sevərdi. Qadьnlar şöbəsinə gələn nymrələri oqujub artьq maraqlanьrdь. Ismət xanьm Məlahətin bu zurnala olan həvəs və məhəbbətini gəryb dedi:

— Məlahət, nə ycyn sən də başqa kənd qьzlarь kibi sevgili zurnalьna myxbirə olmursan?

— Qorquram jazdьqьmь cop etməsinlər—dejə Məlahət çavab verdi.

— Nə ycyn cap etməjirlər? Əhəmijjətli bir şej jazarsansa cap edərlər. Gələçək nymrə, zurnalьn iki illiji mynasəbətilə buraqьlaçaqdьr. Sən də bir şej jaz, göndər...

Bu söz Ismət xanьmьn jadьndan cьqьb getmişdi, lakin Məlahət o gyndən rahat ola bilməjirdi. Həmişə fikir edirdi ki, nə jazsьn və Ismət xanьmdan da soruşmaq istəməjirdi; cynky fikri, məqaləsi cap olunursa sevgili myəlliməsinə göstərərək onu şad etmək idi. Coq fikirdən sonra Məlahət zurnala bir təbriknama jazьb göndərdi. Indi də «Şərq qadьnь»nьn bajram nymrəsini səbirsizliklə gözləjirdi.

***

Bir gyn gynəş qyrubə enən zamanь Məlahət Ismət xanьmla çavanlar qlubundan evlərinə qajьdьrdь. Jol uzunu Ismət xanьm onu gələn il daryl-myəlliminə aparaçaqьndan səjləjirdi. Məlahət buna bir tərəfdən şad, o bir tərəfdən qəmgin idi. Şad idi ki, darylmyəlliminə girib oqujaçaqdь və axьrda myəllimə olaçaqdь. Qəmginlijinə səbəb sevgili myəlliməsindən ajrьlaçaqь idi. Belə şirin səhbət etdikləri zaman qəflətən japьnçьja byrynmyş bir atlь onlarьn önynə cьqdь. Məlahət onun yzyny gərdykdə qьşqьrdь:

— Qaraoqlan.

Qadьnlar bir şej japьnça, Qaraoqlan alьçь quş kibi Məlahətin ystyny aldь. At ystyndən əjilib onu quçaqьna cəkdi və ildьrьm kibi gətyryldy.

Xof və hejrətdə qalmьş Ismət xanьm sanki juquda idi, indi ajьldь. Qacaraq özyny milis mydiri Hejdərqulunun idarəsinə saldь, vəq'əni ona səjlədi.

— Qorqmajьn Ismət xanьm, bu saat Məlahəti burada gərərsiniz—dejərək Hejdərqulu yc milis ilə barabar atlanьb caparaq jola dyşdy.

Qaraoqlanьn fikri daqь aşьb meşədə gizlənmək idi. Kənddən xejli uzaqlaşaraq atьnьn başьnь jьqdь. O fikir edirdi ki, bu tezlik ilə onun arqasьna dyşən olmajaçaqdьr. Atьnь da jormajьrdь ki, daqa cьqa bilsin. Qaraoqlan daqьn ətəjinə catdьqda Hejdərqulu və milislər bir gyllə fasiləsinçə ona jaqьnlaşdьlar. Atьşma başlandь. Qaraoqlan onlara çavab verə bilməjirdi; cynky quçaqьnda Məlahət ona mane olurdu. Ona görə Məlahəti atdan jerə ataraq tyfəngini bojnundan cьqartdь. Məlahət fyrsət taparaq milislərə tərəf qacmaqa başladь. Bunu gərdykdə Qaraoqlan birinçi gyləsini ona boşaltdь. Binəva qьz jerə sərildi, Hejdərqulunun gylləsi də Qara-

oqlanь atdan jerə saldь. Hejdərqulu Məlahətə cataraq atdan dyşdy. Məlahət zarьldajьrdь. Hejdərqulu onun jarasьnь baqladь.

—Qorqma, baçьm, jaran aqьr jara dejil, bir az zamanda saqalьb ajaqa duraçaqsan. Intiqamьnь Qaraoqlandan almьşam. Biz onu coqdan aqtarьrdьq, axьr çəzasьnь aldь.

Hejdərqulunun əmri ilə milislər Qaraoqlanьn mejitini öz atьna sarьdьlar, Məlahəti də Hejdərqulunun quçaqьna qojdular jola dyşdylər. Geçədən saat jarьm kecmiş milis idarəsinə varid oldular. Ismət xanьm Məlahəti belə halda gərdykdə nalə etməjə başladь.

—Ismət xanьm, qorqmajьn, qьzьn jarasь zərərli jara dejil, tez saqalaçaqdьr.

***

Doqtor da Məlahətin jarasьnь qorqulu tapmadь. Lakin onu qorquja salan başqa bir azar idi, belə ki, gətyrylyb qacьrьlan zaman Məlahətə bərk sojuq dəjmişdi.

Doqtor onda zatylçənb əlaməti gərdy. Ismət xanьm Xədiçəjə umud baqlamajaraq xəstəni öz otaqьna gətirmişdi. Vaqtьnьn coqunu Məlahətə sərf edirdi. Vaqtlь-vaqtьnda dərmanьnь verib xərəjini hazьr edirdi. Məlahətin azarь getdikçə şiddətlənirdi. Doqtor bir gyn Məlahətə baqdьqda demişdi:

— Əgər xəstə bu geçə azarьn zərbinə davam edərsə, saqalmaqьna böjyk umud vardur.

O idi ki, Ismət xanьm hər işini atьb Məlahətin janьndan əl cəkməjirdi. Aqşam dyşdykdə xəstənin qьzdьrmasь artmaqa başladь. Geçə jarь olduqda qьrq dərəçəjə qədər qalqdь.

Məlahət böhran icində saŋqlajьrdь:

—«Şərq qadьnь»... «Nə ycyn joq»... «Təbrik edirəm...»

Bu sözlərdən Ismət xanım anladı ki, Məlahət «Şərq qadını» zurnalına məqalə jazıb göndərmiş. Indi onun intizarını çəkir, Ismət xanımın jadına dyşdy ki, bu səhər şə'bəjə qəzetlər ilə bərabər «Şərq qadını» zurnalı da gəlmiş, çəld qalqıb onu gətirdi və ditrək əllərilə vərəqləri kəsdi. Zurnalın son səhifəsində təbriknamalar sırasında belə bir təbrik oqudu:

«Şərq qadını» zurnalına!..

«Ej bəjyk Oqtjabr inqilabının altın qızı, hörmətli «Şərq qadını»! Əsrlərçə jumulan mə'sum gözlərimizi indi iki ildir ki, sən acdın... Mənbəindən doqan işıqlar Azərbajçanın ən uzaq və ən qaranlıq buçaqlarını belə şə'ləvər edir... Qaranlıqdan çıqardıqın mənim kibi kəndli qızları hamı səni alqışlar... Budur mən də qəlbimin saf və səmimijjətləri ilə iki illijini təbrik edirəm.

Jaşa... və şərq qızını hyrrijjətlə jaşat!

Imza kəntli qızı Məlahət.»

Ismət xanım bunu oquduqda ixtijarsız gözlərindən jaş tokyldy.

—Qızım, gözlərini ac, baq, budur sevimli «Şərq qadını»nda təbriknaman cap olunmuş.

Məlahət qan ilə dolmuş gözlərini acdı. Ismət xanım zurnalı ona göstərərək təbriki oqudu. Ismət xanım, təbriknamanı oquduqça Məlahətin solqun dodaqları təbəssym edib əlymyn aqır pənçələri altında didinərək, dərin bir gəjys çəkməsi ilə həjatını bitirdi.

1926

NƏ ÜÇÜN

Aqşam caqı, 1905-nçi il janvarın 8-də Vasilјevski çəzirəsi kyçələrindən birində ucuşan, savrılan qarlarla əlləşərək, şiddətli donduruçu ruzgarlarla boquşaraq işçi bir qadın mənzilinə qajıdırdı. Bu qadının cəhrəsində bir mə'jusluq gərynyrdy; onu gözləjən aç coçuquna bir parca da olsa cərək tapmamışdı, kicik qızçıqazının janına əli boş gedirdi.

Qadın gəlib mənzilinə catdı. Donmuş əli ilə qapını dəjdy. Balaça Lena coq cətinliklə qapının çəftəsini acıb anasını icəri buraqdı.

— Anaçıqım, jemək gətirdinmi?—dejə coçuq soruşdu.

— Toqda balaçıqım, qoj donmuş ə'zamı bir isidim—dejə Vera yst paltarını çıqarıb bir mitil əski jorqana byryndy, lakin qapı və pənçərə arasından soqulan ruzgar rytubətli, sojuq və balaça otaqı elə sojutmuşdu ki, Vera, jorqanın altında da ditrəjirdi. Kyrkynə byrynyb buçaqda myrgyləjən 80 jaşlı Mixajil baba nəvəsinin gəldijini dujdu. Bir qədər sykutdan sonra baba soruşdu:

— Vera jıqınçaqınızda nə qərarə gəldiniz?

Vera ditrək səslə çavab verdi:

—On yc min tə'til edən «Putilov» işçisi başqa zavod və fabrik işçilərilə bahəm belə qət' etdilər ki, sabah arvad-uşaqlar ilə birlikdə car babaja my-

raçəət etsinlər, ona dərdlərini söjləsinlər və imdad istəsinlər.

Bunu eşitdikdə Lena sevinçək soruşdu:

— Anaçьqьm məni də aparaçaqsanmь? Baq mən daha səndən jemək istəməjirəm, sabah car babam bizə hər şej verəçəkdir. Anaçьqьm, qorqma, mən jorulmajaçaqam, açlьqdan da şikajət etməjəçəjəm.

Mixajil baba istehza ilə dedi:

—Car babadan imdad gözləmək; zylm juvasьna myraçəət etmək, nə qədər sadədillik, Romanov xanədanьna altь oqul, beş növə qurban vermişəm, belə xidmət əvəzində bu uzun ömrymdə bir qarьn cörəjə möhtaç olmuşam. Qьzьm qorquram, sabah car babanьz cörək əvəzinə sizləri qurşuna qurban etsin.

— Nə dejirsən baba? Elə iş olarmь? Biz fabrik-zavod sahiblərindən mymkyn olmajan bir şej tələb etməjirik. Gyndə 12 saat zəhmətə işçi qadьnlarьn gyndəlik məvaçibini 70 qəpijə və erkəklərinkini bir manata qədər artьrьlmasьnь rəça edirik, bu bəjyk bir tələbmi? Bir də sabah biz silahsьz, əllərimizdə kilsə bajraqlarь, dəşlərimizdə xac, coçuqlarьmьz ilə bərabər Qapon papasьn rəhbərlijilə gedəçəjik, nə ycyn bizləri qurşuna qurban etsin?

Mixajьl baba dodaqlarь altьnda mьrьldanaraq kyrkyny başьna cəkdi və bir azdan sonra juquja getdi. Lakin balaça Lena açlьqьnь unudub car baba barəsində anasьna dyrly-dyrly suallar verirdi. Vera coçuqunu rahat etmək ycyn car babanьn çah-çalalьndan, ədalətindən, rəijjət ycyn atalьq etməjindən söjləjirdi. Bu dadlь lajlalardan balaça Lena xumarlanьb şirin juquja getdi.

***

9 janvarda Peterburq kycələri işçilər və onlarьn arvad-uşaqlarь ilə dolu idi. Hamьsь myəjjən jerlərdə toplaşmaqa tələsirdi. Getdikçə çəmaət artьrdь. Polis mə'murlarь xalq ilə mehriban rəftar edirdilər. Bu isə işçilərə umud verirdi ki, həkymət onlarьn qət'namasьnь jerinə jetirməjə mane olmajaçaqdьr.

Vasiljeviski çəzirədə qьrq mindən artьq xalq toplanmьşdь. Bunlarьn sьrasьnda Vera və kicik Lena da vardь. Natiqlər kyrsy yzərinə qalqaraq çəmaəti saraj mejdanьna getməjə də'vət edirdilər. Bu təklifi qəbul edərək xalq saraj mejdanьna tərəf aqmaqa başladь.

Aradan bir o qədər zaman kecməmişdi ki, şəhərin bir coq jerindən polislər tərəfindən işçilərin gyllәjə dutulmaq xəbəri gəlib cьqdь. Lakin hec kəs buna inanmajьb jenə də jeriş edirdi. Bu halda mysəlləh atlь qazaqlar və zandarmalar çəmaətin qarşьsьnь alaraq atəş acdьlar. Işçilər gerijə dönmək istədikdə arqadan da onlar gyllәjə dutuldu. Bunu gördykdə adamlar bir-birini basaraq jan kycələrə qacmaqa yz qojdu, lakin sitəmkar carьn qan iciçi qurşunu hər tərəfi almьşdь. Mə'sum coçuqlarьn nalәsi, məzlum analarьn fəryadь gөjlərə səda salmьşdь, lakin daş qəlbli qan icən qazaqlar buna baqmajaraq zavallь işçiləri baçardьqça qьlьnçdan kecirirdilər.

Kicik Lena anasьnь itirmişdi. Ajaq altьnda qalmasьndan qorqaraq özyny bir darvaza buçaqьna soqmuşdu. Zavallь coçuqun qorqudan qanь elə qacmьşdь ki, yzynyn rəngi ajaqlarь altьndakь qardan secilməjirdi. Açlьq, zəiflik bir tərəfdən, jorqunluq və qorqu digər tərəfdən zavallь coçuqu taqətdən salmьşdь. Daha ajaq ystə durmajьb jerə sərildi.

Bir saatdan artьq idi ki, Lena bihuş qalmьşdь. Bu vaqt naqьl etdijimiz kycədə qavqa bitmişdi. Atma, qьrma başqa kycələrə kecmişdi. Kicik Lena bihuşluqdan ajьldь, gözlərini acdь, lakin bir myddət

harada olduqunu, qar ystə sərilmiş mejitlər, onlarьn aralarьndan sьzьldajan, nalə edən jaralьlarьn kim olduqunu və nə ycyn belə hala dyşdyklərini anlamadь. Bu halda onun qulaqьna belə bir səda gəldi:

— Lena, Lena, coçuqum, aç coçuqum, haradasan? Səni də zalьm qazaqlar qanьnla bojadьmь?

— Ah, anamьn səsi, məni caqьrьr. Lena var qyvvəsini jьqьb ajaqa qalqdь, qara bata-bata mejitlər arasьnda anasьnь aramaqa başladь. Bu vaqt jenə də anasьnьn naləsi qulaqьna gəldi. Lena anasьnь gərdy. Ajaqlarь dolaşa-dolaşa ozyny onun quçaqьna atdь. Vera aqьr jaralanmьşdь.

— Anaçьqьm, səni kim belə jaraladь?

— Zalьm carьn qan iciçi saldatь.

— Mən daha car babanь sevməm, o zalьm adam imiş. Ana qalq evimizə gedək.

— Qьzьm mən qajьtmaz bir evə gedirəm, səni babana kim aparsьn?

— Mən sənsiz getmərəm, anaçьqьm, qoj jaranь baqlajьm, sonra evimizə gedək...—bunu dejib zavallь coçuq ditrək əllərilə başьnьn jajlьqьnь acmaqa sə'j etdi. Bu vaqt at ystə əlində nizə bir qazaq kecirdi. Qazaq bunlarь gərdy. Atьnь onlara tərəf cevirdi.

— Car babanьzь zijarət etdinizmi?—dejə qəhqəhə cəkdi.

Vera buna səbr etməjib cara nifrət etməjə başladь, zalьm qazaq nizəni onun sinəsi ystə dutaraq:

— Sus, ysjancь qadьn, bu saat səni də bu jerə sərilmiş kəpəklərin sьrasьna qataram.

Bunu gərdykdə Lena, ufaçьq dəşyn gərərək:

— Qojmaram—dejə hajqьrdь.

Qəddar qazaq al—dejə nizəni zavallь coçuqun sinəsindən vurdu və caparaq getdi. Lena anasьnьn

quçaqьna jьqьldь. Sinəsindən al qan fьşqьraraq aq qarь qьrmьzь rənglə bojadь.

— Aj zalьm, bunun gynahь nə idi ki, belə qanьna bojadьn. Bu zavallь ananьn son naləsi oldu. Evladьnь quçaqlajьb əpərək gəzlərini jumdu.

Lenanьn solqun dodaqlarь «nə ycyn, nə ycyn» dejərək həmişəlik qapandь.

1926

«JOLUQMA XƏSTƏLIK»

Ilk bahar... Majьn gəzəl gynlərindən biri idi. Aqaclar jaşьl paltara byrynyb səhralar cicəklərlə bəzənmişdi. Batumdan Tiflisə syr'ətlə hərəkət edən dəmir jol qatarь miniklərlə dolu idi. Bunlarьn coqu, səfərin bu gəzəl mənzərəsindən istifadə edə bilməjirdi; cynky Qaradənizin cьlqьn qəhqəhə ilə hajqьran fьrtьnalarьndan coq əzijjət cəkmişdilər. Onun ycyn də indi kimisi uzanьb jatmьş, kimisi də myrgyləjirdi.

Bu əzijjəti gənç Çəlil də cəkmişdi. Lakin öz jorqunluquna baqmajaraq, qupe pənçərəsini qaldьrьb baharьn saf havasьnь dərindən tənəffys edirdi. Hər anda mənzərəsini dəjişən təbiət onda başqa hiss və tə'sir buraqьrdь.

Bu gənç jeddi il idi ki, Parisdə tibb fakyltəsini ikmal ycyn sevgili vətənindən ajrь dyşmyşdy. Bu aralьq Oqtjabr inqilabь zyhur edərək, daha sonra Azərbaijcanь da şuralaşdьrmьşdь. Vətəndən əlaqəsi kəsilmiş Çəlil, Paris mətbuatьnda dərc edilən provaqasja xəbərləri mytaləə edərkən mytəəssir olardь. Çəlil hər nə qədər bu xəbərlərə inanmajьrdь, lakin jenə qəlbində bəjyk bir iztirab hiss edirdi. O idi ki, Batuma catdьqda jorqunluquna baqmajaraq, şəhəri gəzməjə başlamьşdь ki, bəlkə bir tanьşa rast gəlsin... Ançaq kimsəjə rast gəlməmişdi.

***

Qatar Tiflis stansijasьna catdьqda miniklər vaqonlardan əçələ ilə enərək özlərini bufetlərə soqmaqa başladьlar. Çəlil də qupedən enərək jerə dyşdy... Lakin jenə də jemək jemədən əvvəl tanьş aramaq fikrində idi. Ançaq qarьnça kibi qajnaşan insanlar sьrasьnda hec bir tanьş tapmadь. Qəzet, məçmuə alьb bufetə girdi və jemək jeməjə məşqul oldu. Qatar hərəkət edərkən, Çəlil jenə vaqona atьldь... Bir qədər Tiflisin mənzərələrinə tamaşa etdikdən sonra qupesinə gəldi. Icəri daxil olduqda pənçərə səmtində qьsa bojlu, zəif ən̈amlь, jatьq ordlu, cal saclь bir şəxsi oturmuş gördy. Bunun simasь Çəlilə tanьş gəldi. Bu şəxs də diqqətli bir nəzərlə ona baqьrdь.

Çəlil bunun qarşьsьnda oturaraq soruşdu:

— Siz myəllim mirzə Xəlilmisiniz?

— Bəli.

— Məni tanьjьrmьsьnьz?

— Jəqin əski tələbələrimdən birisiniz... Lakin adьnьzь unudmuşam.

— Bəli, mən sizin əski tələbənizəm, adьm Çəlildir.

— Doqru, doqru indi tanьdьm.

— Siz Parisdəmi təhsil edirdiniz?

— Bəli, təhsilimi bitirmiş, indi vətənə qajьdьram.

— Coq gözəl... Artьq şadam—deiə mirzə Xəlil əlini uzatdь. Çəlil jerindən qalqaraq iki əlilə onun əlini sьqdь.

— Məhtərəm myəllimim, sizi saq və salamat görməjimə mən də artьq şadam.

Qupedə bunlardan başqa iki minik daha vardь. Lakin onlar yst jataçaq jerlərini qaldьrьb uzanmьş-

dьlar. Bunlarьn söhbətlərinə mane olan bir şej jox idi.

Çəlil qohum-əqrəbasьnьn, dost-aşьnalarьnьn saq və salamat olmaqьnь bildikdən sonra söhbəti Azərbajçanьn sijasi və içtimai vəzijjətindən acmьşdь. Mirzə Xəlilin verdiji mə'lumata təəççyb edərək dejirdi:

— Bizə catan xəbərlər bysbytyn bunun əksini anladьrdь. Məhtərəm myəllimim! Mən hənuz Parisdə tibb fakyltəsində təhsil alarkan, qət' etmişdim ki, təhsilimi bitirdikdən sonra vətənə evdət edəm. Bakьda qalmajьb Azərbajçanьn ən uzaq və mədənijjətçə geridə qalmьş qəzasьnda oturaraq əhalisinə tibbi jardьmь edəm. Indi, söhbətinizdən sonra bu fikrimdə daha möhkəm qalmaqь sizə söz verirəm.

Mirzə Xəlil dedi:

— Fikriniz coq gözəldir, cynky Azərbajçanda təhsillərini bitirmiş gənç təbiblərimiz qəzalara getməkdən cəkinirlər, hamьsь Bakьda qalmaq istəjir.

— Mirzə, kecmişdə Azərbajçanda isitmə xəstəliji coq artьq dərəçədə idi, indi nə haldadьr?

— Indi azalmaqdadьr. Şura həkyməti sihijjə işlərinə artьq diqqət verir. Lakin Azərbajçanda jeni bir «joluqma xəstəlik» pejda olmuş. Bu əçib fəqət coq gözəl «xəstəlik» bytyn Azərbajçanь byryjyr... erkək, qadьn, coçuq, qoça hamьsь bu «mərəz»ə mybtəla alurlar.

Çəlil təəççyblə soruşdu:

— Məhtərəm myəllimim, o joluquçu xəstəlijə bir «gözəl» kəlməsi də ilavə etdiniz... Buna mən təəççyb edirəm.

Mirzə Xəlil gylymsəjib dedi:

— Bəli, bu «xəstəlijə» mybtəla olan şəxslər coq gözəlləşirlər, ruhlarь jyksəlir, zehinləri itiləşir...

Çəlil təəççyblə dedi:

— Bu mərəzin bə'zi nişanələri vərəm xəstəlijinə bənzəjir. Lakin ymumijjətlə indijə kibi gərynməmiş bir mərəz... Şura həkyməti bu xəstəlijin qabaqьnь almaq ycyn nə təşəbbysdə bulunur?

— Onun daha da artmasьna sə'j edir.

Çəlil bu sözləri eşitdikdə gylərək dedi:

— Məhtərəm mirzə, zarafat etdijinizi indiçə anladьm.

— Xejir, zarafat etməjirəm, lakin geçə kecmiş, söhbətimizi bitirək... Sonra Bakьda göryşyb barabarlьqda bu «mərəz» haqqьnda danьşarьq, indi isə rahat olaq.

Bir azdan sonra mirzə Xəlil və Çəlil qupenin acьq pəncərəsindən icəri təkylən quçaq-quçaq əlgyn aj ьşьqlarь altьnda ujujurlardь.

***

Doqtor Çəlil Bakьda idi. Necə illərdən bəri uzaq dyşdyjy Bakьnь gəzər, dolanar və bu gynky jeniliklərə çiddən sevinirdi. Bir gyn mirzə Xəlil ilə göryşərkən gylmyş və demişdi:

— Məhtərəm mirzə, vaqonda dedijiniz və həm də mybhəm saqladьqьnьz gözəl «mərəz»i özym aqtarьb tapdьm. Hali-hazьrda onun miqrobunu təhlil edirəm ki, asan bir ysul ilə daha şiddətli inkişaf etdirərək Azərbajçanьn ən qaranlьq guşələrinə nəşr edəm, hətta bu gözəl «mərəz»in adьnь da öjrəndim. Istərsəniz söjləjim.

Mirzə gylərək:

— Hansь «mərəz»dir?

— O, məarif cicəjidir ki, qoçadan dutmuş coçuqlara qədər jajьlmьş və jajьlmaqdadьr.

— Indi mən də bunu pejvənd edəçəjimə söz verir və çiddi calьşaçaqam.

1926

SONA XALA

... On doqquzunçu ildə, majın axırında, jaj tə'tili mynasibətilə Bakıdan vətənə qajıdırdım. Bir neçə ildən bəri ajrıldıqım qohum-əqrəbam ilə tez gəryşmək arzısı, Kicik Qafqas daqları başında jajılmış gözəl ab-havalı və mənzərəli, «Ş» şəhərini jenidən bir də gərmək şevqi mənə isti və tozlu jolun əzijjətini unutdurdu. Gynəş daqlar arqasına kecərək qajib olduqda mən də şəhərə varid oldum.

***

Səhər saat 9-da Sona xalanın qapısını dəjdym. Sona xala qapını acdı. Məni gərçək bojnuma sarıldı.

— Xoş gəlmisən oqlum, nə əçəb bizi jad etdin? Bujur, bujur—dejə məni icərijə saldı.

— Bəşir evdədirmi?

— Xajır, bazara gedibdir, bu saat gələr. De gərym, caj harada icəçəksən? Baqcada, ja balqonda?

— Sona xala, zəhmət cəkmə, caj icmişəm.

— Onda sən sevgili baqcana bujur mən də bu saat gəlirəm.—Bunu dejərək Sona xala otaqa girdi. Mən də baqcaja getdim.

Həqiqət bu baqcanı mən coq sevirdim. Bu gözəl baqcanı bir qədər sejr etdikdən sonra jasəmən xəjabanında qojulmuş sqamjada oturdum.

***

Sona xala jalan, jaltaqlıq, alcaqlıq sevməz, saqlam, erkək təbiətli, uça qamətli, iri çəsədli bir qadın idi. Hər kəsin cirkin əməlini şax yzynə dejərdi. Bunun belə xasijjətini bilib ondan cəkinərdilər. Sona xalanın Bəşirdən başqa evladı olmamışdı. Bu tək oqluna nihajət dərəçədə məhəbbət baqlamışdı. Sona xalanın birçə dərdi vardı, o da oqlunu evləndirmək idi. Bəşir isə bu işdən bojun qacırırdı; cynky orta təhsil gərmyş bir çavan oqumamış qız almaq istəməjirdi. Belə qız da o zaman joq idi.

Sona xala əlində bir padnos, icində bir istəkən caj, myrəbba, qajmaq, jaq, jaqlı fətir, qolunda syfrə baqcaja daxil olaraq şişəbənd otaqda masaja syfrə salıb məni oraja təklif etdi.

— Je, oqlum, naharımız bir az geç olaçaqdır. Bəşiri göndərmişəm bazardan turaç alsın, plav bişirəçəjəm... Ona kibi aç qala bilməzsən.

Burada Sona xala öz jaşajışından söhbət acıb bucaqaçan Bəşirin evlənməməsinin ondan ötry bəjyk bir dərd olduqunu da janıqlı-janıqlı söjlədi.

— Jaqşı, Bəşir indi nə bahana gətirir, daha ali məktəb təhsilindən əl cəkdi ki.

— Haman dedijini jenə də dejir: mən oqumuş, acıq gəzən tyrk qızı alaçaqam. Mən belə qızı haradan tapım? Mollanın qorqusundan hansı mysəlman çyr'ət edib qızını oquda bilər? Hələ acıq gəzmək kənarda qalsın... Bu ildən də Bəşir bir söz araja atmış, dejir mən jeni «pejqəmbərin» zyhurunu gözləjirəm o gələr, mysəlman qadınlarının cadralarını başlarından atar, onları oqutmaqa əmr edər, hyququnu erkəklərlə bərabər edər, onda mən də özym ycyn qız bəjənib sevərəm, alaram. Buna biz

arvadlar dejərik: «ölmə eşşəjim, ölmə, jaz gələr jonça bitər».

Bu halda qapı dəjyldy. Sona xala çəld ajaqa qalqaraq:

— Jəqin Bəşirdir. Mənim başım plav bişirməjə qarışaçaqdır; sən calış onu jola gətir.—Bunu dejərək Sona xala getdi. Bəşir mənim adımı eşitcək qacaraq janıma gəldi. Öpyşdyk, göryşdyk.

— Nə gözəl oldu gəldin, məktubundan belə görynyrdy ki, jajda myaləçə ycyn sulara gedəçəksən. Bu xəbərdən coq mə'jus olmuşdum. Bilməjirdim bu jajı nə tevr kecirəçəjəm.

Bəşirin solqun bənzinə baqdıqda dedim:

— Əzizim, sənin də sular myaləçəsinə ehtijaçın vardır.

Bəşir gylymsynərək dedi:

— Mənim azarımın dərmanı joqdur...

— Demək jeni «pejqəmbərin» zyhurunu gözləməli.

Bəşir bunu eşitçək əvvəl təəççyblə yzymə baqdı, sonra gyldy—Görynyr janamla uzunça söhbət etmisən,—dedi.

— Bəli, özyn də bilirsən nə barədə. Hər hiləni işlədib indi də zavallı qadınə jeni «pejqəmbərin» zyhuruna aldadırsan.

Bəşir dedi:

— Bu fikir mənim dejil, bu gynlərdə burada göryşdyjym səjahətci bir almanın dyşyncəsidir: belə ki, bir gyny daqın başında oturub dəhşətli qajalarımıza və onların arasından şaqqıltı ilə aqan cajlaqa tamaşa edirdim. Bir də gördym janımda səjahətci libasında bir şəxs durbin ilə qajanın dəşyndəki əski imarətə baqır. Bir qədər baqdıqdan sonra yzyny mənə tərəf cevirib tyrkçə soruşdu·

— Əfəndim, bu əski imarətin tarixini bilirsinizmi? Kim tərəfdən bina olmuş? Oraja getməjə jol varmı?

Mən onun tarixini səjlədim və səjjahı oraja apardım. Mənimlə dost oldu. Ömrynyn coqunu şərq aləminin səjahətində kecirmişmiş. Mənə coq şejlər söjlədi. Onu da hər şejdən artıq hejrət və dəhşətə salan şərq qadınının çəhalət zylmatında boqularaq bəşər hyququndan məhrum qalması idi.

Səjahətci dejirdi:

— Gənç dostum, bytyn millətlər öz tarixində çəhalət devrini syrmyş. Indi də vəhşi halında jaşajan bir coq tajfalar var, lakin hec bir millət öz qadınını islam qadını kibi torbaja salıb gynəşin işıqından məhrum etməmişdir. Mənçə hyrr jaranmış şərq qadınını bu haldan xilas etməjə jeni bir pejqəmbər zyhuru lazımdır.

— Indi əzizim, eşitdin ki, bu mənim hiləm dejil, alman aliminin fikridir.

Bu söhbətdən sonra evlənmək məsələsinin nə qədər cətin olduqu jenə də aralıqa gəldi. Mən dedim:

— Nymunə ycyn özyndən başla, bir çavan qız al, tərbijə ver, cadrasını at, özynlə acıq gəzdir. bilirəm coq cetinliklərə dycar olaçaqsan, lakin davam etmək lazımdır.

Bəşir bir qədər fikirdən sonra dedi:

— Məsləhətin bəd dejil, əqlimə jatır, anam da məni rahat qojmajır. Qoj sən dejən olsun, gərək axırı nə göstərər.

Bu halda Sona xala gəldi. Suallı nəzər ilə yzymə baqdı. Mən dedim:

— Sona xala, oqlunu jola gətirmişəm. De görym mənə nə xəl'ət verəçəksən?

— Hər nə istəsən, oqlum, qorquram Bəşir sözyndən qaca.

— Hec vaqt qaca bilməz, burada ikilikdə qət' etmişik. Sənə söz verirəm ki, bu ƒaj Bəşirin tojunu etməmiş buradan getməjim. Arxajьn ol. Bəşir bu işə razьsanmь?

— Razьjam.

— Sona xala, daha uzaqa qoƒmaq lazьm dejil. Sabahdan qьz aqtarmaqь başlarsan.

— Nə coqdur qьz. Hansь bir bəƒin, dövlətli taçirin qapьsьna getsəm, coq şadlьqla məni qəbul edəçəklər.

Bəşir dedi:

— Ana mənim də şərtim var, mənə nə bəj və nə də dövlətli taçir qьzь lazьm dejil, arajьb bir kasьb qьzь taparsan, arqasьz olsa daha mynasibdir; cynky fikrim onu oqudub, tərbijə verib acьq gəzdirməkdir. Hərgah bu fikrə mənimlə şəriksənsə, işə başla, joqsa hec kəsin qapьsьna getmə.

Sona xala dedi:

— Bu əmrini coq şadlьqla qəbul edirəm oqlum, mənə dövlət lazьm dejil. Arvadьnь acьq saqlajaçaqsan, ona da bir sözym ola bilməz.

Sonra yzyny mənə dutub dedi:

— Mənim bu şadlьqьma səbəb sən oldun, oqlum. Ölənə kibi jadьmdan cьqarmaram.

***

Haman jaj Sona xala arzьsьna catdь. 18 jaşlь, həlim təbiətli gözəl bir gəlin qajьn anasь oldu. Bəşir də gənç arvadьnь özy oqutmaqa və tərbiƒə verməjə məşqul olaraq jeni bir həjat kecirməjə başladь. Hər dəfə məni gördykdə arvadьnьn oqumaqa olan həvəsindən, sə'jindən, zəkasьndan, hər şeji tez göryb gətyrməsindən söjlərdi və atəşli dejərdi:

— Miljonlarça belə zəkalarь dört divar icərisinə salaraq hənuz acьlmamьş qyncə kibi saraldьb-soldurub qəbrə göndərən insanlara lə'nət və nifrət etməjə haqlь dejilmijəm? Baq kecən çymə Syrəƒanь şəhərin erməni hissəsinə gəzməjə aparmьşdьm. Zavallь qadьn burada doqulub on jeddi il jaşadьqь halda şəhərin bu hissəsini indijə qədər görmədijini mənə söjlədi.

***

Avqustun axьrьnda bu bəxtijar ailə ilə əlvida edərək Bakьja qajьtdьm. Hər on, on iki gyndən bir Bəşirdən məktub alьrdьm o; gənç arvadьnьn dərslərində hər anda iləriləməsindən, gələn il onun gözlərini acьb mə'lumatьnь artьrmaq ycyn səƒahətə aparmaq fikrindən, özynyn və anasьnьn Syrəƒadan artьqça razь olmalarьndan jazьrdь. Ara-sьra arvadьnь acьq gəzdirmək səbəbinə avam çəmaət tərəfindən onlara edilən əzijjəti də qejd edirdi. Get-gedə Bəşirin məktublarь bir şikajətnamaƒa dönyrdy. Avam çəmaət tərəfindən onlarьn yzərinə acьlan mybarəzəjə bir daha davam etməjəçəjini və artьq dərəçədə əsəbiləşdijini mə'lum edirdi. Son məktubunda:

— Qьşьn cьqmaqьnь gözləjirəm ki, arvadьmь götyryb başqa vilaƒətə gedim—dejə şikajətlənirdi.

Axьrda Bəşirin məktubu bilmərrə kəsildi. Mən fikir etdim ki, Bəşir baharь gözləməjib başqa jerə köcmyş, lakin gələn façiəli xəbər məni mə'jus və pərişan etdi. Belə ki, bir geçə Bəşir arvadь ilə şəhərin Avropa hissəsində japьlmьş mysamərədən qajьtdьqlarь zaman iki çahil çavanlara rast gəlirlər. Çavanlar naiƒəq sözlərlə Bəşərin arvadьna sataşmaqa başlarlar, axьrda:

— Bu java matьşqanь haraja aparьrsan? Qoj bir qədər biz ilə gəzsin—dejə onlarьn önyny alьr-

lar. Bəşir buna səbr etməjib qavqa edir. Syrəjja qəşş edib jerə dyşyr. Çahillər isə bicarə Bəşiri xəncər ilə əldyryb qacьrlar.

***

Şuralaşmьş qьrmьzь Azərbajçan, içtimai inqilabьnьn il dönymyny təntənəli surətdə bajram edirdi. Neft pajtaxtь Bakь adi boz libasьnь tərk edərək, zinətli al donunu gejmişdi. Evlər, balqonlar, gəmilər hamьsь qьrmьzь bajraq və qijmətli xalьlar ilə bəzənmişdi. Hər jan gylşəndə lalələr tək qьzarьrdь. Saat 8-dən başlamьş, ittifaqlar əz bajraqlarь altьnda, başda musiqi dəstələri, nizam ilə hyrrijjət mejdanьna tərəf jeriş edirdilər. Bu sel kibi aqan myxtəlif dəstələr sьrasьnda hamьnьn nəzərini əzynə çəlb edən tyrk qadьnlarь dəstəsi idi. Bu dəstəni təşkil edən yzvlərin kimisi jeniçə cadrasьnь atmьşdь, kimisi hələ buna çyr'ət etməmişdi, kiminin yzyndə şadlьq və çyr'ət, kimisində qorqu və hejrət gərynyrdy. Içtimai işlərə jeniçə qədəm qojmuş bu qadьnlar dəstəsinin başьnda duran bajraqdar uça bojlu, iri gevdəli, sadə milli libaslь qoça bir qadьn idi. Xejli qajda və nizam ilə dəstəni aparьrdь. Bizim dəstə bu qadьnlar dəstəsi arqasьnça gedirdi. Qadьnьn jerişi, ə'zasьnьn hərəkəti mənə tanьş gəlirdi. Bu vaqt qadьn yzyny cevirərək:

— Geridə qalma, nizamь pozma, çərgəni dyzəlt—dejə uça səslə qomanda etdi.

Qadьnьn yzyny gərdykdə Sona xala olduqunu bildim və onun kecmiş façiəli həjatь jenidən xatьrьmdan birər-birər gəlib kecdi.

***

Bəşirin façiəli vəfatьndan yc aj kecərək arvadь Syrəjja uşaq doqururkən vəfat edir, bu isə Sona

xalaja jeni bir daq olur. Bicarə qadьn bu hadisədən sonra jeniçə dynjaja gəlmiş qьz nəvəsini gətyryb başqa qəzadə jaşajan qohumugilə kəcyr. O zamandan bəri Sona xaladan xəbərim joq idi. Indi onunla tezçə gəryşməjə yrəjim tələsirdi.

Dar kycələrə gəldikdə dəstələr əz hərəkətlərini jatьrmaqa məcbur olurdular. Bu zaman masqalar gejmiş aqtijorlar, mənhus car mə'murlarьnь, ruhaniləri, bəj-xanlarь, burzujlarь təqlid edərək ojun cьqarьb adamlarь gyldyryrdylər. Ittifaqən aqtijorlarьn avtomobili qadьnlar dəstəsi myqabilində dajanmьşdь. Molla roluhu ojnajan aqtijor Sona xalaja sataşmaq məqsədilə:

— A, qoça qarь, hec həja etməjirsən ki, yzyny acьb bu namahrəm kişilərə göstərirsən, o əlindəki al bajraq çəhənnəmdə bir qьzьl ilan olub səni mydam sançaçaqdьr...—dejə zarafat etməjə başladь.

— Kəs səsini qoça kaftar, siz mollalarьn zylmyndən biz qadьnlar o çəhənnəmi burada cəkmişik, ixtijarьnьz mənim əlimdə olsajdь hamьnьzь topljb bu Qaspi dənizinə atardьm!—bunu dejib Sona xala bajraqьnь uzadьb mollanьn əmmaməsini jerə saldь. Hər tərəfdən qəhqəhələr uçaldь.

Bu çyr'ətli qarь kimdir?—dejə suallar verilirdi.

— Bu bizim Sona xalamьzdьr—dejə qadьnlar fəxr ilə çavab verirdilər.

Hyrrijjət mejdanьnda 26 Qommunar qəbirləri janьnda rəsm keciddən sonra nitqlər başlandь. Nitqlər bitdikdən sonra dəstələr jenə də nizam ilə myəjjən jerlərinə tərəf jeriş etməjə yz qojdular. Mən xəbər dutdum ki, Sona xala aqşam qadьnlar qlubunda tərtib olunmuş jьqьnçaqda olaçaqdьr. Aqşam olduqda Sona xala ilə göryşmək məqsədilə qadьnlar qlubuna getdim. Salona daxil olduqda Sona xalanь kyrsydə nitq söjləjən gördym. Sona xala dejirdi:

— Baçılar! sözümü qurtararaq deyirəm: Biz indiyə kimi barama içində dustaq yatan ipək qurduna bənzərdik. O əlsiz, ayaqsız, gözsüz qurda topal deyərlər. Axırda o topal qanadlanıb pərvanə olar, baramanı deşib işıqa çıqar. Biz dilsiz, aqılsız topalları da əsarət zənçirini qırıb işıqlıqa çıqaran Oqtyabr inqilabı yaşasın, bir də yaşasın.

Sürəkli alqışlar ilə Sona xala kürsüdən endi. Mən onunla göryşdüm, dərdini mənə söylədi. Axırda bir ah çəkərək dedi:

— Kaş oğlum Bəşir saq olaydı, bu azadə qadınları görəydi.

1926

ZARAFAT

Şaki qırq yaşlı bir aqtiyor idi. 15 yaşından başlamış gönüllü sifətilə teatrolarda, müsamirələrdə iştirak etmişdi və hər növ əziyyətə qatlaşıb indi isə 25 illik sə'y və zəhmətilə iqtidarlı bir aqtiyor olmuşdu. Yoldaşları Şakinin xatırını istərdilər, onunla zarafat etməyi sevərdilər. Lakin Şaki son zamanlarda çox əsəbi olduğuna görə zarafatdan xoşu gəlməzdi, inciyirdi. Yoldaşları isə buna baxmayaraq zarafatlarını, daha da şiddətləndirirdilər.

Şaki nənəsi ilə bərabər bir balaça otaqda yaşardı. Püstə nənə 70 yaşlı bir qarı idi. Çoçuqluqdan yetim qalmış nəvəsi Şakini bəsləyib böyütmüşdü. O Şakini çox istərdi. Yalnız birçə narazılığı Şakinin aqtiyorluq etməsindən idi. Dindar qarı çox sə'y etdi ki, nəvəsini bu işdən daşındırsın, ançaq baçarmadı. Bu əməl üstə Şakinin axirətdə çəhənnəmdə yanmasına bərk inanmışdı, ona görə məhərrəmlikdə təkyə saqlardı, ildə bir ay əvəzinə üç ay oruç dutardı. Məsçidə, pirə, seyidə nəzr edərdi ki, bəlkə allah onun taqsırından keçə. Püstə nənə mətbəxdə yatardı. Hər geçə Şaki teatrodan gələnə kimi ayıq qalıb onun yeməyini hazır edərdi, sonra özü rahat olardı. Axır vaqtlar Şaki yuqudan qalqıb öz-özünə danışardı, gözlərinə dürlü-dürlü şəkillər görünüb qışqırardı. Bu zamanlar Püstə nənə otaqa gəlib deyərdi:

— Görürsən? Baq, allahın qəzəbi səni dutmuş, tövbə elə, jola gəl, bu şejtan sən'ətini buraq.

— Nənə, get rahat ol. Mənə hec zad olmamış. Mən öz rolumu öjrənirəm. Qarışqırmaqıma fikir vermə.

Belə sözlərlə Şaki Pystə nənəni sakit edərdi.

Pystə nənənin tərbijəsi altında böjymyş Şaki mevhumatdan hələ bysbytyn özyny xilas edə bilməmişdi. Bunu aqtijor joldaşları bilirdilər.

***

Bir dəfə Şaki teatroda olduqu zaman joldaşları zarafat ycyn qəfəs icində bir papaqanı (tutu quşu) gətirib onun otaqında gizlədirlər. Şaki geçə jarısı mənzilinə gəlir. Pystə nənənin jemək hazır etdijini göryb dejir:

— Nənə, hec zad jeməjəçəjəm, sən get rahat ol, mən də jorulmuşam tez jataçaqam.

Pystə nənə gedib jatır, lakin Şaki nə qədər sə'j edirsə də jata bilməjir. Öz-özynə söjləməjə başlajır:

— Ah, jenə bu fikir bejnimi dəlir, məni bir az rahat qojmajır. Mən kiməm? Nəjəm? Nə ycyn jaranmışam? Axırda cyryjyb bir avıç topraq olmaq ycynmy? Insana bu məşəqqət, bu əzijjət, bu çəfalar nə ycyndyr? Jejərmiş, icərmiş, jatarmış, durarmış. Insanda bu ədavət, bu rəzalət, bu kin-kydurət, bu byxl-həsəd nə ycyndyr? Bir necə il ömr syrəçək insana, bu toplar, tyfənglər, nizələr, oqlar, partlajan bombalar nə ycyndyr? Həq birdir əgər bu mysəlman, bu xristijan, bu gəbr, jəhudi nə ycyndyr? Ah, bu fikir bejnimi deşir, mənə bir an rahatlıq verməjir... Kyreji-ərz jarandıqdan bəri tarixi-bəşər qan, çinajət ilə tam doludur. Ej özy gizli,

adı haq, çihanda olaçaqmıdır elə zaman ki, insan daha qan tökməjəçəkdir?

Bu halda papaqan Şakinin səsindən ojanıb bu öjrəndiji kəlməni dejir:

— Joq, joq, joq.

Bunu eşitdikdə Şaki hejrət və tələş ilə qalxır. Yrəji elə bərk döjynyr ki, səsini özy eşidir. Su tökyb icir, nihajət başını dutaraq otaqda dəli kibi gəzməjə başlajır.

— Mən ja dəli olmuşam ki, qulaqıma səs gəlir ja da ki, həqiqətən qejibdən «joq» çavabını aldım. Demək insan qan tökməkdən ötry jaranmış?

Papaqan—Bəli, bəli, bəli!—dejə qışqırır. Bunu eşitdikdə xəstə aqtijor həqiqi dəli kibi elə bir dəhşətli qəhqəhə çəkir ki, bytyn qonşuları juqudan ojadır. Sonra jerə jıqılıb yrəji gedir. Pystə nənə bu səsdən diksinib jerindən qalxır və çəld özyny otaqa atır. Şakini jerə sərilmiş göryb qışqırıq salır. Qonşular onun harajına çəm olurlar və coq sə'jdən sonra Şakini özynə gətirirlər.

1926

IKI DOST IKI DYŞMAN

Avqustun isti gynlərindən biri idi. Mədəncilərin istirahət evində nahardan sonra xəstələrin bir taqьmь baqcada kəlgəli aqaçlarьn altьnda oturub səhbət edirlərdi. Bunlardan Rəhman adlь bir işçi vətəndaş myharəbəsində zyhur etmiş bir vəq'əni joldaşlarьna naqьl edirdi. Onlar da oturub artьq diqqətlə onu dinləjirlərdi. Bu dəmdə istirahət evinin həkimi əlində qəzet, odasьndan cьqьb baqcaja gəldi. Onu gərdykdə Rəhman səsini kəsdi.

— Joldaşlar, nə ycyn istirahət evinin qanununu pozursunuz? Taxtьnьzda uzanьb rahat olmalьsьnьz—dejə həkim onlarъ məzəmmət etdi.

Qoça işçi Salman dedi:

— Joldaş Fəxrəddin, biz sykutu pozmajьrьq, juqumuz da gəlməjir. Joldaş Rəhman vətəndaş myharəbəsindən qajət maraqlь şejlər səjləjir, rəça edirik ona mane olmajasьnьz.

Həkim izn verdi. Өzy də sqamjada oturub qəzet oqumaqa məşqul oldu. Rəhman naqьl etməjə başladь. Səjlədiji doqrudan da maraqlь şej idi. Hətta Fəxrəddinin də fikrini çəlb etmişdi. O qəzet oqumaqь buraqьb dinləjirdi. Rəhman naqьlь bitirdi. Araja bəhs dyşdy. Çavan işçi Nijazi dedi:

— Jəqin oqlu atasьnь əldyrdykdə kim olduqunu bilməmiş.

Qoça Salman dedi:

— Burada təəççybly bir şej joqdur. Vətəndaş myharəbəsində belə ittifaqlar coq olmuşdur. Ata oqulu, oqul atanь, qardaş qardaşь əldyrmyşlər.

— Nijazi bu ildən firqəjə namzəd jazьlmьşdьr, onda qommunizm qajəsi hələ məhkəmləşməmişdir, onun ycyn də şybhə edir.

— Joldaş Mərdanьn bu səzynə mən də şərikəm —dejə Fəxrəddin təsdiq etdi.

— Vətəndaş myharəbəsi qejri myharəbələrə bənzəməz. Bu sьnьf myharəbəsi, məfkurə mybarəzəsidir. Burada ata, oqul, qardaş, hərgah başqa-başqa məsləklərə mənsub isələr, adi bir dyşmandьrlar.

— Qommunizmi dərin dyşynsəniz, onun qajəsini jaqşь anlasanьz ata, ana, qohum, dost-aşina hissi sizə qalib gəlməz. Indi izniniz ilə mən də başьma gələn bir vəq'əni səjləjim...

— Səjləjin—dejə rəça etdilər.

Işcilər onun əski bir qommunist olduqunu bilirdilər. Həkim qutusunu cьqarьb papirosunu jandьrdь, cəkdi. Sonra hekajəjə şyru edərək dedi:

— Səjlədijim ajdьn olmaq ycyn bir kecmişə əl atmalьjam. Mən kəndli evladьjam. Kəndlinin əlində bir parca əkin jeri olar, onu beçərib məhsulu ilə əz coluq-coçuqlarьnь açlьqdan saqlar. Mənim atam Səfərəlinin elə bir parca jeri də olmamьş. Həsənqulu-aqaja rənçbərlik edərək min məşəqqət ilə əz ailəsinə cərək qazana bilmiş.

Həsənqulu-aqa tyndməzaç bir mylkədar idi. Atam ondan artьq əzijjət cəkərdi. Anam da aqalьqda qaravaş idi. Binəva gəz jaşьndan başqa, xanьmlardan bir hədijjə almazdь. Mənim də vəzifəm aqalьq qapьsьnda kətək jemək idi. O vaqt mənim doqquz jaşьm var idi. Bir ittifaq mənim bu dəjyş-

-səjyşymyn qabaqьnь almaqa səbəb oldu. Həsənqulu-aqanьn evladь joq idi. On jaşьnda qardaşь oqlu Şahbaz bəj onun vahid varisi idi.

Bu uşaq atasьz, anasьz bir jetim idi. Şəhərdə lejli məktəbdə tərbijə alьrdь. Naqьl etdijim il jaj tə'tili mynasəbətilə Şahbaz əmisigilə gəldi. Nəkərlər, qaravaşlar onun başьna fьrlanьrdьlar. Nə etsinlər? Gələçək səadətləri onun əlində idi. Şahbaz özy həlim bir coçuq idi, lakin jeri gəldikdə həkmyran bir sьnьf yzvy olduqunu byruzə verirdi. Birinçi qədəmdən biz dostlaşdьq, birlikdə ojnardьq, birlikdə gəzərdik. Şahbazьn qorqusundan hec kəs məni inçidə bilməzdi. Onun bu bəjyk jaqşьlьqьnь mən hec bir vaqt unutmam. Şahbaz həmin jaj mənə rusça əlifbanь öjrətdi. Bu isə gələçək səadətimə səbəb oldu. Amma Həsənqulu-aqanьn xьlafi-rə'ji idi. Jalьnьz Şahbazьn xatirəsi ycyn bir söz deməjirdi. Bir ittifaq mənim məhəbbətimi Şabhaza daha da artьrdь. Bir gyn cajda cimərkən dərin jerə dyşyb boqulurdum. Şahbaz özyny atьb məni cьqartdь. Onun özy jaqşь yzmək bilməjirdi. Bu isə dutduqu əməlini bir qədər də qijmətləndirirdi.

Jaj bitdi, Şahbaz oqumaqa getdi. Bizim ycyn jenə məşəqqət gynləri başlandь. Atam buna səbr etməjib şəhərə köcdy. Bir myddət işsiz qaldь. Axьrda neft zavodunda fə'lə oldu. Gərək Salman əminin jadьna gələ.

— Bəli, bəli, jaqşь jadьmdadьr.— dejə Salman təsdiq etdi.

— Tyrkdə bir məsəl var, dejərlər: «jaqьşdan cьqdьm jaqmьra dyşdym» biz də Həsənqulu-aqanьn zylmyndən xьlas olduq, zavod sahibi haçь Səlimin cəngəsinə dyşdyk. Axьrda atamьn sol qolunu maşьn kəsib atdь, azarxanaja dyşdy. Atam nə qədər azarxanada idi, haçь Səlim onun məvaçibini

kəsməjirdi ki, şikajət etməsin. Saqalandan sonra bir şej verməjib atamь kycəjə atdь. Məhkəməjə dyşdylərsə də, nəticədə məhkəmə işi zavod sahibinə tərəf kəsdi. Əlil atam aralьqda xьrdavatcьlьq edərək artьq əzijjət ilə gyndəlik cörejimizi qazana bilirdi. Burada mən məktəbə daxil olub sonra «Məarif» çəmijjətinin jardьmi ilə orta təhsil bitirərək Leninqrada getdim. Orada darylfynunun tjibb fakyltəsinə girdim. Şahbaz bəj ilə göryşdyk. Əski dostluqumuz jenə təzələndi. O vaqt Şahbaz inistitutda me'marlьq oqujurdu. Məni Şahbaz bəjdən ajьran bir şej var idisə, o da sьnьf ajrьlьqь idi. Get-gedə bu ajrьlьq dərinləşirdi. Mən orta təhsildə oqujan zaman bolşevik firqəsinə girmişdim. Buraja gəldikdə firqə təşkilatьnda calьşmaqa başladьm. Bunu Şahbaz bilirdi. Bir dəfə bu barədə mybahəsəmiz oldu.

— «Qommunizm utopjadьr»— dejə Şahbaz mən ilə bəhs etdi.

— Proletariat həkymət qurmaqa qadir dejil, o vurar, daqьdar, bəlkə də padşahlьqь jьqar, lakin yc gyn də olsa həkymət apara bilməz...

— Nə ycyn?

—...Cynky tarixdə işci-kəndli həkymət syrdyjy görylməmişdir.

— Görylməmişdir, indi isə görylər— dejə mən çavab verdim.

— Sən bir coçuq kibi bəhs edirsən— dejə Şahbaz hajqьrdь.

—Şahbaz, hirslənmək lazьm dejil, mənə məntiqli sybutlar gətir. Kecmişdə coq şejlər görynməmişdi, indi görynyr. «Tarixdə görynməmişdir. ona görə olmaz» bu bir dəlil dejil ki, sən gətirirsən. Mənçə sən həqiqəti gizlədirsən, qəlbindəkini acьb demə-jirsən.

— Mən nəji gizlədirəm?— dejə Şahbaz sordu.

— Sən həkym syrən bir sьnьfa mənsubsan, aqalьqdan dyşmək istəməjirsən, mətləb buradadьr.

— Doqru dejirsən, fəqət mən fikrimi gizlətməjirəm; cynky ajdьn inanьram ki, həkymət siz qommunistlərin əlinə dyşsə insanlarь bəjyk fəlakətə salaçaqsьnьz. Iş silah gyçynə gəlirsə, məni öz sьranьzda joq, myqabilinizdə gərərsiniz.

Bu bəhslərdən sonra mən Şahbazdan cəkilməjə başladьm.

Bir geçə firqə joldaşьmьzьn mənzilində gizli myşavərə edirdik. Qəflətən qapь dəjyldy. Biz təşvişə dyşdyk, kim isə məni səslədi. Qapьnь acdьq. Şahbaz içəri girib dedi:

— Tez olun kaqьzlarьnьzь tələf edin, zandarmalar gəlirlər...

Biz çəld kaqьzlarь sobaja atьb jandьrdьq. Bir azdan sonra zandarmalar evi ihatə etdilər. Içərijə soqulub aramaqa başladьlar. Ələ hec bir şej dyşmədi. Zandarmalarьn biri Şahbaza diqqətlə baqьb dedi:

— Bu studenti mən buraja gələn gördym. Jəqin bunlara bizim gələçəjimizi xəbər vermiş.

Şahbazь dutub apardьlar. Hərcənd əldə bir sybut joq idi, mən jenə təşvişə dyşdym. Şahbazь bir geçə həbsdə saqlajьb buraqdьlar. Mənim ilə göryşdykdə gylərək dedi:

— Həkymət əlejhinə işləjənlər siz, həbsə alьnan mən. Bu ittifaq joldaşlar arasьnda Şahbazьn ehtiramьnь artьrdь. Mən ycynçy qursda olanda ata və anam vəfat etmişdi. Sağ qalan baçьm Tahirə idi. O da ali ibtidai məktəbi bitirmişdi. Onu hazьrlaşdьrьb özym ilə Petirburqa gətirdim, mamacalьq qursuna qojdum.

Şahbaz Tahirəni tez-tez teatrolara, qonsertlərə apararդь. Onun namuslu bir çavan olduqu mənə

mə'lum idi. Ona görə də baçьm ilə gəzmələrinə mane olmazdьm. Get-gedə Şahbaz ilə Tahirə aramasьnda məhəbbət törədi. Bunu bildikdə qorquja dyşdym; cynky bunlarьn evlənməsi qejri-mymkyn idi. Hərgah Şahbazьn özy və əmisi Həsənqulu-aqa da Tahirə'j versejdi, mən razь olmazdьm. Ona görə Tahirəni ondan ajьrьb göryşməjini qadaqan etdim. Bu ittifaq bizim dostluqumuzu pozdu. Tahirə mamacalьq qursunu bitirib vətəninə qajьtdь. Bu vaqt Fevral inqilabь başlandь. 4-çy qurs tibb tələbələrinə şahadətnamə verib Almanja çəbhəsinə göndərdilər. Göndərilənlər sьrasьnda mən də var idim. Çəbhədə əsgərlər arasьnda bolşivizm və myharəbəni jatьrmaq propaqandasь apardьqьm ycyn məni dutub həbsxanaja saldьlar. Oqtjabr inqilabь məni həbsdən azad etdi. Sonra vətəndaş myharəbəsi başlandь. Yc il Sibirdə, axьrda çənub çəbhələrində Qьzьl ordu icərisində həkimlik vəzifəsini içra edirdim. Ijirminçi ildə Qьzьl ordu ilə Azərbajçana daxil olduq. Ijun əks-inqilabi isjanda mən hərbi lazaretdə həkimlik, baçьm Tahirə isə şəfqət baçьsь vəzifəsini ifa edirdi. Baçьm Tahirə joldaş Nijazi kibi həmin il bolşevik firqəsinə namzəd olmuşdu. Bir gyn jaralьlara baqьb jeniçə odama girmişdim ki, bir qədər istirahət edəm, Tahirə daxil olub dedi:

— Jeni bir jaralь gətirmişlər, gəl baq,

— Jaqşь, get bu saat gələrəm—dedim.

— Xəstənin jarasь aqьrdьr, hər dəqiqəsi xətərlidir—dejə baçьm jalvarьçь bir nəzərlə yzymə baqdь. Qalqьb getdim. Jaralь bihuş idi. Yzyndən qan qaçьb mejit rəngini almьşdь. Jarasьna diqqətlə baqdьqda xətərsiz bir jara olduqunu bildim, lakin xəstənin bədəni qajət zəif idi. Jeni azardan durmuş adamьn vyçuduna bənzəjirdi. Jaranь jujub baqla-

dьm. Sonra ymumi odaja almaqь əmr etdim. Bu vaqt baçьm mənə jaqlaşьb javaş dedi:

— Xəstəni tək odaja qojmaqь əmr et.

— O nə ycyn?

— Sonra dejərəm.

Mən xəstəni xysusi odaja aparmaqь əmr verib mənzilimə qajьtdьm.

Tahirənin jaralьja tə'çili surətdə baqmaq tə'kidi, myəmmalь təklifi məni şybhəjə salmьşdь. Burada bir sirr var—dejə fikrə getdim. Aradan on dəqiqə kecmiş Tahirə də daxil oldu.

— Jaralьnь tanьdьnmь?—dejə sordu.

— Joq kimdir?

— Şahbaz bəj...

Məni hejrət gətyrdy. Dərt il icərisində nə qədər dəjişiklik... «Qommunizmi silah gyçy ilə jyrytmək istəsəniz, məni sьranьzda joq, myqabilinizdə gərərsiniz» sözy jadьma dyşdy.

— Şahbaz bəj kəpryny dinamit ilə ucurmaq istədikdə, qaravulcu əsgər gyllə ilə vurmuş—dejə Tahirə ilavə etdi.

— Xəstənin halь indi neçədir?

— Huşə gəlmiş, ançaq bəhran icindədir.

— Hərarəti necədir?

— 39,5

— Həkimlərdən kim baqьr?

— Joldaş Ivanov.

— Gedək—dejə qalqdьm.

Qəlbimdə bir iztirab ilə Şahbazьn janьna gəldim, nəbzini aldьm.

— Jəqin malareja ilə xəstələnmiş. Indi də bu hərarət onun hərarətidir.

— Jararsьndan hec bir qorqu joqdur. Kaş aqьr bir əldyryçy jara olajdь.

— O nə ycyn?—dejə Tahirə iztirab ilə sordu.

— Qьzьl ordu ilə myharəbə edən əks-inqilabcь aqanьn, kəpry daqьtmaqa qəsd edən bir myhəndisin çəzasь nə ôlduqunu bilirmisən? Bunu eşitdikdə Tahirənin rəngi yzyndən qacdь. Əski məhəbbət qəlbindən hələ cьqmadьqьnь byruzə verdi.

— Xəstəjə baqmaqa joldaş Ivanov kimi tə'jin etmiş?

— Məni.

— Sən jaramazsan.

— Nə ycyn?

— Məsləhət belədir. Get baçь Marqovanь göndər.

Tahirə mə'jus və pərişan odadan cьqdь. Bir azdan sonra Şahbaz gəzlərini acdь. Zəif səslə sordu?

— Mən haradajam?

Mən sandalja alьb janьnda oturdum. Şahbaz bəhranlь gəzlərini yzymə dikdi, diqqətlə baqdь.

— Fəxrəddin, mən nə ycyn buradajam?

— Şahbaz sən jaralьsan, bura da xəstəxanadьr.

— Dyşynyrəm... Dyşman əlindəjəm.

— Qəm etmə, jaran jyngyl jaradьr. Tezliklə saqalarsan...

— Sonra da gyllə qabaqьnda...

— Biz xəstə ilə myharəbə etməjirik. Daha danьşmaqa izn verməjirəm—dejə mən ajaqa qalqdьm. Bu halda Marqova daxil oldu.

—Joldaş Marqova, bu xəstəjə siz baqaçaqsьnьz. Xəstəjə jaradan artьq malareja əzijjət verir. Kinə tə'jin edirəm. Gyndə yc dəfə verərsiniz. Coq su icməjə izn verməjiniz, əvəzində caj veriniz. Mən qapьja tərəf jənəldim. Qapьdan cьqdьqda qulaqьma Şahbaz tərəfindən—iki dost iki dyşman sədasь dəjdi.

***

Şahbaz syr'ətlə saqalıtdı. Bu isə onu şad etməjirdi. Bir dəfə Marqova onun jarasına jod syrtyb baqlajıtmış. Şahbaz fyrsət tapıb jod şişəsini qapıb icmək istədikdə baçı əlindən alıt. Şahbazın halı məni dərin dyşyndyrdy. Saqaldıqdan sonra əvvəl hərbi tiribunal, sonra gyllə qabaqında. Onun ycyn niçat jolu joq idi. Məndən hec bir jardım gözləməjirdi,. cynky bilirdi ki, mən qommunizm uqrunda hər bir şejdən kecirəm, O bilirdi ki, mən onun ilə şəxsən səmimi dostam, lakin məfkurəçə dərin dyşmən. «Iki dost iki dyşmən» mə'nası bu idi.

Son zamanlar Şahbazda dəjişiklik gərynyrdy. Qəlbi acıq, danışıb gylyrdy. Hətta şuxluq tərzi ilə bəhs də edirdi:

— Fəxrəddin dedijmi gerijə alıram. Mən sizin hökm syrmənizə yc gyn vaqt vermişdim, amma siz yc ildir ki, həkymət aparıtsınız. Lakin ömrynyzə az qalmışdır...

— Sənlə mənim ömrymə catar—dejə mən çavab verdim.

***

Bir səhər nevbətci baçı qabinəmə daxil olub dedi:

— Joldaş Fəxrəddin, Şahbaz bəj odasından joq olmuş. Bu xəbəri eşitdikdə sanki başıma bir ildırım caqdı.

— Nevbətci həkim kimdir?—dejə sordum.

— Joldaş Ivanov.

— Buraja caqıtnız.

Baçı getdi. Mən bəjyk iztirabda idim. Xəjalıma dyrly-dyrly şybhələr gəldi. Ivanov daxil oldu.

— Joldaş Ivanov, xəstə Şahbaz bəj neçə olmuş?

— Joldaş mydir, hər jeri arajıb aqtarış etmişəm. Gördym dejən joqdur. Mənim zənnimçə Şahbaz bəj dynən çymə gyny qacmışdır; cynky xəstə əsgərlərin göryşynə jaqın adamları ançaq o gyny buraqılır, o da qomandanın buraqılış vəsiqəsilə.

— Fikriniz mənçə doqrudur, lakin Şahbazın janına bir kəs buraqılmamış. Buradan da mənim imzam ilə vəsiqə yzrə buraqılır, bu da olmamış.

— Şahbaz bəji buradan qacırmışlar—dejə Ivanov mə'nalı nəzərlə yzymə baqdı.

— Kim qacırmış? Bunu sizdən tələb edirəm — dejə səsimi uçaltdım.

— Onu ərkan-hərb tərəfindən tə'jin olunmuş Fevqyladə qomisijon arajıb tapar!..

Şybhəsiz Ivanov bu işdə məni myqəssir edirdi, etməjə də haqlı idi; cynky məmin Şahbaz ilə əski dostluqum, onu jyngyl jaralı olarkən ajrı odaja buraqdıqım və sonra da ona artıq diqqət etdijim, bunların hamısı mənim əlejhimə idi.

Həmin fikrə Fevqyladə qomisijon da gəldi. Qomisijon tərəfindən aparılan istintaq jeni bir şej acdı, o da çymə gyny xəstəxanadan mənim imzam ilə bir qadının dışarıja buraqılması, o qadın təqjiri-libas etmiş Şahbaz bəj imiş.

Əlbəttə qomisijon məni danışdırdıqda imza saxta olduqunu asanlıqla isbat edəçəkdim, lakin məni xof və şybhəjə salan baçım Tahirə idi. Bu ittifaq dyşəndən bəri onun ilə göryşməmişdim. Bu halda Marqova qabinəjə daxil olub dedi:

— Joldaş mydir, Tahirə dynən axşam şəhərə getmiş, indijə kibi qajıtmamış... Bunu eşitdikdə bygtyn bədənimə bir lərzə jajıldı. Tahirənin Şahbazın dalınça qacmaqı mənə aşkar oldu. Ditrək bir səslə Marqovaja dedim:

— Jəqin tanışgildə geçikib qalmışdır, gəlib cıqar. Indi vəzifəniz dalınça olunuz. Marqova getdi. Bir azdan sonra qomisijon məni danışdırdı.

— Joldaş. Fəxrəddin, çymə gyny sizin izininiz ilə dьşarьja buraqьlan kimdir? — dejə qomisijon sədri sordu.

— Ejlə ittifaq olmamьş.

— Bu imza sizindirmi?—dejə vəsiqəni mənə uzatdь. Mən alьb diqqətlə baqdьm, xətt Tahirənin olduqunu bildim.

— Bu imza mənim dejil, saxtadьr.

— Kimin xətti olduqunu bildinizmi?

— Bəli baçьm Tahirənindir.

— Bu çinajəti japmaqa Tahirəni nə və bəlkə kim vadar etmişdir?

— Əskidən Şahbaz bəjə baqladьqь və burada gəryşdykdə təzələnən məhəbbət.

Bu barədə mən myfəssəl mə'lumat verdim. Qomisijon bir neçə sual çavabdan sonra istintaqь bitirdi.

***

Mənim ycyn hərbi məhkəmə quruldu. Qomisijona verdijim şəhadəti burada təkrar etdim. Bu vaqt məhkəmə sədri:

— Şahidi gətirin—dejə əmr etdi.

Baçьm Tahirə daxil oldu.

Sədr—vətəndaş Tahirə, bu iş barəsində nə bilirsiniz? Söjləjiniz.

Tahirə—saxta vəsiqəni imza edən, Şahbaz bəji öz libasьma gejindirib qacьrdan mənəm. Sonra mən özym də japdьqьm çinajətdən qorqub qacdьm. Indijə kibi şəhərdə gizlənmişdim. Qardaşьmь myqəssir etdijinizi bilib gəlmişəm. Qardaşьmьn bu işdə hec bir əlaqəsi və xəbəri joqdur, hamьsьnь mən tək özym etmişəm.

Sədr—Şahbaz bəji qacьrtmaqdan məqsədiniz nə idi?

Tahirə—onu əlymdən xьlas etmək.

Sədr,—nə ycyn?

Tahirə—mən onu sevirəm.

Sədr on dəqiqə tənəffys e'lan edib yzvlərlə myşavərə odasьna getdilər.

Bu zaman Fevqyladə qomisijonun sədri janьma gəlib dedi:

— «Joldaş Fəxrəddin, mən istintaq apardьqьm zamandan sizin bu işdə myqəssir olmadьqьnьza inanmьşdьm. Lakin şybhəjə salan imzanьz idi. Onu da eqspetrlər tədqiq edib ajdьna cьqardьlar. Baçьnьzьn joq olmasь qomisijon yzvlərinin bir neçəsini şybhəjə salmьşdь. Indi o da ajdьnlьqa cьqdь.»

Bu vaqt sədr yzvlərlə məhkəmə salonuna daxil oldular. Sədr məhkəmənin qət'namasьnь oqudu. Mən azad olub Tahirə həbsə alьnьb jeni məhkəmə qurulaçaqьnь e'lan etdi. Lakin binəva baçьm jeni məhkəməni gərmədi. Qət'nama oqunduqdan sonra özy ilə gətirdiji sylejmanь icib jerə jьqьldь. Saqaltmaq mymkyn olmadь. Çanьnь Şahbaz bəjə baqladьqь eşqə fəda etdi.

1927

MYALƏÇƏ

Mənim rəfiqim hər çihətdən jaqşь bir insandьr, lakin atalarьmьz: «Ejibsiz gəzəl olmaz» demişlər. Mənim də rəfiqimin birçə ejbi vardьr, o da qajət əsəbidir. Əslinə baqsan, bu da ejib dejil, modalь bir xəstəlikdir.

Ilk jbaharьn sonunda rəfiqim təbiblərdən bir qonsiljom japdьraraq xəstəlijinə carə diləmiş. Həkimlər ona belə bir myaləçə təklif etmişlər: Bu yc aj jajь gəzəl ab-havalь və az şənlikli bir kənt tapьb orada jaşamaqь sizə məsləhət göryryk. Bilmərrə oqu, jazь ilə məşqul olmajaraq vaqtьnda jejib, vaqtьnda istirahət etməlisiniz. Umudvarьq ki, belə bir myaləçə ilə xəstəlijiniz sizdən dəf' olar.

Rəfiqim Azərbajçan kəndlərini bir-bir nəzərdən kecirtdikdən sonra baçьsь jaşadьqь kənddə dajanьr. Jaj fəsli girdikdə baçьsьna bir məktub jazьb həkimlərin qərarьnь ona bildirir. Bir necə il sevgili qardaşьndan ajrь dyşmyş baçь xejli şadlьqla mə'lum edir ki; «qardaş durmajьb tezliklə gələsən və özyn ilə hec bir şej gətirməjəsən; cynky hər şejimiz vardьr».

Bu xəbəri aldьqdan sonra rəfiqim baçьsьnьn qabaqlamasьna baqmajaraq, öz adəti yzrə jorqan-döşək, purzunlu carpajьdan dutmuş diş fьrcasьnadək malaqan furqununa doldurub jola dyşdy.

***

Furqun ilə səjahət etmək ləzzətini qələmə almaqdan vaz kecirik; cynky hər bir azəri oqlu əmryndə

bir dəfə də olmuş olsa o «ləzzəti» cəkməsinə şybhə etməjirik. Bundan ilavə doqrusu o səjahəti lajьqьnça təsvir etmədə özymyzy açiz göryryk. Ançaq bunu ilavə etmək istəjirik ki, furqun ilə səfər edən şəxsə mənzil başьna catan kibi «sym sykut» oruçu dutmaqь əmr bujurmuşlardьr. Danьşmaq istəjənlər lallarьn barmaq ysuli ilə danьşmalarьna bələd olmalьdьrlar; cynky adi dil ilə danьşdьqda elə bir dil mejdana çьqьr ki, onu anlajan bir dilci bu bəjyk dynjada hələ tapьlmamьş. Rəfiqim birinçi dəfə furqun ilə səfər etdijinə görə (coçuqluqda etdiji səjahəti hesaba almajьrьq) «sym sykutu» pozub furquncn malaqan ilə danьşmaq istəmiş, lakin iki kəlmə deməjə myvəffəq olmamьş, o da belə surətdə: «...i hьqq, van... vaj, da... oji... ji...»

Neçə ki, göryrsynyz rəfiqim ançaq «Ivan dajь» dejə bilmiş ki, o da furqoncunun adьdьr. Rəfiqim «i» həçasьnь dedikdə furqun daşa doqunaraq mətləbə dəxil olmajan bir «hьqq» kəlməsi mejdana cьqьr. «Van» dedikdə araba jьrqalanьb rəfiqimin pensinəsini jerə atьr o da daş ystə dyşyb parca-parca olur. Bu vaqt rəfiqimdən bir «vaj» nidasь cьqьr. Dalьnça furqun cuqura dyşyb rəfiqimi juqarь elə atьr ki, bicarənin başь kibitqaja doqunub əzilir və «uj»... etməsinə səbəb olur. Indi özynyz də göryrsynyz ki, «sym sykutu» pozanьn cəzasь nə qədər bəjyk imiş.

Gynəş daqlara enən zaman Ivan dajьnьn «avtomobili» gurultu ilə kəndə varid olur. Rəfiqimin pişvazьna cьqmьş bir syry baçьsь uşaqlarь «Dajьm gəldi» dejə arabanь ihatə edir. Rəfiqim isə furqunun icindən isti paltosunu, qaloşunu gejib şarfьnь bojnuna dolajьr və cətiri əlinə alьb xejli vyqar ilə arabadan enir. Coçuqlar onun ətrafьnь ihatə edirlər.

— A, qьrьlmьşlar nə coqsunuz? Sizi yrkytməsək sanamaq olmaz. Coçuqlar gylyşyrlər.

— Həsən necə qardaşsınız?

— Dajı çan bizə jeddi qardaş dejərlər. Hamımız qulluqunda hazırıq, əmrini gözləjirik.

— Onda şejlərimi gətyryn gedək.

— Bu saat dajıçan,—dejə Həsən furquna qalqıb şejləri bir-bir endirir.

Jeddi qardaş jyklənəndən sonra furqunda rəfiqimin bir məfrəş jorqan-döşəji, camadanı və carpajısı qalır.

— Uşaqlar gedək, jerdə qalan şejləri də gəlib Ivan dajı ilə gətirərsiniz—dejə rəfiqim karvanın başını çəkir. Bu vaqt rəfiqimin baçısı jeddi jaşar qızı Gylnaz ilə darvazanın aqzında durub qardaşını gözləjirdi. Onun qorqusu bu şimarıq coçuqda idi; cynky jeddi qardaşın bu tək baçısı və özynyn son beşiji coq əzizlənib azada bəjymyşdy.

— Baq qızım dajın xəstədir, səs-kyj sevməjir, gərək bilmərrə nadinçliji atasan. Onda dajın sənə coq şej alar, səni də sevər. Bu halda jykly qardaşlar həjətə daxil olurlar. Gylnaz dajısını isti paltona və şarfa byrynmyş göryb qəhqəhə ilə gylməjə başlajır.

— Nejə gylyrsən, a şejtan qız...—dejə rəfiqim soruşur.

— Belə sənə gylyrəm, qoj gedim evdən jorqan gətirim, byryn.

Gylnazın bu sözlərinə gylyşyrlər. Rəfiqimin baçısı onun bojnuna sarılaraq:

— A qardaş, Gylnaz demişkən, bu istidə nə ycyn belə byrynmysən?

— Baçı, halımı hec sorma, lə'nət malaqan furqununa da, ona minənə də, jolda mənə bir qədər soyuq dəjmiş və furqun da məni elə əzmiş ki, ajaq ystə durmaqa taqətim joqdur—dejərək rəfiqim şikajətlənir.

— Gəl icəri sojun, rahat ol, qorqma buranın elə havası vardır ki, ajaqsız gələn ajaqlı qajıdar. Nə ycyn özynə jyk edib bir belə şej gətirmisən? Mən səni xəbərdar etməmişdimmi?—dejə baçısı soruşdu.

— Anaçan dajımın şejinin coqu furqunda qalmış—dejə Həsən gylyr.

— A baçı, özyn bilirsən ki, mən coq vasvasıjam... Gərək öz jorqan-döşəjimdə jatam ki, rahat olam.

— Hələ səni bu gynə salan o dejilmi? Gəl icəri sojun, ajaqlarını isti su ilə jujum, rahat ol.

Rəfiqim və baçısı palas ilə döşənmiş otaqa daxil olurlar.

— Baq, bu otaqı sənin ycyn hazır etmişəm. Bir adam buraja girib çıqmajaçaqdır; uşaqların gynləri baqda, bostanda kecir, qulaqların bir səs eşitməjəçəkdir—dejə baçısı rəfiqimi arxajın edir.

Rəfiqim jujunub, camaşırının dəjişinçə jeddi qardaş anaları ilə bərabər onun otaqının döşəjib, purzunlu carpajısını qururlar, rəfiqim də sojunub jerinə girir və səfərin şiddətli əzijjətindən jorqun dyşdyjynə görə tezçə juqlajır.

Jeddi qardaşın anaları:

— Baq dajınız jatmış, səs olmasın,—dejə uşaqların onun otaqından uzaq edir.

***

Aradan təxminən bir saat kecmiş gynəşin son zərrələari yfyqdən qajib olduqda, «qızıl» inək darvazanın aqzında elə bir böjylty salır ki, sanki imdad bəkləjən bir vapor baqırır.

— Aj uşaqlar tez qapını acıb inəji icəri salın, joqsa dajınız bu saat juqudan ojanar—dejə anaları baqırır.

Uşaqlar qızıl inəji icəri buraqıb balasını janına salırlar ki, səsini kəssin. Əfsus ki, bu tədaryk səmərəsiz qalır; cynky inəjin birinçi mələməsindən

rəfiqim jerindən dik atılıb qalqır və dejir: «budur kənd məişətinin ləzzəti» başlanır.

Rəfiqimin baçısı qardaşının balqonda gəzən göyrüb badjada köpüklənən syd ilə icərijə girir.

— Coq jaqsı vaqt durmusan qardaşım, cajımız hazırdır.

— Mən özüm durmamışam baçım, sizin azancının durduzmuş—dejə rəfiqim ah çəkir.

Baçısı gülərək:—Sənə söz verirəm ki, sabahdan bir də o azancının səsini eşitməjəçəksən. Hər səhər, aqşam sənə bu jeni saqılmış syddən verəçəjəm, icərsən, gör bir ajın ərzində kökəlib janaqların neçə lalə kibi qızaraçaqdır. Bunu dejə rəfiqimin baçısı otaqa girib cıraqı jandırır və sonra badjanı syd ilə jerə qojub kasa gətirməjə gedir və syddən bir qədər kasaja doldurub qardaşına uzadır ki:

— Al bunu ic!

— Baçı, toqda, də görüm bu sydy neçə saqmısan?

— Bunun neçəsi joqdur ki, badjanı iki dizimin arasına qojub inəjin əmçəklərini barmaqlarım ilə dutub aşaqı çəkmişəm, syd də çeşmə kibi aqıb badjaja tökülmüş. Belə ki, şo'qun var, səhər saqanda gəl tamaşa et.

— Mən onun üçün soruşmadım, inəji saqan vaqt döşlüjün vardımı?

— Joq.

— Əllərini sabın ilə jumuşdunmu?

— Əllərim tər-təmiz, gül kibi, nə üçün jujum?

— Onda baçı, sənin bu sydunun icində bu saat miljonlarla miqrablar qarınça kibi qajnaşırlar. Mən onu icə bilmərəm, məni əfv edəsən; çünki buna hökimlər razı dejil.

— A qardaş, elə həkimlərin sözünə baqıb bu günə düşmüsən, vasvası olma, je, ic, gör neçə saqalarsan.

— Baçım, onlardan kecib mənim üçün caj gətir. Səhərdən mən dejən kibi inəji saqarsan, sydy bişirərsən, mən də icərəm...

***

Mə'lumdur ki, kənd əhli erkən jatıb erkən də juqudan qalqmaqı adət etmişlər, o idi ki, rəfiqim də şamdan sonra bu qanuna tabe olmaq istədi, lakin bir tərəfdən hələ erkən jatmaqa adət etməmişdi. Digər tərəfdən də qızıl inəjin səsindən həjçana gəlmiş, əsəbləri qajdasınça rahat olmamışdı. Ona görə də təbiblərin əmrindən çıqaraq oturub bir qədər kitab mütaləsinə məşqul oldu. Sonra sojunub çıraqı faraqat etdi və jerinə girib rahat olmaq istədi. Elə jeniçə juquja gedirdi ki, qulaqına inçə bir həzin səs gəldi. Fikir verdikdə görüdü, səs otaqın icindən gəlir. Getdikçə səs ona jaqınlaşırdı. Bir azdan sonra digər bir səs də ona qoşuldu. Bu anda rəfiqimin yüzünü bir şej sançdı. O çəld qalqıb lampanı jandırdı və onu sançan hərifi gördü.

Rəfiqim şəhərdən tədarüksüz gəlməmişdi. Camadanı acıb çunajını çıqartdı və yüzünü onunla örtdü ki, hünülər ona əzijjət verməsin.

— İndi hərflər «Şuri-şahnazı» başlajın—dejə rəfiqim lampanı söndürüb jerinə girdi və bir azdan sonra juquja getdi. Bu vaqt üfüqdən aj ahəstə-ahəstə çıqmaqa başladı. Boz köpək bunu gördükdə rəfiqimin pəncərəsi altında başını gəjə qaldırıb hejbətli səsi ilə ulamaqa başladı. Bicarə rəfiqim hövlnak jerindən sıçrajıb qalqdı və jenə lampanı jandırdı, sonra pəncərəni acıb baqırdı:

— Quduz dəjmiş səsini kəs.

Boz köpək pəncərədən bir qədər uzaqlaşıb jenə ulamaqa başladı. Həsən dajısının səsinə ojanıb həjətə çıqdı və bir odun qapıb boz köpəjə atdı. Odun köpəjə üçün təhər dəjdisə hejvan özünü cardaqının altına soqub uzun-uzadı zingilləməjə başladı,

axьrda sakit oldu. Lakin iş işdən kecmişdi. Boz köpəjin ulamaqьnь eşidib qonşu itlər də aqьz-aqьza verib ulaşmaqa başladьlar.

Rəfiqim jorqana byrynyb pənçərədən bu musiqini dinləjərək səjləjirdi:

— Bir az şənlikli bir kənd tapьb da orada bu yc aj jajь istirahət etməlisiniz ki, əsəbləriniz rahat olub məhkəmləşə. Bəli, əsəblərim məhkəmləşir, məhtərəm təbiblərim.

***

Geçə jarьdan kecmişdi, köpəklərin səsləri kəsilmişdi, kənd sykuta dalmьşdь. Rəfiqim ycyncy dəfə lampanь sөndyryb jerinə girdi, lakin jata bilmədi; cynky bu səfər də otaqa dөşənmiş xalьlardan birələr jerinə daraşьb onu rahat olmaqa qoimadьlar. Jenə lampanь jandьrьb paltarьnь gejdi və otaqda o baş-bu başa getməjə başladь. Axьrda taqətdən dyşyb paltarlь jerinin ystə uzandь. Jorqun bədən rahatlьq tələb edirdi. Rəfiqim nə vaqt juquja getdijini өzy də bilmədi.

Sybhyn tyluunda geçələmiş cil xoruz ojanьb uça və zil səsilə banladь:

Qu-qu-riqu

Son həjəçanь cil xoruz өzynə maxsus bir tərz ilə bitirdi. Ikinçi «qu-qu-riqu»da rəfiqim dik atьldь.

Zavallьnьn yrəji elə atlanьrdь ki, sanki bu saat partlajaçaqdьr. Rəfiqim otaqь aradьqda өz cəkməsindən başqa əlinə bir şej kecmədi, cəkmənin bir tajьnь əlinə gөtyryb pənçərəni acdь. Cil xoruzu ejvanьn syrahьsь ystə banlajan gördy. Var qyvvəsilə cəkməni cil xoruza atdь, cil xoruz qьqьltь ilə ejvandan jerə jьqьldь. Bunun səsinə tojuqlar qьşqьrьq saldьlar. Bunlarьn səslərinə qonşu xoruz-tojuqlar da qarьşdьlar, jatmьşlarь ojatdьlar.

***

Rəfiqim paltosunu gejib qaloşlarьnь ajaqьna taqaraq, ejvanda o baş-bu başa gedib dəli kibi өz-өzynə danьşьrdь. Baçьsь əlində badija qьzьl inəji saqmaqa getdikdə qardaşьnь ejvanda gördy.

— Nə erkən durmusan, a qardaş?

— Təbiblərin əmrini jerinə jetirirəm baçьm. Sizin bu gözəl kəndinizin saf havasьnь uduram, baçьm—dejə rəfiqim jenə də hirsli o baş-bu başa jeriş edirdi.

— Cөq gözəl fikrdir, qardaşьm, inşaallah bir həftənin ərzində janaqlarьn qьzarьb cьraq kibi janaçaqdьr. Baq, gөryrsən dөşymə dөşlyk taqmьşam, əllərimi də sabьn ilə təmiz jumuşam. Daha arxajьn ol—dejə baçьsь qьzьl inəji saqmaqa məşqul oldu. Bu vaqt Həsən həjətə cьqdь və dajьsьnь ejvanda gөryb dedi:

— Sabahьn xejir dajьçan.

— Aqibətin xejir baçь oqlu, ançaq bilməjirəm cil xoruzun aqibəti nə haldadьr, xejirdir ja şər.

Bu haldа Həsən cil xoruzu ejvanьn altьna girmiş gөryb dejir:

— Dajьçan, cil xoruz çanьnь sizin jolunuzda fəda etmiş.

— Demək intiqamьmь cil xoruzdan almьşam, cənbələn dəjmiş sybh tylundan məni ojadьb jatmaqa qojmamьş; gөrynyr cəkməm onu bөrk dutmuşdur.

— Dajьçan, cəkmәniz burada joqdur.

— Aqtar, gөr haradadьr?

Həsən aqtarmaqa başlajьr, axьrda cəkməni köpəjin hinində parcalanmьş tapьr. Köpək isə işi dujub həjətdən qacьr.

— Dajьçan, boz köpək cəkməni parcalajьb bu hala salmьş—dejir və cəkməni göstərir.

— Demək boz köpək də məndən intiqamını almış. Həsən bu geçə bütün kəndiniz mənə müharəbə e'lan etmişdi, düzü özümü məğlub sanıram. Ona görə də hərb meydanından qaçıram. Caj içəndən sonra gedib karvansaradan Ivan dajını buraja çağırarsan.

— Nə üçün dajıçan?

— Mənə lazımdır.

— Baş üstə dajıçan. Amma cil xoruzun xatasını çəkəçəksən; çünki Gülnazın sevgili xoruzudur.

— Eybi joqdur, pul verərəm ona bir gözəl xoruz alarsan. Indisə cil xoruzu göz önündən uzaq et.

Həsən cil xoruzu aparıb bağçada basdırır və sonra əhvalatı anasına söjləjir.

Rəfiqimin baçısı caj zamanı qardaşına dejir:

— Baçın sənə qurban olsun, görünür bu geçə narahat olmusan, hər nə şej ki, səni narahat edir, söjlə hamısını rədd edim.

— Aj baçı, şair demiş:

Düşman bir olsa dəf'ini asandır ejləmək,
Vaj ol zaman ki, yz qoja dört bir kənardan.

Indi sən zavallı, bunların hansına carə edəsən: birəjə, hünüjə, köpəklərin, caqqalların ulamasına, xoruzun banlamasına və qejri, qejri...

Bu halda Ivan dajı daxil olub salamlaşır.

— Ivan dajı, hacan şəhərə qajıdaçaqsan?

Bu saat furqunu qoşub buraja gəlmişəm.

— Miniklərin varmı?

— Xajır.

— Neçə məni buraja gətirmisən elə də şəhərə qajtaraçaqsan.

— Baş üstə.

— A qardaş, nə edirsən? Belə də iş olarmı? Tanışlarımız məni məzəmmət edər ki, qardaşını bir gün də saqlamadı. Sənə baçın qurban olsun bir az

səbr et, iki günün ərzində elə öjrənəçəksən, janında top da atsalar juquдan ojanmajaçaqsan.

— Baçı, hərgah məni ölümə göndərmək istəjirsənsə qalım.

— Allah eləməsin, qardaş nə danışırsan.

— Onda mənə mane' olma..

***

Cajdan sonra jeddi qardaş dajılarının şejlərini Ivan dajının furqununa daşıjırdılar. Cil xoruzun ölümündən bixəbər Gülnaz, rəfiqim ilə bərk dost olmuşdu; çünki dajı onun üçün coq şejlər gətirmişdi. Ona görə onu buraqmaq istəməjirdi.

— Gülnaz qızım, yc ajdan sonra Həsənə jazaçaqam səni şəhərə gətirsin, orada səni məktəbə qojaçaqam, gələn jajda sənlə bərabər buraja gəlәçəjəm.

Şejlər furquna qojulduqdan sonra rəfiqim əlvida edərək furquna mindi və «sym sykut» oruçunu dutub jola rəvan oldu.

1927

NAMUS

Aqşam vaqtı idi. Ijirmi jaşlı bir gənç həjəçanlı bıqlarını gəmirərək otaqda o baş-bu başa gəzinir, öz-özünə söjlənirdi.

— Joq, daha səbr kasam dolub daşmış,... Öldyrməsəm yrəjim sakit olmaz, dyşmanlarımın tə'nəli baqışlarında, dostlarımın istehzalı təbəssymlərində bunu ajdın oqujuram. Qocu Sadıqın oqlu Rəşid, qejrətin, namusun harada qalmış?..

Gənçin anası janaşı otaqda aqşam ycyn jemək hazır edib syfrəjə qojurdu. Jarım acıq qapı arasından oqlunun sözlərini eşidirdi. Öldyrəçəji kim olduqunu dujurdu. Onu sakit etmək ycyn otaqa girdi.

— Oqlum, xörəjin sojujur, gəl otur, je—dejə anası Rəşidi jemək otaqına təklif etdi.

— Ana, sənin o duz, cörəjin, bu məmələrindən əmizdirdijin sydyn mən oqluna haram olsun.

— Aj oqul, nə dejirsən, nə ycyn belə qəzəbə gəlmisən? De görym sənə nə olmuş?

— Daha bundan bədtər nə olaçaqdır? Baçım Lejla mənim bu qejrət papaqımı o dikdaban çəkməsi altına salıb tapdalajır... Bu qədər qardaşlar tərəfindən öldyrylən baçılardan ibrət almajır. Joqsa o elə fikir edir, ki, mən Şura hökymətindən qorqub bu binamusluqu qəbul edəçəjəm? Xam xəjal... Hamı taqsır sən anamdadır...

— Rəşid, mən bədbaxt nə etmişəm?

— Onu etmisən ki, Lejlanı, o biqejrət Kamilə verməjə mən razı dejildim, sən məni vadar etdin. Dedin: Kamil oqumuş çavan oqlandır, özynyn də jaqşı qulluqu var. Onun elmi, oquduqu başına dəjsin. Mənə qejrəti, namusu lazımdır, o da ki, onda joqdur. Dejirəm, Kamil bu arvadının ipini çək, səhərdən aqşama kibi bulvarda java qızlar kibi acıq gəzib onunla-bununla mırt vurub gylyr, bizi rysvaj edir. Dejir sənə borç dəgil, arvad mənimdir, nə sajaq saqlajaçaqam, özym bilərəm.

— Oqlum, açıqın dutmasın, Kamil doqru dejir; indi hamı Lejla kibi acıq gəzir. Qorqma baçın namuslu, ismətli qızdır. O elə iş dutmaz ki, sənə, ja ərinə alcaqlıq gətirə. Oqlum qocubazlıq zamanı getdi. Indiçə asudə olmuşuq. Atan zamanı nə gyn çəkdijimizi bilirsən? Gyndyzlər dyşmanların qorqusundan rahat bajıra cıqa bilməzdik, geçələr bir hənirti gəldikdə hamımız dik atılardıq. Sən özyn kecmişdə indiki kibi belə arxajın gəzə bilərdinmi?

Belə sözlər ilə anası oqlunu sakit etməjə calışırdı. Rəşid anasının dedikləri sözdə həqiqəti hiss edirdi. Doqrudan da atası zamanı bytyn ailənin gyny qara idi. Həmişə qorqu altında jaşajırdılar. Onun özy məktəbli bir coçuq olduqu halda atasının əmrilə belinə tapança baqlamaqa məçbur idi. Baçısının gyny daha qara idi. O atasının qorqusundan, ki «sənə naməhrəmin gözy sataşar» otaqından kənara cıqa bilməzdi. Anası onu da doqru dejirdi ki, o indi Şura hökyməti zamanı arxajın gəzə bilir. Lakin sabiqdən irs qalmış tərbijənin tə'siri onda dərin kök salmışdı. Qadınların acıq və azadə gəzməjinə o razı ola bilməjirdi; cynky nadan atasından və çəmi qohum-əqrəbasından aldıqı janlış tərbijə yzyndən «acıq gəzən qadında qejrət, namus olmaz» kibi sözlərə möhkəm inanmışdı.

Anasы oqluna etdiji nəsihətin tə'sirini göryb dedi:

— Oqlum, hec vaqt unutma ki, dyşmanlarымыz atanы gudaza verən kibi səni də vermək istəjirlər. Onlarын vəsvəsəsinə inanma, bəjyk bir ailədən bir kişi sən qalmыsan. Sən də tələf olsan mən kycələrə dyşərəm. Dur oqlum, gedək xərəjin sojujur.

Anasыnы sə'ji ilə Rəşid bir qədər sakit olub jemək otaqыna kecdi.

***

Rəşidi joldan cыqaranlar atasыnын dyşmanlarы idi. Anasы Gylsym bunu jaqşы bilirdi. Onlar köhnə ədavəti unudmamыşdыlar, lakin Şura həkymətindən cəkinərək aşkar cыqыş edə bilməjirdilər. Hilə ilə Rəşidi tələf etmək istəjirdilər. Onun baçьsьnы əllərində intiqam aləti etmişdilər.

Anasыnын nəsihətindən sonra Rəşid sakit olub baçьsьna əzijjət verməjirdi. Bir ittifaq da buna daha artыq səbəb olmuşdu. Belə ki, Rəşid son zamanlarы tibb fakyltəsində təhsil alan bir jəhudi qьzьna məhəbbət baqlamьşdы. Lija adьnda bu gənç qьz qoça anasilə Lejla olan həjətdə jaşajьrdьlar. Bu kasьb ailə ançaq bu iki nəfərdən ibarət idi. Lija özy oquduqu halda myəllimələk edib xysusi dərs vermək ilə həm özyny və həm də anasьnы saqlajьrdы. Lija Lejla kibi qaraqaş, qaragöz bir qьz idi. Onlarын bədənləri, bojlarы da bir bicimdə idi. Lija tyrk dilini gözəlçə bilirdi. Lija Lejlaja rusça dərs verirdi.

Rəşid Lija ilə göryşmək qəsdilə baçьsьgilə tez-tez gəlib gedərdi. Lejla buna artыqça şad idi ki, qardaşы, ona Lija ilə gəzməjə mane olmajьrdы.

***

Rəşidin dyşmanlarы rahat olmajьrdьlar. Onlar Gylsymyn evini sahibsiz qojmaq fikrində idilər. Rəşidi tələf etmək ycyn jeni planlar cəkirdilər. Lejla-

nьn dalьnça pusqucular salьb onun hara getdijindən və nə iş dutduqundan mə'lumat toplajaraq Rəşidə adsыz məktublar jazьrdьlar, min dyrly iftiralar dyzəldirdilər. Lijanы da əllərində alət etmişdilər. Onu mysamərələrə də'vət edib Lejlanы oraja cəkmək istəjirdilər. Lakin Lejla ja getməjir, ja da gedəndə Kamil ilə gedirdi. Bu isə onlarын planlarыны pozurdu.

Axьrda bir hadisədən istifadə edərək dyşmanlar Rəşidi tələjə salьb məramlarына najil oldular. Belə ki, bir qьş geçəsi qlubda qastijumlu və rəqsli mysamərə verilirdi. Kijev şəhərindən gəlmiş Lijanьn nişanlьsы bu mysamərəjə namzədilə bərabər Lejlanы da təklif etdi, lakin o razьlьq edib gedə bilməjəçəjinə yzr istədi. Lija mysamərəjə hazьrlanaraq əntiq qastijum arajьrdы. Lejla, çehiz gətirdiji əski tyrk bicimi ilə tikilmiş ipək libasьnы ona göstərib sordu:

— Lija bu paltar jararmы?

Lija bu əski cəfgən, kyrdy katibi, byzmə darajы tumanы və qejrilərini gördykdə gözləri parlajaraq, dedi:

— Ah, nə gözəl paltardьr, mən ömrymdə belə şejlər görməmişəm. Jəqinimdir ki, mysamərədə hamынын gözy məndə olaçaqdьr.

Lija şadlьqьndan Lejlanы quçaqlajьb öpməjə başladы.

— Indi, gej görym, əjninə neçə gələçəkdir?—Lejla paltarы ona uzatdы

Lija gejdi, sanki bu libas onun bojuna bicilmişdi. Bu paltarda Lija Lejlajə o qədər bənzəjirdi ki, secmək belə olmajьrdы.

— Bəs başыma nə örtym?—dejə Lija soruşdu.

— Bu saat onu da dyzəldərəm—dejə Lejla başqa sandьqdan bir əski Iran tirmə şalь cыqarьb onun başына saldы.

Saat doqquz jarьmda Lija nişanlьsь ilə mysamərəjə getdi. Dyşmanlarьn adamlarьndan birisi oradа hazьr idi. O Lijanьn tanьşь idi. Onu belə libasda gərdykdə əvvəl tanьmadь. Sonra onun paltarьnь tə'rif edib belə gözəl libasьn kim verdijini soruşdu. Lija naqьl etdi və əfsus etdi ki, Lejla gələ bilmədi. O bir qədər Lija ilə söhbət etdi. Sonra qlubdan cьqьb getdi.

O geçəsi Rəşid anasь ilə naxoş xalasьnь joqlamaqa getmişdi. Xalasь bərk xəstə idi. Lejlajə də xəbər verilmişdi, amma o hələ gəlib cьqmamьşdь. Anasь Rəşidi evə göndərib, özy baçьsьnьn janьnda qaldь. Saat on tamamda Rəşid sojunub jerinə girdi. Geçənin bir vaqtь qapь dəjyldy. Rəşid dik atьldь. O fikir etdi ki, xalasь kecinir, onu caqьrьrlar. Paltonu cijninə atьb qapьnь acdь. Kyrkə byrynmyş namə'lum bir şəxs ona bir məktub verib çəld getdi. Rəşid otaqa qajьdьb məktubu acdь, oqudu. Rəngi qacdь. Kaqьz əlində pajьz japraqь kibi əsirdi.

— Jenə dyşmanlarьmьn iftirasьmь? Joq, bəhtana cqşamajьr... «gəl öz gözynlə gör» dejirlər. Binamus baçь. xalasь evdə çan verir, onu son göryşə caqьrьr, o qlubda aşnabazlьq edir... Ej biqejrət, baçь, əgər bu məktubda jazьlan doqru olursa, sənin sabahki gynəş zijasьnь görməjəçəjinə and icirəm— bunu dejə Rəşid çəld gejinib tapançasьnь paltonun qoltuq çibinə qojdu; qapьnь acьb kycəjə cьqdь. Hava ajaz idi. Rəşid paltonun bojnunu qaldьrьb jola dyşdy. Fikir və xəjal onu elə aparmьşdь ki, jolu azьb kycələrdə dolaşьrdь. Özy-özy ilə danьşьrdь: «Baçьmь, öldyrməjə mənim ixtijarьm varmь?» dejə özynə sual verirdi. Nə ycyn Kamil ona inanьb başьna buraqьr. Məjər onda hec namus hissi joqmu?.. Jaqşь olmazmь ki, aparьm məktubu ona göstərim... Joq əvvəl məktubda jazьlanь təhqiq etmək lazьmdьr. Rəşid başьnь qaldьrdьqda, özyny qlubun qabaqьn-

da gördy. Acьq qapьdan musiqi səsi gəlirdi. Qluba daxil olmaq istədikdə gözy qoridorda bir çavan oqlan ilə şərq libasьnda bir gənç qadьna sataşdь. Qadьn saq divara bənd olunmuş ajinənin qabaqьnda durub başьnьn tyklərini dyzəldirdi. Rəşid onun yzyny tamam görə bilməjirdi, lakin əjnindəki əski şərq libasь baçьsь Lejlanьn olduquna şybhə etməjirdi. Bu vaqt oqlan ondan ajrьlьb paltar saqlajan xidmətcinin janьna getdi. Xidmətci paltolarь qarmaqdan cьqarьb ona verdi. Oqlan paltonu alьb qadьna tərəf getdi. Onu kyrsy ystynə qojub şalь əlinə götyrdy və qadьnьn başьna saldь. Rəşidin bədəninə lərzə dyşdy. O Lejlanьn bu əski tirmə şalьnь tanьdь. Bu vaqt qapьcь gəldi. Ondan icəri girməjə də'vətnama istədi.

—Mən icəri girmək istəməjirəm, joldaşmь gözləjirəm—dejə Rəşid çavab verdi.

—Burada durmaq olmaz, kycədə gözləjə bilərsiniz—dejə qapьcь qapьnь örtdy.

Rəşid kycəjə cьqdь. Qlubun qapьsьndan bir qədər uzaqlaşьb pusquda durdu. Aradan bir az kecmiş oqlan ilə qadьn qlubdan cьqdьlar. Oqlan göz gəzdirib fajton aradь, tapmadь. Sonra qolunu qadьnьn qoluna salьb jola dyşdylər. Rəşid özyny bir darvazaja qьsьb, onlarь iləri buraqьb arqalarьnça dyşdy. Onlar tinə catdьqda durdular. Rəşid çəld bir sytunun dalьnda gizləndi. Kycədə bir kəs joq idi. Bu zaman jan kycədən fajton qaraltьsь göryndy oqlan bir qədər iləriləjib: «Fajton, fajton» dejə səslədi. Rəşid bundan istifadə edərək tapançasьnь cьqarьb özyny qadьnьn ystynə atdь. Gyllənin atьlmasь, qadьnьn jerə sərilməsi bir anda oldu. Oqlan özyny itirib qьşqьraraq qacmaqa başladь. Rəşid istədi ki, gyllənin birisini də onun başьna sьqsьn; Lija zəif bir səslə dedi:

— Rəşid nə ycyn məni əldyrdyn? Mən sənə nə etmişəm?

Tapança Rəşidin əlindən dyşdy.

— Lija sənmisən,—dejə hajqьrdь. Lakin Lijadan səs cьqmadь. cynky onun çavan əmry bir çəhalət gylləsinə qurban olmuşdu. Rəşid əjilib ona baqdь.

— Şybhəsiz zavallь Lijadьr əz əlim ilə sevdijim gynahsьz qьzь qanьna bojadьm—dejə fərjad etdi.

Gyllənin səsinə, Lijanьn nişanlьsьnьn qьşqьrьqьna, kycələrdən milislərin fitləri qalqmaqa başladь.

Rəşid qacmaq fikrində dejildi. O, baçьsьnь əldyrmək qəsdinə dyşən gyndən qət' etmişdi ki, xahişini əmələ gətirdikdən sonra əz ixtijarь ilə həkymətə təslim olaçaqdьr. O idi ki, milislər əllərində silah onu ihatə etdikdə, Rəşid qacmajьb dedi:

— Bu jəhudi qьzьnь baçьm bilib səhvən əldyrmyşəm, sizə təslim oluram. Məni milis idarəsinə aparьn ki, şəhadətimi verim—bunu dejə tapançasьnь onlara uzatdь.

Onu həbsə aldьlar. Dyşmanlar məramlarьna catdьlar. Iki qoça qadьnьn umud cьraqlarьnь səndyrdylər.

***

Beş ajdan artьq idi ki, Rəşid həbsxanada jatьrdь. Bu gynlərdə onun myhakəməsi olaçaqdь. Bu myhakəməni Rəşid bəjyk iztirab və təlaş ilə gəzlərdi. Lakin onun bu həjəçanьna səbəb qorqu hissi dejildi, onu təşvişə salan o idi ki, şajəd məhkəmədə indiki jeni nəzərlərini, dərin dyşyncələrini, onda əmələ gəlmiş bəjyk ruhani təqjirlərini son sözyndə çəmaətə lajьqьnça jetirə biləçəkdirmi? Ona inanaçaqlarmь? Ja inki işini jyngylləşdirmək ycyn bir hilə sanaçaqlarmь? Rəşid son fikirlərindən qorqmajьrdь;

cynky özyny qurtarmaq məqsədində dejildi. Bil'əks məhkəmədən özy ycyn ən aqьr çəza tələb edəçəkdi. O japdьqь silinməz çinajətdən sonra jaşamaq təmənnasьnda dejildi. Lakin əlymə gedərkən indijə kibi fəxr ilə dutduqu jolun janlьş olduqunu əz həmfikir və həmməsləki olan gənç joldaşlarьna sybut etmək istəjirdi. Onda zyhura gəldiji təqjirlər dyz və səmimi olmaqь onlara anlatmaq istərdi.

Bu təqjirlər Rəşiddə birdən əmələ gəlməmişdi. Əvvəlləri həbsxanada jatarkən sevdiji qьzь əldyrməsinin baisi baçьsьnь sanьb ona dyşmənciliji artmьşdь.

— Lijanьn əsil qatili mən dejiləm, baçьmdьr— dejə, ondan intiqam almaq istərdi. Anasьna gəldikdə ona da ədavət baqlajьb gəryşmək istəməzdi... Bu isə kəməksiz qalmьş zavallь ananьn geçə, gyndyz gəz jaşь tökməjinə səbəb olurdu.

Hər çymə gyny, başqa analar və arvadlar kibi Gylsym həbsxananьn qabaqьnda saatlarça durub oqlu ilə gəryşmək istəjirdi. Lakin nevbə ona catdьqda xəbər verərdilər ki, myqəssir anasilə gəryşmək istəməjir, hətta Rəşid anasь gətirdiji şejləri də qəbul etməjirdi. Bicarə ana həbsxananьn divarьna sökənib saatlarça yrək jaqьçь göz jaşlarьnь tökərdi. Başqa gəryşə gəlmiş analar, arvadlar onun halьna açьjьrdьlar. Zavallьnь bir tevr sakit edib evinə aparardьlar. Buna baqmajaraq Gylsym hər çymə jenə gəlirdi ki, bəlkə bu dəfə oqlu fikrini dəjişdirib, onunla gəryşəçəkdir, ja gətirdiji şejləri qəbul edəçəkdir. Umudu puca cьqardь. Onun halьna həbsxananьn qapьcьsь janьrdь.

O, bir çymə gyny Gylsymdən Rəşidin dostlarьnьn adlarьnь öjrənib belə bir hilə japdь: gələn çymə nevbə Gylsymə catdьqda qapьcь dedi:

— Ana, oqlun şejləri qəbul edir, ver aparьm.

Bicarə arvad sevindijindən özyny itirmişdi. Əllə-ri əsə-əsə qəzetə bykylmyş cajь, qəndi, papirosu və özy bişirmiş olduqu halva və kylcəni ona uzatdь.

—Oqlum, bunu Rəşidə verəndə de ki, onun dər-dindən belim bykylmyş, aqlamaqdan gözlərimin nu-ru getmiş. Bu gyn sabah bu qəm və qyssədən öləçə-jəm. Birçə mən ilə göryşsyn ki, qəbrə rahat gedim.

— Jaqşь, anam, dejərəm. Qorqma, oqlun sənin-lə göryşəçəkdir, ançaq bir az səbr ejlə. Coq çavan dustaqlar sənin oqlun kibi əvvəl vaqtlar hec kəsi görmək istəməjirlər, sonralar özləri qohumlarь ilə göryşməjə tələsirlər.

Qapьcь şejləri ondan alьb dedi:

— Indi, get ana, umudunu kəsmə.

Gylsym ondan razьlьq edib getdi. Qapьcь şejləri Rəşidə dostlarьnьn birisinin adь ilə verdi. Beləliklə qapьcь bir myddət həm anasьnь və həm də oqlunu aldadaraq, hər ikisini razь etdi.

Rəşidi həbsxanada ajrьca qameraja salmьşdь-lar. Buna, onun özy də şad idi; cynky halь elə sy-kut və təkliji tələb edirdi:

Rəşid bytyn gynləri saatlarça jerində uzanьb də-rin fikirlərə dalьrdь. Azadəlijin nə böjyk səadət ol-duqunu indi dyşynyrdy... Uça və kicik pənçərədən dyşən gynəşin işьqьnьn neçə böjyk bir ne'mət ol-duqunu indi anlajьrdь.

—Mən nə ycyn baçьmь bu iki böjyk ne'mətdən məhrum etmək istəjirdim? Bizim arvadlarьmьz, ana-dan olandan qəbrə gedənə kibi belə həbsxanalarda cyryjən dustaqlar dejildirlərmi? Insafь, viçdanь olan şəxs belə ədalətsizlijə razь olarmь?

— Acьq, azadə gəzən qadьnlarda namus, ismət olmaz... Bu fikir dyzdyrmy? Demək bytyn mədəni millətlərin qadьnlarь namussuzdur... Bu nəzərijjə

doqrudurmu? Carşaf, javalьqьn qarşьsьnь alar, bu haqlь bir tədbirmidir?

Rəşid özy-özynə belə suallar verib həqiqət hara-da olduqunu dərin dyşynçələrdən sonra arajьb ta-pьrdь. Uzun geçələr, japdьqь çinajətin qanlь mən-zərəsi gözlərinin qarşьsьnda böjyjyrdy. Sevgili Lija-şьnьn solqun dodaqlarьndan cьqan «Rəşid, məni nə ycyn öldyrdyn; mən sənə nə etmişdim?» səsləri qu-laqlarьndan cьqmajьrdь. Bə'zən də baçьsьnьn pə-rişan yzy, myztərib gözləri, anasьnьn zəif, qansьz simasь, məzlum baqьşlarь gözlərinin önyndə çan-lanьrdь. Bə'zən də juqusunda anasьnь kycələrdə di-lənən göryrkən diksinib ojanardь. Bu zaman Rə-şidin jadьna anasьnьn bu sözləri dyşyrdy.

«Oqlum, dyşmanlarьn vəsvəsəsinə qulaq asьb məni kycələrə salma, əsil biqejrətlik budur, oqlum»

Rəşid bu açь həqiqəti indi anlajьrdь.

— Doqrudan da dyşmanlarьmьn bir saxta mək-tubuna inanьb yc ailəni bədbaxt etdim, buna namus-mu dejərlər? Gynahsьz Lijanьn qoça anasьnь ky-cələrə atdьm, belə qatil baqьşlanmaqa lajьqmь? Joq, joq—dejə Rəşid suallarьna çavab verirdi.

***

Rəşid daha anasьnьn göryşyndən bojun qacьr-majьrdь. Hər çymə, gylər yzlə onu qəbul edib meh-riban söhbətlər edərdi. Ona təsəllilər verərdi. Gyl-sym oqlunun belə təqjirinə artьq şad idi. Bir dəfə Rəşid soruşdu:

— Ana, nə ycyn baçьm məni görməjə gəlməjir?

— Oqlum, səndən qorqur. Sən dutulan gyndən bəri baçьn evdən hec bir jerə cьqmajьb, geçə-gyn-dyz aqlajьr, bir an rahat olmajьr. Gördyjyn saq-lam Lejla, ərijib cöpə dönmyşdyr. Dejir:—«Qarda-şьmьn bədbaxt olmasьna bais mən oldum. Kaş o janьmda olajdь. Başьma carşaf salib evdən bajьra

cьqmaqьma izn verməjejdi. Mən onun əmrini şadlьqla qəbul edərdim».

Rəşid gylymsəjib dedi:

— Qorqmasьn, mən ilәriki Rəşid dejiləm. Bu gyndən sonra daha hec bir kəsdən cəkinməjərək acьq azadə, gənly istəjən jerə getsin. Ana, onlara çəlladlьq etdijimiz jetər, belə həbsxanalarda saqladьqьmьz bəsdir, onlarьn hyquqlarьna, mal və çanlarьna, namuslarьna, doqunmaqlarьmьz bir namussuzluqdur. Qadьnlar hər çihətçə, erkəklərlə mysavidirlər. Bu sadəçə şeji mən burada uzun myddət dərin fikirləşib, dyşynyb anladьm. Burasь mənim ycyn həbsxana jоq, bir tərbijə, bir niçat evi oldu. Mən buraja girdikdə fikir, nəzər, dyşynçə çihətçə paslanmьş bir dəmir idim. Buranьn qьzqьn kyrəsindən kecib xalis polat oldum.

Gylsym, oqlunun dediji sözlərin coqunu anladьsa da, onda olan bəjyk dəjişikliji hiss edirdi.

— Ana, bu dediklərimi baçьma jetir və gələn çymə də mənim gəryşymə gətir. Ona dejəçək sözlərim coqdur. Daha durma, get, baçьmь şad et...

Gylsym şadlьqьndan özyny elə itirmişdi ki, oqlu ilə belə salamatlaşmajьb çəld getdi.

***

Yc gyn idi ki, vilajət məhkəməsinin çinajət şө'bəsi tərəfindən Rəşidin işinə baqьlьrdь. Başqalarьna ibrət olmaq ycyn məhkəmə çiddi və təntənəli bir surətdə qurulmuşdu. Bəjyk məhkəmə salonu maraqlanan tamaşacьlarla dolu idi. Bu gyn məhkəmənin sonu olduqu ycyn gələn adamlarьn sanь iki qat artmьşdь. Salonda qadьnlar şө'bəsinin yzvlərindən başqa, qejri carşaflь qadьnlar da coq idilər. Onlar məhkəmədən qatil ycyn e'dam cəzasь tələb edirdilər. Bu isə Gylsymyn və Lejlanьn yrəklərinə oq kibi sançьlьrdь.

Qadьnlar şө'bəsi tərəfindən tə'jin olunmuş natiqin odlu cьqьşь çəmaətə bəjyk tə'sir buraqmьşdь. Rəşidin həkymət tərəfindən tə'jin olunmuş vəkili bu tə'siri pozmaqa sə'j edirdisə də, myvəffəq olmadь. Rəşid başьnь aşaqь salьb hec kəsə baqmajьrdь. Dərin-dərin fikirlərə dalьb özynyn harada olduqunu dujmajьrdь.

— Vətəndaş myqəssir, söz sizindir,—dejə sədr e'lan etdi. Salonda elə sakitlik əmələ gəldi ki, milcək ucsajdь qanadlarьnьn səsi eşidilərdi. Rəşid qalqdь. Jyzlərçə gözlər, onun zərif, gözəl lakin solqun simasьna, coçuq baqьşlь gözlərinə, uça inçə bojuna, qьvrьçьq saclarьna dikildi.

Rəşid həjəçana gəlmiş əsəblərini, şiddətli carpan qəlbini sakit etmək ycyn su istədi. Verdilər; icdi. Sonra zəif, ditrək, xoş səslə son sözlərini başladь. Tərçiməi-halьnь, icərisində jaşadьqь myhiti, qocu atasьndan aldьqь tərbijəni doqru, dyzgyn təsvir edərək japdьqь çinajətə keodi. Onun nitqi gəldikçə jandьrьçь oda, kəsgin qьlьnça dənyrdy. Həbsxanada cəkdiji bəjyk ruhi əzijjətdən sonra, özyndə əmələ gəlmiş təqjirləri elə saï və sədaqətlə isbat etdi ki, kimsədə bir şybhə izi belə qalmadь. Hamьnьn rəhmini, məhəbbətini qazanmaqa myvəffəq oldu. Indi onun ölymyny hec kəs tələb etməjirdi, bil'əks azad olmasьnь dilәjirdilər. Bir az bundan əvvəl e'damьnь tələb edən qadьnlarьn gözlərində mərhəmət və şəfqət jaşlarь gərynyrdy.

Rəşid nitqini bitirərək yzyny qadьnlara tərəf cevirib:

— Baçьlar, mənim kibi azad olmaqьnьza mane olan qara fikirli çavanlar və bytyn ərlər aradan gətyrylməlidir. Mən də sizin rə'jinizə şərik olaraq məhkəmədən özymə ən aqьr çəza tələb edirəm—dejib Rəşid oturdu.

Qadьnlar tərəfindən «joq, joq, istəməjirik» sədasь qalqdь.

Məhkəmə yzvləri myşavərə otaqьna kecdilər. Salonda səslər uçaldь; qьzqьn bəhslər başlandь. Qadьnlardan bir necəsi Gylsym və Lejlanь ihatə edib:

— Qorqmajьn, baçьlar, bu işdə əlym joqdur— dejə təsəllilər verirdilər.

Aradan jarьm saat kecmiş sədr, yzvlərlə bərabər salona daxil oldular. Hamь ajaqa qalqdь. Bəjyk sykut icərisində sədr qət'namanь oqudu.

— Myqəssir dərt il myddətinə azadəlikdən məhrum edilir. Lakin onun çavan və səmimi bir insan olduqunu nəzərə alaraq çəzasь iki il azaldьlьr.

Salonda şadlьq sədasь jyksəlmiş, adamlar sevinç dalqalarь arasьnda aqьn-aqьn bajьra cьqьrdьlar.

1927

MISTER QIREJIN KƏPƏJI

Paun-qaj, Xan-qou şəhərinin Nan-si cajьnьn sahilində əski bir daxmada qoça anasilə jaşardь. Bu gənç, kycə aqtijoru idi. Öz şəjirdi balaça Sen-o ilə bazarlarda, şənlikli kycələrdə, cajxanalarda ojun cьqartmaq, məzhəkə jaratmaq və mahnь oqumaqla, gyndəlik məişətini qazanardь.

Bəxti gətirib 60—70 cox qazananda, o aqşamı cərək, soqamdan ilavə balьq da alьb şad evlərinə gələrdi və kycədən həjətə daxil olduqda «Ana çan, juj... juj...» dejə onu səslərdi.

Puan-qajь cinlilər səvərdilər, lakin avropalьlar onu gərmək belə istəməzdilər; cynky Puan-qaj onlarьn fəna xasijjətlərini, məqrurlьqlarьnь, cinlilərə edilən zylmy pontamim tərzilə gözəlçəsinə göstərib xalqь gyldyryrdy. Bunun ystə Puan-qaj avropalьlar tərəfindən necə dəfə kətək jemişdi. Lakin jenə də onlarьn təqlidini cьqartmaqdan saqьnmazdь. Ançaq şəhərin Avropa hissəsinə enməkdən çəkinərdi.

Bir səhər Puan-qaj kycədə həsir salьb yst paltarьnь sojunub ojun cьqarьrdь. Adamlar jьqьlьb ona tamaşa edirdilər. Bu zaman mister Qjirejin aşbazь bazardan azuqə alьb evə qajьdьrdь. Misterin məşhur köpəji «Bollu» da onun arqasьnça gəlirdi. Bu ingilis (bulduqu) sahibi kibi qajət kinli, dəhşətli bir köpək idi. Bollunun qapdьqь iti və insanь əlindən almaq mymkyn dejildi. Ta ystynə su tökməjinçə

dutduqunu buraqmazdı. Bu köpək cinlilərə coq əzijjət verirdi. Lakin mister Cjirejin qorqusundan kimsə onu vura bilməzdi.

«Bollu» adamların dəstəsinə jaqınlaşdıqda coçuqlar: «mister Cjirejin köpəji gəlir» dejə qacmaqa başladılar. Böjyklər də kənara çəkildilər. Bu zaman Puan-qaj arqası ystə uzanıb ajaqları ilə Sen-onu tez-tez juqarı atıb duturdu. Köpəjin diqqətini çəlb edən Puan-qajın həsirin ystə ilan kibi uzanan kəkili idi. Sen-o onu gördykdə qışqırdı. Puan-qaj, Sen-onı jerə buraqıb çəld qalqdı. Bu vaqt köpək Puan-qajın arqalıqını qapıb qacmaqa başladı. Puan-qaj öz şejlərini şəjirdinə tapşırıb köpəjin dalınça qacdı. Kycədən daş jıqıb köpəjə atırdı. Lakin «Bollu» daşların dəjməjinə baqmajaraq arqalıqı dişindən salmajırdı. Daşın biri «Bollu»nun ajaqına bərk dəjmişdi. Lakin həçət köpək jenə də arqalıqdan əl çəkməjirdi. Kycəni dönərkən bir Cin polisi onun qabaqını aldı.

— Nə ycyn köpəjə daş atırsan?

— Görmyrsənmi köpək arqalıqı aparır...

— Göryrəm və köpək də mister Cjirejin olduqunu bilirəm.

—Demək mister Cjirejin köpəji ycyn qanun joqdur....

— Puan-qaj, özyn də bilirsən joqdur, nə ycyn soruşursan? Ja arqalıqından əl çək, ja da çyr'ətin varsa get misterdən al.

— Gedərəm və arqalıqımı da alaram—dejə Puan-qaj jola dyşdy. O daha qacmajırdı, ahəstə gedərkən dərin fikrə dalmışdı. Böjyk və ulu vətəni azqın, qudurmuş imperialistlər cəngəsi altında boqularaq, sızlajaraq məhv olduqunu dyşynyrdy.

— Bizim ycyn niçat jolu joqmu? Hacana kibi dört jyz miljonlu Cin, vəhşi avropalılar əlində cjur çaq olaçaqdır—dejə öz-özynə sual verirdi.

— Var, lakin biz biqejrətlər, hamımız inqilabcı Qanton ordusuna qarışıb vətənimizi imperialistlər əlindən xılas etmək əvəzinə, inqilabcıların qarşısına çıqıb bunlarla myharəbə edirik. Puan-qaj başında belə fikirlə gəlib mister Cjirejin darvazasına catdı və çyr'ət ilə içəri girdi. Bu zaman mister Cjirej balqonda oturub qəzet oqumaqa məşqul idi. O itin ajaqınan Puan-qaj tərəfindən jaralanmasından xəbərdar idi. Indi qəzəbli və səbirsiz onu gözləjirdi.

Mister Cjirej başını qaldırıb Puan-qajı gördy və ajaqa qalqaraq açıqlı soruşdu.

Mənim itimi sənmi vurmusan?

— Bəli mən vurmuşam. Arqalıqımı gətyryb qacdı, mən də daş atdım ki, jerə salsın, lakin buraqmadı.

— Sən bilirsənmi ki, ingilis köpəji dutduqunu buraqmaz?

—Bəli ingilislərin köpəkləri sahiblərinə oqşamışlar, dutduqlarını buraqmazlar.

— Doqrudur, sən yc böjyk çinajət japmısan, ona görə çəza alaçaqsan. Birinçisi budur ki, mənim sevgili köpəjim «Bollu»nu jaralamısan...

—Mister, sizin papaqınızı və ja başqa bir şejinizi köpək götyryb qacsa nə edərsiniz?

— Tapançamı çıqarıb vuraram jerində qalar.

— Mən ki, hələ itinizi öldyrməmişəm.

— Sənin həddin nədir ki, elə iş japa biləsən. Ikinçi taqsırın baq budur—dejə mister Cjirej ona bir məktub göstərdi.

— Bu sənin arqalıq çibindən çıqmış, bilirsənmi nədir?

— Qanton əsgəri, dostumdan gəlmiş məktubdur.

— Jalan, qommunist firqəsi tərəfindən nəşr olunmuş proqlamasijadır, sən o firqənin gizli yzvysən

və ojun cьqarmaq ilə onun fikrini burada jeridirsən, bəlkə də bolşeviklərin xəfijjəsisən...

Bunu eşitdikdə Puan-qaj səbr edə bilməjib dedi:

— Elə ki, siz imperalistlər biz cinlilərlə rəftar edirsiniz axьrь ona gələçəjik. Ycunçy çinajətimi səjləjin.

— Ycunçy çinajət odur ki, izinsiz mənim həjətimə girmisən, o qapьda jazьlanь oqumadьnmь?

— Xajьr, orada nə jazьlmьşdьr?

— Orada bu jazьlmьşdьr: «Cinlilərə və kəpəklərə daxil olmaq jasaqdьr».

— Mister o qanunmu?

— Bəli qanun.

— O qanunu alihəzrət Çorçmi vermiş?

— Sus, qanmaz kəpək, onu mən vermişəm, hər bir ingilisin əmri siz vəhşi cinlilər ycyn qanundur.

— Onlarь verənləri inqilabcь Qanton tezliklə məhv edəçək.

Bunu eşitdikdə qan mister Qjirejin başьna sьcradь və elə hajqьrdь ki, bytyn xidmətcilər səsinə tökyldy.

— Bu kəpəji alьn, o uzun sacьndan talvardan asьn, mən əmr etmədikçə xьlas etməzsiniz, hajdь!..

Zavallь Puan-qajь dutub talvarьn altьna gətirdilər. Mister Qjirej də balqondan enib oraja gəldi.

— Indi ajь kibi baqьrarsan—dejə «mədəni, nəçib» Qjirej, Puan-qaja səjməjə başladь.

Puan-qajь asarkən bozarmьş, dodaqlarьndan bir kəlmə belə buraqmadь. Lakin qanlь gəzlərindən qəzəb atəşi sacьlьrdь. Qjirej çənablarь ingilis «ədalətini» japdьqdan sonra jenə balqona qalqьb qəzet oqumaqa başladь. Aradan xejli kecmiş xidmətci cinli ona caj getirirkən Puan-qajь azad etməjini jadьna saldь. Mister saata baqьb dedi: «Hələ iki dəqiqə qalmьş». Sonra qəzeti masanьn ystə qojub caj ic-

məjə başladь. Hərgah mister Qjirej o zaman dənyb xidmətcinin yzynə baqsajdь, onun baqьşьnda özynə qarşь nifrət əlamətlərini ajdьn oqujardь.

Mister Qjirej cajьnь icib aşaqь endi və Puan-qajь xьlas etməjə əmr verdi. Onu azad etdilər. Sonra mister Qjirej qajcь gətirtdi və öz əlilə Puan-qajьn o uzun saclarьnь kəsib ona uzatdь.

—Bunu al saqla, ta ki, dutduqun çinajəti unutmajasan.

Sonra əmr etdi ki, onun arqalьqьnь versinlər. Puan-qaj illərlə bəslədiji sacьnь alьb dedi:

—Mister, mən də and icirəm ki, hec bir an bu gyny unutmajaçaqam, bu gynə kibi mən inqilabcь dejildim, siz bu saclarь kəsməklə öz əliniz ilə məni inqilabcь qantonlar sьrasьna göndərirsiniz, sizdən artьqça təşəkkyr edirəm,—dejə Puan-qaj gətyryldy.

Altь ajdan artьq idi ki, Puan-qaj Qanton inqilabcь ordusunda şyçaətlə də'va edirdi. Imperialistlərin umudu olan Şimal ordusu Qьzьl Qanton ordusunun dəhşətli hyçumlarь qarşьsьnda davam edə bilməjib əllərində olan kənd və şəhərləri boşaltmaqa məcbur olurdu.

Nevbə Puan-qajьn vətəni Xan-qou şəhərinə catmьşdь. Puan-qaj iləridə gedən bəlyjyn sьrasьnda idi. Şəhərə hyçum başlandь. Puan-qaj qьzmьş şir kibi myharəbə edirdi. Ən atəşli jerə özyny atьrdь. Şəhərə girən birinçi Puan-qaj oldu. Gynorta olduqda Xan-qou Qanton əsgərləri tərəfindən alьndь. Lakin kycələrdə ara sьra gyllə səsi gəlirdi.

Puan-qaj, mister Qjirej sakin olan kycə ilə evlərinə anasьnь joluqmaqa gedirdi. Birdən qarşьsьna misterin köpəji «Bollu» cьqdь. Sanki qəza Puan-qajьn intiqamьnь jerdə qojmaq istəməjirdi. Puan-qaj çəld tyfəngi dəşynə alьb iti nişanəjə götyrdy. Gyllə acьldьqda köpək jerə sərildi. Puan-qaj gedib onun

qujruqundan dutdu və syryklәjәrәk mister Qjirejin darvazasы aqzьna gәtirdi. Misterin darvazasы, qapьlarы, pәnçәrәlәri baqlы idi. Hәjәtdә, evdә bir insan gөrynmәjirdi. Puan-qaj kәmәrini acьb itin başьna kecirtdi vә xejli cәtinlik ilә darvazadan asdы. Sonra çib kitabcasьnы cьqarьb bir vәrәq çьrdы, jazdы, darvazaja bәnd etdi. Sonra fәxr ilә oqudu: «Ingilislәrә vә kөpәklәrә icәri daxil olmaq qadaqandьr».

— Mister Qjirej! Indi Puan-qajы әlәnә kibi unutmazsan—dejә jola dyşdy.

1927

BAQ MƏN BUNA JOQAM

Ibrahim cadra, papaq vә әski әlifba әlejhinә tәşkil olunmuş mәdәni hyçum qampanjasьnda iştirak edәrәk coq calьşdьqь ycyn artьq jorulmuşdu. Mәnzilinә qajьdarkan, rәfiqi Qjulamgildә bir qәdәr dinçini almaqь vә onun xәstә oqlunu joluqmaqь qәt' etdi.

Qapьdan icәri daxil olduqda Qjulamdan başqa, qьsa bojlu orta jaşlь başьnda 60—70 manata dejәn bir papaqь olan hәkimi masa yzәrindә oturub, resept jazan gөrdy. Qjulam ilә salamlaşьb xәstә coçuqunun halьnь sordu.

— Mәdәni hyçum qampanjanьz nә çyr kecdi—dejә Qjulam sordu.

— Coq gөzәl vә şәnlikli kecdi—dejә Ibrahim çavab verdi. Doqtor yzyny ona cevirib dedi:

— Mәnçә kyçәlәrә dyşyb «cadra daloj» demәjin hec mә'nasь joqdur. Belә şejlәr өz-өzynә mәhv olub gedәsidir. Burada inqilab joq, tәkamyl jolu ilә getmәk lazьmdьr. Jetişmәmiş bir mejvәni dәrmәkdәn mәnfәәt әvәzinә zәrәr vә bәlkә dә xәta gәlә bilәr. O ki, qaldь, papaq mәsәlәsinә, bunda mәn hec joqam. Ymumijjәtlә bir tajfanьn milli libasьnь dәjişdirmәji mәn tarixi sәhv hesab edirәm. Istәr onu dәjişdirәn dәli Petro olsun. Istәr Mustafa Kamal.

Ibrahim:

— Mөhtәrәm doqtor,—dedi:—fikrinizdәn coq әskilik qoqusu gәlir! Mәnim az da olmuş olsa nәbatat

elmindən bir qədər mə'lumatım vardır. Min ildən zijadə meyvəsi dəyməjən nəbat eşitməmişəm. Hərgah elə meyvə varsa, onun dəyməsi coq uzun və bəlkə də myşgyl olduqu ycyn dərib heyvanlara atılmasın lazım gəlir. O ki, qaldı papaq məsələsinə, həkimlərdən papaq tərəfdarı olan şəxsi indijə kibi eşitməmişdim, bil'əks onlar papağın zərərindən söjləmişlər...

— Joldaş, onlar da sizin kibi mətləbə dərin, geniş və ətraflı baqmamışlar. Libas hər topraqın təbiətinə gərə jaranmışdır. Ərəbistanda—aba, əmmamə; Daqıstanda—japınçı, başlıq; bizim Azərbajçanda—siz dejən josma papaq, cuxa. Həmin josma papaq—kəndlilərimizi jaqmır vaqtı jaqışdan, qış vaqtı qardan qoruduqu kibi jeri gəldikdə jastıq vəzifəsini də ifa edir. Bu papağı kepqa və ja şiljapa ilə əvəz etmək mymkyndyrmy?—dejə həkim—dəjərli—mə'lumatını isbat etdi.

Qulam doqtora çavab verərək:

— Nə ycyn mymkyn dejil,—dedi, jaj fəsli Muqan və Mil dyzlərinin təndir kibi yzy qarsan istisində josma papağın altında tər ceşmə kibi aqıb tyrk kəntlilərini oda jaqarkən həmin jerdə malaqanlar jyngyl kyləş papaqla başlarını gynəşin jandırıcı şə'ləsindən myhafəzə edirlər.

Doqtor məsələjə ançaq praqtiki tərəfdən janaşır dı, onu da sybuta jetirə bilməjirdi. Ibrahim Qulama myraçəətlə dedi:

— Doqtor, papağın zərərini, kəsafətini bizdə ona bir «namus» və «myqəddəs» kibi baqılmağı və eqonomija çihətinçə kəndlijə əlverişli olmadığını unudub, fəqət bir millətcilik nəqteji-nəzərindən baqır...

Söhbətin bu jerində doqtor saata baqıb:

— Joldaşlar, söhbətimiz coq maraqlıdır, fəqət naxoşlar məni gözləjir—dejə ajağa qalqdı və xydahafiz edib, getdi.

Bu vaqt Səlimə nənə padnosda yc istəkan caj icəri girdi.

— Xoş gəlmişsən oğlum, coqdan bəri bizi jad etməjirsən,—dejə Səlimə nənə Ibrahimi məzəmmət etdi.

— Səlimə nənə, şyqlum coqdur, vaqt tapmajıram ki, gəlib sənlə söhbət edəm...

— Əlbəttə vaqtınız joqdur... Gyndə bir hoqqa çıqardırsınız...

Bunu eşitdikçə Qulam gylməjə başladı.

— Hec bu gyn anamın başına gələn qəzijjədən xəbərin varmı?

— Səlimə nənə, nə olmuş? Söjləjiniz—dejə Ibrahim rəça etdi.

— Nə söjləjim? Abır, haja çıqdı getdi...

— Səlimə nənə, birçə mənim bu janımda otur, bu cajı da icə-icə mənə naqıl et, gərym bu gyn başına nə iş gəlmiş? Joqsa sənin çanına, bu saat durub gedərəm.

— Otur, otur, oğlum söjlərəm. Bu səhər uşaqlar ycyn jumurta almağa dykana getmişdim. Jumurtaları alıb carşafımın uçuna bykdym. Evə qajıdanda sizin dəstələrə rast gəldim. Onlar janımdan keçəndə bir dəçəl uşaq «cadra daloj» dejə carşafımı başımdan dartıb jerə saldı. Jumurtalar çilik-çilik oldu. Ağzıma gələni dedim. Hajasız adamlar da—cadra daloj—dejə gylməjə başladılar...

Bunu eşitçək Ibrahim qəhqəhə ilə gylməjə başladı. Qulam da ona qoşuldu. Sonra Səlimə nənə dedi:

— Dediniz: padşah olmasьn.
— Dedik: olmasьn.
— Dediniz: devlətli olmasьn.
— Dedik: olmasьn.
— Dediniz: bəj, xan, aqa, xozejin olmasьn.
— Dedik: olmasьn.

Indi də dejirsiniz ki, cadra olmasьn. Baq, mən bunda joqam!...

Bu vaqtь həjətdə qьşqьrьq qopdu.

— Jenə məşədi Səfər arvadьnь dəjyr. Haraja gedim—dejə Səlimə nənə həjətə cьqdь.

— Qulam, məşədi Səfər kimdir?—dejə Ibrahim sordu.

— Məşədi Səfər bu evin sahibidir. Özy də quzu çildinə girmiş bir qurddur. Danьşanda dejirsən ki, əski bir qommunistdir. Ləqəbi də «Sijasətci»dir. Jəqin ki, bir azdan sonra özy buraja gələçəkdir; cynky hər bir belə ittifaqda mənim janьmda özyny safa cьqarьb arvadь Səkinəni taqsьrlandьrьr.

Doqrudan da bir azdan sonra məşədi Səfər səjlənə-səjlənə icəri girdi. Çavanlarla salamlaşdь. Ibrahimə işarə edərək:

— Jəqin joldaş da fikir edəçəkdir ki, mən davakar, arvad inçidən bir adamam. Əsla, joq. Mirzə Qulam təsdiq edər ki, mən kəhnəpərəst dejiləm. Oqlum da onun janьnda oqujur, qьzьmь da bu ildən uşaq baqcasьna qojmuşam, ançaq bu evi jьqьlmьş arvad evini-eşijini atьb kycələrə dysybdyr ki, mən mollanьn təqlidini cьqaranlara tamaşa edəçəjəm. Mən deməjirəm ki, tamaşa etməsin, lakin qabaqça evini, həjətini sypyrsyn, xərəji hazьr etsin, uşaqlarьn qarnьnь dojdursun, sonra hansь çəhənnəmə istəjirsə, itilib getsin. Mirzə Qulam bilir ki,

mən bu arvaddan nə əzijjət və məşəqqət cəkirəm. Nə ycyn? Cynky bu bədbaxt qьzь bədbaxt, elmsizdir, aj kaş bu Şura həkyməti otuz-qьrq il bundan ilәri gəlmiş olajdь! Onda biz də oqumuş, tərbijəli ailə sahibi olmuşduq.

Burada məşədi Səfər bir nəfəsini alьb kyrsydə oturdu.

— Mirzə Qulam, məni joldaşla tanьş etmədin. Joldaş nə iş sahibidir?

— Aj məşədi Səfər, qurma saat kibi aramsьz cinqorovunu calьrsan. Hec fyrsət verirsənmi ki, tanьş edim?—dejə Qulam çavab verdi. Sonra məşədijə mə'nalь baqьşla:

— Bizim joldaş jazьcьdьr!

Məşədi Səfər, bunu eşitçək, çəld jerindən qalqьb iki əl ilə Ibrahimin əlini sьqaraq:

— Joldaş, sizin ilə tanьş olmaqa coq şadam! Mən jazьcьlarь artьq dərəçədə sevirəm. Bəlkə artьq-əksik söz danьşdьm, məni əfv edəsiniz. Mən özym coq basavad adamam; qəzet-zurnal geçə və gyndyz əlimdən dyşmyr. Ələlxysus sijasəti coq sevirəm. Ləqəbim də «Sijasətci»-dir. Ançaq, joldaş, Şura həkymətinin bir sijasətini mən başa dyşə bilmədim. Bu barədə fikrinizi bilmək istərəm.

— Dediniz: allah joqdur.
— Dedik: joqdur.
— Dediniz: pejqəmbər, imam joqdur.
— Dedik: joqdur.
— Dediniz: din, məzhəb, şəriət, qur'an, oruç, namaz joqdur.
— Dedik: joqdur.
— Dediniz: məsçid, mollа, sejid, mərsijəxan joqdur.
— Dedik: joqdur.

— Dediniz: ynas ilə zykur mysavidir.

— Dedik: mysavidir.

— Axьrda dediniz: əskidən bizə miras qalmьş cadra jоq olsun.

— Dedik: jоq olsun. Indi də dejirsiniz ki, papaq da jоq olsun. Baq, bunda mən joqam!..

Bunu eşitdikdə Ibrahim gylymsynərək, dedi:

— Məşədi Səfər, bir belə «myqəddəs» şejdən əl cəkə bildin, nə ycyn bu «namus» papaqьndan əl cəkə bilməjirsən?

— Joldaş, gərynyr ki, mətləbə dərindən fikir vermədiniz. Mənim sözym papaqda dejil, sijasətdədir. Istəjirsiniz, bu saat bu papaq əvəzinə başьma nə inki kepqa, lap lodraqan (lyteran) qalpaqь qo'um. Mən kəhnəpərəst dejiləm. Mirzə Qulam təsdiq edər; ançaq bir mənə dejin gərym, Azərbajçanda nə qədər çan var?

— Təxminən iki miljon jeddi jyz min—dejə—Qulam çavab verdi.

—Atan oldu rəhmətlik, bu miqdarьn jeddi jyz mininі papaq gejməjənlərə cьqaq, jarьsьnь ynas tajfasьna, jerdə qalar bir miljon. Demək, papaq gejən bir miljon çandьr. Orta hesab ilə ildə on min dəri lazьmdьr. Dərinin birini 30 manatdan gətyrsək, hökymətimiz ildə 3 miljon manat itirir. Baq, mən bu sijasəti başa dyşə bilməjirəm, indi fikrimi anladьnьzmь?—dejə məşədi Səfər sordu.

— Məşədi Səfər, nə ycyn tiçarət sijasətinizə qadьnlarьn cadralarьnь daxil etməjirsiniz?

— Onun bu mətləbə dəxli joqdur. Mən kəhnəpərəst dejiləm, cadranьn atьlmasь tərəfdarьjam. Mən arvadьm Səkinəjə min dəfə demişəm ki, arvad, bu mirasь at getsin, lakin o özy atmajьr. Qadьnlara zor etməji viçdanьm qəbul etməjir—dejə məşədi Səfər mejdana caqьrьçь bir nəzərlə baqdь.

— Məşədi Səfər, qadьnь dəjməjə viçdanьnьz neçə jol verir?

— Joldaş, o lazьmdьr; cynky qadьn tajfasь uşaq tajfasь kibidir. Onlara quru söz kar etməz, jeri gəldikdə dəjmək lazьmdьr. Joldaş, mətləbdən kənara cьqdьq. Sualьma çavab gəzləjirəm.

Qulam dedi:—Məşədi Səfər, siz, neçə ki, bir alьşverişci...

— Rəça edirəm, səhvinizi dyzəldiniz, mən sən'ətkaram.

— Bəli, siz sən'ətkarsьnьz, ançaq siz hökymətin hər bir tədbirindən sandьqcalara para toplamaq gözləjirsiniz; bu janlьş bir nəzərdir. Hökymət; məarif, sihhijjə və qejri mədəni işlərə miljonlar sərf etdikdə öz para sandьqlarьnь gydməjir, dəri və cadradan gələn paranь öz bəjyk məqsədinə qurban edir.

— Məşədi Səfər, izninizlə bir sual da mən vermək istəjirəm.

— Bujur, joldaş jazьcь.

— Sizin sən'ətiniz nədir?

— Mənim?.. Sən'ətim?... Nə ycyn soruşursunuz? Onun mətləbə dəxli joqdur.

— Hec, bilmək istəjirəm.

— Mən... papaqcьjam.

— Onda mətləb ajdьn oldu... Məşədi, hökymətin bu jeni tədbirindən nə ycyn xofa dyşmysynyz, o da ajdьn oldu.

— Joq joldaş viçdanьm haqqь səhv edirsiniz... Mən elə adam dejiləm. Mirzə Qulam təsdiq edə bilər...

— Jənə zalьm qьzьnьn səsi gəlir. Gedim gərym uşaqlarь inçitməjir ki,—dejə məşədi Səfər qalqьb getdi.

Ibrahim sordu:

— Qulam, sən nədə joqsan?

— Mən də cadra ilə papaqьn indijə kibi jaşamasьnda joqam.

19

1929

TƏMƏHKAR

Beş pərdəli qomedja

1899-çu il

Bakь

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

Haçı Murad. 60 jaşında bir qoça
Imran. 25 jaşında bir gənç.
Gylzar. Haçı Muradın qızı. 18 jaşında.
Məhərrəm bəj. 55 jaşında. Xəsis bir mylkədar.
Haçı Saleh. 48 jaşında bir taçir.
Şərəf. Haçı Muradın həmşirəsi.
Əhməd. Şərəfin oqlu; 10 jaşında.
Nabat. Haçı Muradın xidmətcisi; 25 jaşında.
Qulu. Haçı Muradın nökəri.
Əliqulu. Məhərrəm bəjin sabiq nökəri.
Nijaz, Qurban } Qulunun joldaşları.

BIRINÇI PƏRDƏ

Haçь Muradьn otaqь. Iki qapьsь və iki pənçərəsi var. Otaq fərş ilə döşənmiş. Sol tərəfdə Haçь Muradьn paltarь və saq tərəfdə pul və çavahir sandьqlarь qojulmuş. Qapь tərəfdə bir dolab. Janьnda bir əl aqaçь.

Pərdə acьldьqda Qulu otaqь sypyrərkən өz-өzynə səjlənir.

Q u l u

Dejən gərək a qoça kaftar, bu pullarь kimə jьqьrsan, nejə jemirsən? Arvadьn joq, oqlun joq, bir qьzьn var o da bu gyn-sabah cьqьb allah bəndəsinin birinə gedər. Jenidən evlənməjə өmryn joq: cynky jaşьn altmьşdan өtmyşdyr. Bəs bu pullarь kim ycyn jьqьrsan? Adam pulu qazanar ja bu dynja ycyn, ja axirət ycyn. Bu dynjada jejər, icər, aşna dosta xərçlər, kef elər. Axirət ycyn də məsçid, mədrəsə tikdirər. Fəqirə pul verər. Jetimə paltar alьb qarnьnь dojdurar. Amma bu zalьm oqlunda bunlarьn hec biri joqdur. Nə dejim, allahьn sirrinə təəççyb qalmalьdьr... Pulu gətyryb belə xəsisə verir ki, sandьqa doldurub geçə-gyndyz keşijin cəkir. Və mənim kibi baş-burunlu oqlanь da ona nөkər edir. Jə'ni belə malь jeməzin malьnь jemək haramdьr? Vallahь mənə gөrə halaldan da halaldьr. Ançaq acarlarь əlimə sala bilmirəm. Və өzy də nə duјursa məni otaqьna qojmur. Indi gəlib məni burada gөrsə

həşirimi qataçaqdьr. (Pənçərədən baqьr.) Odur gəlir dədəmin evi jьqьldь. (Sypyrgəni jerə atьb tez qacьr. Haçь Murad o biri qapьdan daxil olur.)

H a ç ь M u r a d

Bu sypyrgə burada nə gəzir? Joqsa jenə zalьm oqlu Qulu burada imiş. Qulu! Qulu! Kar olasan. Nabat! Nabat!.. (Nabat daxil olur).

N a b a t

Nə bujurursan aqa!

H a ç ь M u r a d

Qulu haradadьr? Bu sypyrgə burada nə gəzir?.

N a b a t

Qulu indiçə əlində sypyrgə buraja girdi.

H a ç ь M u r a d

Kafir uşaqlarь kafir, min dəfə demişəm ki, mənim otaqьma ta өzym caqьrmasam girməjəsiniz. Sizin əlinizdən rahat bajьra da cьqa bilmirəm. Bəs Qulunun өzy haradadьr?

N a b a t

Aqa bilmirəm.

H a ç ь M u r a d

Get bu saat harada isə tap buraja göndər. (Nabat gedir.)

H a ç ь M u r a d

Axьrь bu zalьm oqlu Qulu mənim başьma bir iş gətirəçəkdir. Murdar oqlunu gөrmək istəmirəm. Yzyndən, gөzyndən oqurluq jaqьr. (Qulu daxil olur.)

Haçь Murad

Qulu, harada idin? Səni caqьrьram hec səs də vermirsən.

Qulu

Aqa, baqcada carhovuza su buraqmьşdьm.

Haçь Murad

Bu sypyrgə burada nə gəzir?

Qulu

Aqa gəldim, şəndən izn alьb evi sypyrəm, gərdym evdə joqsan, cьxdьm. Θzyn bujurubsan ki, izinsiz sənin otaqьna girməjəm.

Haçь Murad

Jaxşь itil get. (Qulu cьqьr.) Durum sandьqь joqlajьm. Joqsa Quluja e'tibar eləmək olmaz. Xoş o adamьn halьna ki, pulu əl catmaz və məhkəm jerdədir. O gyn də Məhərrəm bəj dejir ki, mən pullarьmь banqa verirəm. A kişi adam da gəzy gərə-gərə pullarьnь əzgəjə verərmi. Bu dynja elə dynjadьr ki, adama bir qəpik də e'tibar etmək olmaz. Jaqşь, birdən o banqda pullar itdi ja vermədilər, onda mən kimdən alьm? Joq səfeh işdir.

(Papaqьnьn icindən əsgijə dyjynly acarlarь cьqardьr, dərt tərəfinə baqa-baqa sandьqьn icindən myçryny cьqardьb pullarь sanajьr.)

Gərək burada əlli min manat ola. Dynən də məşədi Ismajьl istədi ki, myamilədən kəsə, gərdy ki, xejir mən o adamlardan dejiləm. (Bu halda Nabat daxil olur. Haçь Murad çəld myçryny altьna qojub ystyny cuxasь ilə ərtyr.) Jenə nə var?

Nabat

Haçь Aqa, Gylzar xanьm hamama gedəçəkdir pul istəjir.

Haçь Murad

Hamama gedəçəkdir. Coq qələt edəçəkdir. Evdə su da var, od da var, qab da var, qazan da var. Su qьzdьrsьn cimsin. Gələniniz əlini acsьn pul ver, gedəniniz pul ver. Pul, pul, pul. Haradan alьm? Dejəsən xəzinə ystə oturmuşam. Nejə dajanmьsan? Itil get.

Nabat
(gedə-gedə kənara))

Qoça kaftar pullarь sandьqlarda gizlədib bir tək balasьna da qьjmьr.

Haçь Murad
(jalnьz)

Joq evdə bir bu qədər pulu saqlamaq olmaz. Hec olmasa myçryny bir başqa jerdə gizlədim. Joqsa sandьq elə şejdir ki, oqru əvvəl onun ystə jygyrər. (Fikir edir.) Tapdьm. Haçь Saleh də pulu gətirsin onu da bunlara qatьb basdьrьm. (Myçryny jenə sandьqa qojur.) Gərəsən nə oldu ki, haçь Saleh belə geç gəldi? Şəhərdə bərk səs var ki, haçь Saleh banqurotdu.

(Bu halda haçь Saleh pərişan bir halda daxil olur.)

Haçь Saleh

Salam əlejkym.

Haçь Murad

Əlejkyməssəlam. Haçь bujur əjləş. Nə var? Coq pərişansan? Xejir ola.

Haçь Saleh

Haçь əmi, dynjanьn hansь işinə baqьb pərişan olmajьm? Insanda insaf, rəhm, sədaqət qalmajьbdьr. Vaqtь ki, işin sazdьr sənə ehtijaç var, hamь sənin qulundur. Amma elə ki, işin bir balaça əjdi, hamь ystynə ajaq basьb sənə qьlьnç vuraçaqdьr. Sənə mə'lumdur ki, bu şəhərin sevdagərlərinin əksərini mən pullu etmişəm. Necələrini dar gynyndən qurtarmьşam. Necələrinin vəksillərini çьrьb atmьşam. Illər ilə myamələsiz pul borç vermişəm. Xylasə hansьnь dejim? Өzyn bilirsən.

Haçь Murad
(kənara)

Bu myqəddəmədən hec gyzym su icmir.

Haçь Saleh

Haçь əmi, Mosqvadan gətirdijim mal tamamilə durur satьlmamьş, barama da zərər cьqartdь. Alьş veriş belədir ki, beşinə sən borçlu olursan, beşi də sənə. Mal satьlьb qurtarar borçlar verilər. Indi mənim işim bir az dolaşьqdьr, devlətli etdijim adamlar mənə maçal vermir. Sənin beş min manatьnь hazьr etmişəm, ançaq altь jyzynə bir həftə mohlət ver; cynky onu məşədi Nijazquluja verəçəjəm. O gəzləjə bilmir. Doqrudan da əlində hec zadь joqdur. Joqsa onun pulunu nə qədər saqlasam istəjən adam dejil.

Haçь Murad

Joq haçь Saleh, dyz səz, gəzləjə bilməjəçəjəm. Pul өzymə coq lazьmdьr.

Haçь Saleh

Haçь, sən şəhərimizin birinçi devlətlilərindən hesab olursan. Sən nejə pula məhtaç olasan?

Haçь Murad

Elə orada evim jьqьlьbdьr ki, xəlq məni devlətli qələminə veribdir. Hansь borçlunun ystynə gedirəm, dejir: Haçь sən devlətlisən gəzlə. Baba haradan devlətli oldum. 40 il kylynk calьb bir çyz'i pul əlimə salmьşam. O da onda, bunda.

Haçь Saleh

Haçь bujur bu dərt min dərt jyzy al, jerdə qalan altь jyzə də bir həftə vaqta kaqьzь təzələjib mənə məhlət ver. Ejbi joqdur. Myamiləni də artьr.

Haçь Murad

Xejir, xejir hec vaqt qəbul edə bilmərəm. Gərək beş mini tamam qabaqьma qojasan, baq kaqьzьn vaqtьndan iki gyn də kecibdir. Mən təəççyb edirəm ki, nejə mənim pulumdan kəsib məşədi Nijazquluja verirsən; cynky məni jumşaq tanьjьrsan.

Haçь Saleh

Haçь Murad bu səzləri mənə dejirsən? Mənə bir həftə vaqt vermirsən? Necə dəfə səni dar gyndən qurtarmьşam? A biinsaf kişi. Səni ilan aqzьndan qurbaqa kibi borçlulardan xilas etmişəm. Imdi mənə aman vermirsən?

Haçь Murad

Onlar kecmiş əhvalatdьr. Mən də sənə az etməmişəm, Kөhnə palan ici acmaq lazьm dejil. Daha bir gyn də gəzləjə bilmərəm. Dynja əlym-itimdir və bundan ilavə də Kərbəla zijarətinə gedəçəjəm. Pul lazьmdьr.

Haçь Saleh
(rişxənd ilə)

Haçь Murad, zijarətin qəbul olsun, ançaq soruşmaq ejib olmasьn, hansь əməl ilə gedirsən?

Haçь Murad

Nejə? Mən nə pis əməl etmişəm ki, zijarətim də qəbul olmasьn.

Haçь Saleh

Hələ çyr'ət edib soruşursan da? Sənin jedijin ic-dijin it qanьndan da murdardьr; cynky oqurluqla qacaqcьlьq ilə, jetimin malьnь mənimsəməklə jьqьlьbdьr. Hansь əməlini dejim. Imranьn atasьnьn pulu ilə mal-devlət sahibi olduqunu hamь bilir və jetim Imranь nə tevr saqladьqьn çymləjə mə'lumdur. Amma onun atasь sən cəldə qalmьşь əz oqlu kibi xəz paltolu saqladьqь hamьja mə'lumdur.

Haçь Murad

Babam mən ilə davaja gəlmisən? Bir qəbeh iş gərmyrəm ki, əz pulumu istəjirəm də.

Haçь Saleh

Kaqьzь ver buraja, bihəja kişi. Bujur bu sənin beş min manatьn. (Pullarь verir.) Sən elə zalьm dejilsən ki, adama rəhm edəsən. Bojnuma torba salьb dilənməjə hazьram. Nə inki sənin kibi adamdan minnət gətyrmək. (Vəksili haçь Muraddan alьb cьqьr.)

Haçь Murad
(pullarь sajarkən)

Jaqşь cьqartdьm, haçь Saleh az qalmьşdь ki, Imranьn qəjjumu olub Şejx Əlinin malьnь məndən iddia edə. Dynjada qəribə adamlar var. Bir də gəryrsən ki, səndən iddia edir ki, mənim babam sənin babanь filan qərinədə əsirlikdən azad edibdir. Indi gərək sən də mənə qul olasan. Durum myçryjə jer qazьm. Qulu, Qulu. (Qulu gəlir.).

Qulu

Nə bujursan aqa?

Haçь Murad

Get mətbəxdə bir xənçər tijəsi var, onu buraja gətir. (Qulu gedir). Bu dəşəkcənin altьnь qazaram və basdьrьb ystyndə oturaram, ançaq Quludan və Nabatdan həmişə sərvaraq olmalьjam. Ələlxysus o şejtan Quludan. Hər bir şejə diqqət edir. Indi soruşaçaqdьr ki, bu xənçər tijəsini nejlirsən? (Qulu daxil olur.)

Qulu

Aqa bunu nejlirsən?

Haçь Murad

Çanьna dərd edəçəjəm; səfeh oqlu səfeh! Indi durub mənnən silist edəçəkdir. Nə edəçəjəm dьrnaqlarьmь kəsəçəjəm.

Qulu

Aqa bunnan mən ət dəjyrəm. Bu dьrnaq kəsməz.

Haçь Murad

Sarsaq oqlu sarsaq, itil çəhənnəmə.

Qulu

Aqa nejə açьqьn dutur. Bu elə kytdyr ki, hec jer də qazmaz.

Haçь Murad

Nə dedin? (kənara) Allah divarlarьn da qulaqь var. Bu zalьm oqlu hardan bildi ki, mən tijəni nə ycyn istəjirəm.

Q u l u
(kənara)

Bəli, mə'lum oldu ki, tijə nə ycyndyr.

H a ç ь M u r a d

Qulu, indi başьmь sandьqa qojub juquja getmişdim, juquda gərdym ki, sən surətdə bir adam evə girib istəjir ki, mənim pul sandьqьmь jarьb... belə boqub məni o boş sandьqa saldь. Coq vaqt juqu doqru oluɣ. Indi onun ycyn bunu səndən istədim ki, janьmda silah olsun.

Q u l u

Bəli aqa, adam gərək ehtijatlь olsun. Janьnda silah saqlasьn (kənara.) Amma neçə inandьm, məni hec şejtan da aldada bilməz, istəjir bu aldatsьn. (Haçь Murada.) Aqa mən gedim joqsa tojuq oçaqda janar.

H a ç ь M u r a d

Aj gədə tojuq nədir? Nə dejirsən kim sənə izin veribdir ki, tojuq kəsirsən. Bu zalьm uşaqlarь axьrь məni dilənci edəçəklər, elə bu saatda dilənci halьndajam. Kafir oqlu kafir bu dəqiqə o tojuqu mənə dirildərsən.

Q u l u

Aqa mən nejlijim, Imran aqa bujurdu ki, axşam pulov bişir, iki tojuqu da kəs qoj aşьn altьna, qonaqьm var.

H a ç ь M u r a d

A kafir oqlu mənəm sənin aqan, joqsa Imran? O haradan aqa oldu. Bir jetim gədə idi, rəhmim gəlib saxlamьşam. Indi mənim evimi daqьdьr? Get bu

saat onu buraja caqьr. (Qulu gedir.) Evin jьqьlsьn Imran. Jaqşь evimi daqьdьrsan. Hejf sənə cil tojuq. Hamь tojuqlardan jumurtlajan idi. (Imran daxil olur.) Atam belə ki sən başlamьsan tezlik ilə mənim bojnuma torba saldьrьb diləndirəçəksən.

I m r a n

Nə olmuş?

H a ç ь M u r a d

Atam bu nə qonaqlьqdьr? Bu nə tojuq pulovdur? Atam jaq, dyjy myftə dejil. Hamьsьna pul vermişik. Axьr mənə dejən gərək aj ahmaq nejə evə jaq, dyjy alьrsan ki, gədə-gydə hər gyndə aş bişirib jesin. Bu xərçə hec Sylejman padşahьn xəzinəsi də dəvam edə bilməz.

I m r a n

Sən evə nə jaq alansan nə dyjy. Bu gynky pulovun xərçi də mən ilədir. Budur on iki ildir ki, mən bu evdə oluram, burada bir qonaq yzy gərməmişəm və özym də sənin qorqundan caqьrmamьşam. Amma indi bazardan gəlirdim, bir fəqir qəribə rast gəldim. Bu geçəlijə qonaq olmaqь rəça etdi, naəlaç qalьb razь oldum. Bir də qəribə kəmək etməji allah, pejqəmbər bujurmuşlar.

H a ç ь M u r a d

Indi də durub mənə şəriət öjrədəçəkdir. De gərym aqa Imran o hansь tatьn kitabьndadьr ki, toza topraqa batьb min əzijjət ilə pul qazanasan, verəsən tojuq pulova, onu da gəlib gedən lotu-potu jesin. Onda da cil tojuqun əti ilə.

I m r a n

Daha mən sənə nə deʒim? Sənin ycyn allah, peʒqəmbər, qur'an şəriət hamьsь puldur ki, jьqasan sandьqlara, nə өzyn xərçləjəsən nə də başqasьna verəsən.

H a ç ь M u r a d

Kəs səsini nadyryst, namərbut. Budur on iki ildir ki, sən ata, anasьz jetimi өz oqlum kibi bəsləjib paltar, cərək verib bu boja catdьrmьşam. Onun əvəzində mənə dediji səzə baq. Cərəʒim sənə haram olsun.

I m r a n

Sənin məndə hec bir həqqin joqdur. Mənim səndə var. Hələ atam Şeʒx Əli sənə eʒlədiji jaqşьlьq və qoʒduqu devlət dursun kənarda. Mən өzym geçə və gyndyz calьşьb sənə pul qazanmьşam. Amma bu vaqta kibi hec bir şeʒə ixtijarьm joqdur ki, əl vuram. Jьq, ʒьq gərək kimə qojaçaqsan... (Cьqьr.)

H a ç ь M u r a d

Umud ol sənə qojaçaqam. Coq tələsmisən. Joq dəxi dajanmaq jeri deʒil. Lazьmdьr tezlik ilə Gylzarь bir devlətli jerə verib Imranь qovmaq. Baqaq, gərək şəhərimizdə arvadsьz devlətli kimdir. Kərbəlaʒь Çə'fər. Jaqşь devləti var. Amma iləriki arvaddan beş oqlu var, dərt də ajь kibi qьzь. Heʒf bunlardan mənə hec şej dyşməz. Haçь Imanqulu, malь, devləti coq, өzynyn də sil azarь var. Bu gyn, sabah təşrif aparaçaqdьr. Amma bu bədbəxt də molla, seʒidin kələʒinə dyşyb çəm'i devlətini məsçidə vəqf etmiş. Bəs kim qaldь. (Fikirləşir.) Tapdьm, Məhərəm bəj, jaqşь pulu, mylky var. Qapьsьnda nökər,

qulluqcunum saʒь, hesabь joqdur. Hec bir evladь da, qohum əqribasь da joqdur. Sinni də mənə jovuqdur. Qulu, Qulu. (Qulu daxil olur.)

Q u l u

Nə bujurursan aqa.

H a ç ь M u r a d

Qulu, bir az naxoş kibijəm, tezdən jataçaqam, hec kəsi buraja qoʒmazsan. Gələn olsa deʒərsən ki, aqam azarlьdьr jatьb. De get.

Q u l u

Aqa bəs pulov jeməʒəçəksən?

H a ç ь M u r a d

Xeʒir. Aqan Imran jesin. (Qulu cьqьr.) Durum myçry ycyn jer qazьm. (Durub qapьlarь baqlajьr, tijəni gətyryb jeri qazьr.) Indi oqrular, tapьn gərym Muradьn pulu haradadьr? Hec şeʒtanьn da əqlinə gəlməz ki, mən burada pul basdьrmьşam. Qulu demiş tijə elə kytdyr ki, jeri də qazmьr. (Myçryny basdьrьb ystyny topraq ilə өrtyr.) Daha təşvişdən qurtardьm. Gөr yrəjim neçə atdanьr.

(Bu halda Qulunun papaqь şişəni sьndьrьb pəncərədən icəri dyşyr, haçь Murad diksinib qalqdьqda ajaqьnь tijə kəsir. Bərkdən qьşqьrьr. Sonra Qulunun papaqьnь gөryb.)

Bu jenə zalьm oqlu Qulunun işidir. (Durub qapьnь acьr və Qulunu caqьrьr.) Qulu, Qulu. (Qulu baş acьq daxil olur.)

H a ç ь M u r a d
(papaqь göstərib)

Bu nədir, a kafir oqlu?

Q u l u

Aqa vallah taqsır məndə dejil, Nabatdadır. Ajdınlıq geçədir. Həjəti sypyrməjə başladım. Nabat gəlib birdən başıma bir qapaz salıb qaçdı. Mənimdə əlimə bir şej dyşmədi, papaqı dalınça atdım, gəlib pənçərədən içəri dyşdy.

H a ç ı M u r a d

Kafir uşaqları kafir. Jejin mənim jaqlı-jaqlı xərəklərimi, sonra qızışıb şıllaqa durun. Goryn sizin başınıza nə gətirəçəjəm. Elə indiçə juquja getmişdim, şişənin səsindən diksinib qalqdıqda tijə ajaqımı kəsdi.

Q u l u
(kənara)

A.. indi basdırdıqı jeri də bildim.

H a ç ı M u r a d

Get zirzəmidə divarın catlaqında pambuq gizlətmişəm və kynçdə əski var, tap buraja gətir. (Qulu gedir.)

H a ç ı M u r a d

Bu zalım uşaqlarının əlindən bir saat da rahatlıqım joqdur. Gərək adamın arvadı ola ki, çanı da rahat ola. Joqsa arvadsız kişinin gyny it gynydyr. Jə'ni bir tərəfə də baqanda arvada da e'tibar joqdur. Evin baş oqruları onların özləridir. (Qulu axsaja-axsaja daxil olur.) Tez gəl tənbəl oqlu tənbəl. Məni göryb ajaqı da axsamaqa başladı.

Q u l u

Aqa mən də sən dyşən gynə dyşdym. Ajaqıma mıx batdı.

H a ç ı M u r a d

Çoq jaqşı oldu. Əlbəttə aqasına xəjanət edəni allah elə edər. Indi gəl ajaqımı sarı.

Q u l u

(Haçı Muradın ajaqının baqlarkən kənara)

Xəssis kaftar, it symyjy jıqan kibi ambarı doldurubdur mıx ilə, nal parcası ilə, kəndir qırıqı ilə, əski ilə, əlinə hər nə dyşybdyr sıcan kibi juvasına jıqıbdır.

H a ç ı M u r a d

Indi həkim olsajdı bir parca pambuqdan ətry əptejə göndərib məndən xejli pul cıqartmışdı. Adam belə olmasa pul jıqa bilməz.

Q u l u

Aqa, vallah mən belə pul jıqısajdım, indi mənim də sənin kibi devlətim vardı.

H a ç ı M u r a d

Sən nəjə zəhmət çəkəsən? Aqanın min əzijjət ilə qazandıqından jejib eşşək kibi şıllaq atırsan. Mən olmuşam bir leş, siz olmusunuz bir aç qurd. Hərəniz bir tərəfdən soqulub çəmdəjimi didirsiniz. Ha qurtardın? Indi get orada dur. (Caqırır.) Nabat, Nabat. (Nabat daxil olur.) Xanım indi də papaq aldı qac ojnujursan?

N a b a t

Aqa vallah Qulu jalan dejir, nahaq jerdən gəlib məni sənə cuqullajır.

Q u l u

Jə'ni gyndə hər səhər, axşam samavarı tazələjib xanım kibi altı, jeddi istəkan salma caj icdijini də jalan dejirəm.

N a b a t

Aqa vallah jalan dejir, inanma Quluja. Mən də sənin kibi gizlin gyndə oçaqda jumurta bişirib jejirəm.

Q u l u

Aqa Nabat qəndi doqrajanda çiblərinə doldurur.

H a ç ь M u r a d

Dajanьn kafir uşaqlarь kafir, siz mənim evimə quldurluqa gəlmisiniz, mənim evimi tar-mar etmişsiniz. Mənim xəbərim joqdur, bu saat sizin divanьnьzь edəçəjəm:

(Qalqьb istəjir ki, aqaçьna tərəf getsin Qulu və Nabat qacьrlar. Haçь Murad da ajaqьnьn aqrьsьndan ufultu ilə jerə jьqьlьr.)

PƏRDƏ

IKINÇI PƏRDƏ

Səhnə Imranьn otaqьnь göstərir. Otaqьn divarlarь pəhlivanlar rəsmi ilə mysəvvərdir, otaqьn pənçərəsi baqcaja baqьr. Ortada bir masa, ystyndə kitablar, janьnda bir neçə kyrsy. Gylzar pənçərəjə sevkənib. Imran isə gəzinir.

I m r a n

Joq Gylzar, daha səbr edə bilmirəm. Bu on iki ildə atan mənə etdiji zylmə davam edib səbr etdim. Amma indi sənə etdiji sitəmə tab gətirə bilmirəm. O gyny jadьndadьrmь göz aqrьsьndan nalən ərşə cьqmьşdь. Gedib dejirəm, Haçь əmi pul ver həkim gətirim. Dejir həkim zad lazьm dejil.

Ikiçə gyn aç qalsьn sapa-saq olsun ajaqa dursun. Hamь azar, dejir jeməkdəndir. Az jesin qanь da az olsun. Onda hec vaqtь gözləri aqrьmaz. O vaqtь məndə də pul joq idi. Gedib özgədən borç alьb həkim gətirdim. Sənə də demədim ki, yrəjin sьqьlar. Nə dejim, allahьn belə birəhm ata jaratdьqьna təəççyb edirəm.

G y l z a r

Imran, bir ata ki, öz qьzьnь bu mal, devlət ilə on iki il baçь evində qoja ki, xərç cьqmasьn, daha ondan nə ummaq olar?

I m r a n

Gylzar, əbəs jerə indijə kibi umud baqlamьşьq.

Gylzar

Neçə, atam sənə nə dejib?

Imran

Nə dejəçək? Vaqtiki karvansarajь və dykanlarь satmamьşdь, oqlumsan və qьzьm da sənindir dejə məni əlindən buraqmьrdь, amma elə ki, onlarьn hamьsьnь satьb pul elədi və sandьqlara doldurdu daha mənə ehtiyaçь qalmadь. Indi sözyny dəjişdirib dejir ki, mən hec vaqtь öz qapьmdakь nökərimə qьzьmь vermərəm.

Gylzar

Jə'ni bu sözləri özy dedi?

Imran

Xajьr, sən azarlь olan vaqtь bazarda Haçь Qəhramanьn dykanьnda oturubmuş. Haçь Qəhraman məni tə'rif edirmiş, haçь Murad sən coq xoşbaxtsan ki, Imran kibi kyrəkənin var. O vaqtь o da həmin çavabь vermiş. Bundan ilavə özym də göryrəm ki, məni coq inçidir ki, təngə gəlib gedəm.

Gylzar

Xudaja, ata, anaja ehtiram edib sevməji evlada vaçib etmisən. Mən belə atanь neçə sevim?

Imran

Indijədək mənim adьm sənin ystyndə olmaqa görə hər kəsin qabaqь alьnmьşdь. Bundan sonra buradan elcilərin ajaqlarь kəsilməz.

Gylzar

Imran, səhv edirsən. Belə iş ola bilməz. Çəm'i şəhər bilir ki, mən sənə ad olmuşam. Hec kəs çyr'ət edib bu qapьja gələ bilməz.

Imran

Gylzar, o səni mənə hec vaqt verməjəçəkdir. Onun fikri odur ki, səni bir devlətli adama verə ki ondan nəf'bərdar ola.

Gylzar

Imran, buna hec inana bilmirəm. Jə'ni atamьn fikri odur ki, mən ilə alьş-veriş edib, qazanç ejləsin?

Imran

Inanmamaqa həqqin var; cynky sən atan ilə az olmusan. Onu jaqşь tanьja bilməzsən.

Gylzar

Imran, atam o qədər zalьm ola bilməz. Bizim məhəbbətimizə rəhmi gəlib bir birimizdən ajьrmaz.

Imran

Gylzar, özyn bilirsən ki, məni burada saqlajan məhz sənə olan məhəbbətimdir. Amma bunu ataja qandьrmaq mymkyndyrmy? Onun mə'şuqəsi isə puldur. Onun namazь sandьqdьr ki, gyndə beş dəfə durub baş çəksin. Onun Kə'bəsi myçrydyr ki, gyndə jeddi dəfə başьna dolansьn. Gylzar coq çəkməz ki, atan səni bir devlətlijə verməji aşkar edər və hec bir qanlь göz jaşь onun qət' etdijini poza bilməz. O vaqtь mənim ilə getməjə razьmьsan?

Gylzar

Əlbəttə razьjam. Sənsiz mənə dirilik joqdur. (Nabat daxil olur.)

Nabat

Xanьm, Dyrrə xanьm gəlib səni görmək istəjir. (Gylzar və Nabat cьqьrlar.)

I m r a n
(jalьnьz)

Zavallь qьz, coq bəjyk mysibətdir ki, atan ola, əzyn jetim sajьlasan. Devlətin ola, kasьb kibi hər şejə məhtaç olasan. (Haçь Murad əlində əsa daxil olur.)

H a ç ь M u r a d

Əhvalьn neçədir Imran aqa? Nə qəm dərjasьna batmьsan?

I m r a n

Sizdən rəça edirəm ki, mənlə rişxənd ilə danьşmajasьnьz. Mən aqa olsajdьm, sənin ycyn nökər, dalandar olmazdьm.

H a ç ь M u r a d

Açьqьn nejə dutur, adam əzy ycyn pul qazanmaqa coban da olar. Arabacь da olar. Hətta hambal da olar. Gərmyrsənmi mən qoça kişi neçə calьşьram? Indi bu saat bazardan gəlirəm. Aç, susuz altь saatdьr o taçirin, bu taçirin dykanьnьn qabaqьnь kəsdirib borç jьqьram. Bunlarьn hamьsь sənin işindir. Lakin sən əlini aqdan qaraja vurmaq istəmirsən. Dejirsən qoj haçь Murad zəhmət cəkib qazansьn axьrda mənimdir. Əlbəttə sənindir. Mənim daha kimim var. Amma jenə də lazьmdьr ki, əzyn də calьşьb qara gyn ycyn pul qazanasan.

I m r a n
(kənara)

Gərəsən jenə nə kələji var. Xejir hijləsinə aldanma. (Haçь Murada.) Xajьr məni əfv edəsiniz. Indijə kibi calьşdьqьm bəsdir.

H a ç ь M u r a d

Oqlum, əqlini başьna çəm elə, jenə ilərikі kibi işə, gyçə get. Joqsa səni danlajьb nəsihət etdijimdən

inçijirsən. Mən sənin xejrindən ətry calьşьram. Istəjirəm ki, əqilli, kamallь adam olasan ki, mən də ələndə bu dynjadan arxajьn gedim.

I m r a n
(kənara)

Aj ilan, dilin baldьr, dişin zəhər. (Haçь Murada.) Təəççyb edirəm ki, bazarlarda mənə nökər adь verib, dykanlarda danьşьrsan. Amma evdə olduqda oqlumsan, malьm, çanьm hamьsь sənindir dejirsən.

H a ç ь M u r a d

Nökərimsən? Əstaqfyrulla belə söz mənim aqzьmdan cьqmamьş. Inanma oqlum, bunlar dyşman bəhtanьdьr. Onlar istəjir ki, ata oqul arasьna inçiklik salьb ondan nəf'bərdar olsunlar. (Bu halda Məhərrəm bəj daxil olur.)

I m r a n
(kənara)

Zalьm oqlu nə pis jerdə gəldi.

M ə h ə r r ə m b ə j

Salam əlejkym haçь. Kefin neçədir? Imran oqlan, xoş gərdyk.

H a ç ь M u r a d

Salam əlejkym Məhərrəm bəj, bujur, bujur, nə əçəb biz tərəflərə də qədəmi-şərifinizi basdьnьz. Qədim dostunuzu jada saldьnьz?

M ə h ə r r ə m b ə j

Aj haçь, işlər olub coq, əzym də tək, əgər gədə-gydə umuduna qojursan hərəsi bir tərəfə cəkib evimi daqьdьr. Hanь kecən vaqtlar, hanь qədim adamlar? E'tibar, hyrmət, izzət, insanijjət, hamьsь onlarnan getdi.

I m r a n
(kənara)

Jaqşь tapьşmьşlar. Xəsislikdə bir-birlərindən qalmazlar.

H a ç ь M u r a d

Bəli, bəlj coq jaqşь bujurursan. Zəmanəmiz coq pis zamanədir. Qoçalar əmr cyrydyr, pul qazanьrlar, çavanlar isə əllərini bellərinə qojub ver jejim, ərt jatьm dejirlər.

M ə h ə r r ə m b ə j

Aj haçь, sənin nə dərdin var? Imran kibi işləjən, çan jandьran kəməkcin var. Dərd mənim dərdimdir ki, hec kəsim joqdur. Əzym də gyny-gyndən geri gedirəm, kənd-kəsəji dolandьra bilmirəm.

H a ç ь M u r a d

Doqru bujurursan, Imran coq çan jandьran oqlandьr. Ançaq bu axьr vaqtlarda əlini aqdan qaraja vurmaq istəmir. Indi sən gələndə onun ystə danьşьq edirdik. Imranьn atasь rəhmətlik Şejx Əli coq jaqşь, rəhimli adam idi. Ölən zaman Təbrizdə coq pullarь batdь. Ələ bir şej gəlmədi. Coq adama pulu kaqьzsьz vermişdi. Kaqьzь olanlar da fəqir adь ilə jedilər getdi. Taçir başь haçь Əlinin o zaman bir pirkeşiji vardь. Məhəmməd Sadьq adlь. Şejx Əli vəfat edəndə iki min manatь o şəxsdə qalmьşdь, pulu olmadь ki versin. Ondan bəri o pul onda qalьbdьr. Öldy qaldьsьndan da xəbərim joqdur. Indi istəjirəm Imranь onun dalьnça Irana göndərəm həmi özy ycyn, sijahət etsin, həm də o pullarь alьb gətirsin.

I m r a n
(kənara)

Ha, indi bildim ki, mənə etdiji bu qьlьqlar nə ycyn imiş. Məni Gylzardan ajьrmaq fikrindədir.

M ə h ə r r ə m b ə j

Coq jaqşь fikirdir. (Kənara.) dejəsən işim əvvəldən jaqşь gətirir. (Haçь Murada.) Indi aj haçь qardaş evdə sandьqь acьb köhnə kaqьzlara baqьrdьm. Atamьn sijahь dəftəri əlimə dyşdy. Baqьb gördym ki, çymlə borçlarьn ystynə öz xətti ilə qələm çəkilmişdir. Ançaq mərhum atanьza jyz manat borçu var imiş. Onun ystə qələm çəkilməmişdir. Dərhal durub gəldim ki, o borçu sizə verib atamьn bojnundan saqit edəm. Bujurunuz. (Haçь Murad alьb sajьr.)

I m r a n
(kənara)

Burada bir sirr var. Onsuz dejil, joqsa xəsislikdə bu ondan qalmaz.

H a ç ь M u r a d

Mərhəba, mərhəba, a kişi bu zamana adamь belə iş edərmi?

M ə h ə r r ə m b ə j

Aj haçь, indiki adamlarda halal, haram nədir? Borç vermək nədir.

H a ç ь M u r a d

Doqru bujurursunuz, bu saat bazardan gəlirəm, səhərdən o dykanьn, bu dykanьn qabaqьnь kəsdirib myamələsiz zadsьz verdijim borçlarь ala bilmirəm. (Imrana.) Imran qadan alьm, zəhmət cək Quluja de caj gətirsin (Imran cьqьr).

M ə h ə r r ə m b ə j

Indi de görym qardaş, sən nə tevr gyn kecirirsən?

Haçь Murad

Hec soruşma, mənim gynym it gyny. Adamьn bişirib dyşyrəni gərəkdir, qulluq edəni gərəkdir, joqsa nökər, qulluqcudan nə rahatlьq olaçaqdьr?

Məhərrəm bəj

Haçь nəjə evlənmirsən? Bir az ömryn var, evlən gynyn rahatlьq ilə kecsin.

Haçь Murad

Aj saq olmuş mənim ömrym kecmişdir, qoçalьqda nə jorqalьq. Mən sənə təəççyb edirəm ki, indijə kibi nə ycyn evlənməmisən? Allaha şykyr nəjin əksikdir? Altь, jeddi məđaxil gətirən mylkyn var. Banqlarda da pulun. Özyn də bəjzadə. Bir gözəl, gojcək qьz al gətir evinə qoj, geçə-gyndyz başьna dolansьn.

Məhərrəm bəj

Haçь doqru bujurursan. Özymyn də xahişimdən kecir, ançaq hanь elə qьz?

Haçь Murad

Qьza nə gəlibdir. Ançaq sən məni vəkil elə gər sənə neçə qьz alьram.

Məhərrəm bəj

Mən hazьram və səni də o işdə vəkil edirəm, ançaq bəjzadələrdən olmasьn. Özyn bilirsən ki, mənim onlarnan qədimdən aram joqdur.

Haçь Murad

Jaqşь bəjlərə qələm cəkdik. Qaldь sevdəgər sьnьfь. Onlarda necə qьsьmdьr. Indi de gərym yzymy hansь tərəfə dutum.

Məhərrəm bəj

Sevdəgər qьsmьndan hamьdan artьq həqiqi dostum sənsən. Mən özymy coq xoşbaxt hesab edərdim ki, sənin ilə qohumlaşmaq mymkyn olajdь. O da ki, mənim bəxtimdən mymkyn dejil. Xylasə bir dəfəlik səni vəkil edirəm nə tevr istəjirsən elə et.

Haçь Murad

Coq əçəb. Indi ki sənin xahişin mənlə qohum olmaqdьr, dəxi nə ycyn özgə qapьsьna gedək? Əvvəl evin ici, sonra bajьrь.

Məhərrəm bəj

Haçь, hərgah öz qьzьnьzь bujurursunuz mən onu Imrana nişanlь bilirəm.

Haçь Murad

A pir olmuş, aslan mejdanьna tylky cьqa bilərmi? Tərlan jerini sar duta bilərmi? Və bir də öz qapьmdakь gədəjə qьz vermək mənə ejib gətirər.

Məhərrəm bəj
(kənara)

Kəməndimə jaqşь dyşdy, bu gyn sabah təşrif aparar, pullarь da mənə qalar (Haçь Murada.) Ançaq haçь, bir iş var, bəlkə qьz mənə gəlmək istəmədi?

Haçь Murad

Nə danьşьrsan a kişi? Atanьn xahişi olanda qьzьn nə ixtijarь var razь olmaja (kənara.) Jaqşь dyşdy toruma, bu gyn, sabah təşrif aparar pullarь mənə qalar.

Məhərrəm bəj

Haçь əmi, indi işi qət' olunmuş hesab edək?

Hаçь Murad

Bəli, bəli. Ançaq özynyz bilirsiniz ki, mənim heç zadьm joqdur, gərək hər bir xarç siz ilə ola və sonra da mən qoçanь nəzərdən salma.

Məhərrəm bəj

Əlbəttə hər bir xarçь əhdəmə gətyryrəm və sonra da mənim evimin və qejri şejimin ixtijarь sənnən olaçaqdьr.

Hаçь Murad

Coq gözəl, coq jaqşь. Allah bu qohumluqu qajim qədim etsin. (Qulu padnosda yc stəkən caj gətirir, verəndə birini salьb sьndьrьr.)

Hаçь Murad

Aj ajь oqlu ajь, ysullu tərpənə bilmirsənmi, stəkən nəjə ycdy? Biz ki iki adamьq.

Qulu

Aqa elə bildim ki, Imran aqa da buradadьr.

Hась Murad

Coq qələt etdin. Adam gəlib əvvəl qonaqьn hesabьnь bilər sonra da ona görə caj gətirər.

Qulu

Baş ystə aqa. Bundan sonra buraja qonaq gəlsə cajь qonaqьn sajьna görə gətirərəm.

Hаçь Murad

Bəs nəjə qənd gətirməmisən?

Qulu

Aqa qənd salmьşam.

Hаçь Murad

Jenə də qələt etmisən. Bəlkə biri cajь şirin icməjəçəkdir. Dişləmə icəçəkdir.

Qulu

Aqa dedim janьnda qonaq var, bəlkə salma icəçəksiniz.

Hаçь Murad

Zalьm oqlu, hər şejə çavab verməsə olmaz. De itil get.

Qulu
(gedərkən kənara)

Dejəsən Məhərrəm əmi də ava cьqьbdьr.

Hаçь Murad

Göryrsən bu zalьm uşaqlarь mənim başьma nə iş gətirir?

Məhərrəm bəj

Bəli, jaqşь nökər adamьn çanьnь rahat edər, amma pisi əmryny azaldar. Haçь bu gynlərdə əlimə bir həmşəri dyşybdyr, nökər dutmuşam, bir dyzgyn jaqşь qulluq jetirən fəqirin biridir. Göndərim gəlsin pulsuz, zadsьz sizə qulluq etsin.

Hаçь Murad

Coq saq olun. Mərhəmətin artьq olsun. Göndər gəlsin, ta Qulunun murdar yzyny görməjim. Məhərrəm bəj, bujur caj ic. Aqzьnь şirin et. Caj özy də şirni kibi bir şejdir. A kişi dejirlər ki, cajьn əsli jerində, ki ibarət olsun Cindən, cajь qəndsiz icirlər. Amma bizim adamlar myəllimlərindən əqilli cьqmьşlar. Qəndi stəkənə doldurub doşab edirlər. Nədi nədi mən caj icirəm. Jə'ni əslindən bir şej dejil. Artьq xarçdьr da...

Məhərrəm bəj

Ondan ilavə, bədənə də zərərdir, yrəji bişirib tərk edir. Bəli bir coq bu kibi izafə xarçlar aramьzda adət olmuşdur. Məsələn: toj işində, vaj işində məsrəf olan xarçlar kibi.

Haçь Murad

Joq, onlar da dədə babadan qalma adətlərdir. Tərk etmək lazьm dejil. Ançaq bu kyrsy, cəngəl-bьcaq və qejri izafə şejlər ki, jenilər adət etmişlər, qьzьn çehizində verilsin, baq bu bir şej dejil. Allah əl veribdir, jeməjə, diz veribdir əjləşməjə.

Məhərrəm bəj
(kənara).

Bəli, işarəsini anladьm (Haçь Murada). Haçь indi qulluqunuzdan myrəxxəst olum və əzym də tədarykdə olum.

Haçь Murad

Coq əçəb, get mən də vaqtьnda sənə mə'lum edərəm.

Məhərrəm bəj
(qalqьr).

Haçь, xydahafiz.

Haçь Murad

Xydahafiz. Get allah amanьnda olasan. (Məhərrəm bəj cьqьr.) Afərin sənə Haçь Murad, işi elə dutdum ki, Məhərrəm bəj əzy gəlib qьzьma elci dyşdy, amma o da hərifdir, əzyny o jerə qojmuşdu ki, guja hec bir zaddan xəbəri joqdur. Indi qaldь Imranьn bir çyr başьnь əkib Irana göndərmək. Qulu, Qulu! (dejə caqьrьr.)

Qulu
(daxil olur)

Nə bujurursan aqaçan?

Haçь Murad

Çanьna dərd bujururam. Məni Məhərrəm bəjin janьnda bijabьr etdin.

Qulu

Aqa mən nə elədim?

Haçь Murad

Hələ nə elədin? O nə çavab idi verirdin? Caj verməkdə də qabilijjətin joqdur.

Qulu

Aqa, adam gərək doqru danьşsьn, sən soruşursan mən də dyzyny dejirəm. O ki qaldь cajьn tökylməji, onda da taqsьrьm joqdur; cynky padnos elə köhnədir ki, ortasь qozbel adamьn beli kibi qalqьbdьr. Icində stəkən də durmur.

Haçь Murad

Səsini kəs, ajь oqlu ajь. Hər şejə baq belə çavab verirsən. Daha məni təngə gətirmisən. Sənə söz kar eləmir. (Aqaçь gətyryb.) Ajьnь baq bunnan öjrədərlər (dəjyr, Qulu da qьşqьrьr.)

PƏRDƏ.

YCYNÇY PƏRDƏ

Səhnə Haçь Muradьn otaqьnь göstərir.

Haçь Murad
(jalьnьz)

Hərcəndi Məhərrəm bəjə söz verdim ki, qьz mənim itaətimdən cьqa bilməz, amma göryrəm cətin olaçaqdьr; cynky Gylzarьn konlu Imrandadьr. Görym Məhərrəm bəjin mal devlətinə aldada bilərəmmi? Hərgah bu mymkyn olmasa, atalьq ixtijarьmь əlimə alaram.

Qulu
(daxil olur)

Aqa bir həmşəri gəlib səni soruşur.

Haçь Murad

De gəlsin. Məhərrəm bəj göndəribdir. Mənə qulluq edəçəkdir. Daha bu gyndən murdar yzyny hər saat görməjəçəjəm.

Qulu

Aqa mənim yzym hec olmasa aqdьr, amma onunki qap-qaradьr.

Haçь Murad

De itil get. Jenə cərənnəməjə başlama. (Qulu cьqьr.) Gərək Məhərrəm bəj göndərdiji nökər neçə

adamdьr. O da Qulunun tajь isə hec cörək vermək lazьm dejil. (Əliqulu daxil olur və əllərini döşynə qojub qajda ilə haçь Murada tə'zim edir.)

Haçь Murad

Bujur əjləş.

Əliqulu

Çənabьnьzьn hyzurunda əjləşməji bəndə özynə çyr'ət edə bilməz.

Haçь Murad
(kənara)

Baq nökər belə olar nə inki Qulu kibi, zalьm oqlu yc saat cərənnəməsə adamdan əl cəkmir (Əliquluja.) Bujur əjləş izn verirəm. (Əliqulu ədəbanə diz ystə əjləşir.)

Əliqulu

Bəndənizi sərkar Aqa Məhərrəm bəj göndəribdir ki, çənabьnьza xidmət edəm.

Haçь Murad

Pulsuz-zadsьz, dynən bəj özy belə bujururdu.

Əliqulu

Bəli, məvaçibim Məhərrəm bəjdən cataçaqdьr.

Haçь Murad

De gərym jeməkdə pərgarsan ja joq?

Əliqulu

Xejir aqa, coq kəmxorəjəm. Bir necə xurma ilə dolanmьş adamam.

Haçь Murad

Coq jaqşь. Mənim coq jejən adamdan açьqьm gələr; cynky adam gərək hejvandan fərq olsun. O da ançaq jemək ilə olar. Indi de gərym əlin-zadьn təmizdirmi?

Ə l i q u l u

Aqa, bəndə uşaqlıqdan bəyiklər evində tərbijə almışam. Yst-başım həmişə təmiz olar.

H a ç ı M u r a d

O mə'nada demədim. Jə'ni oqurluq-zad əlindən gələrmi?

Ə l i q u l u

Aqa, əlhəmdullah, mən mysəlmanam, mysəlman olan şəxs də oqurluq edərmi?

H a ç ı M u r a d

Bəs onda bizim Quludan xəbərin joqdur. İndi qulaq as, gör işin nə olaçaqdır. Bu otaqı ki gəryrsən, buraja səndən başqa qejri nökər, qulluqcu girməjəçəkdir. Oçaqları qalamaq, samavarı qojmaq, nahar bişirmək bunların hamısı sənin işindir. Xylasə qulluquna baqaram, jaqşı olsan evimin hər ixtijarını sənə verəçəjəm.

Ə l i q u l u

Umud varam ki, çani-dil ilə quluq edib əmrinizi jerinə jetirəm.

H a ç ı M u r a d

Adın nədir? Özyn də haralısan?

Ə l i q u l u

Adım Əliquludur, özym də Tehran əhlijəm.

H a ç ı M u r a d

Səni bu şəhərdə tanıjan varmı?

Ə l i q u l u

Xejir, buraja iki həftədir ki, gəlmişəm və Məhərrəm bəjdən başqa hec kəsi tanımıram.

H a ç ı M u r a d

Coq əçəb. Bu gyndən sən öz işində ol. (Caqırır.) Qulu, Qulu. (Qulu daxil olur.)

Q u l u

Nə bujurursan, aqa?

H a ç ı M u r a d

Qulu, bu gyndən sənin ev işinə qarışaçaqsın olmajaçaqdır. Onların hamısının Əliqulu görəçəkdir. Sənin işin su daşımaq, baqcanı sulamaq, həjəti sypyrmək. bazara getmək olaçaqdır. Xylasə bajır işi sənnəndir ev işi ilə Əliqulu məşqul olaçaqdır. Daha bundan sonra, qab-qaçaq ilə, qənd-caj ilə, pəndir-cörək ilə, mətbəx ilə bilmərrə işin olmasın, qandın ja joq?

Q u l u

Bəli aqa qandım.

H a ç ı M u r a d

Elə dejirsən ki, başa dyşdym, amma işi dutanda tərsinə edirsən. Təkrar et görym, nə edəçəksən?

Q u l u

Məsələn, elə ki, gördym it girib icəridə cərəji jejir, gərək gedib Əliqulu əmini tapam gəlsin onu qovsun. Ja da oçaqda syd daşır.

H a ç ı M u r a d

Dajan kafir oqlu kafir. Demədinmi ki, hər şeji tərsinə anlajırsan. A məsəl gətirən köpək, bunu bir balaça uşaq da başa dyşər ki, gördyn it cərəji jejir qov getsin. Burada nə Əliqulu, nə Vəliqulu. Daha nə?

Q u l u

Məsələn, elə ki, gördym oqru evə girib sandьqlarь jarьr gərək gedib Əliqulu əmini durquzam ki, gəlib onu tyfəngləsin.

H a ç ь M u r a d

De eşit a kişi, jeddi ildir ki, bu həçət ajьnь saxlajьram. Gör mənim səbrim Əjjub pejqəmbərin səbrindən artьqdьnь, daha sənə nə dejim? Axьrda o misal gətirdijin oqru özyn olaçaqsan. Get şələ-şyləni jьqьşdьr, bundan sonra bir saat da səni burada saqlamaram. Nejə dajanьbsan?

Q u l u

Aqa, getməjə hazьram. Ançaq bu necə ildə mənə bir qəpik də verməmisən. Həqqimi ver, baş ystə gedim.

H a ç ь M u r a d

Sənə nə verəçəjəm. Hec bir qara qəpik də verməli dejiləm. Həqqin tamamilə sənə catьbdьr. Əslinə baqsan, sən mənə borçlusan.

Q u l u

Bəli myftə qulluq etdijimiz bəs olmadь hələ borçlu da cьqdьq. İndi ki belə oldu, ja sən and ic əl çəkim ja mən and icim həqqimi ver.

H a ç ь M u r a d

İndi də saqqalьmьn aq vaqtьnda durub sənə and içəçəjəm. Itil çəhənnəmə. Joqsa durub səni qolu baqlь qazamata göndərərəm.

Q u l u
(cьqarkən)

Haçь Murad xydahafiz. Sənə göstərərəm, mənə Qulu dejərlər. (Cьqьr.)

H a ç ь M u r a d

Axьrь zalьm oqlunun əlindən qurtardьm. Kişi məni təngə gətirmişdi. Özyn göryrdyn ki, mənə nə tevr çavab verirdi. İndi dur get mitbəxə caj-zad hazьrla və özyn də hər şejdə qənaət gözlə. Hər vaqt caj-qənd lazьm olsa gələrsən özym verərəm. (Əliqulu cьqьr.) Hər əsərindən dyz adama oqşajьr. Amma jenə insanь tanьmaq olmaz. Jaqşьsь budur ki, elə bu saat imtəhana çəkim. Joqsa sonra peşimancьlьqьnь çəkərəm. Jaqşьsь budur ki, jerə pul atьm, qьzьl pul atьm ja gymyş? Elə bu abbasьnь ataram. Aza təməh edən coqa da edər. (Abbasьnь jerə atьr.) Əliqulu, Əliqulu. (Əliqulu daxil olur.)

Ə l i q u l u

Nə bujurursan aqa?

H a ç ь M u r a d

Mən baqcaja gedirəm, gələnə kibi bu otaqь sypyr.

Ə l i q u l u

Baş ystə aqaçan. (Haçь Murad cьqьr.)

Ə l i q u l u
(jalьnьz)

Coq calьşdьm ki, Məhərrəm bəj məni kəndə göndərsin orada ona baqban ja bostancь olum, razь olmadь. Dedi gərək sən şəhərdə qalasan. Burada da mənə qulluq edəsən, ev işində qabilsən. Amma mən də şəhərdə qalmaqdan qorquram; cynky burada coq Iran əhli var. Məni tanьjьb qonsula mə'lum edər dutdurar, onda qolu baqlь Tehrana syrgyn olub həbsxanada cyryjəçəjəm. Joq, burada jaşamaq mənim ycyn qorquludur. Tezlik ilə puldan şejdən əlimə salьb qacmaq lazьmdьr. (Abbasьnь gətyryb.)

Bu kimin ola. (Fikir edir.) Hə bildim, jəqin Haçь Murad məni imtəhana cəkib onda da bu abbasь ilə. Aj qoça kaftar, mənə Tehran lotusu Səftər dejərlər, belə abbasь ilə mənim əlimdən qurtara bilməzsən. Pullarьn, qьzьllarьn jerini gəstər. Allah mənimkini jetiribdir. Haçь Murad, Qulunun əlindən qurtarьb Əliqulunun cəngəsinə dyşdyn.

Haçь Murad
(daxil olur)

Otaqь təmiz etdinmi?

Əliqulu

Bəli aqa, sypyrəndə bunu tapdьm, bujurunuz. (Abbasьnь verir.)

Haçь Murad

Mərhaba, mərhaba. Gəryrəm sən dyz adamsan, sənə arxajьn ola bilərəm. Bunu Qulu tapsajdь, hec vaqtь verməzdi.

Əliqulu

Aqa, bajaq ərz etdim ki, mənim dynja malьnda tamahьm joqdur.

Haçь Murad

Çoq jaqşь. Get Gylzar xanьmь buraja caqьr. (Əliqulu cьqьr.) Hec bu zamana adamьna oqşamьr. Amma Gylzar tərəfdən yrəjim rahat dejil. Gərək nə təhər olaçaqdьr. Bu geçə də bir pis juqu gərmyşəm, allah axьrьnь xejir etsin. Məni o gərdyjym şejtanьn şərindən hifz etsin. (Gylzar qorqa-qorqa icəri girir.) Qьzьm nəjə qorqa-qorqa girirsən? Irəli gəl əjləş. Bir az ata-bala dərdləşək. Hec qьzьm gəlib əhvalьmь soruşmursan. Demirsən ki, bir qoça atam var, qoj gedim gərym dərdi nədir, səri nədir.

Gylzar
(kənara)

Xudaja gərəsən nə var. Bu məni əbəs jerə caqьrmaz.

Haçь Murad

Qьzьm səni həmişə qəmgin, bikef gəryrəm, nəjə dinmirsən? Danьşmьrsan, nəjin əksikdir. De alьm.

Gylzar

Aqa hər şejim var. Şykyr allaha hec bir zaddan kəsirim joqdur.

Haçь Murad

Bəs nəjə hec qaş-qabaqьn acьlmьr? Elə bil ki, gəmilərin dərjaja batьb qərq olubdur. Allaha şykyr mənim kibi atan var, sən nəjə qəm cəkəsən?

Gylzar

Xejir aqa, bir qəmim joqdur. Hərgah danьşmьram ona da səbəb joldaşsьzlьqdьr.

Haçь Murad

Doqru dejirsən. Joldaş lazьmdьr. Çan joldaşь. Axirət joldaşь, bəs elə bilirsən aqan sənin fikrini cəkmir? Sənə joldaş axtarmьr? Bu qoça atan sənə bir elə joldaş tapьbdьr ki, cьraq gətyryb çəmi dynjanь axtarsan, tajь bərabəri tapьlmaz.

Gylzar

Xajьr aqa mən elə joldaş demirəm.

Haçь Murad

Bilirəm qьzьm, atan bir o qədər də qoça dejil ki, çavan qьza nə təhər joldaş lazьm olduqunu bilməsin. Ah qьzardьn. Ha-ha-ha. Indi tap gərym kimi

dejirəm. Tapa bilmirsən? Əlbəttə elə şəxsdir ki, jatsan juquna da girməz. Dövləti, pulu həddən aşıbdır. Qapısında xidmətcinin sajı, hesabı joqdur. Özy də şəhərimizin birinçi bəjidir. Jenə tapa bilmirsən? Nökəri də qapımızda xanıma myntəzirdir. (Gylzar təşviş ilə).

Gylzar

Məhərrəm bəj.

Haçı Murad

Afərin qızım, jaxşı tapdın hec belə nişanlı əqlinə gələrdimi? Özy gəlib mənə elci dyşdy.

Gylzar

Aqa, mən hec kəsə ərə getmək istəmirəm.

Haçı Murad

Bilirəm qızım, məni coq istəjirsən. Məndən ajrılmaq istəmirsən. Doqrudur mənim ycyn də cətindir, ançaq göryrsən ki, mən də gyny gyndən geri gedirəm. Bir ajaqım buradadır, bir ajaqım gorda. Səni belə qojub getsəm, qəbirdə rahat olmaram. Amma indi arxajınam. Bilirəm ki, qızım bir elə şəxsə vermişəm ki, hər bəjyk məclisdə hamı xanımlardan baş əjləşəçəkdir. Zərif paltarlar gejib çavahirləri ystynə taqıb janında qul, qaravaş ilə qonaqlıqa gedəndə çəmi arvadlar ona həsrət araçaqlar. Hə qızım, göryrəm yrəjin tələsijir. Məhərrəm bəj bu saat tədarykdədir. Dejir ki, gərək elə toj eləjəm ki, misli bu şəhərimizdə olmamış ola.

Gylzar

Aqa, hərgah bunları mənə deməkdən qəsdin odur ki, məni onun malına, puluna aldadasan, onda səhvin var. Mənim dynja malında tamahım joqdur.

Haçı Murad

Qızım, sən hələ çavansan, dynja görməmisən. Xoşbaxtlıq ibarətdir maldan, devlətdən.

Gylzar

Aqa, əgər mənim xoşbaxtlıqımı istəjirsənsə bu fikirdən daşın. Mən hec vaqt Məhərrəm bəjə getməjəçəjəm.

Haçı Murad

Qızım dejəsən şadlıqından dəli oldun. Sən xejir-şərini anlamırsan. Uşaqa ata, anası açı dərman verəndə onu özynə zəhər, ata, anasını da zalım hesab edər və hal onki onlar balasının istədijindən edirlər.

Gylzar

Jenə təkrar edirəm ki, zəhər icib özymy öldyrəram, Məhərrəm bəjə getmərəm.

Haçı Murad

Bu sənin axırıncı sözyndyr?

Gylzar

Bəli.

Haçı Murad

Coq əçəb. Mən sənin xoşbaxtlıqını istəjirəm. Məhərrəm bəjdə gənlyn joqdur, bəs Imranda neçə?

Gylzar
(sevinçək)

Aqa mən səndən utanırdım, mənim ondan başqa bir kəsdə gənlym joqdur. Amma Imran inanmajırdı ki, sən məni ona verərsən. Mənim məhəbbətim onadır.

Haçь Murad

Paho, siz mənsiz səz verib qurtarmьşsьnьz, mənim xəbərim joq imiş. (Rişxənd ilə.) Xejir işiniz mybarək olsun, Gylzar xanьm. Siz mən haçь Muradь jaqşь tanьmamьsьnьz. Daha bəsdir, mən elə bilirdim ki, sən өz xejrini başa dyşə bilərsən. Qanmazь qandьrarlar. Səzsyz-zadsьz dur get. Өzyn də tədarykdə ol.

Gylzar

(atasьnьn dizlərini quçub aqlaja-aqlaja)

Ata, jazьqьn gəlsin, məni bədbəxt etmə. Bu tөkylən gөz jaşьma rəhmin gəlsin. Iki çavanьn ahьndan qorq.

Haçь Murad

Joq, joq mən dedijimdən dönmərəm. Arvadьn gөz jaşь, ja bir şeh, gyn cьqar qurudar.

Gylzar

Ata allahdan qorq. Məhəbbət jolunda tөkylən gөz jaşьnь hec zad quruda bilməz.

Haçь Murad

Cəkil. Məhəbbət nədir, zad nədir? Sənə hər nə hөkm edirəm əmələ gətir.

Gylzar

(ajaqa qalqьb)

Məhəbbət nədir? Məhəbbət oduna jammajana onu qandьrmaq mymkyn dejil. Məhəbbəti dynja malьna almaq olmaz. Məhəbbətə hөkm joqdur.

Haçь Murad

Məhəbbət odur ki, adamь dəli, əhməq edib allah göndərən ne'məti əlindən buraqьr. Gөryrəm sən dəli

olmusan. Amma dəlini də aqьllь etmək mymkyndyr. Sənə yc gyn möhlət verirəm. And olsun allaha hec bir şejlə dedijimdən dönmərəm. De get jaqşь fikir elə.

Gylzar

Indi ki, belə oldu mən də and icirəm o məhəbbətə ki, daşь jumşaldьb fəhmə gətirərdi səni gətirmədi, ja Imran ja ölym.

Haçь Murad

Imran. Bir o qalmьşdь ki, çəmi şəhərdə bijabьr olub өz nөkərimə qьz verəm. Get Imrandan bilmərrə əlini yz.

Gylzar

Jaqşь, dynjadan bilmərrə əlimi yzərəm. (Cьqьr.)

Haçь Murad

(tək)

Bilirdim ki, belə olaçaqdьr. Joq. Imranь qovmasam iş dyzəlməjəçəkdir. Imran gedəndən sonra umudu kəsilib razь olar, qьzьn dedijinə baq. Məhəbbət dynja malьna aldanmaz. Məhəbbətin həkmy joqdur. Məhəbbət baq budur ki, ystyndə oturmuşam. Bunsuz nə məhəbbət? Bu məhəbbət, məhəbbət dejənləri verələr dama salam, aqzьnь da baqlajam. Gөrərsən neçə açьndan, suzundan bir-birinin ətini jejib qanьnь icərlər.

Nabat

(təngnəfəs icəri jyjyryb)

Aqa, muştuluqumu ver, Şərəf xanьm gəldi.

Haçь Murad

Səfih qьzь səfih. Elə jyjyryr ki, dejəsən janqь var. Coq bəjyk iş olubdur. Gələndə dejəsən mənə quş başь gətiribdir.

Nabat

Aqa, doqrudan da dərt dənə qьrqovul gətiribdir.

Haçь Murad

Tək gəlibdir ja uşaqlarьnь da gətiribdir.

Nabat
(kənara)

Zalьm oqlu qabaqça adamьn hesabьna gedir. (Haçь Murada.) Janьnda bir balaça oqlu Əhməddir. Bir də nökəri Çə'fər.

Haçь Murad
(kənara)

Öz jejib icənimiz az idi, bunlar da artdь. (Nabata.) Sənin muştuluqun odur ki, gəz-qulaq olasan, o nökər şeydən-zaddan oqurlamasьn. De get dajanma.

Nabat
(gedərkən kənara)

Mənə dejən gərək aj ahmaq qьzь bundan sən nə istəjirsən? O öz hajьndadьr ki, onlar burada qalьb cörək jejəçəklər.

Haçь Murad
(tək)

Indi də işlər tərsinə gedir. (Şərəf xanьm, Əhməd və Gylzar daxil olurlar. Şərəf xanьm haçь Muradьn bojnunu quçaqlajьr).

Şərəf xanьm

A qardaş, nə zəif dyşmyşsən, nə qoçalmьsan?

Haçь Murad

Nəjə qoçalmajьm, nəjə zəif dyşməjim. Bu gyny ki, mən cəkirəm, hər kəs olsajdь jeddi kəfən cyrytmyşdy.

Şərəf xanьm

A qardaş, sən nəjə pis gyn cəkəsən, nəjin əksikdir? Malьn var, pulun var, Gylzar kibi qьzьn, qapьnda da xidmətcilərin. Sən otur qoj sənə qulluq eləsinlər.

Haçь Murad

Elə ki onlar mənə qulluq edirlər etməsələr ondan jaqşьdьr. O ki Imrandьr əlini aqdan qaraja vurmur. Az qalьbdьr ki, məndən xanlьq iddiasь etsin. Gylzar xanьm da atam joqdur dejir. Aqa xanьm belə olanda, nökər qulluqcudan nə ummaq.

Şərəf xanьm

Imran gərək elə oqlan olmasьn. Onun tə'rifi hər jerdə söjlənir. Gylzardan narazь olmaqьna təəççyb edirəm. Mən ona elə tərbijə verməmişəm ki, atasь əmrindən cьqa, zəhmətindən inçinə.

Haçь Murad

Gəryrəm coq jaqşь tərbijə vermisən.

Şərəf xanьm

Hec vaqt inanmaram, sənin xasijjətin pisdir. Mənim özym də qьz vaqtь nə qədər sənə jaqşь qulluq edirdim, jenə razь qalmьrdьn. Gylzar bu nə işdir? (Gylzar başьnь aşaqь salьb aqlajьr.) Oьzьm aqlajьrsan? (Haçь Murada.) Gəryrəm qьzь nə hala salmьsan. Saralьb hejvaja döndərmisən, on səkkiz jaşьnda çavanь qoçaldьb qarь eləmisən.

Haçь Murad

Mən ona nə edirəm ki, sarala. Durub təzədən ona nənəlik edə bilmərəm ki? Nökəri var, qulluqcusu var jesin, icsin, gejsin gəzsin. O ki qaldь qoçalmasьna ona da bais özydyr. Məhərrəm bəj kibi adam özy

gəlib mənə elci dyşyb qьzьmь istəjir, Gylzar xanьm dejir ki, ozymy əldyrərəm, ona getmərəm. Daha mən nə dejim. Adam da bu dərəçədə dəli ulub elə mal devlətdən əl cəkərmi?

Ş ə r ə f x a n ь m

A qardaş nə danьşьrsan? Sən təmiz əqlini itirmisən. Dynja malь gəzlərini pərdələmişdir. Məhərrəm bəj nədir, zad nədir? Qьzьnьn nişanlьsь on iki ildir sənə zəhmət cəkib pul qazanьbdьr. Indi nə olubdur ki, əhdindən dənyb qьzьnь öz jaşьnda joldaşьna verirsən? Eşidənlər nə dejərlər?

H a ç ь M u r a d

Bujur bu da əqillimiz. Jaqşь dejiblər ki, arvadьn əqli olmaz. Eşidənlər mənə dəli dejər ki, qьzьmь Imrana verib, Məhərrəm bəj kibi adamь əlimdən cьqaram.

Ş ə r ə f x a n ь m

Eşidənlər sənə əqilli dejərlər ki, qьzьnь Imrana verib ata jurdunu abad edirsən.

H a ç ь M u r a d

Əçəb bujurursan Şərəf xanьm. Məhərrəm bəj mənim atamьn jurdunu tar-mar edər, amma gedənin biri abad edər. Arvadlarьn əqli belədir. Mən qьzьmьn xoşbaxtlьqьnь istəjirəm.

Ş ə r ə f x a n ь m

Jaqşь, hərgah qьzьn gənly Məhərrəm bəjdə joqdur, onun malьna təmə' etmir, onda o neçə xoşbaxt ola bilər?

H a ç ь M u r a d

Qьz hec jedijini, icdijini başa dyşə bilmir. O xoşbaxtlьqь nə anlajaçaqdьr? Arvad mal devlətin

qədrini onda anlajьr ki, uşaqlarь artьb ana mənə cörək ver dejəndə təknədə cörək olmaja.

Ş ə r ə f x a n ь m

A kişi sənin puluna, devlətinə nə gəlibdir ki, qьzьn, Imranda cörəksiz qala? Və bundan ilavə Imran elə oqlandьr ki, öz əlinin zəhməti ilə arvadьnь xandan, bəjdən jaqşь saqlar.

H a ç ь M u r a d

Pulum hardadьr, malьm hardadьr? Zurna calьb aləmə səs salmьsьnьz ki, haçь Muradьn pulunu sandьqlar dutmur. Bilmirəm bu pulu mənə kim qojubdur. Atam qojubdur, babam qojubdur.

Ş ə r ə f x a n ь m

Sənin aqlamaq qədmi xasijjətindir. Bir şeidən kəsrin olmaz, amma özyny diləmci jerinə qojarsan. Xylasə Məhərrəm bəi fikrindən bilmərrə daşьnarsan. Mən hec razь ola bilmərəm ki, Gylzarь bədbaxt edib altmьş jaşьnda qoçaja verəsən.

H a ç ь M u r a d

Bujur, bu da aq bircək bibisi. Əqil öjrətməkdən aqzьna dil verir. Aj qьz ej, mən dedijimdən dənmərəm. Imranь bilmərrə unudarsan. Bilmirəm bu mənə nə Imran oldu. And olsun allaha onu bundan sonra bir saat da evimə qojmaram, qoj getsin, gör onu da neçə Qulu kibi qovaram.

Ş ə r ə f x a n ь m

Elə bir o qalmьşdь ki, qьzьnь bir qoça xəsis kaftarьn puluna satasan.

H a ç ь M u r a d

Bilmirəm bu hardan gəlib cьqdь. Nejə qoça olur? Nökər dalьnda, qьzьl quş əlində atdanьb ova

cьqanda elə bil ki, bir lacьndьr. Daha bəsdir. Indi de gərym sən өzyn neçə dolanьrsan?

Şərəf xanьm

Nə dejim? Allah dərd, qəm jaradanda bizim ycyn jaradьbdьr. Uşaqlar artьbdьr. Kişinin də əli aşaqь dyşmyşdyr. Geçə, gyndyz işləməkdən əllərim qabar olmuşdur.

Haçь Murad

Bujur bu da sənin өz başьna gələn. Daha Gylzara neјə razь olmursan? Rəhmətlik atama dedim ki, kişi Şərəfi bu kasьba vermə, necə devlətli istəjir onlarьn birinə ver. Dedi joq. Bu əqilli, kamallь adamdьr. Bunda Şərəf xoşbaxt olar.

Şərəf xanьm

Xajьr, atam səhv etməjibdir. Mən ərimdən coq razьjam. Өzym də coq xoşbaxtam ki, allah məni bu çyr adama qismət edibdir. Dynja malь bir puc şejdir. Gedər də gələr də. Ər odur ki, qara gyndə arvad ilə joldaş olub bir-birinə çan dejib çan eşidələr.

Ə h m ə d

Ana, bəs sən dejirdin ki, đajьn sənə qənfet verəçəkdir? Bəs nəjə vermir?

Haçь Murad

Oqlum qənfet pis şejdir. Adamьn boqazьnь aqrьdar. Sən jekə oqlansan. Qənfeti nejlirsən?

Ə h m ə d

Ana, Gylzar baçьmgilin baqcasьnda elə coq alma var ki, gələndə gərdym.

Haçь Murad

Joq oqlum, dəjmə, jetişəndə jьqьb sənə gondəraçəjəm.

Ə h m ə d

Mənim өzym burada olaçaqam. Dəjəndə jьqaram.

Haçь Murad
(kənara)

Bunda jaqşь xəbər var. Dejəsən Şərəf coq qalaçaqdьr.

Şərəf xanьm

Sizin dərdiniz өz dərdimi də jaddan cьqartdь. Əhməd bəjyjybdyr, oqumaq vaqtь kecir, dedim gətirim sizdə qojum həm məktəbə getsin, həm də Gylzara hajan olsun.

Haçь Murad
(kənara)

Mazandaranda caqqal az idi, biri də gəmi ilə gəldi. (Şərəfə.) Joq, joq saqlaja bilmərəm. Өzgə uşaqьnь saqlamaq bir xata şejdir. Bunun korluqu var. Azarlamasь var. Aqaçdan jьqьlmasь var. Anasьz ona kim baqaçaqdьr?

Şərəf xanьm

Əhməd dinç uşaqdьr. Hec kəsə korluqu olmaz. O ki qaldь azarlamaqь, onda da arxajьn ol. Gylzar ona analьq edər.

Gylzar

Bibi arxajьn ol. Onu өzymdən jaqşь saqlaram.

Haçь Murad

Joq, joq Gylzar bilmir. Uşaqьn tarpьna dəzmək olmaz. Imranda gərmyşəm. Məni qoçaldan o olmuşdur. Evimi daqьdan o olmuşdur.

G y l z a r
(kənara)

Allah xəçalətimdən bibimin yzynə baqa bilmirəm.

Ş ə r ə f x a n ь m

A qardaş, bir uşaqьn jeməji, icməji nə olaçaqdьr ki, bu sənin evini dağьda.

H a ç ь M u r a d

Xylasə mən razь dejiləm.

Ş ə r ə f x a n ь m

A qardaş, baçьnьn əli aşaqь dyşəndə köməjə qardaşь ystə jygyrər. Indi mən də qardaş adь ilə evimi jeiəsiz qojub jaпьna gəlmişəm. Ejbi joqdur. Uşaq səni inçidər apararam. Ançaq səndən bir təvəqqəm var məni ondan naumud qajtarma. Ərimin beş jyz manat borçu var, borç sahibi bir pis adamьn biridir. Gyndə qapьmьza gedib gəlməkdən bizi təngə gətiribdir. Kişijə dedim ki, qardaşьmь görməjə gedirəm, amma əsil fikrim o idi ki, səndən alьb aparьb verəm. Abrьmьz acьlmasьn.

H a ç ь M u r a d

A baçь sən ki özgəsi dejilsən, məjər mənim var joqumu bilmirsən? Məndə pul hardandьr ki, sənə verim?

Ş ə r ə f x a n ь m

Qardaş, burada xəsislik jeri dejil. Burada baçь namusu var. Razь olma ki, baçьnьn paltarlarь bazarlarda tökylyb satьlsьn və bir də mən səndən borç istəjirəm. Sən gözləjə bilərsən. Amma özgəsi gözləjə bilmir.

H a ç ь M u r a d

Axь nə ycyn inanmьrsan, sənə dejirəm ki, özym pul yzynə həsrətəm.

Ş ə r ə f x a n ь m

Atamdan qalan pul və özyn qazandьqьn pullar neçə olmuşdur ki, mənə beş jyz manat tapьlmьr. Sandьqlarьn aqzьnь bərk baqla.

H a ç ь M u r a d

A kişi, bu zalьm uşaqlarьnь inandьrmaq olmaz ki, bujur bu mənim çiblərim bu da mənim sandьqьm. (Durub paltar sandьqьnь acьr.) De gəl baq gör burada əski-yskydən başqa nə var. (Qorqa-qorqa o biri sandьqa baqьr.)

Ş ə r ə f x a n ь m

O biri sandьqьn aqzьnь ac.

H a ç ь M u r a d

Sən mənim evimə pristav gəlmisən? Asmotr edirsən? Coq da var, nəjə verim. Cəldən tapmьşam?

Ş ə r ə f x a n ь m
(ajaqa qalqьr)

Daha sənə nə dejim? Qarqьş etməjə də jerim joqdur; cynky bura mənim atam evidir. Çə'fər, Çə'fər. (Çə'fər daxil olur.)

Ç ə ' f ə r

Nə bujurursan xanьm?

Ş ə r ə f x a n ь m

Çə'fər, bu saat fajtonu qoşdur gedəçəjəm.

Ç ə ' f ə r

Xanьm, gyn kecibdir gedib catmaq olmaz.

Ş ə r ə f x a n ь m

Ejbi joqdur. Harada geçələrik orada qalarьq. Burada qala bilmərəm. Gərək gedək.

Ç ə ' f ə r

Baş ystə xanьm. Ançaq faytoncunun pulu qalьbdьr istəjir.

Ş ə r ə f x a n ь m

Өzyndə varsa ver, joq isə ala bu yzyjy apar sat ver. (Barmaqьndan yzyjyny cьqardьb verir.)

Ç ə ' f ə r

Xanьm lazьm dejil, məndə var verərəm. (Cьqьr.)

G y l z a r
(aqlaja-aqlaja)

Bibi başьna dənym bu geçə vaqtь getmə.

Ş ə r ə f x a n ь m

Joq Gylzar, qala bilmərəm. Bu ev mənim ycyn çəhənnəmdyr. Dur oqlum gedək.

G y l z a r

Bibi məni də apar. Burada qojub getmə.

Ş ə r ə f x a n ь m

Səni hara qojub gedirəm. Belə zalьmьn evində bir saat da qojmaram. Dur gedək.

H a ç ь M u r a d

(Gylzarьn əlindən dutub өzy tərəfə cəkir)

Haraja aparьrsan? Qojmaram.

Ş ə r ə f x a n ь m

Cəkil kənara. Өrymcək kibi jazьq qьzьn qanь sorub bu hala salmьsan. Belə kafir ataja gözəl balanь vermərəm.

DƏRDYNÇY PƏRDƏ

Səhnə haçь Muradьn baqcasьnь göstərir. Ajdьnlьq bir geçə. Imran gəzinərkən səjlənir.

I m r a n

Aj zalьm, ej biinsaf kişi, əhdindən dönyb səni devlətli edəni evindən qovursan. Dynja malьndan ötry Gylzar kibi qьzь bir qoçanьn puluna satьrsan? Joq zor ilə də olsa gərək bu geçə aparam. Nabatdan bir xəbər cьqmadь. Joqsa qoça kaftar gyç ilə Gylzarьn nikahьnь oqutdu. Ja Gylzar naəlaç qalьb razь oldu. Joq, joq, elə iş ola bilməz. Gylzar өzyny өldyrər, Məhərrəm bəjə getməz... Dejəsən qaraltь görynyr. Arvaddьr (Nabat gəlir.)

N a b a t

Imran aqa, başьna dönym javaş danьş hamь ojaqdьr. Qoça kaftar jenə sandьqlarьnь joqlajьr. Qara köpək də sən gedəndən bəri Haçьnьn hökmynə görə nə mənə, nə də Gylzar xanьma göz verib işьq vermir. Bir az səbr elə gərək bir jerə gedərmi ki, Gylzar xanьmь qacьrdam.

I m r a n

Joq Nabat, daha təngə gəlmişəm. Səbr edə bilmərəm. Bu saat zor ilə də olsa aparaçaqam.

Nabat

Qurbanın olum Imran aqa, məni xataja salma. Bu geçə nə tevr olsa Gylzar xanımın əlini əlində gərəçəksən. Ançaq bir az səbr elə. Gylzar xanım Əliquludan fyrsət tapan kibi buraja qacaçaqdır.

Imran

Dajan, xışıltı gəlir...

Nabat

Odur, odur Gylzar xanımın özydyr. (Gylzar qacaraq gəlir.)

Imran

(tez onun əlindən dutub)

Gylzar sənsən?

Gylzar

Imran, daha dajanmaq vaqtı dejil qacaq. Nabat, ala bu yzyk məndən sənə jadigar olsun. (Verir.)

Imran

(Nabata pul verir)

Ala Nabat, allah qojsa jenə bir jerdə olaçajıq. Gylzar gedək. Nabat xydahafiz.

Nabat

Gedin allah sizi salamat etsin. Xoşbaxt olasınız. (Imran və Gylzar gedirlər.)

Nabat

(tək)

Qoçanın murdar yzyndən jaqşı qurtardılar. Qaldım mən bədbaxt. Bundan sonra şəksiz məni də qovaçaqdır. Indi bir allah bəndəsi tapılajdı, məni də bu ilanın aqızından qurtarajdı. (Qulu aqaçın dalından çıqır.)

Qulu

Bu allah bəndəsi mən.

Nabat

Uj kimsən?

Qulu

Nabat xanım dejəsən məni tanımırsan. Paltarımın dəjişilməsinə baqma. Yrəjim jenə sənnəndir.

Nabat

Qulu sənsən, nə hejbətli olmusan. Lap quldura oqşajırsan. Bu xənçər nədir?

Qulu

Səfih qızı hələ soruşur da. Gərmyrsən ki, səni gətyryb qacmaqa gəlmişəm.

Nabat

Hec zarafatdan əl gətyrməjəçəksən? Buraq gedirəm. Gylzar xanım məni axtarar.

Qulu

A hillə mətənə. Mənə kələk gəlirsən? Indi Gylzar xanımı Imrana qacırtmadınmı? Mən gözləjirdim əvvəl jol xanımındır. Sonra qulluqcunun. Ançaq mən onlar kibi səfih dejiləm ki, tədaryksyz gedəm. Gərək qabaqça gedib haçı Muraddan jeddi illik məvaçibimi alam, sonra səni aparam.

Nabat

Qulu sən allah doqru dejirsən? Joqsa məni aldadırsan.

Qulu

Vallah doqru dejirəm. Mən gedəndə sənə nə demişdim, məjə jadından çıqarmısan? Tez get nə şejin varsa jıq. Ucuq hamamın janına get. Məni orada gözlə.

N a b a t

Bəs sən nə edəçəksən?

Q u l u

Mən də gedib haçı Muradı qorqudaçaqam, pularımı alaçaqam. De vaqtı itirmə tez get. (Nabat qacaraq gedir.) Arvadın əqli ja uşaqın əqli, hər şejə o saat inanır. (Fit ilə joldaşlarını caqırır. Bu səsə Nijaz ilə Qurban ystlərində əslihə gəlirlər.)

Q u r b a n

Qulu, nə coq ləngidin?

N i j a z

Bir şej bildin ja joq?

Q u l u

Joldaşlar işimiz coq rast gətiribdir. Evdə bir haçı Muraddan və bir də Əliquludan başqa hec kəs joqdur. Qızı bu saat Imrana qoşulub qacdı. Quliuqcunu da mən aldatmışam ki, səni də mən gətyryb qacaçaqam. Indi gedib jolumu gözləjir.

N i j a z

Bəs Əliquluja nə tədbir cəkmisən? Qulu doqrusu mənim ondan gəzym su icmir. Coq usta hiləgər adama oqşajır. Qorquram bizi aldadıb divana mə'lum edə. Hamımızı dutdura.

Q u r b a n

Nijaz doqru dejir, coq şybhəli adama oqşajır.

Q u l u

Joldaşlar mən elə iş dutmaram ki, ondan bizə xata gələ. Əliqulu divandan elə qorqur, neçə ki, it dəjənəkdən. Bu barədə arxajın olun. Əliqulu bu işdən qaca bilməz.

N i j a z

Səjlə gərək, onu haradan bildin?

Q u r b a n

Əlbəttə səjlə, joldaşımızın neçə adam olduqunu gərək biz də bilək.

Q u l u

Joldaşlar indi onun vaqtı dejil. Sonra sizə danışaram.

N i j a z

Bəs nəjə dajanmışıq? Haçı Muradın qulluquna gedək də.

Q u l u

Joq, gərək gözləjək. Əliqulu özy buraja gələsidir. Odur gəlir. (Əliqulu gəlib catır.)

Ə l i q u l u

Haçı Muradın əziz qonaqları xoş gəlmişsiniz. Ançaq ərbabın bir balaça nəqahəti var. Sizi qəbul edə bilməjəçəkdir.

Q u l u

Əliqulu zarafatı buraq. Nejə belə geç gəldin. Bir şej var?

Ə l i q u l u

Joldaşlar gərək işi sabaha qojaq.

Q u l u

Nə səbəbə?

Ə l i q u l u

Cynky Haçı Murad Məhərrəm bəjgilə gedəsi olmadı. Özy Məhərrəm bəji gözləjir və çvdəkilərin hamısı da ojaqdır. Amma sabah aqşam Məhərrəm bəjə qonaqdır. Otaqın hacarı da məndə olaçaqdır.

Q u r b a n

Joldaşlar, nahaq jerə vaqt itiririk. Indi Məhərrəm bəj gəlinçən mən min ev jarmışdım. O ki qaldı haçı Murada, boqazından elə basaram ki, bir də qijamətdə ojanar.

Ə l i q u l u

Xaĵır, mən buna razı dejiləm. Iş gərək tədbir ilə ola. Joqsa icindən xata cıqar.

N i j a z

Gərynyr Əliqulu işdən baş qacırır. Əmma Qulu bizə özgə çyrə demişdi.

Q u l u

Nijaz doqru dejir, Əliqulu əmi başqa fikirə dyşybdyr, amma bilsin ki, baş dutası iş dejil. Onun fikri bu geçə haçı Muradın pullarına jaqşıça qulluq edib Araz cajını aşmaqdır. (Yzyny Əliquluja dutub.) Belədirmi? Səftər əmi.

Ə l i q u l u
(diksinmiş)

Nə dedin, mən Səftər...

Q u l u

Bəli, Tehran həbsxanasından qacmış oqru başı Səftərsən. Mən də Qulujam. Jaqşı tanı. Məni aldatmaq olmaz.

N i j a z v ə Q u r b a n

Oqru başı.

Q u l u

Indi Tehran lotusu Səftər bizə joldaşmısan?

Ə l i q u l u

Joldaşam. Hər nə bujursanız əmrinizə tabejəm.

Q u l u

Ha beləçə, Əliqulu əmi. Joldaş joldaş ilə tən gərək. Tən olmasa gen gərək. Indi de gərym Gylzarın Imran ilə qoşulub qacmaqından xəbərin varmı?

Ə l i q u l u

Bəli var.

Q u l u

Bəs Nabat hardadır?

Ə l i q u l u

Göndərmisən gedib jolunu gözləjir.

Q u l u

O da dyzdyr. Hərif olmaqını bəgənirəm. Indi bir sual qaldı. De gərym doqrudanmı Haçı Murad Məhərrəm bəji gözləjir?

Ə l i q u l u

Bəli, gyndyzdən məni göndərmişdi ki, Məhərrəm bəji bu aqşama məsləhətə caqırım. Ançaq bəj dedi ki, Haçıja de qonaqlarım var geç gələçəjəm.

Q u l u

Bu daha jaqşı oldu. Indi joldaşlar hazır olun haçı Muradın qulluquna gedək. Əliqulu əmi sən aq saqqalsan. Qabaqa dyş. (Gedirlər.)

PƏRDƏ

BEŞINÇI PƏRDƏ

Səhnə haçь Muradьn otaqьnь göstərir.

Haçь Murad
(jalnьz)

Imranь qovdum getdi, amma qьz jenə də razь olmur. Məhərrəm bəj gəlsin gərək işə nə ənçam çəkərik. Imran da istədi ki, atasь Şejx Əlidən qalan malь məndən istəsin, gərdy ki, xajьr o girən gəl dejil. Elə hesab verdim ki, papaqьnь da götyryb qaçdь. Durum Şejx Əlidən qalan çəvahьr və qьzьllarь joqlajьm. (Durub sandьqь acьr.) Pəh, pəh pəh... almaslarьn şəfəqi gözlərimi qamaşdьrьr. Bu irllikdə mirvarь, bu rəngdə jaqut hec Xəta padşahьnьn xəzinəsində də tapьlmaz. (Qulu, Nijaz, Qurban daxil olurlar.)

Q u l u

Sənin kibi xəsis təməhkar da dynjada tapьlmaz.

Haçь Murad
(sandьqьn qapaqьnь saibb)

A zalьmlar, siz kimsiniz? Məndən nə istəjirsiniz?

Q u l u

Haçь Murad, nökərin Qulunu tanьmьrsan? Nə tez jadьndan cьqarmьsan?

Haçь Murad

Qulu, sənsən? Bujur əjləş. Joldaşlarьn da xoş gəlibdir. Mənə görə nə qulluqun var. Jəqin məvaçibinin dalьnça gəlmisən mən özym də səni axtarьrdьm ki, haqqьnь verəm.

Q u l u

Haqqьm coq aqьrdьr, qorquram öz ixtijarьn ilə verməjəsən. (Sandьqa tərəf gedir.)

Haçь Murad
(onun əlindən dutub)

Nə istəjirsən, qojmaram.

Q u l u

Demədimmi öz ixtijarьn ilə verməjəçəksən. Qurban dut. Nijaz qollarьnь baqla.

Haçь Murad

Aj aman qojmajьn. Məni öldyryrlər.

Q u r b a n
(xənçəri sivirib)

A kişi səsini kəs, joqsa qarnьna soqaram. (Əllərini baqlajьr.)

Haçь Murad

Aj haraj. Aj aman, aj Əliqulu.

Əliqulu
(daxil olur)

Nə bujurursan aqa çan. (Joldaşlarь gylyşyrlər.)

Haçь Murad

Tez get divana mə'lum elə.

Əliqulu

Aqa çan, indi sənin hakimi-şər'in bunlardьr, bu saat divan edəçəklər. Çəza-fəza etmək artьqdьr.

Haçь Murad

Əliqulu sən də bunlarьn joldaşь imişsən? Aj aman qojmajьn.

Qurban

A kişi qojsanьz ha xənçəri soqum rədd olsun.

Qulu

Joq əldyrmə. O gərək əlymdən artьq çəza cəkə. Aqzьnь baqlajьn. Səs cьqartmasьn. (Haçь Muradьn əl-ajaqьnь baqlajьb jerə qojurlar.)

Qulu

Qurban, gəl sandьqьn qapaqьnь dut. (Qurban dutur, Qulu myçryny cьqarьb Nijaza verir.) Nijaz bunu al. Indi joldaşlar gəlin buraja. Əliqulu əmi de gərym bundan xəbərin var idi ja joq? Nijaz o dəşəkcəni, palazь qaldьr. (Nijaz qaldьrьr.) Qurban gəl xənçər ilə bu jeri qaz. (Qurban qazьr Qulu bir başqa myçry cьqardьr). Əliqulu əmi bu sirri bilirdinmi?

Əliqulu

Bəli, dujmuşdum ki, orada bir şej var; cynky haçь Murad oranь tez-tez joqlajьrdь.

Haçь Murad

(başьnь qaldьrьb xьrьltьlь səs ilə dejir).

Evim jьqьldь.

Qurban

Sus.

Qulu

Joldaşlar, daha dajanmaq jeri dejil. Indi o biri kaftar da gəlib cьqar.

Nijaz

Eibi joqdur onu da haçьnьn gynynə salarьq.

Qulu

Haçь Murad xydahafiz. Hərgah aqa Qulunu, axtarsan Şama gəl. Siz ələsiz nə inki Şama hətta Hindistana da gəlib cьqar. (Hamь gedir, pərdə bir myddət acьq qalьr sonra Məhərrəm bəj daxil olur.)

Həhərrəmbəj

Evdə, həjətdə hec kəsi tapmadьm, bunlar neçə olmuşlar. Bu palazь, dəşəkcəni nəjə buraja cəkibdilər? Joqsa evə oqru gəlmişdir. Elədi ki var. Bəs haçь Murad haradadьr? (Buçaqdan haçь Muradьn xьrьltьsь gəlir.) Budur burada. Bunun əl ajaqьnь kim baqlamьş. (Acьr.)

Haçь Murad

Məhərrəm bəj evim jьqьldь.

Məhərrəm bəj

Haçь əmi de gərym sənə nə olub? Əl-ajaqьnь kim baqlajьb?

Haçь Murad

Qulu zalьm oqlu. Əliqulu da ona joldaş idi. Evim jьqьldь tarmar oldu. Gedib sandьqa baqьr. Hanь şəfaqьn gəzəl çəvahir, haradasan zərif qьzьllar? Məhərrəm bəj tez get divana mə'lum et. O quldurlarь dutdurub mənim pullarьmь qajtar. (Nabat tənginəfəs daxil olur.)

Nabat

Aqa, Imran Gylzar xanьmь gətyryb qacdь. (Məhərrəm bəj və Haçь Murad mat qalьrlar.)

Məhərrəm bəj

Əlimdən mali-devlət cьqdь.

PƏRDƏ

DİBDAT BƏJ

Bir pərdəli iki şəkilli məzhəkə

1906—Bakъ

IŞTIRAK EDƏNLƏR

S ə f d ə r q u l u b ə j—mylkədar bəj. Uça boylu, dolu bədənli, yzy qьrqьq, cərkəz libasьnda, əlli jaşьnda sadədil bir şəxs. Danьşanda tez-tez «vot tebe na» sözyny təkrar edir.

M e h d i b ə j
V ə l i b ə j
R y s t ə m b ə j
S a ş a b ə j
} Səfərqulu bəjin qumar joldaşlarь.

M ə ş ə d i S ə m ə d. Dykancь.
A z a d b ə j. Doqtor.
N ə b i. Səfdərqulu bəjin nökəri.
Ç ə b i. Mehdi bəjin nökəri.
O v a n e s. Saşa bəjin nökəri.
R ə h i m. Tarzən.
K ə r i m. Oqujan.

BIRINÇI PƏRDƏ

Səhnə Səfdərqulu bəjin otaqьnь gəstərir. Otaq jarь Âsja, jarь Avropa qajdasь ilə bəzəьmiş. Ortada girdə stol. Ystə şamdan, qart və qejri qumar şejləri. Sandaljalar, qajdasьz halda durmuşlar. Acьq qapьdan jemək otaqь gərynyr. Pərdə qalqdьqda Nəbi otaqь qajdaja salarkən əz-əzynə səjlənir.

Nəbi

Vaj sizin evinizi allah jьqsьn, a belə aqalar. Bir belə də qumar ojnamaq olarmь? Hər gyn səhərə kibi ojnajьrlar. Coq vaqtь geçəni gyndyzə qatьb o biri gynə kibi qart vururlar. Vallah mən nəkər belə rahatsьzlьqa davam edə bilmərəm. Amma bizim bu nəcib bəjlərimiz davam edirlər. Əzgə vaqtь «o jana dur» ystə xənçər, tapançaja cьqьrlar. Amma qumarda bir-birlərinə itə dejilməz sözləri dejirlər. Jenə də kecir gedir. Amma lotular mənim bu səfih aqamь jaqşь tovlajьb tapьblar. Geçə-gyndyz cərəjin jejib cajьn icib əzyny də qumarda saqmal inək kibi saqьrlar. Ha-ha-ha-... (Bir az dajanьb jenə də.) Ha-ha-ha... A kişilər bu lotularьn hər kələkləri qurtarmьşdь, qalmьşdь elə bu. Indi də dutublar ki, Səfdərqulu aqa, səni çəmi bəjlər tərəfindən dibdad (deputat) seçəçəjik. Gedib Fitilbərkdə (Peterburq) dum dejirlər nə dejirlər orada vəzirlər janьnda danьşasan. Ha-ha-ha-ha... Səfdərqulu bəj vəzirlər janьnda danьşaçaq? Vaj o jazьqlarьn halьna. «Vot tebe na»dan başqa bir şej başa dyşə bilməjəçəklər. (Çəbi daxil olur.) Xoş gərdyk a Çəbi lələ. Mənə qulluq.

Çəbi

Geçə aqamьn papiros qutusu burada qalьbdьr. Ona gəlmişəm.

Nəbi

(Papiros qutusu qabьnь ustolun ystyndən gətyryb verir).

Çəbi sən eləsən bu geçə aqan Mehdi bəji təmiz oyngə cəkiblər. Jaqşь ki, hələ papaqьnь da jaddan cьqartmajьb.

Çəbi

Mənim aqam qartьn həçətinə gedəndir.

Nəbi

Odur ki, bu geçə on bir əl dal-ba-dal onluqa vuruldu. Axьrda hirsindən qartь çьrьb atdь.

Çəbi

Mən Mehdi bəjin jerinə olsajdьm, onluqa vurulanda qacardьm doqquzluqa. Ona da vurulanda səkkizliji qojardьm. Getdikçə bir xal azaldardьm.

Nəbi

Ha-ha-ha-ha... afərin sənə Çəbi lələ. Sən lap qart (qoça) qumarbaz imişsən. Onda mənlə bir əl qoncuna ojnamaqda neçəsən.

Çəbi

Coq jaqşь ojnaram. Bəs Səfdərqulu aqa evdə dejil?

Nəbi

Qorqma, elə jatьbdьr ki, top da atsan xəbəri olmaz.

Çəbi

Bu geçə udubdur, joqsa uduzubdur.

Nəbi

Hec gərynməz iş!.. Udubdur! Çəbi jaqşь jadьma saldьn aqa tapşьrmьşdь ki, onu tezdən durquzam. Gynorta olubdur amma o hələ jatьb. Çəbi bu geçə bizdə bəjyk qonaqlьq var. Oqujanlь calanlь, icgili.

Çəbi

Səfdərqulu aqanь vəkil secəçəklər. Onun ycynmy?

Nəbi

Bəli. Bunu sən haradan bilirsən?

Çəbi

Bu bəjlərin kələjidir. Onu ələ salьrlar. O gyny bəjlərin hamьsь bizdə idi. Gylməkdən qəşş edirdilər. Mehdi bəj də dejirdi: nə var, zəhməti mən cəkim. qonaqlьqь Səfdərqulu bəjin bojnuna mən qojum, lamь kələji mən qurum kefi siz cəkin.

Nəbi

Bu bəjlərin kələji olduqunu mən də dujmuşam. Ançaq nə işim var, aqa mənə bir cuxa və'də edibdir. Təki o catsьn.

Çəbi

Gərək qabaqçan alasan. Sonra kələk acьlanda verməz. Bəlkə jadьna salanda səni də kətəkləjə.

Nəbi

Elə mən də onun fikrindəjəm. Gedim durquzum. Amma daş kibi bərk jatandьr. Bilmirəm hec durquza biləçəjəmmi? (Gedib jataq otaqьnьn qapьsьndan caqьrьr.) Səfdərqulu aqa, Səfdərqulu aqa. Indi gəl bunu ojat. Paltarlь taxta jьqьlьb xoruldajьr. (Səsini ucaldьr). Səfdərqulu aqa, Səfdərqulu aqa. Əstaqfyrulla əgər veçinə isə.

Çəbi

Ədə gedib əlin ilə durquzsana.

Nəbi

Jaqşь bujurursan. Çəbi aqa. Sən ələsən durub atama od vurar. O gyny helə etmişdim. Diksinib atlandь və mənə elə sillə cəkdi ki, gəzlərimdən od parladь. Dedi ki bundan sonra məni hec vaqtь əlinlə durquzma. (Qьşqьrьr.) Səfdərqulu aqa! Səfdərqulu aqa! Allah əkbər, mən nə edim? A Çəbi sən də kəmək elə gərək bu dibdad bəji ojada bilərikmi?

Çəbi

A balam mən nə kəmək edim? Belə ki, Səfdərqulu aqa jatьbdьr, hec Koroqlu da calsan duran dejil.

Nəbi

Vaj sa q ol Çəbi, jaqşь jadьma saldьn, (cьrtьq vura-vura o biri otaqdan bir qaval və bir tar gətirir.) Indi durarsan. sənə bir elə mejmun havasь calьm ki, sьcrajьb dik atlanasan. Al qavalь kəhnə lotu. (Qavalь Çəbijə verir və özy calьr və oqujur.)

Mən bu dərədən kecmərəm,
Cadramь jellətmərəm,
Aq saqqala getmərəm,
Gəl, gəl aj evi jьqьlmьş,
Tez gəl aj evi jьqьlmьş.

(Gedib qapьdan baqьr) Çəbi sən ələsən hec halьna təfavyt etmir.

Çəbi

Indi sən bir sallama bojatь cal, gər mən neçə ojadьram. (Nəbi calьr.)

Çəbi

Əzizim ulu daqlar
Ceşməli sulu daqlar
Burda bir qərib əlmyş
Gəj kişnər bulud aqlar.

(Nəbi gedib qapьdan baqьr)
Xajьr a.

Çəbi

Adə bəlkə kişi ələyb.

Nəbi

Hardan ələybdyr, xorultusun eşitmirsən. Aj Çəbi nə edək? (Fikrə gedir.) Ha tapdьm, jaqşь tapdьm

Çəbi

De gərym nə tapdьn?

Nəbi

Qumarbazь qumar ojadar, Çəbi lələ indi gəl bəjlərin qumar ojnamaqlarьnьn təqlidini cьqardaq. Onda gərərsən neçə durar. Kyrsyny cək otur. (Otururlar.) Baq mən Vəli bəjəm, sən aqan Mehdi bəj. Ah bir adam da olsajdь işimiz dyzələrdi. (Ovanes daxil olur.)

Ovanes

Nəbi, Saşa bəjin aqaçь burada qalьb. Ona gəlmişəm.

Nəbi

Kirvə jaqşь vaqtda gəlmisən bir adamьmьz catmьrdь. (Durub onun əlindən dutub stola tərəf cəkir.) Hələ bujur otur.

Ovanes

Joq, kirvə mən qumar ojnamьram.

Nəbi

A kişi otur.

Ovanes

Mən qumarь toba etmişəm.

Nəbi

Otur, pul ilə ojnamьrьq. Zarafat edirik.

Ovanes

Kela qabaqda da məni o çyr öjrədib evimi jьqdьlar.

Nəbi

Adə qumar ojnamьrьq ojun cьqardьrьq. Sən otur bu saat dejim. (Ovanes oturur.) Baq, sən Saşa bəj,...

Ovanes

Mən Ovanesəm.

Nəbi

Adə a qanmaz ajь, mən bilirəm ki sən Ovanes kirvəsən. Biz aqalarьn qumar ojnamalarьnьn təqlidini cьqardьrьq. Baq Çəbi Mehdi bəjdir, mən Vəli bəj, sən də aqan Saşa bəj... indi başa dyşdynmy?

Ovanes

Kela başa dyşdym, ançaq bu nə icindir?

Nəbi

Sonra dejərəm.

Çəbi

Baq Ovanes Saşa bəj kibi ojna.

Ovanes

Arxajьn ol, kela lap özy kibi ojnajaçaqam.

Çəbi

Nə ojnajaq?

Nəbi

Ştos (gedib Səfərqulu bəjin qapьsьnь acьr, sonra gəlib bir qalod qartь əlinə gətyryr. Vəli bəj rolunda.) Baq qosbada, bu jyz manat banqdьr qart dejin.

Çəbi

(Mehdi bəj rolunda)

Xejir olmaz, gərək tuz vuraq kimə cьqsa o banq qojsun.

Ovanes

(Saşa bəj rolunda)

Mehdi bəj dyz dejir gərək tuz vuraq.

Nəbi

Pəh, jenə Mehdi həççətə saldь. Jaqşь tuz vururam.) Qartь bir-bir yc jerə pajlajьr, tuz Nəbijə cьqьr.) Gərdynyz tuz mənə cьqdь. Jamanlьq özynyzə qaldь.

Çəbi

Pravilo, belədir, əzizim.

Nəbi

Indi qart qojun.

Çəbi

(Stolun ystəki başqa qaloddan qart cəkib yzy ystə qojur).

Xalь beş manat.

Ovanes

Qart on manat.

Nəbi

(qartь cevirib)

Beşlik yzdədir qartьnьzь acьn. Vəli bəj sənink yzdədir. Iјirmi manatь banqa at qadanь alьm. Saşa bəj bu saat sənin ycyn də bir onluq gətirərəm. (Qartь saqa və sola pajlajьr.) Sən vurdun, bujur Saşa bəj, bu da sənin on manatьn.

Ovanes

Qoj banqda dursun. Uqol gedəçəjəm.

Nəbi

Coq jaqşь get. (Qartь calьr.) Bujurun kəsin. (Ovanes kəsir.)

Çəbi

Xalь yc manat.

Ovanes

Uqol kela xalьna da on manat.

Nəbi

Pəh, Saşa bəj jenə azartnь elədi xajьr vermirəm. Sənə xalь yc manatdan artьqa xod joqdur.

Ovanes

Qartьn təpədir.

Nəbi

Onda ejbi joqdur. Mehdi bəj şahid ol ki, Saşa bəjin qartь təpə olmasa pul verməjəçəjəm. (Qartь cevirib saq-sola pajlajьr.) Saşa bəj bu da təpə.

Ovanes

O dejil, ejbi joqdur, o olmasьn-bu olsun. Xalь yc manatdan elər altь manat. Banqdan istərsən dort manat. Vəli bəj qartьnьn yzyny ac.

Çəbi

Surət gətir.

Nəbi

(saqa və sola pajlajьr)

Bu da surət.

Çəbi

O dejil.

Nəbi

Bujur bu da surətin o birisi.

Çəbi

O da dejil.

Nəbi

Mehdi bəj, qartьnь ac. Joqsa getmərəm.

Çəbi

Ho qartьn dalьnь cək dejim.

Nəbi

(səsini uçaldьr)

Vallah cəkmərəm. Çanьm sufətin ikisi cьqьbdьr.

Çəbi

Sən el o qarţьn dalьnь cək göstərim.

Nəbi

Pəh, Vəli bəj jenə höçətə saldьn. Ibişin çanьna cəkmərəm. De inan.

Səfdərqulu aqa

(o biri otaqdan)

Vəli bəj, tuz gətir, Mehdi həmişə onu qojar.

Nəbi

Ha beləçə... Zalьm qartьn gyçyny gördynyzmy. Uşaqlar çəld kyrsyləri kənara qojun. Qartь gizlədin, indi siz bajьra cьqьn məni gözləjin. (Çəbi, Ovanes cьqьrlar.)

Səfdərqulu bəj

(başь aşaqь çibindən pul cьqarьb)

Vəli bəj qьz da, bu on manat (Başьnь qaldьrьr.) Nəbi.

Nəbi

Bəli.

Səfdərqulu bəj

A gedə bəjlər hanь?

Nəbi

Aqa, bəjlər joqdur.

Səfdərqulu bəj

Aj gədə nə dejirsən. Vot tebe na. Indiçə səsləri gəlirdi. Qumar ojnajьrdьlar.

Nəbi

Aqa bəlkə juqunda gərmysən.

Səfdərqulu aqa

Aj gədə nə dejirsən? Vot tebe na. Başьna at təpibdir nədir? Indiçə burdan Vəli bəjin, Mehdi bəjin səsləri gəlirdi. Pijan saldat kibi vot tebe na. Evə gəlib gedəndən də xəbərin joqdur. O biri otaqa baq. Gər oradadьrlarmь?

Nəbi

Bu saat oradan gəlirəm hec kəs joqdur.

Səfdərqulu bəj

Allahyəkbər, vot tebe na. Aj gedə mən dəli olmamьşam ki, indiçə bu qulaqlarьmla eşitdim ki, vot tebe na. Vəli bəj Mehdi bəjə dejirdi ki, qartьnь acmasan getmərəm.

Nəbi

Aqa, and icginən ki, sənə açьqьm dutmajaçaq dyzyny dejim.

Səfdərqulu bəj

Jaqşь açьqьm dutmaz de görym.

Nəbi

Xajьr, Mələk Nisə xanьmьn goruna and ic dejim.

Səfdərqulu bəj

And olsun Mələk Nisə xanьmьn goruna vot tebe na. Açьqьm dutmaz. Indi de.

Nəbi

Aqa, özyn bujurmuşdun ki, məni tez ojat. Aqşama qonaqlarьm var, gərək bazarlьq edəm. Mən də

nə qədər caqьrdьm, qьşqьrdьm, ojanmadьn. Axьrda naəlaç qalьb Çəbi və Ovanes ilə bəjlərin qumar ojnamaq təqlidini cьqartdьm ki, bəlkə onlarьn səslərinə ojanasan. Dyzy budur.

Səfdərqulu bəj

Ha-ha-ha... Aj gədə Nəbi sən nə lotusan. Bəs Çəbi, Ovanes hanь?

Nəbi

Aqa onlar səsini eşitçək qorqub bajьra qacdьlar.

Səfdərqulu bəj

Caqьr buraja gəlsinlər.

Nəbi

(qapьnь acьb caqьrьr)

Çəbi, Ovanes buraja gəlin, aqa caqьrьr. (Çəbi və Ovanes daxil olurlar, baş əjirlər.)

Səfdərqulu bəj

Adə siz nə biçsiniz, indi də bizim təqlidimizi cьqardьrsьnьz vot tebe na. Çəbi de gərym Mehdi bəj nə tevr qarta gedir?

Çəbi

(səsini dəjişdirir)

Doqquzluq napi pə.-ə—.. Jenə yzə dyşdy. Atanti.

Səfdərqulu bəj

Ha-ha-ha... siz ələsiniz lap Mehdi bəjin əzydyr. Adə Ovanes sən de gərym Saşa bəj nə tevr ojnajьr?

Avanes

Altьlьq uqol, xalьna da yc manat.

Səfdərqulu bəj

Ha-ha-ha... (Barmaqilə qorqudur.) əlbət Saşa bəji vot tebe na gərərəm. Bəs sizdən kim uddu.

Çəbi

Aqa pulumuz hardajdь ki, puldan ojnajaq. (Səfdərqulu bəj onlara pul pajlajьb). Ala bu sənin bu sənin, bu da sənin. (Hərəsinə bir manat verir.)

Ycy də

Saq olsun Səfdərqulu aqa.

Səfdərqulu bəj

Bu gyn mənj secsələr, hərənizə bir xəl'ət verəçəjəm.

Çəbi

Aqa sizdən artьq kim var ki, onu seçələr.

Nəbi

Bu doqrudur, bizim ələkədə ikinçi Səfdərqulu aqa tapьlmaz.

Ovanes

Aqa coq saq ol, kela allah sizi bizim ystymyzdən əksik etməsin.

Çəbi

Aqa izin ver gedək.

Səfdərqulu bəj

Jaqşь gedin. (Çəbi və Ovanes baş endirib cьqьrlar.)

Səfdərqulu bəj

Nəbi biz də gedək bəjlər ycyn icgidən zaddan alьm gətir. Aşbazьn hər şeji hazьrdьrmь?

Nəbi

Bəli.

Səfdərqulu bəj

Onda gedək. (Cьqьrlar.)

PƏRDƏ

IKINÇI PƏRDƏ

Birinçi pərdənin səhnəsi. Pərdə qalqdıqda Səfdərqulu bəj gorynyr.

Səfdərqulu bəj

(saata baqır)

Indi seçgi gərək qurtara. Nəbi, Nəbi... (Nəbj daxil olur.)

Nəbi

Nə bujurursan aqa?

Səfdərqulu bəj

Ədə, oqujan-calanlara xəbər vermisənmi?

Nəbi

Bəli vermişəm.

Səfdərqulu bəj

Bəs nəjə gəlməmişlər? Bu saat bəjlər gələçəklər, vot tebe na. Get gər nə yçyn geçikmişlər.

(Nəbi cıqır sonra Mehdi bəj, Vəli bəj, Rystəm bəj, Məşədi Səməd, Saşa bəj səs-kyj ilə daxil olurlar.)

Hamı

Urra... Urra... Saq olsun Səfdərqulu bəj. Saq olsun bizim deputat. (Səftərqulu bəji gətyryb juqarı atıb duturlar.)

Səfdərqulu bəj

Qospada. Bir dajanın vot tebe na, nəfəsimi alım.

Vəli bəj

Ədə bu oqujan, calanlar harda qaldılar? (Rəhim və Kərim daxil olurlar.)

Mehdi bəj

Jaqşı vaqtda gəlmişsiniz tez bir «Uzundərə» calın. (Calırlar.)

Vəli bəj

Mehdi bəj, Səfdərqulu bəjin havası o dejil.

Mehdi bəj

Vəli bəj rəça edirəm iki dostun arasına girmə. (Ojnajır, sonra Səfdərqulu bəjin əlindən dutub) gəl ojnajaq vəfalı dostum. (Ojnajırlar, qejriləri də çırtıq calırlar, sonra otururlar.)

Rystəm bəj

Qospada. Səhərə kibi buradajıq. Jejəçəjik, icəçəjik, ojnajaçajıq. Qumar vuraçajıq. Ançaq gərək qabaqça işimizi qurtaraq. Ruslarda bir məsəl var, dijərlər: quj zelezo poqa qorjaco.

Məşədi Səməd

Rystəm bəj mə'nasını dejiniz ki, mən də başa dyşym.

Rystəm bəj

Jə'ni dəmiri qızqın ikən jastıla, Məşədi Səməd indi başa dyşdynmy?

Məşədi Səməd

Bəli, coq jaqşı başa dyşdym. Siz dejirsiniz ki, məşədi Səməd belə fyrsət ələ dyşməz. Səfdərqulu

bəjdən qьrq manat dykən borçunu almaq yaqtь gəlmişdir.

Rystəm bəj

Rəhmətlijin oqlu, sən Nuhi-nəbinin borçundan dəm vurursan. Mən hali-hazьrdan danьşьram. Bu adamlar şahiddir ki, mən Səfdərqulu bəjin deputat secilməsi jolunda nə qədər calьşmьşam. Qospad doqrudurmu?

Hamь

Doqrudur.

Rystəm bəj

Ona, buna mən əlym demişəm. Çyr-bə-çyr hijlə qurmuşam, axьrь əzymy onun secgi qutusuna nəzarətci tə'jin etdirmişəm. Qospada doqrudurmu?

Hamь

Doqrudur.

Rystəm bəj

Əzynyz bilirsiniz ki, bizim adamlarьn əksəri secgi işinə bələd dejillər. Bundan istifadə edərək xam adamlarь belə aldatmьşam. Əmi hec secgi gərmysən?—Xajьr oqlum gərməmişəm. Al bu jumru seji əzyn sal.—Xajьr əmi onu eləmək olmaz, ançaq sənə kəmək elərəm—onun əlindən dutub qutunun pərdəsini qaldьraraq,—baq əmi şarь belə salarlar dejə kişinin əlilə aq şar saldьrmьşam.—Baq imanьmь belə satmьşam. (Gylyşyrlər.) Bu ysul ilə nə qədər şar salmьşam əzym də hesabьnь itirmişəm.

Mehdi bəj

Sənin dedijindən belə cьqьr ki, hamь işləri sən gərmysən?

Rystəm bəj

Xajьr Mehdi bəj, mən həqqi itirən adam dejiləm. Hamьnьz işləmisiniz? Xysusən siz Mehdi bəj.

Saşa bəj

Rystəm bəj, kela coq uzun danьşmaq lazьm dejil. Borçunu de gərək. (Gylyşlər.)

Rystəm bəj

Hər aq şara bir manat istəməjə həqqim var, onu da dedim ki, hesabьnь itirmişəm, ona gərə 80 manata iktifa edərəm.

Vəli bəj

Coq insaflь adamsan, mən calьşmaqьmь hesab etmirəm; cynky dost dost jolunda çanьnь da qojar. Lakin Səfdərqulu bəjdən halalça altmьş manat qumar borçunu istəjirəm.

Mehdi bəj

Qospada, Sizdən sual edirəm, bu işin banisi kimdir? Və bu jolda hamьdan artьq calьşan kim olmuş?

Hamьsь

Siz.

Mehdi bəj

Vəli bəj sən vəkilsən, belə işlərdə məharətin var, məsələn bir belə işi gətyryb sudda udsan neçə alardьn?

Vəli bəj

Iki mindən az almazdьm.

Mehdi bəj

Mənçijəz jyzçə manat istəjirəm.

Səfdərqulu bəj

Qospada. Hamьnьzь razь edəçəjəm; hələ kef zamanьdьr.

Rystəm bəj

Joq, joq şərti belə kəsdik ki, əvvəl borç, sonra kef. Qospada belədirmi?

Hamь

Bəli, bəli... (Onu ihatə edirlər.) Tez ol ver.

Səfdurqulu bəj

Qospada bir dajanьn vot tebe na.

Hamь

Tez ol ver.

Səfdərqulu bəj

Gərynyr bir Saşa bəjə borçum joqdur.

Saşa bəj

Kela neçə joqdur. Aqlamajan uşaqa syd verməzlər? Dynən geçə əzyn demədinmi? Saşa bu banqь aparsam sənə əlli manat dəstxoş verəçəjəm. Apardьn, amma vermədin. Kela kişinin səzy bir olar. (Gylyşyrlər.)

Mehdi bəj

Saşa bəj doqru dejir, hamьmьz şahidik. Dynən bizdən dərt min manat pul aparmьsan.

Səfdərqulu bəj

(çibindən portmonetini cьqardьr).

Ala, bu sənin, bu sənin, bu sənin, bu sənin, bu da sənin.

Nəbi

(jemək otaqьndan qacaraq gəlir)

Aqa mən qaldьm.

Səfdərqulu bəj

Ala bu da sənin.

Hamь

Saq olsun Səfdərqulu bəj. Saq olsun bizim deputat. Urra...

Məşədi Səməd

Rystəm bəj, ura-ura deməkdən boqazьm qurudu. Jaşlamaq lazьmdьr.

Saşabəj

Məşədi Səməd, kela lap yrəjimdən dəm vurdun. (Doqtor Azad bəj paltolu, əlində əsa daxil olur.)

Azad bəj

Qospada. Bu nə ura-uradьr. Joqsa Səfdərqulu bəjə toj edirsiniz?

Mehdi bəj

(kənara)

Nə pis vaqtda gəldi.

Səfdərqulu bəj

Həkim xoş gəlmisən, bujurunuz, Nəbi, Nəbi... (Nəbi jemək otaqьndan gəlir.) Adə doqtorun paltonun dut.

Azad bəj

Xajьr, xajьr gedəsijəm. Kycədə Naqь bəjin oqlu gəzləjir. Atasь aqьr xəstədir dalьmça gəlmiş, vaqtьm joqdur.

Səfdərqulu bəj

Mənim saqlьqьma bir istəkən şampanski icməjə də vaqtьn joqdur, vot tebe na.

Mehdi bəj

Joq, joq, mən razь dejiləm. Doqtoru joldan eləməjin, Naqь bəj olər, çavabdeh biz olarьq.

Rystəm bəj

Mehdi bəj doqru dejir, qoj Azad bəj gedib naxoşuna baqsьn, sonra gəlib bizimlə səhərə kibi kef edər.

Azad bəj

Mən əzym Zenjal bəjin qonaqlьqьndan gəlirəm. Orada məni buraqmajьrdьlar. Söz verdim ki, Naqь bəjə baqьb qajьdaram. Səfərqulu bəj, doqrudan bu

nə qonaqlıqdır. Hələ orada Zejnal bəji padşahlıq dumasına vəkil secmək mynasəbətilə şampanski icib ura-ura qışqırırlar. Buradakı ura-ura kim ycyndyr?

Səfdərqulu bəj

Qospada bu nə dejir? Vot tebe na. Mənəm deputat joqsa Zejnaldır?

Vəli bəj

Həkim səhv edir vəkil sənsən.

Rystəm bəj

A pir olmuş, azarlı orada çan verir. Sən burada bizə leqsija oqujursan.

Mehdi bəj

Azad bəj, Rystəm bəj doqru dejir, jolunla dyz gedə bilmirsən? Sənə nə borçdur ki, burada nə qajırırıq.

Azad bəj

A lotular bu nə kələkdir? Nə ycyn kişini aldadırsınız?

Mehdi bəj

Rəça edirik ki, bizlə Səfdərqulu bəjin arasına girməjəsiniz, vəssəlam.

Azad bəj

Mən də sizdən rəça edirəm ki, sabah Səfdərqulu bəj həqiqəti bilib baş gəzynyzy əzdikdə mən həkimin ystə iygyrməjəsiniz, vəssəlam. (Cıqır.)

Səfdərqulu bəj

Qospada, bu nə işdir, vot tebe na.

Məşədi Səməd

Səfdərqulu bəj, əslinə baqsan bizim işimizin hamısı vot tebe nadır. (Gylyşyrlər.)

Mehdi bəj

Dostum, diqqətlə mənə qulaq asmaqlını rəça edirəm. Əjər mən dejən fikrə şərik olmasan Azad bəj bujurduqu kibi qol-qabırqamızı qır. Indi qulaq as, Zejnal bəj və ja qejri bəj bu işə girişməkdən məqsədi nədir? Mənçə birçə şejdir. Ona dibdat bəj desinlər vəssəlam. Madam ki, iş belədir, mən əz tərəfimdən və bu dostlarım tərəfindən sənə söz verirəm ki, elə bir tədbir gərym ki, bu dibdat bəj ləqəbi sən ələnə kibi, xajır jyz illərçə daha doqrusu, min illərçə ystyndə qalsın. Şybhə edirsən? Qospada bu 52 vərəqdən dyzəlmiş qart nə vaqt məhv olaçaqdır?

Rystəm bəj

Bytyn bəşərijjət məhv olanda.

Mehdi bəj

Doqru.

Vəli bəj

Qart, bəşərijjət, dibdat bəj anlamıram.

Məşədi Səməd

Sən anlamırsansa mən coq gözəl anlajıram. Mehdi bəj dalını səjlə.

Mehdi bəj

Qospada, bu andan bizim aramızdan valej saldat ləfzləri gətyrylyr...

Məşədi Səməd

Jerinə bir, dibdat bəj qonur.

Rystəm bəj

Bravo.

Vəli bəj

A... indi başa dyşdym. Mənçə şahьn jerinə dibdat bəj qojaq.

Mehdi bəj

Xajьr, xajьr şahlarьn jerləri məhkəm dejil. Saldat hər zaman olaçaqdьr.

Saşa bəj

Səfdərqulu bəj, sənin kela o qarlь, şaxtalь Peterburqda nə işin var?

Vəli bəj

Bundan ilavə padşahlьq dumasьnьn vəkili olmaq coq xatalь işdir.

Rystəm bəj

Doqrudur, birdən artьq, əksik söz söjlədin, bəlaja dyşdyn. Zarafat dejil, həmişə vəzirlər qabaqьnda bə'zən padşah hyzurunda danьşaçaqsan.

Mehdi bəj

Aqьzdьr, bir xatalь söz buraqdь, icindən qəmbərqulu cьqdь.

Məşədi Səməd

Biriniz sojuqdan dəm vurursunuz, o biriniz danьşьq qorqusundan, lakin hec biriniz əsli mətləbə jaqьn dyşmyrsynyz. Səfdərqulu bəj bir gyn plavsьz olmaz. Hələ bunun turşulu doimasь var.

Vəli bəj

Kyftəsi var.

Rystəm bəj

Dovqasь var.

Saşa bəj

Bozbaşь var.

Səfdərqulu bəj

Sizin deməjinizə gərə o jekəlikdə şəhərdə bunlarь bişirən tapьlmajaçaqdьr? (Gylyşyrlər.)

Mehdi bəj

Gəlsənə aşbaz Qolubjakin sənə bir piti də qojsun. Ja şam kababь da bişirsin.

Səfdərqulu bəj

Zaqaz verərəm bişirər, vot tebe na.

Mehdi bəj

O da sənə dejər mən qovurmacь Çəbi dejiləm vot tebe na. (Gylyşyrlər.)

Vəli bəj

Rusijada bir bişmiş tapmazsan ki, ona donuz əti qatmasьnlar. Çanьm allahьn kələm suju borşu istəjirsən icindən sosisqa cьqьr.

Səfdərqulu bəj

Siz oləsiniz, şovqəribin adьnь cəkəndə yrəjim bulanьr. Nə jaqşь məni secməjiblər. Vsjo q cortu. Vot tebe na. Nəbi, aşbaza de plavь cəksin.

Hamь

Saq olsun bizim dibdat bəj.

Mehdi bəj

Qospada çymə aqşamь, bu gynky kefin ma[illegible] bizdədir. Rəhim, Kərim siz də gələrsiniz.

Rəhim

Mehdi bəj, mən də sizə söz verirəm ki, ona kibi bir rəng, (hava) içad edim orada calaram, xoşunuza gəlsə adьnь «Rəngi-dibdat bəj» qojarьq.

Rystəm bəj

Aj saq ol!

Kərim

Mən də bir təsnif dyzəldərəm oqujaram. Bəjənsəniz adьnь «Təsnifi-dibdat bəj» qojarьq.

Mehdi bəj

Dostum eşidirsənmi, daha sənin ycyn ölym joqdur. Zejnal bəj myvəqqəti deputat bəjdir, sən isə dynja durunça... saq olsun Səfdərqulu bəj.

Hamь

Saq olsun Səfdərqulu bəj. Urra...

Nəbi

Aqa syfrə hazьrdьr.

Səfdərqulu bəj

Qospada, syfrəjə bujurunuz.

(Rəhim calьr, Kərim qaval vurur, hamь jemək otaqьna kecirlər.)

PƏRDƏ

TYRK BIRLIJI

Bir pərdədə

Mə'işətimizdən bir şəkil

1906

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

Heĵdərqulu aqa Çə'fər bəĵ. Nəçəf bəĵ. Səfər bəĵ.	Bəĵlər.
Fridun bəĵ—təbib Səməd bəĵ—myhəndis Rəsul bəĵ—vəkil Mirzə Kərim—myəllim Əli bəĵ—student	Zijalьlar.
Haçь Çəbraĵьl. Kərbəlaĵь Hyseĵn. Məşədi Xudaverdi.	Taçirlər.

BIRINÇI PƏRDƏ

Əhvalat Qafqaz şəhərlərindən birində vaqe olur. Ç ə ' f ə r b ə j axşam saat 7-də qonaqlarьnь gəzləjərək dostu H e j d ə r q u l u a q a ilə səhbət edir.

Ç ə ' f ə r b ə j

Hejdərquli aqa, mən bu işi bojnuma cəkmişəm və umudvaram ki jərydəm, ançaq rəça edirəm ki, ozyny bir az saqlajasan. Xasijjətin tynddyr, hec zad ystə barьt kibi partlajьrsan.

H e j d ə r q u l u a q a

Çə'fər bəj, sən ələsən, hərgah məni padşahlьq dumasьna vəkil secməsələr—çəmi mylkymy, evimi, eşijimi satьb dyz Firəngistan dejə bir baş gedəçəjəm. Mən belə xəçaləti, təhməti jejə bilr.ərəm.

Ç ə ' f ə r b ə j

Indi mən bu məçlisdə məsələnin başьnь acaçaqam və səni də devlət dumasьna vəkil secməji işarə edəçəjəm.

H e j d ə r q u l u a q a

Nə ycyn işarə edirsən. Acьq aşkara de ki, Hejdərqulu aqadan lajьqlь hec kəs joqdur. Gərək onu secək.

Ç ə ' f ə r b ə j

Odur ki, tədbirin joqdur. Əvvəl çəmaətin xahişini dujmaq lazьmdьr, sonra da ona gərə iş gərmək

(Bu halda Nəçəf bəj, Səfər bəj, Fridun bəj, Rəsul bəj, Haçь Çəbrajьl, Mirzə Kərim və sajir qonaqlar daxil olurlar.)

Ç ə ' f ə r b ə j

Ja allah. Xoş gəlmisiniz. Bujurunuz, bujurunuz. Nəçəf bəj, Səfər bəj siz buraja bujurunuz. Haçь əmi, Mirzə Kərim bujurunuz buraja, divanьn ystə əjləşiniz. (Qonaqlar otururlar).

H e j d ə r q u l u a q a
(Əli bəjə)

Qardaş oqlu, kejfin neçədir? Gərynyr student paltarьnь coq sevirsiniz.

Ə l i b ə j

Əmi, işarənizi başa dyşyrəm, ançaq təqsir məndə dejil. Özynyzə mə'lumdur ki, bu son illərdə Rusjada elm təhsil etmək coq cətindir.

H e j d ə r q u l u a q a

Mənçə taqsьr özynyzdədyr, mənim təsəvvyrymə gərə studentlər dərslərini buraqьb padşahlьq işlərinə qarьşmaqlarь ejn səfahətdir. Bunlar tə'til edib dərs oqumamaqdan devlətə nə zərər doquнaçaqdьr. Mənə gərə həkymət dəxi də şad olur ki, universitetlər baqlanьb padşahlьqьn xarçь azalar.

S ə m ə d b ə j

Xajьr, Hejdərqulu aqa, səhv edirsiniz. Darylfynunlarьn baqlanmasь devləti necə il gerijə salьb bəjyk zərərlərə bais olur. Bu saat myhəndislərə bəjyk ehtijaç vardьr.

F r i d u n b ə j

Həkimlərə də həmcinin.

M i r z ə K ə r i m

Doqrudan da studentlər hyrrijjət uqrunda calьşьb bəjyk qurbanlar verirlər. Bunu inkar etmək olmaz.

Rəsul bəj

Biz də student vaqtında az calışmamışıq, pac-əq, şahlıq dumasının acılmasında bizim də pajımız var.

Nəçəf bəj

Onlar hamısı çavanlıq əlamətidir. Mənim kibi sinnə dolanda unudulub gedir.

Haçı Çəbrajıl

Bunu Nəçəf bəj doqru dejir. Mənim oqlum da gəjdən gedir. Dejirəm oqul, sənin Germanijada aldıqın təhsil mənə qızıl xəzinəjə durubdur. Indi calış pul qazan. Bu gyn, sabah evlənib arvad-uşaq sahibi olaçaqsan. Pulsuz adamın nə dili var, nə hyrməti. Hamıja gərək bəli, bəli, dejəsən.

Çə'fər bəj

Çəmaət, şair dejir ki:

Məsudimiz nə qəhvə və nə qəhvəxanədir.
Didari-jarı gərməjə bunlar bəhanədir.

Indi, əzizlərim, sizləri buraja jıqmaqdan mənim də ymdə məqsədim nə inki qırqavul pulovdur, bəlkə bir bəjyk mətləb ycyn bunlar bir bəhanədir. O myhym mətləb budur: devlət tərəfindən e'lan olunur ki, padşahlıq dumasi aprel ajının 27-ndə acılır. Ona gorə hər jerdə yzvylər secməjə hazırlıq gedir. Indi bizə də lazımdır ki, toplaşıb bu barədə məsləhət, məşvərət edək. Fikirlərimizi birləşdirib bir lajıqlı şəxs yzərində dajanaq. Elə olmasın ki, aramıza nifaq dyşyb hərə bir tərəfə cəkə. Belə olursa, bişək və şybhə bir nalajıqın biri secilib bizi çəmi Rusjada risvaj edəçəkdir...

Hejdərqulu aqa

Çə'fər bəj, baqışla sözyny kəsirəm. Dejirlər ki motal Qurbanəlinin oqlu ajı Kərim bərk deputatlıq

şevqinə dyşybdyr. Özy də harada otururso, dejir ki, şəhər dumasında məndən jaqşı danışan joqdur. Siz ələsiniz istəjir onu zarafat ycyn secəsən və devlət dumasının vəkilləri qnjazlara, qraflara belə reqomendatsija (tevsijə) edəsən; rəça edirəm tanış olasınız, Qafqas vəkili motal Qurbanəlinin oqlu qalajcı Məhəmməd Çə'fərin nəvəsi ajı Kərim. ha... ha... ha...

Çə'fər bəj

Hejdərqulu aqa doqru bujurur. Devlət dumasının yzvylyjy nə dərəçədə bəjyk mənsəb olduqunu çymləniz bilirsiniz. Bu duma şəhər dumasi dejil ki hər əttar, baqqal başmaqlarını taqqıldada-taqqıldada gəlib içlasda filan kycədə necə fanar asılsın, filan adama cajxana acmaqa izn verilsin ja joq dejə boşboqazlıq edib vaqt kecirsinlər. Bu duma padşahlıq dumasıdır. Oraja secilən vəkillər də gərək padşaha lajıq şəxslər olsunlar. Belə ki hər bir şejdən artıq gərək əsli, nəçabəti olsun, taki adı, familjasi cəkiləndə deməsinlər ki, bu çyrə adam eşitməmişik. Sonra qəd-qamətli olsun ki gözə gərynyb secilsin. Uça gur səsi olsun ki, danışdıqı sözynə qulaq asıb fikir versinlər: mənim təsəvvyrymə gorə secilən vəkil gərək bu syfətlərə sahib olsun. Səhv edirəmsə, bujrunuz, səhvimi dejiniz.

Fridun bəj

Bəli, səhv edirsiniz. Özy də artıq dərəçədə. Siz vəkilliji ləjaqəti bu yc syfətdə gəryrsynyz. Nəçabət, qəd-qamət, uça səs. Məjər padşahlıq dumasi əçajib adamlar jıqınçajıdır ki, elə adam gəndərək? xajır Çə'fər bəj, bizə qəd-qamətli adam lazım dejil. Bizə elmli, tədbirli, zaqondan, sijasətdən, vətənimizin kecmişindən və hali-hazırından baxəbər şəxs lazımdır.

Mirzə Kərim

Mənçə bu syfətlər də kifajət etməz. Gərək elə şəxs olsun ki vətənin, millətin uqrunda pulundan malından hətta çanından da kecə bilsin. Burada bəjlik, xanlıq, rəijjətlik bilmərrə gərək mylahəzə olunmasın.

Səməd bəj

Parlamanlar məhkəməjə bənzər. Orada Rəsul bəj kibi vəkillər artıq mənfəət gətirə bilərlər. Fridun bəj dyz bujurur. Gərək zaqon biləsən, bu da vəkil işidir. Natiqlik də onların sən'ətidir.

Kərbəlajı Hysejn

Mən tiçarət ycyn bir necə dəfə zaqranitsaja getmişəm. Orada coqdan parlamanlar işləjir. Zaqranitsada oqumuş çavanlarımız o ysula jaqşı bələddirlər. Məsələn baçının oqlu Əli Hejdər parlaman zaqonlarını jaqşı bilir. Özy də yc xariçi dildə danışır.

Məşədi Xudaverdi

Kərbəlajı dyz dejir. Coq lajıqlı oqlandır. Fikiləməjiniz ki, baçım oqlu olduquna gərə tə'rif edirəm. Xajır, doqrudan da başlı oqlandır.

Əli bəj

Bu işdə qohumluq, dostluq, aşnalıq gəzləmə lazım dejil. Məhz vətənimizin xejrini mylahəzə etmək lazımdır. Bizim olkədə nəçabətdə, mal dəyələtdə hamıdan artıq Hejdərqulu aqadır. Mənim özym də yc ildir ki onun pulu ilə təhsil edirəm, lakin bununla belə o da secgijə qutu qoja Fridun bədə, mən insafımdan kecib Fridunu qojub Hejdərqulu aqaja aq şar salmaram.

Hejdərqulu aqa
(tez ajaqa qalqıb)

Necə? Neçə? Nə dejirsən? A gədə Fridun, bir gər onun aqzından caxır iji gəlirmi? Jəqin o buraja icib gəlmiş.

Fridun bəj

Mən sizin nökəriniz dejiləm. Təvəqqe edirəm ədəb ilə danışasınız.

Hejdərqulu aqa

Kəs səsini gəda oqlu gəda, atan ölənə kibi mənim qapımda nökər idi. Baban da atamın nökəri. Bujur gərək, aqa Fridun bəj mən sənlə nə tevr rəftar edirəm. Sən gərək minlərçə şykr edəsən ki, mənimlə bir məçlisdə oturub söhbət edirsən.

Fridun bəj

Siz hələ qəflət juqusundasınız, ajılmamısınız. O zaman ki siz aqalar dilsiz, aqızsız rəijjətin malınan, çanınan, namusunun sahibi olub nə istəmişsiz izsə etmişsiniz—getdi. Indi hyrrijjət zamanıdır. Indi insan mylk-maaş ilə joq, elm, ədəblə şərəf qazanır.

Hejdərqulu aqa

Ha, ha, ha. Çəmaət, eşidirsiniz nə dejir? Daha biz motal Qurbanəlinin oqluna nə ycyn rişxənd edirik. A gəda mən qəflət juqusundajam ja sən. Ajıl, gər nə fikrə dyşmysən. Məjər padşahlıq dumasi sənin kibi köpəklər jeridir. Səməd bəj, Rəsul bəj, Mirzə Kərim, Əli bəj (hamısı birdən)

Ejb olsun sizə, Hejdərqulu aqa.

Hejdərqulu aqa

Xajır. ejb sizə olsun ki, bu kibi eşşəji mejdana çıqarıb vəkil secməjə təklif edirsiniz.

Fridun bəj

Bimə'rifət, nadan.

Hejdərqulu aqa

A gəda mən bimə'rifətəm? Mən nadanam? Ajь oqlu, ajь! (Kyrsyny əlinə gətyryb Fridun bəjin ystə hyçum edir. Qonaqlar ajaqa qalqьrlar. Çə'fər bəj Hejdərqulu aqanьn əlindən dutur.)

Çə'fər bəj

Hejdərqulu aqa, sənə qurban olum, sakit ol.

Hejdərqulu aqa

Cəkil kənara, gərym bu pota oqlu nə çyr'ət edib o sözləri mənə dejir. (Kyrsy ilə vurub Fridun bəjin başьnь jarьr. Kuj, qalmaqal qalqьr.)

PƏRDƏ

ŞAHSƏNƏM VƏ GYLPƏRI

Bir pərdədə yc şəkilli pjes

1921

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

P i n ə c i Q a f a r.
Ş a h s ə n ə m—Onun arvadı.
M i r z ə F ə r ə ç—Kyçə məktub jəzanı.
G ü l p ə r i—Onun arvadı.
A x u n d m o l l a Q a s ı m

BIRINÇI ŞƏKIL

Pinəci Qafarın otaqı. Joqsul, zəhmətkeş otaqı mənzərəsi.

Pinəci Qafar

(Başmaq jamajarkan oqujur. Şahsənəm də tikiş tikir)

Pinəci mənəm işləməsəm mədarım kecməz, mənim,
Bu qışı burda qışlamasam mədarım kecməz mənim.

Şahsənəm

Qafar birçə o oqumaqı kəs, mənə qulaq as.

Qafar

Bujur kəsdim, nə dejirsən?

Şahsənəm

Onu dejirəm ki, mən kimdən əksijəm?

Qafar

Arvad nə demək istəjirsən? Başa dyşmyrəm.

Şahsənəm

Coq jaqşı başa dyşyrsən. Ançaq özyny anlamamazlıqa qojmusan.

Qafar

A nadyryst balası, sən nə dedin ki, mən də başa dyşəm.

Şahsənəm

Dejirəm ki, mən kimdən əksijəm?

Qafar

Allahy əkbər a tın-tın Həsənin qızı. Telqraf Gyllynyn balası. Axı sən nə dejirsən ki, mən başa dyşym.

Şahsənəm

Belə mən dejirəm ki, kimin arvadından əksijəm.

Qafar

Əstəqfrullah. Lə'nət şejtana. A myrtədin qızı, elə tutu quşu kibi təkrar edirsən ki, mən kimdən əksijəm, mən kimdən əksijəm. Bunu kec, bunu eşitdim, sözynyn dalını söjlə.

Şahsənəm

Belə sözymyn dalı da budur, qabaqı da. Mən kimdən əksijəm.

Qafar

Lə'nət sənə kor şejtan. Arvad ajdınça de görym məndən nə istəjirsən? Səni başa dyşə bilmirəm.

Şahsənəm

Qafar, görürəm əllərin qabar olan kibi bejnin də qabarlajıbdır. Başına söz girmir.

Qafar

Axır sən mənə nə dejirsən ki, mənim də bejnimə girməsin.

Şahsənəm

Belə mən onu dejirəm ki, mən kimdən əksijəm. Məşədi İbadın arvadı kecəl Pystədənmi? Kərbəlajı Qulamın arvadı çızdalan Nabatdanmı? Joqsa dəllək Kərbəlajı Çə'fərin arvadı aqzı əjri Fatmadanmı? De çavab ver.

Qafar

Hə, beləçə indi başa dyşdym. Sən mənnən paltar davası eləjirsən, eləmi?

Şahsənəm

O da var. Amma indiki davam başqa şejdir.

Qafar

Onda başla gəlsin.

Şahsənəm

Jaqşь, a Qafar nəjə məni «Şejx Sən'ana», «Eşq Intiqamə», «Iblisə» aparmьrsan?

Qafar

Aj rəhmətlijin qьzь, barь zijarətin birini de, mən də gərym başьma nə cara qьlaram. Bu kəsadlьq vaqtda mən səni yc zijarətə neçə aparьm, arvad, «Şejx Sən'an»ьn qəbri uzaq əlkədədir. O ki qaldь «Eşqi-intiqam», «Iblis» zijarətgahlarьna onlarьn nə adlarьnь eşitmişəm, nə də myqəddəs qəbri-şəriflərini gərmyşəm.

Şahsənəm

Jaqşь a Qafar, bəs bilmirsən onda hər aqşam sən də dostun Mirzə Fərəç də evdən cьqьb bir də geçə jarьsь gəlirsiniz. De gərym haradan gəlirsiniz?

Qafar

Arvad, sənə min dəfə demişəm, min bir dəfədə dejirəm. Biz hər geçə məşədi Əlibalanьn cajcь dykanьna jьqьşьrьq. Orada dərviş baba şirin-şirin hekajələr, maraqlь naqьllar səjləjir, biz də qulaq asьrьq. Sonra da qəsidə oqujur. Dinləjib axirət ycyn savab qazanьrьq. Indi geçələr hardan gəldijimizi bildinmi?

Şahsənəm

Bu şirin dil ilə məni aldada bilməzsən. O gyny mən də, Gylpəri də hamamda idik. Tratirdən (teatro) səhbət acьldь. Məşədi Ibadьn arvadь Pystə əllərini belinə qojub bizə fors atьrdь. Lovqa-lovqa danь-

şьb dejirdi ki, aj jazьqlar, allah sizi piti bişirməjə, çəhrə əjirməjə jaradьbdьr. Siz evdə qalьb geçəgyndyz işləjirsiniz, ərləriniz də tratirlarda kef çəkirlər. Şejx Sən'an ojnuna getdim, Mirzə Fərəç ilə usta Qafarь orada gərdym. «Eşq və intiqam», «Iblis» ojunlarьna getdim jenə də onlarь orada gərdym.

Qafar

O Pystə arvad xьrp jalan dejir. Buna birinçi və axьrьnçь sybut odur ki, jalan dedijinə gərə qurban olduqum Imam Çə'fər Sadьq onun aqzьnь əjibdir. Bu imam əzy dyz danьşan adam olduquna gərə jalan dejəni sevmir. O arvad gərəsən kimi gərybsə bizə oqşadьbdьr.

Şahsənəm

A Qafar, jə'ni sən bilmirsən ki, mən haraja getmək istəjirəm?

Qafar

Zijarətə.

Şahsənəm

Hə, o zijarəti də tratirda göstərirlər?

Qafar

Nəmənə? Səni teatroja aparьm? Ojunbazxanaja? O məhtərəm axund-mollalarьmьzьn təqlidini cьqaran jerə?

Şahsənəm

Hə, nə var? Nə ycyn gözlərini bərəldirsən. Belə tratira getmək istəjirəm.

Qafar

Arvad, gəryrəm əqlin caşьbdьr. Bu axşam vaqtь bizi gynaha batьrma. Dur aqzьnь suja cək. Dur, lylejin eşikdə doludur. Arvad nədir, teatroja getdi

nədir? Arvadlar gərək evdə otursun pitisini bişirsin, çəlıməsini əjirsin, vəssəlam.

Şahsənəm

Qafar, mən özgə şej bilmirəm. Bu saat durub məni «Eşqi-intiqam» tratrina apararsan.

Qafar

Arvad, göryrəm sən dəli olmusan. Mən neçə səni eşqbazlıq teatrosuna aparım. Orada baçı qardaşa aşiq olur. Axırda da hər ikisi ölyr. Şejx Sən'an ondan da bəttərdir. Şejx Sən'an bir mə'myn kişi olduqu halda bir gyrçy qızına aşiq olur. Caxır icir, boğuna xac taqır, daha bilmirəm nələr, nələr eləjir. Arvad, o ki, «Iblis»ə qaldı, onu gərən gyndən bəri az qalmışam on jeddi ryk'ət namaz əvəzinə jyz on jeddi ryk'ət qılam.

Şahsənəm

Baq, Qafar, adamın boğuna beləçə qojarlar ha. Bəs sən dejirdin ki, oraja getmirəm. Dur bu saat dinməz, söjləməz məni tratraja apar.

Qafar

Arvad jaqşısı budur ki, sənin qol-qabırqanı sındırmamışş buradan gedim. (Gejinib gedir.)

Şahsənəm

Çəhənnəmə get, gora get. Indi mən də tratira gedəndə görym sən nə dejəçəksən. (Gylpəri daxil olur.)

Gylpəri

Salam əlejkym aj Şahsənəm baçı.

Şahsənəm

Əlejkyməssəlam aj Gylpəri. Arvad carşafını jerə qoj otur, Qafardan söjləjəçəjəm.

Gylpəri

Bəs özy hanı? Teatroja getdi?

Şahsənəm

Aj arvad, onu hardan bildin?

Gylpəri

Dynən Qafar bizdəjdi, Mirzə Fərəç ilə söz qoşdular ki, bu geçə teatroja getsinlər. Mənim kişim soruşdu ki, Qafar, hansı teatroja gedək, o da dedi: Bulvarın janındakı... Şoqəribin adı jadımdan çıqdı. Hə, satır-alır.

Şahsənəm

Aj qız elə dejil. Mənim jaqşı jadımdadır ki, onda bir it sözy də var. Hə jadıma dyşdy. Satır aq it (Satiragit).

Gylpəri

Hə dejəsən sən dyz dejirsən. Dur ora gedək.

Şahsənəm

Qafargil bizi görsələr neçə olsun?

Gylpəri

Carşafa byrynərik tanıja bilməzlər. dejirlər o teatroja coq arvad-uşaq gedir, onların icində bizi hardan tanıja bilərlər.

Şahsənəm

Indi ki belə oldu, qoj tanısınlar. Bəs başqa arvadlar nə ycyn gedirlər?

Gylpəri

Doqru dejirsən. O gyny Nabat dejirdi ki ərim ilə oraja getmişdim. Orada çinlər jerin icindən çıqıb şejtan ilə danışırlar.

Şahsənəm

Aj arvad, nə əçəb qorqmamışş,

Gülpəri

Neçə qorqmamış, bərk qorqubdur. Hətta istəjibdir durub qacsın, əri əlindən dutub saqlajıbdır. Dejibdir ki, qorqma onlar çin dejil, adamlardır onların ojunlarını cıqardırlar.

Şahsənəm

Daha durma, vaqt kecir. Gedək. Joqsa ojunu başlarlar.

Gülpəri

Gedək. (Gedirlər.)

IKINÇI ŞƏKIL

Əhvalat Satiragit teatrosunun zalında vaqe olur. Teatronun səhnəsi pərdə ilə qapalı. Sıralar teatroja gələnlər ilə doludur. Mirzə Fərəç, dal sırada oturmuş. Qafar birinçi sırada baqa-baqa Mirzə Fərəçi aqtarır.

Qafar

Adə gərəsən mənim joldaşım harada oturubdur. (Birdən gəzy arvadına sataşır.) Arvad sənsən?

Şahsənəm

Bəli, mənəm.

Qafar

Burada nə qajrırsan?

Şahsənəm

Tratira gəlmişəm.

Qafar

Coq qələt etmisən, səfeh qızı səfeh. Əl ajaqın qırılmamış qalq, qabaqıma dyş.

Şahsənəm

Ölәsən də getməjəçəjəm. Bəs bir belə arvad burada nə qajrırlar.

Qafar

Çanına dərd qajırırlar. Dyş qabaqıma.

Gülpəri

A Qafar, Şahsənəm doqru dejir, bəs bu qədər arvadların ərləri joqdur. Joqsa elə qejrətli bir tək siz cıqmısınız.

Q a f a r

Allahy əkbər, bu papaqdır, joqsa sizin başınızdakı jajlıq. (Papaqını jerə vurur.) Adə bura baq. Mysəlman arvadı teatr? Bəs bizim namusumuz, qejrətimiz harada qaldı?

M i r z ə F ə r ə ç

Adə Qafar, Qafar buradajam.

Q a f a r

A kişi buraja gəl.

M i r z ə F ə r ə ç

Adə jerimiz burdadır. Sənin bilitin də məndədir.

Q a f a r

Adə bilit çəhənnəmə arvadlar burdadır.

M i r z ə F ə r ə ç

Adə hansı arvadlar?

Q a f a r

Şahsənəm ilə Gylpəri.

M i r z ə F ə r ə ç

Gylpəri də.

Q a f a r

Hə, hə, tez ol gəl.

M i r z ə F ə r ə ç
(onlara tərəf gələrkən)

Ej dad bidad Ərdəbil. Gylpəri nadyryst qızı, nadyryst, hərgah sabah acılar, səni paraxoda qojub bir baş Ərdəbilə göndərməsəm mənim atam, babam jeddi qat əçdadımın ərvahinə lə'nət olsun. Qalq köpəjin qızı köpək.

G y l p ə r i

Ölsən də getməjəçəm. Bəs bir belə arvadların ərləri joqdur. Joqsa kişi təkçə siz cıqmısınız?

M i r z ə F ə r ə ç

Bəli, mysəlman ançaq bizik. Arvad nədir teatr nədir? (Arvadların əllərindən dutub dartırlar, sıradan qıraqa cıqardırlar. Onlar da dartınıb əllərindən cıqırlar. Zalda qacırlar. Qafar ilə Mirzə Fərəç onları qovurlar.)

YCYNÇY ŞƏKIL

Pinəci Qafarın evi.

M i r z ə F ə r ə ç

Qafar, sən bunlardan myqəjət ol, mən də gedib axund molla Qasım aqanı caqırım gəlib bu binamusların talaqını versin.

Q a f a r

Jaqşı get. (Mirzə Fərəç cıqır.) Baq burada teatro dejil. And olsun atamın ərvahinə, bir balaça o jan-bu jan eləsəniz elə bir sillə səkərəm ki, jerinizdə qalarsınız.

Ş a h s ə n ə m

Allah vurub səni, hynərindir əlini qaldır.

G y l p ə r i

Jaqşı, siz bizi boşadırsınız, biz də o siz bəjənmədijiniz kişilərə ərə gedirik. Onlar da tez-tez bizi teatroja apararlar.

Q a f a r

Allahy əkbər, lə'nət sənə kor şejtan. Indi durub ikisini də boqub əldyrəçəjəm ha.

Ş a h s ə n ə m

Allah vurub səni. Durub səni o qədər dəjərik ki, arvad boşamaq da jadından cıqar.

Q a f a r

Arvadın hynəri nədir ki, kişijə əl atsın.

Ş a h s ə n ə m

Baq hynəri belədir. (Durub onunla dutaşır. Gylpəri də köməjə gəlir. Qafarın ajaqından çəkir, Qafar jıqılır, onu jumruqlajırlar. Bu halda Mirzə Fərəç və onun dalınça molla Qasım daxil olurlar.)

Q a f a r

Ədə Mirzə Fərəç, qojma arvadlar hejimi kəsdilər. (Arvadlar Qafarı buraqıb Mirzə Fərəçin ystə dyşyrlər, jumruqlajırlar. Molla aralaşdırır, ona da bir iki jumruq dəjir.)

M o l l a Q a s ı m

Aj baçılar, bir toqdajın. (Arvadlar dajanırlar.) Bəs mollaja belə ehtiram edərlər?

Ş a h s ə n ə m

Bir molla ki, geçə jarısı bu iki səfihin səzynə baqıb biz bicarələrin talaqını verməjə gələ, elə axundun ehtiramını saqlamazlar.

Q a f a r

Arvad bəsdir, bizi bijabır etdin.

M o l l a Q a s ı m

Usta Qafar, bir arvad ki, biz ruhanilərə, biz şəriət ərlərinə biehtiramlıq elədi, onu boşa getsin. Şəriət də belə bujurub.

Q a f a r

Dyz bujursan aqa.

Ş a h s ə n ə m

Kyl sənin başına, a belə ər. A qanmaz kişi, gərmyrsən bu molla nə dejir. Mən sənin arvadınam joqsa bu şorgəz molla?

M o l l a Q a s ı m

Usta Qafar, bu sözdən sonra bu arvadın nikahı pozuldu. Indi çanın azaddır.

Şahsənəm

Belə kyl molla başına.

Molla Qasım

İndi bu arvaddan sual çavab edin, A baçı sən bilirsən ki, biz ruhanilər mysəlman arvadlarına teatroja getməji haram bujurmuşuq.

Gylpəri

Bilmirəm.

Molla Qasım

Bilmirsən indi bil.

Gylpəri

Bəs kişilərə neçə?

Molla Qasım

Onlara da nəhj etmişik.

Gylpəri

Bəs nejə gedirlər?

Molla Qasım

Gərək getməsinlər. Gynah da etməsinlər. Lakin arvad ilə kişidə fərq vardır. Şejtan həzrət Adəmi aldada bilmədi. Amma Həvvanı aldatdı. Behiştdən hər ikisini cıqartdı. Kişini o ojun cıqardanlar joldan cıqa da bilməzlər. Arvad isə naqisyl'əql olar. Tez aldadarlar.

Gylpəri

Aj molla, bilirəm sən bizim nikahımızı gerı oqumaqa gəlmişsən. Sən hec zəhmət cəkmə. Mən kəbinimi hələl edib çanımı azad edirəm. Elə rəhmətlik atam məni gəzləri jaşlı bu qoça kaftara vermişdi.

Mirzə Fərəç

Nəmənə? Qoça kaftar? İndi ki belə oldu, daha səni boşamıram.

Gylpəri

Ölsən də boşanaçaqam.

Mirzə Fərəç

Mən də boşamajaçaqam.

Qafar

İndi ki iş bu məqama catdı, Şahsənəm mən də səni boşamalı olmadım.

Şahsənəm

Ölsən də boşanaçaqam.

Molla Qasım

Bir mənə də qulaq asın. Gəryrəm siz arvad boşajan dejilsiniz. Mənim zəhmət haqqımı veriniz cıqım gedim.

Qafar

Nəmənə? Sən nə qajırdın ki, zəhmət haqqı da istəjirsən?

Mirzə Fərəç

Rəhmətlijin oqlu bu geçə jarısız gəlib arvadlarımızı əlimizdən almaq istədiji bəs dejil, bir də zəhmət haqqı istəjir.

Qafar

Biz arvadlarımızı boşamaq istəmirik.

Molla Qasım

Çəhənnəmə boşajınız. Mənim zəhmət həqqimə nə dejirsiniz?

Mirzə Fərəç

Uzun myşərrəf eləmə. Dur rədd ol.

Qafar

Bas bajıra.

Molla Qasım

Allah sizin bərəkətinizi kəssin. Bu geçə vaqtı məni avara etdiniz.

M i r z ə F ə r ə ç

Sənə dejirəm uzun myşərrəf etmə. Dur rədd ol. (Molla səjlənə-səjlənə gedir.)

Ş a h s ə n ə m

Aj qьz Gylpəri, dur biz də bunlarьn açьqьna dəniz kənarьna gəzməjə gedək.

G y l p ə r i

Dur gedək. (Qapьja tərəf gedirlər Qafar ilə Mirzə Fərəç qabaqlarьnь kəsirlər.)

M i r z ə F ə r ə ç v ə Q a f a r

Hara gedirsiniz?

G y l p ə r i v ə Ş a h s ə n ə m

Bulvara, gəzməjə. (Vuruşurlar.)

M i r z ə F ə r ə ç v ə Q a f a r

Biz də gedirik! (Onlara qoşulub gedirlər.)

PƏRDƏ

CARXЬ-FƏLƏK

Pjes—iki pərdədə, dərd şəkildə.

1921-çi il.

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

P i r i - F a n ı. Uzun aq saqqallь və saclь bir qoça, libasь—uzun aq ləbbadə, ystdən qurşaq.
V ə l i a q a. Mylkədar bəj.
A q a S a l e h. Zavod sahibi.
A q a Ş i r ə l i. Mylkədar.
M u s a b ə j. Aqa Salehin zavod mydiri. Myhəndis.
B a h a d i r. Gənç bir işçi.

Q ə h r a m a n. }
F ə r m a n. } Bahadirin joldaşlarь.
N a d i r. }

Q u r b a n ə l i. Kəndli.
G y l s ə n ə m. Onun arvadь.
Q a f a r. Pinəci
S a n d r o. Restoran xidmətcisi. (Laxej.)

L i d a. }
Z i n a. } Cəngilər.
M a r u s j a. }
M a r q o. }

Bir taqьm işçi arvad və kişilər.
A l l a h q u l u. Işçi.

BIRINÇI ŞƏKIL

Səhnə pərdə ilə iki hissəjə bəlynyr. Bir hissəsi restoran odasьnь və digər hissəsi piri-Faninin kumasьnь və həjətini göstərir. Kumanьn janьnda bir qurumuş aqaç kətyjy: Hər iki mənzilə qapьlar acьlьr. Pərdə qalqdьqda piri-Fani kumanьn aqzьnda oturmuş və bir carx hərəkət halьnda gərynyr. Carxьn pərləri həm otaja, həm də həjətdə gərynyr. Q u r b a n ə l i və G y l s ə n ə m piri-Faninin həjətinə daxil oiurlar.

Q u r b a n ə l i

Ej pir daha səbrim tykənmiş, bir ilimin zəhmətini bir gyndə itirdim. Qan-tər icində əkib beçərdijim məhsulu Vəli Aqa zor ilə əlimdən aldь. Uşaqlarьmь ruzusuz qojdu. Bu qьş gynyndə gəzləri jaşlь cəllərə saldь. (Aqlajьr.)

G y l s ə n ə m

A kişi qьzьl inəji demədin.

Q u r b a n ə l i

Onu da sən səjlə, mənim danьşmaqa taqətim joqdur.

G y l s ə n ə m

Aj pir baba, belə sənə bu Gylsəi əmin çanь qurban olsun. Mal-qaradan təkçə bir inəjimiz qalmьşdь. Inək demə bir maral, bujnuzlarь gəjlə gedirdi, qujruqu jer ilə syrynyrdy. Kənddə qьzьl inəjin

tə'rifi dillərdə səjlənirdi. Yc gyn bundan ilәri aqanьn naxьrcьsь inəjimi damqalajьb bəjin naxьrьna qatmьş. Səbəbi guja qьzьl inək aqanьn qoruquna girmiş. Ej pir baba, o aqaja biz nə edə bilərik? Səndən başqa bizim imdadьmьza jetən joqdur. Bizə bir carə qьl.

P i r i-F a n i

Əjləşin, çavabьnьzь alarsьnьz (Əjləşirlər, Pinəci Qafar daxil olur, pirə təzim edib ərz ejləjir.)

Q a f a r

Ej pir, bu qabarmьş əllərimin zəhməti ilə Aqa Şirəlinin karvansarasь qapьsьnda pinəcilik edib jeddi baş kylfət ruzusunu bir tevr ilə qazanьram. Bu gyn xozejindən əmr cьqmьş ki, pinəci Qafar ja dutduqu jerə kira versin, ja da dutduqu jeri azad etsin. Hər iki hal mənim ycyn myşgyldyr. Bu qьş zamanь mən haraja gedim? Nə qazanьram ki, uşaqlarьmьn boqazьndan kəsib ona kirajə verim? Məjər sansьz evlərinin kirajəsi ona kafi deјil ki, mən zavallь qasьbь kycələrə buraqьr. Ej pir, səndən imdad istəjirəm.

P i r i-F a n i

Əjləş, çavabьnь alarsan. (Allahqulu və bir taqьm işci daxil olurlar, pirə tə'zim edirlər.)

A l l a h q u l u

Ej piri-Fani, aqa Saleh xozejin bu gyn bizləri zavoddan cьqarьb kycəjə atdь. Indi biz nə edək? Arvad-uşaqlarьmьz açьndan fəriad edirlər.

P i r i-F a n i

Səbəb nə olmuş?

A l l a h q u l u

Gyndəlik muzdumuz coq az idi, aldьqьmьz para kylfətimizi ədəmirdi. Bir qədər artьrьlmasьnь xozejindən rəça etdik, qəbul etməjib dedi: indijə kibi gyndə on saat işləmisiniz, bu gyndən həmin məbləqə on iki saat işləjəçəksiniz. Bu şərtə biz razь olmadьq.

P i r i-F a n i

Əjləşiniz, çavabьnьzь alarsьnьz. (Əjləşirlər, bu halda Bahadir qollarь cirməkli, dəşy və başь acьq, dalьnça Qəhraman, Fərman və Nadir daxil olurlar.)

P i r i-F a n i

Şikajətəmi gəlmisiniz?

B a h a d i r

(əllərini belinə qojub)

Xajьr, siz piri-Faninin bu məzlumlara verəçək çəvabьnьzь gözləjirik.

P i r i-F a n i

Əjləşiniz, eşidərsiniz. (Bahadir joldaşlarьnь başьna çəm edib ajrь əjləşirlər.)

P i r i-F a n i

Ta çavablarьnьzь alьnça sykutda bulunmalьsьnьz. (Piri-Fani başьnь aşaqь salьb fikrə gedir, sairləri də sakit ona myntəzir olurlar.)

BIRINÇI PƏRDƏ

IKINÇI ŞƏKIL

Sandro otanьn qapьsьnь acьr, Vəli, Aqa Saleh, Aqa Şirəli və Musa bəj daxil olurlar.

V ə l i A q a

Sandro!

S a n d r o

Padano.

V ə l i A q a

Qatso! Dynia nədən ibarətdir?

S a n d r o

Aqa, şərabdan, qьzdan, qurzinsqi dydykdən.

V ə l i A q a

Malades Sandro, kecmişləri unutmamьsan. Hanь Tiflisdə sizin qəstində kef etdijim gynlər? Hanь Marqo, hanь Tamara...

S a n d r o

Aqa, Marqo dynən Tiflisdən gəlmişdir.

V ə l i A q a

Sandro, bu myzdə ilə məni diriltdin. Al. (Pul verir.) Bu sənin muştuluqun, qoj başqa lakej padavat etsin. Sən Marqonun dalьnça get.

S a n d r o

Aqa, xəbər etmişəm gələçəkdir.

A q a S a l e h

Sandro, bizim qьzlara da xəbər vermisənmi?

S a n d r o

Bəli xozejin vermişəm.

A q a Ş i r ə l i

Sandro stolu dyzəlt, mən açьndan əlyrəm.

S a n d r o

Aqa bu saat. (Сьqьr.)

A q a Ş i r ə l i

Aqa Saleh, eşitdim bu gyn rabocilərin zabastovqa ediblər?

A q a S a l e h

Istədilər myzdlərin artьrsьnlar, əz jerlərini də itirdilər.

M u s a b ə j

Xozejin, gərək bir qədər artьrьb aqьzlarьn jumajdьn. Gyndə on iki saat zəhmətə hec bir fə'lə dəzməz.

A q a S a l e h

Nejə dəzməz, qoj bir-iki gyn aç qalsьnlar, hamьsь gəlib ajaqlarьma jьqьlьb jalvaraçaqlar. Allah onlarь bizlər ycyn işləməjə jaradьbdьr.

V ə l i A q a

Bizləri də şampanski icməjə. (Sandro daxil olur, stola icgi və jemək qojur.)

A q a Ş i r ə l i

Aj saq ol Sandro. Şampanskini buza qojmusanmь?

S a n d r o

Bəli qojmuşam.

V ə l i A q a

Sandro—qьzlar neçə oldu?

S a n d r o

Aqa bu saat gələrlər.

A q a S a l e h

Vəli Aqa tamada vəzifəsi siz ilədir.

V ə l i A q a

Oqul dejirəm bu gyn mənimlə içə bilsin. Hamьnьzь şəhid edəçəjəm. (Bu halda Lida, Marusja və Zina daxil olurlar.)

Q ь z l a r

Urra.

X o z e j i n l ə r

Urra.

L i d a

Şirocqa. (Aqa Şirəlinin ystə jyjyryr.)

M a r u s j a

Sali (Aqa Salejin ystə jyjyryr.)

Z i n a

Musicqa, Musicqa. (Musa bəjin ystə jyjyryr.)

V ə l i A q a

Sandro, evimi jьqdьn. Marqo harda qaldь. Məni xanьmsьz qojdun.

S a n d r o

Aqa bu saat gedim gətirim. (Gedir.)

A q a S a l e h

Tamada nə jatmьsan? Xanьmlar icmək istəjirlər.

Vəli Aqa

Bu saat kim nə icmək istəjirsə desin: qonjaq var. zubrovqa var, benedeqtin var, nastojaşşij smirnovqa var.

Aqa Şirəli

Mən qonjaq icəçəjəm.

Aqa Saleh

Mən də.

Marusja

Mən votqa icəçəjəm.

Vəli Aqa

Saq olsun Marusqa xanьm, mən özym də votqa icəçəjəm.

Aqa Saleh

Marusja, nastojaşşij rusdur. (Bu halda Marqo və calqьcьlar daxil olurlar.)

Valja. Valicqa. (Istəjir Vəli bəj tərəfə gəlsin.)

Vəli Aqa

Marqo, jerində dur. Ustalar calьnьz! Marqo, ordan syzə-syzə gəlib mənlə göryşərsən. (Calqьcьlar calьrlar, Marqo da oinaja-ojnaja gəlib Vəli aqa ilə göryşyr.)

Aqa Şirəli

Saq olsun Marqo, nə gözəl ojnajьr.

Aqa Saleh

Saq olsun belə Gyrcystan tavadь. Qaspada Marqo xanьmьn saqlьqьna icək. (Icirlər.)

Aqa Şirəli

Devran bizimdir, bizim.

Aqa Saleh

Mylki-sylejman bizimdir bizim.

Vəli Aqa

Marqo xanьm da mənimdir mənim.

Aqa Şirəli

Carxь-fə'ləji döndərən olmaz.

Aqa Saleh

Biz aqalarь bu busatdan endirən olmaz.

Vəli Aqa

Sandro, şampanski və mejvə gətir.

Sandro

Bu saat aqa. (Gedir.)

Marusja

Sali, pul var?

Aqa Şirəli

Var, var.

Lida

Şirocqa, ev var?

Aqa Şirəli

Var, var.

Marqo

Valicqa, mylk var?

Vəli Aqa

Duşocqa var, var.

Zina

Musicqa, pəs sənin nəjin var?

Musa bəj

Bənim də səni sevən yrəjim var.

Z i n a

Fu! O hammalda da var. Diləncidə də var.

(Sandro şampanski və meivə gətirir, aqalar jemək icməjə məşqul olurlar, səssiz bir-birlərinin saqlьqьna icirlər səhbət edirlər.)

PƏRDƏ

IKINÇI PƏRDƏ

UCUNÇU ŞƏKIL

Ə v v ə l i n ç i s ə h n ə

P i r i-F a n i

Ej məndən dərdlərinə carə istəjən fyqəraji-kasibə! Siz o vaqtь bu əzijjətdən, bu zillətdən xilas olarsьnьz ki, carxь-fələk sizə tərəf cənə. O zaman bu qurumuş aqaç kətyjy gəjərər, əlvan cicəklər ilə bəzənər, japraqlanar, bar verər. Onun cicəkləri, japraqlarь və mejvələri adi nəbatat kibi olmaz. Hər cicəjin başqa bir rəngdə japraqlarь və mejvəsi, həmcinin jer yzyndə gordyjynyz və eşitdijiniz çəvahir, altun və gymyş kibi ziqijmət daşlь o mə'dən şejləri bu aqaçda əmələ gəldikdə Simyrq adьnda bir quş ucub gələr. Bu aqaçda məskən edər, onu qorujar. Sizlərdən hər biriniz özynyz ycyn nə istəsəniz Simyrq qaqasь ilə dərib atar.

A l l a h q u l u

Ej pir baba, sənə çanьm qurban. O zaman hacan olar?

P i r i-F a n i

Onun vaqtьnь bilmək olmaz. Fəqət səbr edib əhmətinizdə davam edərsinizsə, elə ne'mətə nail larsьnьz.

B a h a d i r

(uçadan qəhqəhə ilə gylyr).

P i r i-F a n i

Nəjə gylyrsən ej çavan?

B a h a d i r

(ajaqa qalqьb ona tərəf gəlir)

Sənin belə dedijin əfsanəjə gylyrəm. Ej əqlin qajib etmiş qoça, Necin bu əvam zavallьlarь belə xurafat ilə aldadьrsan. Bu qurumuş, cyrymyş qurtlanmьş kətyk jenidən gəjərərmi? Cicəklərmi? Belə əfsanə ilə Məzlumlarь aldatdьqьn jetər. Al! (Ajaqь ilə vurub aqaç kətyjyny sьndьrьr.)

H a m ь

Ah..

P i r i-F a n i

(ajaqa qalqьb)

Nə etdin? Ej dəliqanlь. Bu bicarələrin umud cьraqьnь səndyrdyn.

B a h a d i r

Elə jalancь cьraqlar coqdan sənməli idi.

P i r i-F a n i

Indi nə etmək istəjirsən?

B a h a d i r

Indi carxь döndərmək istəjirəm.

P i r i-F a n i

Baçarmazsan, coqlarь bu jolda fot olmuşlar.

B a h a d i r

Qəhraman, Fərman, Nadir joldaşlar hec bir fik' dynjada qurbansьz jeriməmiş Hərgah carx mə, vurub fot edərsə, Qəhraman dalьmça sən gələrsə, sonra Fərman, dalьnça Nadir ta carxь saqlajьb tərsə cəndərməjinçə əl cəkməjin. Hajdь ijit joldaşlarьm.

Q ə h r a m a n

Joldaş Bahadir toqda. Sən bizim rəhbərimizsən, sənin saq qalmaqьn bu məzlumlara lazьmdьr. Əvvəl mən qurban olmaq istəjirəm. (Atьlьb carxьn pərindən dutur carx onu kənara atьr.)

H a m ь

Ah zavallь. Өldy. (Qurban өzyny atьr carx onu da vurur.)

P i r i-F a n i

Dajanьn divanələr, (Bahadir carxdan dutub saqlajьr. Nadir kөmək edir carxь döndərirlər).

PƏRDƏ

DƏRDYNÇY ŞƏKIL

Ikinçi şəkildəki səhnə

A q a Ş i r ə l i
(qьşqьrьr)

Aman toqdajьn, qərq oldum tufan, tufan...

A q a S a l e h

Ədə Musa bəj qojma, qojma. Carx dənmyş, tormozla, tormozla.

M u s a b ə j

Aj xozejin, bu fələk carxьdьr. Ona tormoz vurmaq olmaz.

V ə l i A q a

Vaj bizim halьmьza, carxi-fələk indi tərsinə dənmyş.

(Bahadir və jerdə qalanlar odaja girirlər.)

B a h a d i r

Aj aqalar, indi carxi-fələk sizlər ycyn tərsinə dənmyş. Piri-Faninin kumasьna bujurunuz. Bizə səjləjən kibi sizə də gəzəl-gəzəl naqьllar səjləsin. Qurumuş aqaçda sizin ycyn çavahir bitirsin. Altun mejvələr dərib versin. (Aqalar məjus başlarьnь aşaqь salьb piri-Faninin kumas na tərəf gedirlər.)

B a h a d i r

Xanьmlar siz də aqalarьnьzьn qulluquna təşrif apargьnьz.

M a r q o

Biz burada siz ilə qalmaq istəjirik.

B a h a d i r

Bizim nə pulumuz var, nə də şampanskimiz. Bujurun gedin. (Qьzlar gedirlər.) Sandro bu icgiləri, zadь buradan gətyr.

S a n d r o

Aqa bu saat.

B a h a d i r

Biz aqa dejilik. Joldaşьq.

S a n d r o

Bəli, bəli joldaş, joldaş.

B a h a d i r

Ustalar, internasional calьnьz. (Onlar da calьrlar).

PƏRDƏ

QARANLĿQDAN IŞĿQA

Bir pərdəli pijes

1921

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

O q u z . Qoça bir tyrk.
U l u q. Onun oqlu.
Ə b d y s s ə l a m . Qoça bir ərəb.
Q a s ь m . Onun oqlu.
Z e j n ə b. Onun qьzь: Uluqun namzədi.
Ç ə m ş i d. Qoça bir fars.
Q u b a d. Onun oqlu.
F i r ə n g i z . Onun qьzь.
B a h a d i r. Qoça bir hindli.
Ə k b ə r . Onun oqlu.
L i -x u n -ç a n q. Qoça bir cinli.
X u n-x u z . Onun oqlu.
M a r z a v a n. Əçinnə zandarmasь.
Ç u r ç a n. Əçinnə qomandanь, Daxnaşьn pəhləvanь.
I k i m ə ' m u ı.
Bir taqьm əçinnə qoşunu.

BIRINÇI PƏRDƏ

Səhnə qaranlıq bir maqara icini göstərir. Pərdə qalqdıqda çavanlar ajaq ystə və qoçalar oturmuş görynyr.

Əbdyssəlam

Ej Oquz oqlu Uluq, bizi buraja toplamaqdan məramın nədir? Bilmək istərik.

Çəmşid

Ej Oquz oqlu, qəljanımın vaqtıdır, dejəçəjini tez söjlə, dözə bilmirəm.

Li-xun-çanq

Ej Oquz oqlu, tirjakim qaldı. Mətləbini əçələ söjlə.

Uluq

Ej əhli zylmat! Bu qaranlıq dynjada əsrlərçə jatdıqın jetər, bu qədər sərxoş olub alcaqlara qul olduqun jetər, həşərat kibi ajaqlar altında syryndyjynyz jetər. Qəflət juqusundan ajıl. Açizliji, zəifliji buraq. Kim olduqunu dyşyn. Səni işıqdan məhrum edib bu qaranlıqa salan divlərî, çinləri jıq, əz, qır, özyny onların zylmyndən xılas et. Bu zylmat aləmindən işıqlı dynjaja cıq!..

Bahadir

Ej Oquz oqlu, nə söjləjirsən? Məjər bu zylmat aləmindən başqa bir qejri dynja da var?

Uluq

Bəli, var. Onun adı işıqlı dynjadır. Onu jyksək intihasız fəzadən gynəş işıqlandırır. Işıqlı dynjanın gözəlliji vəsfə gəlməz. Jaşıl mənzərəli daqlar, yzərindən şaqıltı ilə aqıb myhitlərə tökylən nəhrlər, qajalardan fəvvarələnib ucan şəlalələr, cicəklərlə bəzənmiş cəmənlər, sejrangahlar, gylşənlər, onlarda ötyşən quşlar, ucuşan rəng-bə-rəng pərvanələr, myxtəlif heivanlar işıqlı dynjanı zijanətləndirir...

Əbdyssəlam

Ej Oquz oqlu, toqda, əçəba əfsanəji söjləmək ycynmy bizi buraja toplamısan.

Li-xun-çanq

Ej Oquz oqlu, elə naqılları bu coçuqlara söjlə, biz qoçaları belə xyrafat ilə aldada bilməzsən.

Çəmşid

Ej sykuta getmiş Oquz! Oqlun dəli olmuş, başına carə qıl.

Əbdyssəlam

Oquz, bu gyndən əhdmiz pozulur. Mən qızım Zejnəbi belə sərsərijə verməm.

Oquz

Ej Əbdyssəlam, əhdini tez pozursan. Uluq sərsəm olmuşdur,—bu doqru, fəqət onu əqlə gətirmək asandır.

Uluq

Ej mənə çynun nami verən əhli-zylmat! Mən söjlədijim əfsanə dejil, həqiqətdir. Mən o işıqlı dynjanı bytyn vyçudumla hiss edirəm, göryrəm, eşidirəm. Sizlər isə—paslanmış, qabarlanmış əqliniz-

lə qyvvətdən dyşmyş, zəjifləşmiş hissinizlə onu dərk edə bilməjirsiniz.

(Səhnə dalьndan kamanca səsi gəlir.)

Ah!.. Jenə qulaqьma o dynjanьn musiqi sədasь gəlir... Dinləjin, dinləjin... Eşidirmisiniz?

Qoçalar

Eşitmirik.

Uluq

Eşitməjirsiniz, cynky karsьnьz...

(Juqarьdan aq işьq gərynyr.)

Baq... baq... o səmadəki nuri gəryrmysynyz?

Qoçalar

Gərmyryk.

Uluq

Gərmyrsynyz; cynky korsunuz. Ej əhli-zylmat! Mən Oquz oqluna inanьnьz. Bu divlər tərəfindən hərylmyş səddləri jьqьb, bu qajalarь dəlib deşərəm, sizi bu zylmatdan işьqlьqa cьqardaram. Hər kəs mənə inanьrsa bu qьrmьzь inqilab bajraqь altьna gəlsin. (Qьrmьzь bajraqь qaldьrьr.)

Zejnəb

Sənə inanьb bajraqьn altьna gəlirəm. (Gəlib bajraqьn altьnda durur.)

Firəngiz və Qubad

Biz də sənə inanьrьq. (Onun tərəfinə kecirlər.)

Çavanlar

Sənə inanьb bajraqьn altьna gəlirik. (Uluqu tərəfə kecirlər.)

Qoçalar

Ej divanələr nə edirsiniz?

Oquz

Məjər Daxnaş divin əçinnə qoşununu unutmuşsunuz?

Uluq

Xajьr, unutmamьşьq. Onlarla qovqa etməjə hazьrьq. Indijə kibi bizə mane olduqunuz jetər. Cəkiliniz, daha bəsdir. Səbr kasamьz dolub daşmьş. Ja hamьmьz bu jolda ələçəjik, ja da divlərə qalib gəlib işьqlь dynjaja cьqaçajьq. (Marzavan iki nəfər mə'mur ilə daxil olur.)

Marzavan

A! Gizli jьqьnçaq! Qьrmьzь bajraq! Oquz, bu nə işdir? Söjlə.

Oquz

Çənab Marzavan, bu gyn bizim bajramьmьzdьr. Çavanlar bir qədər şadlьq etmək istəjirlər.

Çəmşid

Çənab Marzavan bu gyn bahar gynydyr. Qədim zamandan bəri bu gyndə baharь jad edərək, qьrmьzь libas gejib bajram etmək rəsmdir. Bu qьrmьzь bajraqa başqa mə'na verməjiinz.

Uluq

Çəmşid baba doqru dejir. Bu gyn bizim ycyn tarixi bir gyndyr. Bu gyn biz bu inqilab bajraqьnь qaldьrьb siz zalimlərdən xilas olmaq istəjirik. Baxtьjar, azadə insanlar sьrasьna girmək istəjirik.

Çavanlar

Bəli, istəjirik!

Marzavan

A!.. Isjan! Inqilab! Bunu alьn. (Uluqu göstərir.)

Q a s ь m və Q u b a d
(qьlьnçlarьnь sьjьrьb)

Qojmarьq!

Ə k b ə r
(qьlьnçьnь cəkib)

Hər kəs Uluqa əl qaldьrarsa, başьnь bojnundan ajьraram.

X u n-x u z

Gərynyr Xun-xuzun əgri moqol qьlьnçьnьn gyçyny bilmək istəjirsiniz.

B a h a d i r

Çənab Marzavan, bu əqlsiz çavanlarьn sözlərinə fikir verməjiniz, əfv ediniz. Biz vəlinə'mətimiz olan ali həzrət Daxnaşьn ən sadiq, xalis, əməkdar bəndələrijiik. Onun mərhəmətləri sajəsində səadətlə jaşajьrьq. Ona ita'ət etmək bizim ycyn vaçib bir əmrdir.

L i-x u n-ç a n q

Tanrь ədalət, səxavət sahibi olan Daxnaş həzrətlərinə ömri-tulani baxş etsin. Bizlərə öz evladь kibi nəzər jetirir. Tirjakimizi bol-bol verir.

U l u q

Ej azadlьqьnь, irz-namusunu, istiqbalьnь tirjəkə, şərabə, qьzьla satan qoçalar! Daha jetər. Cəkiliniz, joqsa sizi də bu zalimlərə qatьb inqilabə qurban edərəm. Qubad, Qasьm, Xun-xuz bunlarь dutunuz, həbs ediniz! (Marzavanьn və mə'murlarьn ystə hyçum edirlər. Carpьşma dyşyr. Marzavan və bir mə'mur qətlə jetir. O biri mə'mur qaçьr. Əkbər onun dalьnça gedir).

Q o ç a l a r

Vaj bizim halьmьza!

Ç ə m ş i d

Bu saat Daxnaşьn qoşunu buraja təkyləçəkdir, qacmaq lazьmdьr.

Q o ç a l a r

Qacaq, qacaq. (Gedirlər.)

U l u q

Joldaşlar, durmajьnьz. Divlərin hərmyş olduqu bu daqlarь ucurdalьm. (Balta, kylyng, synbə, cəkiç və qejri gətyryb daqь səkməjə başlajьrlar. Əkbər daxil olur.)

Ə k b ə r

Daxnaşьn qoşunu gəlir.

U l u q

Joldaşlar. Hazьr olun! Kişilər birinçi sьrada, qadьnlar ikinçi sьrada durunuz! (Uluq dəstənin başьnda durub, Çurçan bir taqьm əçinnə qoşunu ilə daxil olur).

Ç u r ç a n

Jahu! Sizsiniz inqilab qaldьran? Isjan edən? Təslim olunuz!

U l u q

Siz alcaqlara təslim olmarьq! (Qьlьnçьnь sьjьrьb.) Mybariz istəjirəm. Çurça, çyr'ətin var isə, mejdana cьq!

Ç u r ç a n

Ha... ha... ha... Ej jazьq coçuq! Gor kimi mybarəzəjə caqьrьrsan. Daxnaşьn birinçi pəhləvanь Çurçanь!

U l u q

Qılınç meydanında söz lazım deyil. Bujur. Meydan acıqdır.

Ç u r ç a n

Aj... aj... belə. Al gəldi! (Uluq ilə vuruşur. Uluq Çurçanı öldyryr, qoşun qacır.)

U l u q

Joldaşlar, indi iş dalınca olmalı. (Iki hissə olub daqı ucururlar, dal pərdədə bir sərdabə görynyr. Onun yc tərəfində yc böyük hərflə jazılmış: E. L. M.)

Q a s ı m

Uluq, jenə zylmat. Pəs və'd etdijin işıqlı dynja hanı?

F i r ə n g i z

Uluq, o gözəl dynjanı ver.

Ə k b ə r

Uluq, səndən çavab gözləjirik.

U l u q

Joldaşlar, şybhəjə dyşməjiniz. Bizi qaranlıqdan işıqlıqa yc şej cıqarar. Qyvvət, zəhmət, bilik. Ikisini əmələ gətirmişik qalıbdır biri. Zənnimcə bu sərdaba zylmatdan işıqa qapıdır. Onu acmaq lazımdır. Xun-xuz yst qarmaqı aşaqı cək.

X u n - x u z

(E. hərfini cəkir)

Acılmır.

U l u q

Qasım, saq qarmaqı cək.

Q a s ı m

(L. hərfini cəkir)

Acılmır.

U l u q

Əkbər, sol qarmaqı cək.

Ə k b ə r

(M. hərfini cəkir)

Acılmır.

U l u q

Indi kənara cəkilin! (Yc hərfi bir-birinə japışdırır. Sərdaba yzərində qırmızı işıq ilə böyük bir «elm» jazılır. Sərdabadan aq işıq görynyr.)

Ç y m l ə s i

Ah, acıldı. (Zejnəblə Firəngiz oryşyrlər.)

U l u q

Xun-xuz, inanmajan babalarımızı caqır, gəlib görsynlər, taki inansınlar. (Xun-xuz gedir)

Z e j n ə b

Ah, yrəjim dözməjir. Işıqlı dynjanı tez görmək istəjirəm. (Xun-xuz daxil olur.)

F i r ə n g i z

Ah! O dynjanı işıqlı edən gynəşi birçə tez görə idim. (Qoçalar danışa-danışa gəlirlər.)

Ç ə m ş i d

Elə şej ola bilməz.

L i - x u n - ç a n q

Hec vaqtı inanmam.

B a h a d i r

Elə şej mymkyn dejil.

Ə b d y s s ə l a m

O myşkyl işdir. Inanmam.

(Işьqь gəryrlər.)

Ç y m l ə s i

Ah! Doqru. Işьq gəlir.

U l u q

Ej əhli-zylmat, hazьr olun, işьqlь dynjaja cьqьrьq. (Sənə qaranlьq olur. həzin-həzin musiqi səsi gəlir. Dal pərdə qalqьr. Mənzərəli daqlar, cicəklərlə bəzənmiş cəmən və sular gərynyr. Bir taqьm qьz, cijinlərində çyrdək bulaqьn başьna toplaşьb, kimi su doldurur. Kimi səhbət edir. Bu halda daqьn arasьndan çərgə ilə Uluq, Əkbər, Zejnəb, Firəngiz. Qasьm, Qubad, Xun-xuz cьqьrlar.)

Z e j n ə b

Ah, işьqlь dynja nə gözəldir!

F i r ə n g i z

Ah, nə jyksək, nə işьqlь gəjlər.

Q a s ь m

Sənə baqdьqça göz dojmajьr, ej cəşməli, həm jaşьllь daqlar.

Q u b a d

Nə xoş mənzərən var ej cicəkli cəmənlər.

Ə k b ə r

Ej gəjdə syzən azadə şahin! Məni qajnaqьna alьb da qaldьr. O jyksək səmadə bir qədər sejr edim. Bu təzə çəhana dojunça baqьm.

X u n x u z

Ötynyz, ej xoş avazlь, qəlbə zevq verən quşlar!

Ç y m l ə s i

Əhsən sənə, əhsən sənə ej həqiqət işьqь.

U l u q

(al bajraqь qaldьrьb)

Məhv ol bu çəhandan dəxi ej dəhşətli-zylmətl

PƏRDƏ

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

Ə m i r A s l a n a q a. 50 jaşında böyük mülkədar.
Ç a h a n g i r a q a. onun oğlu, 22 jaşında bolşevik.
P ə r i Ç a h a n x a n ı m. onun qardaşı qızı. Çahangirin nişanlısı. 20 jaşında.
G ö h ə r x a n ı m. Əmir Aslan ağanın arvadı.
Ə d i l b ə j. Çahangir ağanın dayısı—bolşeviklərin tərəfdarı.

H a d i l ə l ə. Çahangirin lələsi.

S ə l i m b ə j
H e j d ə r b ə j.
M u x t a r b ə j.
M e h r ə l i b ə j.
} bəylər

H a ç ı I m a m q u l u. Taçir 60 jaşında.
M o l l a S a d ı q. Axund.
Ç ə ' f-ə r q u l u. Kəndli qulaq.

S ə n ə m
S ə f ə r
Ə h m ə d
} Əmir Aslan ağanın xidmətçiləri.

Bir neçə qoşun əhli. Bir neçə kənd əhli.

BIRINÇI PƏRDƏ

Hadisə ilk baharda böyük mülkədar Əmir Aslan ağanın daş döşündə yapılmış kəndində vaqe' olur. Kəndin üst tərəfində hasarlanmış əski bir köşk (qəl'ə), onun yaqınında Əmir Aslan ağanın evi. Səhnə Əmir Aslan ağanın otağını göstərir. Otağın divarları və səqfi Firdovsinin «Şahnamə» əsərinin qəhramanları rəsmi ilə müşəvvər, pəncərələrin şüşələri rəng-bə-rəng, açıq pəncərələrdən dağlar; çay və qəl'ə görünür.

Göhər xanım

(jalnız.)

Xudaja, mən nə günahın sahibi idim ki, məni belə böyük bir bəlajə giriftar etdin? Tam üç ilidir ki gözlərimin nuru, çijər-parəm, jurdumun çırağı, tək bir evladımın həsrətini çəkirəm. Çahangirim, gözəl oğlum, çavan oğlum, başına nə bəla gəldi ki, bu uzun müddətdə gəlib əziz vətəninə çıqa bilmədin? Söjləjirlər ki, Rusjada inqilabdır. Orda su jerinə qan aqır. Insanlar açından tələf olurlar. Jarəbbi! Bu tökülən göz jaşıma rəhmin gəlsin. Ej uça tanrı! Ej böyük allah! Ej çəmi jaranmışın pənahgəhi! Oğlumu səndən istəjirəm, çijər-paramı tezlikla mənə jetir. (Hadi lələ daxil olur, Göhər xanım iztirab ilə.) Hadi lələ, nə xəbərlə gəlmisən? Oğlumdan bir şej bildinmi?

Hadi lələ

(mə'jus bir hal ilə)

Xajır xanım. Şəhərdə bir adam qalmadı ki, ondan Çahangir ağanı sormamış olam. Lakin bir şej hasil olmadı. Rusja jolu hər tərəfdən bağlı, bir gediş-gəliş joq...

Göhər xanım

(ağlar səs ilə)

Demək heç ümid joq, carə joq...

Hadi lələ

Xanım, birçə carə var...

Göhər xanım

O nə carədir? Tez ol, de, yrəjim tab etmir.

Hadi lələ

Xanım, sənə mə'lumdur ki Çahangir ağanı bu əllərim üstə böjütmüşəm. Geçələr naqıl dejib jatırmışam. Gündüzlər gəzdirib müqəjjəd olmuşam. Mən bilirdim ki, onun ajrılığına dözə bilməjəçəjəm. Onun üçün də Rusjaja gedən zaman Əmir Aslan ağanın ajaqlarına jıqılıb jalvardım ki, məni Çahangir ağadan ajırma, onunla Rusjaja getməjə mənə də izn ver, razı olmadı. Bu əhvalat jadındadırmı?

Göhər xanım

Bəli, jadımdadır. Sənin də jadındadırmı? Mən də onun ajaqlarına düşüb jalvardım ki, məni bədbaxt etmə, bu səkkiz il oquduğu kifajət edər. Bir belə mal, dövlət sahibidir. Daha nəjə ehtijaçı var ki, çavan ömrünü qürbət ölkədə çürüdə. Mənim də sözümə qulaq asmadı. Dedi gərək mənim oğlum Universitet qurtara. Özün də bilirsən ki, istər dünja alt-üst olsun, Əmir Aslan ağa dedijindən dönməz.

Hadi ələ

Aqanın o xasiyyətini mən də bilirəm. İndi fikrim budur ki, Bakıya gedəm, oradan bir xəbər biləm. Bu da mümkün olmasa, Rusiyaya gedəm, aqamı arayıb tapam.

Gövhər xanım

(təəccüblə)

Sənmi?

Hadi ələ

Bəli mən. Gecələr yata bilmirəm, xəyalıma çür-bə-çür fikirlər gəlir. Dejirəm bəlkə o təhlükədədir, məni imdadına çağırır, mən isəm burada istirahət edirəm. Yox, xanım, daha səbr edə bilmirəm. Gedməliyəm.

Gövhər xanım

Hadi ələ, Əmir Aslan aqa səni buraqarmı?

Hadi ələ

Bilirəm, buraqmaz, lakin mən ondan izinsiz gedəcəyəm və bir də aqanın mənə nə ehtiyacı var? Qulluqunda duran xidmətçilər çoqdur. Mənim getməyimdən xəbəri olmayacaqdır. Sizin də bu sirri kimsəyə deməyəcəyinizə əminəm.

Gövhər xanım

Ondan arxayın ol, ançaq məni təsvişə salan bir tərəfdən Rusiya yollarının bağlanması, orada və Qafqazda tərəfən vuruşma, carpışma o biri tərəfdən də sənin qoçalıqındır. A kişi, bu sinnidə haraya gedib çıqacaqsan?

Hadi ələ

Bunların hamısı dyzdyr, lakin allahımı da unutmamalı. Hər bir şey onun əlindədir. Ja məramimə nail olaçaqam, ja da bu yolda fot olaçaqam!

Gövhər xanım

Hadi ələ, sənin bu fədakarlığın məni bir tərəfdən şad edir, o biri tərəfdən qəmgin. Şadam ki, bu qorqulu, işlan zamanında sənin kibi fədakar, əmək dar xidmətçilərimiz var. Qəmginəm ki, bu sinnində istirahət əvəzində belə qorqulu və ağır səfərə gedirsən. Nə deyim? Get, allah sənə yar olsun. Həgah oğlumu tapıb mənə yetirsən, səni lazımınca razı edib ələnə kibi yadımdan çıqarmaram, yola gətyrməyə lazımından artıq pul və qızıl veröçəyəm ki, bəlkə onların gyçilə bir iş görə biləsən. (Bu hala da Əmir Aslan aqa daxil olur.)

Əmir Aslan aqa

Yenə baş-başa verib nə plan çəkirsiniz?

Hadi ələ

Aqa, Gövhər xanım ilə mənim Çahangir aqadan başqa nə söhbətimiz olaçaq?

Əmir Aslan aqa

Gərçəkdən Çahangirdən bir xəbər yoqdur? Özym də mat qalmışam.

Gövhər xanım

Əlbəttə mat qalarsan. Sənin tərslijindən indi mən bədbaxt ana carəsiz qalmışam.

Əmir Aslan aqa

Gövhər, sus yenə övqatımı təlx etmə.

Gövhər xanım

Xayır baqışla, bu uzun myddət susduqum kifayət edər. Daha bəsdir. Səbr kasam dolub daşmış. Məni arvad yerində, xanım yerində qoymayırsansa evladının anası yerində qoy. Onu da istəmirsənsə bir jad qadın, bir məzlum insan yerində qoy. Qapın dakı nökər qorqudan sənə söz qaytarmırsa da, he

Gөhər xanьm
(iztirab ilə)

Demək Çahangirin də dirilijinə umud joqdur?

Əmir Aslan aqa

Onu demədim. O onun fərasətinə baqar: hərgah başьnda bir şej var isə, başqalarь kibi xariçi məmləkətə qacьb çanьnь qurtarar və bir də mənim oqlum ruslarьn qnjaz, qraf, baron və qejr nyçəba evladlarьndan artьq və əzizmidir? Onlar neçə olar, o da onlar kibi.

8

Hadi lələ

Aqa, Çahangir aqa diuç, rəhmdil və hamь ilə mehriban rəftar edən bir çavandьr. Onnula kimin işi ola bilər?

Əmir Aslan aqa

Belə hərc-mərçlikdə onun kibi dilsiz, aqьzsьzlar tələfə gedə bilərlər. Çahangir mənə və mənim nəslimə əsla oqşamajьbdьr. Baq buna və bunun nəslinə oqşajьbdьr (Barmaqilə Gөhər xanьmь göstərir.) Mənim əcdadьm atan, kəsən, vuran, jьqan, hökmydar bir nəsl olmuş. Əbəs jerə familijamьz «Şirzadə» dejildir. Baq bizim nəslə lajьq mərhum qardaşьmьn qьzь Pəri Çahandьr: at minməkdə, tyfəng atmaqda çymləni hejrətə gətirir (Bu halda Pəri Çahan xanьm cərkəsi libasda, əlində qьrmanç daxil olur və qacaraq Əmir Aslan aqanьn bojnuna atlanьr.)

Pəri Çahan xanьm

Əmuçə, sənə bir jaqşь xəbər gətirmişəm!

Gөhər xanьm

Qьzьm. Çahangirdənmi?

Pəri Çahan xanьm

Xajьr. Əmuçə, muştuluquma (myzdə) nə verəçəksən?

Əmir Aslan aqa

Qızım, hər nə istəsən.

Pəri Çahan xanım

Xaidar dajca mənim.

Əmir Aslan aqa

Sənin. Ingilis tyfəngim də ystəlik.

Pəri Çahan xanım

Hadi lələ, sən nə verəçəksən?

9 Hadi lələ

Xanım mənim nəjim var ki, nə də verəm?

Pəri Çahan xanım

Sən də bu geçə mənə Mələkzada naqıl kibi bir gözəl naqıl söjlərsən.

Əmir Aslan aqa

Indi söjlə görym nə xəbər gətirmişsən?

Pəri Çahan xanım

Əvvəl mənə bir qəziijjə yz verdijini söjləjim, sonra gətirdijim xəbəri. Əmuçə, qaşqa at altımda qoruqdan gəlirdim. Qarşıma bir kəndli çıqdı. Qaşqa atı camura salmaqa hejfim gəldi. Oqlana dedim:— Joldan çıq. Kəndli mənə açıqlı baqıb dedi:— Hejvanı məndən əzizmi dutursan? Mən nejə camura girim? Bu çavabdan qan başıma sıcradı. Qaşqa atı tərkimləjib kəndlijə bir elə qırmanç çəkdim ki, özyny qurbaqa kibi camura atdı.

Əmir Aslan aqa

Aferin, qızım, əcəb etmisən. Gərək qabıqına salıb buraja gətirəjdin. Çəzasını mən verərdim. Kəndcini tanıdınmı?

Pəri Çahan xanım

Bəli, Ədil dajının sabiq rəijjəti Həsənqulu idi. Daldan qışqırdı ki, dajanın, aj aqalar vaqtınız jaqınlaşmış.

Əmir Aslan aqa

Elə itaətsizlik ançaq Ədil bəjin rəijjətlərindən baş verər. Ixtijar verib, kəndliləri başına çıqartmışdı.

10 Hadi lələ

Həsənqulu ilə atası Çənnətəli də başarmajır. Davakar, sərt dəliqanlının biridir.

Pəri Çahan xanım

Sonra Mirzə Saləhə rast gəldim. Dedi ki, qubernator dajına teleqraf gəlmiş ki, Şimali Qafqasda daqıstanlılar bolşevikləri elə pozmuşlar ki, o şiş papaqlarını da qojub qaçmışlar.

Əmir Aslan aqa

Nə gözəl xəbər. Nə şadlıq myzdəsi. Saq olsun qəhraman daqıstanlılar! Indi baron Vrangel də arqalarını kəsib onlara elə bir ysul dutsun ki, daha bir də Rusjada bolşevik adı çəkilməsin. (Səfər daxil olur.)

Səfər

Aqa, bəjlər gəlib sizi görmək istəjirlər.

Əmir Aslan aqa

De, gəlsinlər. (Əmir Aslan aqadan başqa qejriləri çıqırlar. Sonra Mehrəli bəj, Səlim bəj, Hejdər bəj və Muxtar bəj daxil olurlar.)

Mehrəli bəj

Coq təəççybly işdir.

Hejdər bəj

Əqlə sıqışan iş dejil.

Əmir Aslan aqa

Coq gözəl xəbərdir.

Səlim bəj

Əmir Aslan aqa, nə dejirsən? Coq gözəl xəbərdir?

Mehrəli bəj

Əmir Aslan aqa, hacandan bolşevik tərəfdarı olmuşsunuz?

Əmir Aslan aqa

Sən də hacandan əqilini itirib məndən belə səfeh sual edirsən?

Mehrəli bəj

Doğru bujurursan, bu xəbəri eşidəndən bəri əqlimi itirmişəm.

Əmir Aslan aqa

Doğrudan da biz bir-birimizi anlamajırıq. Oturun görün bu xəbər sizi nə üçün belə caşdırmış? Qəhraman daqıstanlılar düşmanımız bolşeviklərə elə bir toj dutmuşlar ki ta həşrədək jadlarından cıqarmazlar.

Bəjlər
(gülüşürlər)

Ha... ha... ha...

Əmir Aslan aqa

Nejə gülürsünüz?

Mehrəli bəj

Öz halımıza gülürük. Görünür əhvalatdan Myxbir dejilsiniz. Qubernator Nadir bəjə Bakıdan teleqraf vasitəsilə xəbər vermişlər ki, Azərbajcan

həkyməti bolşeviklərə təslim olmuşdur. İndi orada Şura həkyməti qurulmuşdur.

Əmir Aslan aqa

Bu xəbər səhihmidir?

Muxtar bəj

Bəli, doğrudur, teleqrafı Nadir bəjdən alıb özüm oqumuşam.

Əmir Aslan aqa

Teleqraf nə vaqt gəlmiş?

Muxtar bəj

Bu gün səhər.

Əmir Aslan aqa

Bəs nə üçün Nadir bəj mənə mə'lum etməmiş?

Muxtar bəj

Ədil bəj orada idi. Jəqin onunla xəbər göndərəcəkdir. O da gələçəkdi, ançaq mən onu gözləjə bilmədim, tez cıqdım. Odur özü gəlir.

(Ədil bəj daxil olur.)

Ədil bəj

Joldaşlar, salam əlejkym.

Əmir Aslan aqa

Ah, jenə qulaqıma bu söz dəjdi!

Ədil bəj

Əzizim, necin oqatını təlx edirsən? Joldaş, jə'ni birlikdə jola cıqan adam, məsələn: Muxtar bəj məni gözləməjib qacdı, joldaşlıq etmədi. İndi hansınızdan muştuluq almışsa, ona şərikəm.

Əmir Aslan aqa

Ədil, zarafatı buraq, mənə Nadirdən nə xəbər gətirmişsən?

Ədil bəj

Bujur, öz mybarək dəst xətti ilə jazılmış məktubu. (Məktubu verir.)

Əmir Aslan aqa

(məktubu oqujarkan)

Biqejrətlər. Binamuslar, vətəni satanlar, gərəsən hərəsi nə qədər rişvət almış. Bəs batmış Azərbajçan əsgərləri harada qalmışlar? (Hirslə məktubu çırıb atır.)

Ədil bəj

Hansı əsgərləri dejirsən? Xanlar, bəjlər, taçirlər evladlarından topjanmış əsgərlərmi?

Mehrəli bəj

Ədil bəj, biz buraja bir-birimizə tə'nə, myzəmmət etməjə jıqılmamışıq. Sənin də oqlun olsajdı, hamıdan tez Irana, Turana qacırtmışdın. Biz buraja Əmir Aslan aqanın məsləhətinə toplaşmışıq. Nə tədbiri varsa, bujursun.

Əmir Aslan aqa

Azərbajçan hökyməti bolşeviklərə təslim olmuşdur, fəqət mən Hidajət aqanın oqlu Əmir Aslan elə dinsiz, vəhşi bolşeviklərə təslim olmaram. Bujursunlar zor ilə tabe etdirsinlər. Bu mənim çavabım. Hansınız mənimlə həmrəjdir—bujursun, gözym ystə jeri var. Hər kəs papaq əvəzinə başına arvad jajlıqı örtmək istəjirsə, ona da jol acıqdır. Getsin, bolşeviklərə qul olsun. Bu mənim sizə dejəçək axırıncı sözym. O babalarım tərəfindən tə'mir olmuş. «Lacın juvası» adlı qəl'əni göryrmysynyz? (Barmaqilə acıq pənçərədən görykən koşky göstərir.) Indijədək bir dyşmana təslim olmamış, nə qədər də mən saqam—təslim olmajaçaqdır.

Ədil bəj

Babaların onu kimin qyvvəsilə saqlamışlar?

Əmir Aslan aqa

Öz rəijjətinin gyçy ilə

Ədil bəj

Doqrudur. Indi həmin kəndlilər daha siz aqalara qul olmaq istəmirlər. Indi onlar «çəmi insan birdir» dejə haqlarını tələb edirlər.

Muxtar bəj

Haqlarını tələb etsələr, dərd jarıdır. Indijə kibi jerləri bizim ycyn bəçərmişlər, qoj indi də özləri ycyn bəçərsinlər, lakin onların fikri hökyməti özlərindən japıb bizlərə aqalıq etməkdir.

Əmir Aslan aqa

Ha... ha... ha... Həsənqululardan, Çənnətəlilərdən, Fatma Nisalardan hökymət! Dynja dəli olmuşdur. Dajanın, bu saat o hökymət yzvlərini sizə təqdim edəçəjəm. (Qışqırır.) Əhməd, Səməd, Səfər. (Nökərlər çəld daxil olurlar.) A gədələr, bu saat çəmi xidmətciləri buraja toplarsınız, dejin aqa caqırır. Geç gələnin dərisi qırmançımın altında cıqaçaqdır.

Nökərlər

Baş ystə aqa.

Əmir Aslan aqa

Hajdı. (Nökərlər çəld cıqırlar.)

Səlim bəj

Bu axır vaqtlarda kəndlilər lap jollarından cıqmışlar. Biz aqalarına əsla itaət etməjirlər.

Hejdər bəj

Bizlərin çymləsindən əqilli Ədil bəj cıqdı. Vaqtında çəmi mylkyny satıb pullarını çiblərinə dol-

durdu. Indi asudə jejib, icib gəzir. Nə mylk və nə də evlad dərdi cəkir. Biṛ qarьsь vaṛ, o da өzyndən qocaqdьr.

Ədil bəj

Mənə kəndlilər tərəfindən hec vaqt xata doqunmaz; cynky mylkym də olan zamanь, indi də onlar ilə ədalətlə rəftar etmişəm. Dar gynlərində onlara kөmək etmişəm. Onlar ilə bərabər hər fəsildə qan-tər icində işləjjb topraq bəçərmişəm. Kəndlilər ilə dostluq edib evimə caqьrmьşam, evlərinə qonaq getmişəm. Mən onlar ilə belə rəftar edib mylkədar olmuşam. Siz nə çyr rəftar etmişsiniz? Kəndlilər qьrmacdan başqa sizdən bir mehriban səz eşitməmişlər..

Əmir Aslan aqa

Cynky sənin baban kəndli olmuş. Nəcabətdə sənin haqqьn joqdur.

Ədil bəj

Oraja əl atsaq coqlarьnьzьn babalarь xanlarьn qapьsьnda nөkər və mehtər olduqu mejdana cьqar.

Mehrəli bəj

Ədil bəj, mənim silsiləmdə kimsənin qapьsьnda nөkər ja mehtər olmuş şəxs joqdur. Mənim ulu babam Nadir şahьn myqərrəb sərkərdələrindən olmuşdur.

Muxtar bəj

Mənim əçdadьm da elə alcaq vəzifə sahibi olmamьşdьr. Mənim nəslim şanlь, şərəfli Turanьn çahangiri Əmir Tejmur xanьn nəslindəndir. Şybhən var isə tarixə baq.

Ədil bəj

(rişxənd ilə)

Inanьram, əzizim. Tarixə baqmaqa lyzum joqdur. Ançaq bilmirəm nə ycyn Tejmur xanda dajandьn? Juqarь qalqmadьn? Odu, Hejdər bəj qurçalanьr. Bu saat əçdadьnьn ululuqunu aparьb Nuha cьqardaçaqdьr.

Hejdər bəj

Neçə? Joqsa mənim silsiləmin qədimlijinə şybhə edirsən?

Ədil bəj

Xajьr, əstəqfyrullah. Sənin familjan Iranьn əski Kəjan mylkynyn nəslindəndir. Səlim bəjinki daha qədimdir. Pişdadjan syfaləsindən Çəmşidin doqmaça nəvəsindən tөrəjibdir. Əmir Aslan aqa isə, o Tutəng xanьn evladьndan tөrəmədir. Tutəng xan da Nuh nəbinin doqmaça nətiçəsidir.

(Bu halda Əhməd, Səməd, Səfər, Sənəm və bir taqьm arvad, uşaq, kişi qorqa-qorqa daxil olurlar.)

Əmir Aslan aqa

Iləri gəliniz! Qulaq asьnьz. Baq, bu gyndən bəj, xan, aqa, nөkər, qulluqcu aradan gөtyrylyr. Indi çymləmiz bərabər olduq. Daha siz ilə məndə hec fərq joqdur. Bujurunuz, əjləşiniz. Biz bəjlər ilə söhbət ediniz. Jejiniz, iciniz, kejf ediniz. Nəjə dajanmьsьnьz? Oturunuz. (Xidmətcilər durduqlarь jerdə diz ystə cөkyrlər.) Orada joq, bujurunuz bu divanlar ystə, bu sandalьlarda əjləşiniz (Hec kəs jerindən qalqmajьr.)

A gədə Əhməd. Qalq, buraja gəl. Sənəm sən də

(Qorqa-qorqa gəlirlər.) Sən burada, sən də orada oturunuz.

Əhməd

Aqa, mən onu çyr'ət edə bilmərəm. Məni başına cevir, azad et. Mən aqalarьn hyzurunda neçə əjləşim?

Sənəm

(aqlar səslə)

Aqa, məni o qьrmançьn ilə dəj, amma bu işə əmr etmə.

Əmir Aslan aqa

(əlini xidmətcilərə tərəf uzadaraq)

Bu dilsiz, aqьzsьz hejvanlardanmь həkymət qurulaçaqdьr? Dejirəm dynja dəli olub, mənə inanmajьrsьnьz (Ajaqьnь jerə cьrparaq.) Durun! Syrynyn! (Xidmətcilər qacьrlar. Bir qədər sykutdan sonra.)

Ədil bəj

Sizin bu imtəhanьnьz mənə bir şej vermədi. Əmir Aslan aqa, siz kəndli, işci, joqsul kytləsilə hec bir zaman oturub durmamьsьnьz, ona görə də təçribəniz joqdur. Qьrmьzь ordu Bakьdan bu tərəflərə jyryş edərsə, etməsində şybhə joqdur; cynky Azərbajçan bir Bakьdan ibarət dejil, o vaqtь indi hyzurunuzda qojun kibi diz ystə cokən xidmətci Əhmədlər. Səmədlər, Səfərlər və qejriləri bolşevik tərəfinə kecib sizə jaqь olaçaqdьr; cynky sizin zylmynyzdən xьlas olmaq jolu jalьnьz odur. Mənfəətləri də oradadьr.

Əmir Aslan aqa

Hec vaqtь. Kəndlilər bolşevik tərəfinə kecməzlər. Sybutum on səkkizinçi il.

Ədil bəj

O başqa zaman və başqa hal idi. Indini onunla myqajəsə etmə, jeni həkymətə tabe olmaqdan başqa jol joqdur.

Əmir Aslan aqa

Hec vaqtь. Onlarь Kyrdən bu tərəfə kecməjə qojmarьq. Gyrçystan və Ermənistanь da unutma.

Ədil bəj

Baqalьm. (Сьqьr; bəjlər mə'jus başlarьnь aşaqь salьb sykuta gedirlər.)

Əmir Aslan aqa

Nə sykuta getmişsiniz? Joqsa gopcu Ədilin səzyndən xofə dyşmyşsynyz?

Hejdər Bəj

Dyşməjə haqqьmьz var; cynky Şura həkymətinin qanununda topraq kəndlinindir.

Əmir Aslan aqa

O nejə? Jer kəndlinin dədəsindən qalьb ja babasьndan? Bu topraqlarьn ystyndə babalarьmьz su jerinə qan aqьtmьşlar. Onun bir addьmьnь kimsəjə vermərəm.

Muxtar bəj

Şura həkymətinin qanunda nə inki topraq, hec xysusi mal, mylk də joqdur.

Əmir Aslan aqa

Deməli bu ev də mənim dejil?

Muxtar bəj

Bəli.

Əmir Aslan aqa

Daha kifajətdir. Bəs beləmi həkymətə tabe olmaq istəjirsiniz? Mylkymyzy, ev eşijimizi, alьb əzymyzy də Rusja mylkədarlarъ kibi gyllə qabaqьna qojub tələf etdikdə bizə nə jol qalьr? Tabe olmaqmь?

Mehrəli bəj

Xajьr, mən bu anə kibi şərəflə jaşamьşam. Indi də lazьm gələrsə gejrətlə ölərəm.

Əmir Aslan aqa

Qəhrəman bəjiŋ nəvəsindən, başqa çavab gəzləmək olmazdь. Siz neçə?

Muxtar bəj, Səlim bəj, Hejdər bəj

Biz də bu fikirdəjik.

Əmir Aslan aqa

Saq olunuz. Umudvaram ki sizlərin kəməkliji ilə babalarьmьzьn jurdunu dyşmandan mydafəə edə billəm. Qьrmьzь ordudan əsla xof etməjin. O nizami qoşun dejil. Əlsiz-ajaqsьz, açiz, kasьb-kusublardan toplanmьş dəstədir. Bizim ijit dəliqanlьlarьn myqabilində əsla durmazlar, fəqət sə'j və qejrət lazьmdьr. Siz bu gyndən işə şyru' ediniz. Dəstələr toplajьnьz, ləvazimat çəm ediniz. Kəndliləri hər vəsitə ilə olmuş olursa, əz tərəfinizə çəkiniz. Onlarь bolşeviklərin vəhşiliji ilə qorqudunuz. Dejiniz ki, onlar dini, məzhəbi, şəriəti aradan gətyryrlər. Nikahi ortadan qaldьrьb arvadlar hamьja maxsus olur. Ruhaniləri, tiçarət əhlini kəməjə caqьrьnьz. (Bu halda haçь Imamqulu və molla Sadьq daxili olurlar.)

Səlam əleikym.

Əmir Aslan aqa

Əleikym səlam. Bujurunuz əjləşiniz. Jaqşь vaqtda gəlmişsiniz.

Haçь Imamqulu

Əmir Aslan aqa, Bakьdan gələn xəbər səhihmidir?

Əmir Aslan aqa

Hansь xəbər, Haçь?

Haçь Imamqulu

Bolşeviklərin Bakьnь almaq xəbəri.

Əmir Aslan aqa

Bəli, doqrudur.

Molla Sadьq

Haçь, gərdyn ki mən jalan dejən adam dejiləm?

Haçь Imamqulu

Bəs onda fikriniz nədir?

Muxtar Bəj

Nə olaçaq? Irana qojub qacmaq.

Molla Sadьq

Haçь, eşitdinmi? Gərdyn ki, mənim məsləhətim bizi dyşmandan xilas edər. Bəjlər də mən dejənə gəlmişlər, şəriət də bunu əmr edir. Hifz bədəni vaçib bujurmuş. Bəla gəlməmiş fərar et demiş.

Mehrəli bəj

Molla Sadьq, sizin bujurmaqьnьza gərə şəriətimiz, dyşman vətəniniz ystə gəldikdə qoj qac, çanьnь qurtar demişdir. Bəs onda pejqəmbərimizin bujurduqu hybbil-vətən harada qaldь?

Molla Sadьq

Orasь səhih, lakin bolşeviklər bizim ycyn bir bəlaji-əzimdir ki, xydavəndi-aləm dutduqumuz əməlin çəzasь ycyn göndəribdir.

Səlim bəj

Bəs o çəza Iran əhli ycyn göndərilməmişdir? Joqsa oradakьlarьn hamьsь əməli saleh insanlardьr? Əgər çəza varsa, bizi Iranda da dutaçaqdьr, Turanda da.

Hejdər bəj

Molla Sadьqьn fikri budur ki, nə məsləhət olaçaq isə olsun, fəqət icində Arazь kecmək olsun. Haçь sizin fikrinizi də bilmək istəjirik.

Haçь Imamqulu

Mənə qalsa, həkymətə itaət etmək. Biz həkm qulujьq. Başda kim duraçaqsa dursun.

Əmir Aslan aqa

Hec dedijini anlajьrsan, əqlini itirmiş kişi? Məjər bilməjirsən ki, bolşeviklərin ən bəjyk dyşmanlarь biz xanlar, bəjlər, siz sərvətdarlar və molla Sadьq kibi ruhanьlardьr? Onlar bu yc sьnьfь jer yzyndən gətyrmək fikrindədirlər. Joqsa fikrin odur ki, bolşevik zamanьnda da malь beşə alьb jyz beşə sataçaqsan? Onlar alьş-verişi bilmərrə aradan gətyryrlər. Indi anladьnmь? Xəsis, malьnь jeməjən kişi?

Muxtar bəj

Haçь, bundan ilavə pul da aradan qaldьrьlьr.

Haçь Imamqulu

Elə də iş olarmь? Pulsuz da dynja jaşajarmь?

Muxtar bəj

Haçь, onu get bolşeviklərdən soruş.

Əmir Aslan aqa

Daha bitdi. Haçь Imamqulu və molla Sadьq, hər birinizin fikrini bildik. Indi bizim də fikrimizi biliniz. Biz bəjlər qət' etmişik ki, bolşevik həkymətinə tabe olmajaq. Bizim ystymyzə gəlsələr myharəbə edib babalarьmьzьn jurdunu mydafəə edəçəjik. Bu bizim qət'namamьz. Buna siz də tabe olmalьsьnьz. Molla Sadьq, siz Məhrəli bəjin itaətində olaçaqsьnьz, hər nə əmr etsə, fori bitirəçəksiniz. Haçь Imamqulu, siz də Muxtar bəjin əmrinə tabe'siniz. Millətdən topladьqьnьz paranь millət jolunda məsrəf edəçəksiniz.

Haçь Imamqulu

Başьnьza dənym, Əmir Aslan aqa, mənim param harda idi ki, məsrəf də edim?

Əmir Aslan aqa

Onu Muxtar bəj bilər. O onun vəzifəsidir.

Muxtar bəj

O bizim xysusi işimizdir. Əmrinizin dalьnь bujurunuz.

Əmir Aslan aqa

Molla Sadьq, siz də o fəsahət, bəlaqət qapьsь olan aqzьnьzь acьb çəmaəti bizim itaətimizə caqьraçaqsьnьz. Indi çymləniz myrəxxəssiniz. Gediniz, iş dalьnça olunuz. (Ajaqa qalqьrlar.) O da məxfi qalmasьn ki, hər kim mənim əmrimdən baş qacьrarsa gyllə qabaqьna qojulaçaqdьr.

Muxtar bəj

Haçь Imamqulu, eşitdinmi?

Mehrəli bəj

Molla Sadıq, anladınmı?

Bəjlər

Əmir Aslan aqa, xydahafiz.

Əmir Aslan aqa

Xydahafiz, qejrətli bəjlərim. (Cıqırlar.)

PƏRDƏ

IKINÇI PƏRDƏ

Birinçi pərdənin səhnəsi.

Pəri Çahan xanım

(jalnız)

Ah! Nə dəhşətli xəbər! Nə fəna bir hal! Qırmızı ordu tərəfindən kəndlər dutulmuş. Kəndlilər də bolşeviklərə qarışıb bəjlər yzərinə ysjan edirlər. Bizim rəijjətə də e'tibar joqdur. Bu axır vaqtlar xidmətcilərimizin rəftarı bizlə bysbytyn dəjişilib. Xanədanımızda ən myti, ən fədakar sanılan Hadi lələ bolşeviklər gələn gyndən joq olmuşdur. Jəqin o da onlar tərəfə kecibdir. Daha bundan sonra kimə umud baqlamalı? Kimdən niçat gəzləməli? Ah, harada qalmışsan ej sevgili əmuzadəm! Gəl, gəl mejdanda tək qalmış zavallı əmuçəmin imdadına cat. Uqrunda göz jaşı tökməkdən kor olan xəstə əmmənin fəriadına jetiş.

(Hadi lələ daxil olur)

Hadi lələ

Uğurlar olsun Pəri Çahan xanım.

Pəri Çahan xanım

Ah! Hadi lələ! A kişi haraja getmişdin? Bir ajdan artıqdır ki, joq olmuşsan.

Hadi lələ

Bakıja getmişdim.

Pəri Çahan xanım

Nə işə?

Hadi lələ

Çahangir aqadan xəbər bilməjə, de gərym Gəhər xanımın xəstəliji nədir?

Pəri Çahan xanım

Nə olaçaqdır? Çahangirin qəm-qyssəsini çəkməkdən bicarə əmməm şam kibi ərijir.

Hadi lələ

Gətirdijim xəbərdən dirilər?

Pəri Çahan xanım

Çahangirdənmi xəbər gətirmisin?

Hadi lələ

Bəli.

Pəri Çahan xanım

Ah! yrəjim neçə atlanır, Hadi lələ, tez ol, səjlə. Mən sənin barəndə nə fikirdəjdim. Əfv et.

Hadi lələ

Jəqin fikir etmisən ki, mən bolşevik tərəfinə kecmişəm. Beləmi?

Pəri Çahan xanım

Bəli, mən nə edim? Bolşeviklər gələn gyndən sən joq olmuşdun. Əlbəttə şybhəjə dyşmək olardı.

Hadi lələ

Xanım, fikriniz səhv dejil

Pəri Çahan xanım

A kişi nə dejirsən? Doqrudanmı onlar tərəfə kecmişsən?

Hadi lələ

Bəli.

Pəri Çahan xanım

Joq, joq, inanmaram. Sən məni imtəhan edirsin. Sən elə qan iciçi, dynjanı oda dutub viran edənlər tərəfinə kecməzsən. Sən istəməzsən ki, belə gözəl jurdumuz tarmar olub qızıl qana bojana.

Hadi lələ

Bu son sözlərinə mən də şərikəm. Lakin bolşeviklər qan iciçi dejillər. Bunlar dyşmanların iftirasıdır. Bolşeviklər məzlumlar, joqsullar, fyqərajikasibə tərəfdarıdırlar. Onların fikri işci-kəndli sınıfının azad etməkdir. Bu jolda oz qanlarını tökyrlər. Məjər bu pis bir hərəkətdir? Pəri Çahan xanım istəjirsiniz ki doqrudan da əçdadının gözəl mylki və belə binası sən dejən hala dyşməsin—sənə həvalə olunan bir təklifi qəbul et. Mən onun ycyn buraja göndərilmişəm.

Pəri Çahan xanım

O nə təklifdir? Səni kim göndərmişdir?

Hadi lələ

Sənə mə'lumdur ki, Azərbajçanda Şura hökyməti qurulduqdan sonra bir neçə mylkədar bəjlər itaətdən bojun qacırıb tabe olmaq istəmirlər. Ona görə də Qırmızı ordu hissələri bu tərəfə gəlib cıxmışdır. Hər jerdə kəndlilər Qırmızı ordu tərəfinə kecirlər. Təklif budur ki Əmir Aslan aqa qovqasız təslim olsun. Səndən başqa da onu bu jola gətirən şəxs tapılmaz. Bizə mə'lumdur ki, bu saat Əmir Aslan aqa Nadir bəjgildə bəjlərlə birlikdə məşvərət edirlər.

Pəri Çahan xanım

Mənə bu təklifi kim edir.

Hadi lələ

Çahangir aqa.

Pəri Çahan xanım

Kim? Çahangir? Mənim sevgili nişanlım. Əmuzadəm? Joq, joq. Elə iş ola bılməz. Inanmam.

Hadi lələ

Bujur, öz dəst-xətti ilə sizə jazdığı məktub, (verir.)

Pəri Çahan xanım

(məktubu acıb oqujur)

Ah! Doğru. Çahangir bolşevik olub. Ordu başında durubdur, əçdadının jurdunu da dutmaq istəjir. Ah, əqlim caşır! Otaq başıma fırlanır. Çahangir, Çahangir. Hansı şejtana·aldanıb belə alcaq, gədajə jaraşan vəzifəni öhdənə gətyrmysən. Məni də, sevgili əmuzadəni, məhəbbətin uğrunda atəşə janan nişanlını belə jola də'vət edirsən? Joq, joq, mən sənin kibi alcaq olmaq istəməm. Əçdadımın jurdunu, şərəfini sənin kibi dyşmandan mydafəə etməjə hazıram. Onun uğrunda çanımı fəda etməjə hazıram. Hadi kişi, ağan Çahangir məndən çavab istəjir. (Məktubu çırıb Hadi lələjə atarkən.) Bu mənim birinçi çavabım. (Sonra bojnundan altun medaljonu icindəki Çahangirin rəsmi ilə barabar cıqarıb Hadi lələjə ataraq.) Al, tam yc ildir ki, bu rəsmi yrəjim ystə sevə-sevə saqlamışam. Geçələr onu baqrıma basıb əzizləmişəm. Öpmyşəm. Ta hiçran oduna dözyb təsəlli tapmışam. Hadi kişi...

Hadi lələ

Pəri Çahan xanım, kifajətdir. Məni oda jaqma. Mən sənin lələnəm. Sənj də Çahangir ağa kjbi bu əllərim ystə bəsləmişəm. Mənə Hadi kişi demə.

Pəri Çahan xanım

Bolşevik tərəfinə kecmiş lələni mən istəməm. Dinlə, ycyncy verəçəjim çavab qaldı. Bilirmisən o nədir?

Hadi lələ

Xajır, xanım.

Pəri Çahan xanım

Indi gərərsən. Cıq, ej illərçə qəlbimdə məskən etmiş ilan! Cıq, ej zəhərli, məni atəşə jaqan məhəbbət. Orada indi başqa məhəbbət, başqa eşq aşjan edəsidir. Hadi kişi, Çahangirə de ki, Pəri Çahanın yrəji onun ycyn daha qapanmışdır. Acmaq istər isə xənçər ilə gəlsin. Indi gedə bilərsən.

Hadi lələ

Pəri Çahan xanım, belə etmə, gəl sən bu qoça lələnin məsləhətinə qulaq as. Bu xanadanın daqılıb pərakəndə dyşməjinə bais olma.

Pəri Çahan xanım

Bais olan sənin ağan Çahangirdir. Bu nəsihəti ona et. Daha bitdi. Gedə bilərsən.

Hadi lələ

Çahangir ağa Çənnətəlinin evində sənin çavabına myntəzirdir. Onda bujurunuz gedək, mənə verdijin çavabı onun özynə ver. Joqsa mən bu ağır məs'ulijjəti öhdəmə götyrməkdən qorquram.

Pəri Çahan xanım

Hə. Indi başa dyşdym ki, Çənnətəlinin oğlu Həsənqulu nə ycyn joldan cıqmajıb mənə elə sərt çavab verirdi. Demək Çənnətəlinin ailəsinin Çahangir ağa ilə əlaqəsi varmış.

Hadi lələ

Bəli.

Pəri Çahan xanım

Bən başına qırmanç çəkdijim Həsənqulunun evinə getmərəm. Aqan Çahangirin çyr'əti varsa, bujurub buraja gəlsin.

Hadi lələ

Çahangir aqanın çyr'ətini sən məndən jaqşı bilirsən. Buraja gəlirsə, ona hec bir xəta doqunmaz; cynky sizi ihatə edənlərin hamısı onun tərəfdarlarıdır. Başından bir tyk dyşməjə qojmazlar. Əmir Aslan aqanın bu saat harada olduqu və hər qədəm atdıqı bizə mə'lumdur. Baş ystə, çavabını Çahangir aqaja dejərəm, lazım bilsə gələr, bilməzsə, qoşuna hyçum əmrini verər. Daha başqa əmrin joqdur ki?

Pəri Çahan xanım

Joqdur.

Hadi lələ
(gedərkən)

Pəri Çahan xanım. Fikirləş. Son pəşimanlıq faida verməz. (Cıqır.)

Pəri Çahan xanım
(tək)

Ah! Bu gyn başlanaçaq myharəbəni xatırıma gətirməkdən qorquram. Bytyn bədənim ditrəjir. Əmuçəm janında təslim adını cəkmək mymkynmydyr? O öz əllərilə çəmi evini-eşijini atəşə dutub jandırar, fəqət təslim olmaz. (Caqırır.) Əhməd! Əhməd! (Səs vermir.) Səməd! Səməd! Bunlar harada batmışlar? Səfər! Səfər! (Sənəm daxil olur).

Sənəm

Nə bujurursan, xanım?

Pəri Çahan xanım

A qız, nökərlər haradadır? Hec səsimə səs verən joqdur.

Sənəm

Xanım, evdə hec kəs joqdur.

Pəri Çahan xanım

Haraja getmişlər? (Sənəm başını aşaqı salıb çavab vermir.) Nəjə çavab vermirsən?

Sənəm

Xanım, qorquram.

Pəri Çahan xanım

Kimdən?

Sənəm

Ərim Əhməddən!

Pəri Çahan xanım

Nə ycyn?

Sənəm

Xanım, xidmətcilərin hamısı bolşevikləri gözləjirlər. Onlar tərəfə kecəçəklər. Nökərlər, Çənnətəligilə getmişlər. Onun oqlu Həsənqulu bolşevikdir.

Pəri Çahan xanım

Sənəm, sən də onlar tərəfdarısan?

Sənəm

Mən joq. Ançaq qorquram. Əhməd dejir ki bizim sirrimizi aqalara versən, səni öz əlimlə boqub öldyrəçəjəm. Xanım, bir Hadi lələdən başqa hec kimə bel baqlamajın. O da burada joqdur.

Pəri Çahan xanım

Ah, saf qəlbli sadədil Sənəm, indi hec özymə də inanmıram. Qorqma, sirrini bir kəsə deməram, ançaq Əhmədi buradan rədd etmək lazım-

dьr. Başqalarьnь da o joldan cьqardьbdьr. Onu özym kəndə göndərəçəjəm. Əmməm neçədir?

Sənəm

Mydam bəhran icindədir. Ajьlanda da su istəjir. Xanьm, izn ver mən gedim.

Pəri Çahan xanьm

Jaqşь, sən get janьnda ol, bir azdan sonra mən də gələçəjəm. (Sənəm gedir.) Ej zavallь ana. Hec bilirmisən ki jolunu gözlədijin oglun nə fikirdədir? Baba jurdunu tapdajьb, sən xəstə anasьnьn başьnda gyllələr jaqdьraçaq! Joq, joq. Əgər indi buraja gələrsə, saq buraqmam. (Divardan asьlmьş zinətli xənçəri əlinə alьr.) Babamьn bu şanlь silahilə onun xain qəlbinj jьrtmalьjam. (Çahangir aqa daxil olur.) Ah gəldi! (Xənçəri sьjьrьb ona tərəf jönəlir.)

Çahangir aqa

(dəşlərin gərib)

Vur.

Pəri Çahan xanьm

Sən nə ixtijar ilə buraja qədəm basdьn?

Çahangir aqa

Bura mənim jurdum dejilmi?

Pəri Çahan xanьm

Joq. Ilәridə sən bu sarajьn, bu jerlərin sahibi, Hidajət aqanьn nəvəsi, Əmir Aslan aqanьn vahid varisi Çahangir aqa idin, fəqət indi vətən və millət xaini—bolşevik joldaş Çahangirsən.

Çahangir aqa

Dedjiklərinin hamьsь dyzdyr, lakin bir şejdə səhv edirsən. Pəri Çahan, mən sən dejən kibi şanlь, şöhrətli bir aqa idim. Lakin indi qьrmançьn ilə dəjdyjyn Həsənqulu kibi zəhmətkəş joldaş Çahangirəm. Bəli, burasь doqrudur, fəqət mən vətənimin, millətimin dyşmanь dejiləm. Onun məzlum, miskin, səfil, cьplaq əməkcilərini ən səmim qəlblə səvən joldaş Çahangirəm. Onlarь əsrlərçə zylm və çəhalətdə saqlajan zalьmlardan azad etmək jolunda calьşan joldaş Çahangirəm.

Pəri Çahan xanьm

Vətənin o zalimləri kimdir?

Çahangir aqa

Birinçisi belə sarajlar sahibi aqalar

Pəri Çahan xanьm

Xajьr, sənin kibi vətəninə xəjanət edən alcaqlar.

Çahangir aqa

Pəri Çahan, alcaq o şəxsə dejərlər ki, başqalarьnьn zəhmətilə jaşaja, zalьm o kəsdir ki, öz mənfəəti ycyn başqalarьnь sьqa, əzə, məhv edə. Bu saat orada, bir azdan sonra burada tökylən qan kim və nə ycyndyr?

Pəri Çahan xanьm

Millət və vətən ycyn.

Çahangir aqa

Jalan! Mənim atam Əmir Aslan aqa kibi mylkədarьn aqalьqьnь saqlamaq ycyn. Topraqlarьnь myhafəzə etmək ycyn. Məjər millət jalьnьz bəjlərdən ibarətdir? Bəs bu miljonlarça kəndci, işçi, joqsullar? Joqsa onlar vətən evladlarь dejil? Pəri Çahan, aqalьq daha bitdi; cynky onu myhafəzə edən, onun jolunda qanlarьnь sel kibi aqьdan kəndli və fəhlə indi hyququnu daha anlamьş. Buna sybut kəndlilərin bizim tərəfə kecməsidir. Bu gyn iki qyvvə bir-birilə toqquşur. Biri haqqь mydafəə edir, digəri zylmy. Pəri Çahan, səni bu haqq jola də'vət edirəm.

Pəri Çahan xanım

Mən sən tərəfdə haqq görmürəm. Kəndlilərin sizin tərəfə köçmələri buna sübut ola bilməz. Onlar başların torpağına, belə gözəl saraylarına sahib olmaq istəyirlər.

Çahangir ağa

Doğrudur. Buna da haqları var.

Pəri Çahan xanım

Hansı qanun ilə?

Çahangir ağa

Təbiətin qanunu ilə. İşləməyən yeməz. Torpaq onu bəçərib zəhmət çəkənlərindir.

Pəri Çahan xanım

Mən elə qanun eşitməmişəm.

Çahangir ağa

İlərilərdə mən də sənin kibi eşitməmişdim. Bu torpaqların sahibi olmağımı gəylər təsdiq etmiş sanırdım. Rəiyyətləri özümüzün qulu hesab edirdim. Fəqət Qarl Marksın əsərlərini oquduqdan sonra anladım, haqq yolunu tapdım.

Pəri Çahan xanım

Sonra da bolşevik oldun. Özün kibi zalımlara qoşulub böyük Rusyanı tarmar etdiniz. İndi də bu gözəl ölkəni o hala salmaq istəyirsiniz.

Çahangir ağa

Pəri Çahan, zülm yuvaları dağılmasa, məzlumlar azad olmazlar. İndi yıxırıqsa, sonra tikəçəyik. Nə etməli? Əmir Aslan ağalar öz ixtiyarları ilə tabe olmayırlar. Pəri Çahan, atamın bizim tərəfə gəlməyinə ümüdüm yoqdur; çünky həmişə bujurma-

da, vurmada, kəsmədə ömür sürmüş qartlaşmış ağa, bunların hamısından əl çəkib işçi-kəndli tərəfdarı olmaz, fəqət bizim müqabilimizə çıxıb qoğa etməsin niyyətilə sənə Hadi lələ ilə o məktubu göndərdim. Çavabın da söylədi.

Sən neyə zülm tərəfdarı olursan? Biz o zülmü insanlar arasından götürmək istəyirik. Baq, gör bu nə böyük, nə yüksək bir idealdır ki, məni öz əlim ilə bu yurdumuzu tapdadıb məhv etdirir. Atamın müqabilinə çıqardır. Mehriban anamı unutdurur. Tam üç il həsrətini çəkdiyim sən sevgili əmuzadəmi mənə düşman etdirir. Pəri Çahan, sevgilim, gəl mənimlə birlikdə vətənimizin məzlumlarını çəlladlar əlindən xilas edək.

Pəri Çahan xanım

Çəlladları mən sən tərəfdə görürəm.

Çahangir ağa

Son sözümü dinlə, fikirləş çavabını ver. Baq gör bizmi çəlladıq, yoqsa siz ağalar. Milyonlarça işçi-kəndlilər əsrlərçə sitəmgərlər əlində didinir, cejnənir, ayaqlar altında tapdalanıb əzilir. Hamısı aç, çıplaq, zillətdə, əziyyətdə, fəryadları əflaka çıqmış. Əsarət zənçiri altında bədənləri inçəlib yüzülür. Baq, bu bicarələr indi bizdən niçat gözləyirlər. Pəri Çahan. Gedəlim, onların fəryadına çatalım. Əsarət zənçirlərini kəsib xilas edəlim. Pəri Çahan, bu şərəfi başqasının öhdəsinə atma. Şərq aləminin pərisi ol ki, əsrlərçə adın dünyada baqi qalsın. Qırmızı ordu içində nə qədər nəçib qəhraman qadınlar var. Sən də şərqin məzlumları qəhramanı ol.

Pəri Çahan xanım

Elə böyük vəzifəni, elə yüksək şiarı özün üçün bəslə. Mən isəm bu gün ufaçıq bir vəzifə qəbul

edirəm. O da «Lacьn juvasь»nь sənin vəhşi ordundan mydafəə edib onun «Orlean xanьmь» olmaq istəjirəm.

Çahangir aqa

Daha bitdi. Sən də atam kibi belə sarajdan, belə çah-çəlaldan öz ixtijarьn ilə əl çəkmək istəmirsən, fəqət mən zor ilə çəkdirərəm. Bu zylm ilə bina olmuş sarajdan bir əsər qojmaram. (Cьqьr.)

Pəri Çahan xanьm

(tək)

Ah! Çahangirdə nə böjyk təqjir! Sabiqdə mənim kibi babalarьmьzьn şan-şöhrətilə fəxr edərdi, fəqət indi isə, onlara zalьm dejib nifrət edir. Mənim də qəlbimə şybhə saldь. Gərəsən hamь jol doqrudur... (Əmir Aslan aqa daxil olur.) Ah, əmuçəm gəldi.

Əmir Aslan aqa

Qьzьm, bolşeviklər yzərimizə hyçumu başlamьş. Bu saat Mehrəli bəjin dəstəsilə vuruşurlar. Umudum budur ki, ijid bəjlər onlarь pozub bu tərəfə kecməjə qojmajaçaqlar. Pəri Çahan, bu gyn oqlum burada olmalь idi. Qəhrəmananə məharəbə edib, Lacьn juvasьnь dyşmandan mydafəə edəjdi. Onu fələk əlimdən aldь. Jerində sən qalmьsan. Ijidlikdə hec bir oqlandan geri qalmazsan. Qəhraman qьzьm, babalarьmьz jurdunun mydafəəsini sənə həvalə edirəm. Bu gyn bizim ycyn başqa jol joqdur. Ja zəfər, ja ölym. Qьzьm, səni mə'jus göryrəm, joqsa dyşmandan xof edirsən? Ona əsir olmaq istəjirsən?

Pəri Çahan xanьm

Hec vaqtь. Məni mə'jus edən şej başqadьr. Ah, Çahangir...

Əmir Aslan aqa

Qəm etmə, qьzьm. Inşaallah dyşmana qalib gələçəjik. Get hərbi libasьnь gejj, hazьr ol. (Pəri Çahan xanьm cьqьr.)

Əmir Aslan aqa

(tək)

Pəri Çahan anadan olanda mərhum qardaşьm Kamran coq mə'jus oldu ki, oqlan dejil, lakin mən bu ijit qьzь min oqula vermərəm. (Mehrəli bəj sol əli sarьlmьş daxil olur.)

Mehrəli bəj

Əmir Aslan aqa, sol çəbhəni dyşman aldь.

Əmir Aslan aqa

Nə dejirsən? Məjər sənə əmr etməmişdim ki, onu məhkəm saqla? Bir adamьn qalьnçaja qədər vuruşmada davam et!

Mehrəli bəj

Mən nə edim? Tərəfdarьmьz kəndlilər fyrsət tapdьqca bolşeviklər tərəfinə kecdilər. Bir də baqьb gördym ki, ətrafьmda bir az qyvvə qalьb. Jenə də vuruşmadan cəkilmədim. Bu vaqtь əlimə gyllə dəjdi. O az qyvvə də pozulub daqьldь. Ançaq onu qənimət bildim ki, arvad-uşaqь gətyryb buraja qacdьm.

Əmir Aslan aqa

Qorquram Ədil bəjin dediji doqru ola. Kəndlilərin çymləsi bolşevik tərəfinə kecə. Sol çəbhənin alьnmasь Səlim bəjin halьnь aqьrlaşdьrdь. Bu saat Kollu dərənin ystyny dutmaq lazьmdьr. Joqsa qьrmьzьlar Səlim bəjin arqasьna kecib onu pozaçaqdьr.

(Hejdər bəj təngənəfəs daxil olur.)

Hejdər bəj

Əmir Aslan aqa, qırmızılar Kətykly kəndini aldı. Bizimkilər qacırlar.

Əmir Aslan aqa
(qəzəbnak)

Siz onlardan gerijə qalmazsınız. Davşan kibi bir səs cıqdıqda qojub qacırsınız.

Hejdər bəj

Mən nə edim? Allah arvad tajifasını mysəlman ycyn bir bəjyk bəla jaratmışdır. Aqlaşma qurub ərlərinin ətəklərindən japışıb davaja getməjə qojmajırlar. Başqa millətin qadınları tyfəng gətyryb ərləri ilə barabar dyşman ilə vuruşur, bizimki isə şaxsej dejə yzlərini çırırlar, saclarını jolurlar.

Əmir Aslan aqa

Bu onların taqsırı dejil. Siz kibi ərlərin, ataların taqsırıdır. Ləzgi qadınları dyşman ilə myharəbə edib ərlərindən geri qalmajır. Pəri Çahana mən tərbijə vermişəm. Hansınızdan qocaq dejil?

(Səlim bəj daxil olur.)

Səlim bəj

Əmir Aslan aqa, Gyllyçy kəndini dyşmən zəbt etdi.

Əmir Aslan aqa

Nə fəna xəbər! Onun alınmasilə jol buraja acıldı. Hejdər bəj, mənim adamlarımdan otuz tyfəngci gətyryb Ucurum dərəsinin kecidini (jol) kəs. Daha durma.

Hejdər bəj

Bu saat. (Çəld cıqır.)

Əmir Aslan aqa
(Səlim bəjə)

Səjlə gərym. Nə tevr oldu ki elə məhkəm jeri boşladın?

Səlim bəj

Hejdər bəjin dəstəsi pozulduqdan sonra sol çəbhə acıldı. Mən Muxtar bəjdən kəmək istədim. Cavab verdi ki, özym iki tərəfdən ihatə olunmuşam. Tez Əmir Aslan aqadan həm özyn və həm də mənim ycyn kəmək istə. Bu vaqtı dyşman arqama kecib məni pozdu.

Əmir Aslan aqa

Kollu dərədə qyvvə qojmuş olsajdın, qırmızılar arqana kecə bilməzdilər.

Səlim bəj

Neçə qojmamışdım? Qojmuşdum. Onlara umud baqlajıb geri cəkilmədim. Atışmada davam etdim. Bir də xəbər dutdum ki, onlar da qacıb daqılmışlar, dyşman da arqama kecmiş.

Əmir Aslan aqa

Səlim bəj, onda dajanma, mənim atlılarımdan lazım bildijin qədər gətyryb Muxtar bəjin kəməjinə get. Onu təhlykədən qurtar, sonra Qaja dibi kəndinə cəkiliniz.

Səlim bəj

Baş ystə. (Cıqır.)

Əmir Aslan aqa

Mənim Qaja dibi kəndim nə qədər davam edərsə, buranın qorqusu joqdur. Onun dar və gizli jollarını ancaq oranın əhli bilir. Bələdci olmasa, qoşun bir

şej edə bilməz. (Molla Sadıq və haçı Imamqulu daxil olurlar.)

Haçı Imamqulu

Bu nə bəladır? Bu nə tufandır?

Molla Sadıq

Dutduqunuz əməlin çəzasıdır ki, xydavəndi-aləm verir. Biz ruhanilərə qulaq asmajıb evladlarınızı rus məktəblərinə qojdunuz. Indi dindən, məzhəbdən cıqıb öz vətənlərini, ata, analarını atəşə dutub qırırlar. Dynjanın axırıdır. Yləma bujurmuşlar ki, vaj o zamandan ki, aradan şəriət, din, bəjyk-kiciklik, aqa-nökərlik gətyrylə. Baq, indi haman zamandır ki, gəlmişdir.

Əmir Aslan aqa

Molla Sadıq sən bizə nəsihət verməjəmi gəlmisən?

Molla Sadıq

Xajır, Əmir Aslan aqa, məni əfv et, yrəjim janır. Onun ycyn danışıram. Mən arvad-uşaqımı gətyryb sizə pənah gətirmişəm.

Əmir Aslan aqa

Coq xoş gəlmişsən. Gözym ystə jerin var. Bu gyn mənim ilə barabar tyfəng gətyryb o dedijin dinimizi, şəriətimizi dyşmandan myhafəzə edəçəksən. Joqsa boş jerə nə və'z edirsən?

Mehrəli bəj

Əmir Aslan aqa dyz bujurur:

Molla Sadıq

Mən ömrymdə əlimə silah almamışam.

Haçı Imamqulu

Mən də arşından başqa əlimə hec zad gətyrməmişəm.

Əmir Aslan aqa

Indi gətyrərsiniz.

Molla Sadıq

Başına dönym. Əmir Aslan aqa, məni o tək balan Çahangir aqanın başına cevir, azad et. Mən də bu jolda ələnlərimizin dəfnini edib dua edərəm ki, allah onların gynahından kecsin.

Haçı Imamqulu

Məni də arvad-uşaqların kəşijini cəkməjə tə'jin et.
(Bu halda Səlim bəj və Hejdər bəj daxil olurlar.)

Əmir Aslan aqa

Səlim bəj, nə ycyn qajıtdın?

Səlim bəj

Hejdər bəj qajtardı.

Əmir Aslan aqa

Hejdər bəj, nə ycyn?

Hejdər bəj

Muxtar bəjin dəstəsi qırmızılar tərəfindən ihatə olunub təslimə məçbur olmuşlar.

Əmir Aslan aqa

Ah, nə fəna xəbər! Bəs Muxtar bəjin özy neçə olubdur?

Hejdər bəj

Bir rəvajətə görə əsir dyşyb, başqa rəvajətə görə nökərləri onu jaralı halında Qaja dibi kəndi-

nə aparmьşlar. Xilasə onun barəsində hec bir dyz xəbər joqdur.

Ə m i r A s l a n a q a

Ucurum dərəsini boşaltmamьsan ki?

H e j d ə r b ə j

Xajьr, lakin qьrmьzьlar çəmi qyvvəsini Qaja dibi kəndinə atmьş. Mənim myqabilimdə hec kəs joqdur.

Ə m i r A s l a n a q a

Ona baqma. Vaqta ki, qьrmьzьlar Qaja dibini almaq fikrindədir, Ucurum dərəsinin bəjyk əhəmijjəti var. Indi sənin qyvvəni daha da artьrmaq lazьmdьr. Ucurum dərəsini məhkəm saqlamaqь əmr edirəm.

H e j d ə r b ə j

Əmrini bitirməjə hazьram. Ucurum dərəsindən özymy atьb həlak edərəm, fəqət gerijə çəkilmərəm.

Ə m i r A s l a n a q a

Elə də lazьmdьr. Daha durmaq jeri dejil. Mehrəli bəj sən jaralьsan. Burada qal. Arvad-uşaqlarь Laçьn juvasьna topla. Səlim bəj, biz də Qaja dibinin köməjinə gedək. (Qalqьrlar. Bu halda Çə'fərqulu daxil olur.)

Ç ə ' f ə r q u l u

Aqa, Qaja dibi kəndini bolşeviklər aldь.(Qorquşurlar.)

M o l l a S a d ь q

Buradan qacmaq! Indi buraja gələrlər.

H a ç ь I m a m q u l u

Durun, arvad-uşaqlarь gətyryb daqlara qacaq.

Ə m i r A s l a n a q a

Sakit! Qorqaq jassarlar! Çə'fərqulu, Qaja dibi coq məhkəm, jollarь da sərt qajalьq, onu neçə aldьlar? Joqsa dənyklyk olmuşdur?

Ç ə ' f ə r q u l u

Xajьr aqa, bizimkilər coq mərdanə vuruşurdular, ançaq iki səbəb təslimə bais oldu. Biri kəndin qaja tərəfi dutulub atəş acьlmasь...

Ə m i r A s l a n a q a

Qoşuna bələdci olmasa, o jolu kimsə bilməz. Jəqin kəndcilərdən bir binamus cьqmьşdьr.

Ç ə ' f ə r q u l u

Xajьr aqa, elə şəxs bizdən cьqmamьş

Ə m i r A s l a n a q a

Bəs kimdən cьqmьş?

Ç ə ' f ə r q u l u

Orduja jol göstərən haçьnьn oqlu bolşevik Həsən olmuşdur.

B ə j l ə r

Aj binamus!

M o l l a S a d ь q

Haçь, gördynmy dedijim neçə dyz oldu? Sənə demədimmi bu uşaqь Rusjaja göndərmə? Sözymə baqmadьn.

H a ç ь I m a m q u l u

Ah, oqlum saq imiş, gəlib cьqdь!

M e h r ə l i b ə j

Elə biqejrət oqul hec gəlib cьqmьjajdь.

Ə m i r A s l a n a q a

Ikinçi səbəb?

Çə'fərqulu

Aqa, sorma, deməjə çyr'ət etmirəm.

Əmir Aslan aqa

Sənə əmr edirəm, de.

Çə'fərqulu

Ikinçi səbəb qьrmьzьlarьn başьnda duran şəxs.

Əmir Aslan aqa

O kimdir?

Çə'fərqulu

Çahangir aqa!

Hamь

Ah!

Əmir Aslan aqa

(əlini xənçərin dəstəsinə qojur)

Sus! Qorqudan gəzlərinizə qaranlьq cəkyb kimi isə mənim oqluma oqşatmьşssьnьz. Mənim nəslimdən Həsən kibi əz vətəninə xain cьqmaz.

(Ədil bəj və Hadi lələ daxil olurlar.)

Ədil bəj

Bu partьltьnь, gurultunu eşitməjirsiniz? Bu nə toplaşьb səhbət etməkdir?

Mehrəli bəj

Biz sənin kibi millətə xain olub vətəni satmamьşьq. Onun uqurunda çanlar fəda etməjə jьqьşmьşьq.

Ədil bəj

Mehrəli bəj, bu jalancь sözləri buraq. Mən sizin əsl məqsədinizi gəzəlçəsinə bilirəm. Nə ycyn vətən, millət dejə baqьraraq, bu məzlum kəndliləri qьrdьrьrsьnьz? Onlarьn coqu lhələ əz mənfəətlərini anla-

mamьşlar, onun ycyn də qьrmьzьlar ilə myharəbə edirlər. Fəqət tezlik ilə anlajaçaqlar. Onda syngyny bolşeviklərə joq, sizin yzərinizə cevirəçəklər. Siz qəhraman, taç-taxtlarь zəlzələjə salan Qьrmьzь ordunun myqabilindəmi durmaq istəjirsiniz? Neçə oldu Qalcaqlar, Judeniclər, Denikinlər?

Məni bəlyk qomandanь axьrьnçь dəfə olaraq sizin janьnьza göndərmiş. Qan tökylməmiş təslim olmaqьnьzь tələb edir.

Səlim bəj

Bizə birinçi dəfədir ki, təslim təklifi olunur. Amma siz axьrьnçь dəfə olaraq dejirsiniz.

Ədil bəj

Birinçi dəfə bu Hadi lələ təslim əmrini gətyrmyşdyr.

Əmir Aslan aqa

Elə təklif olmamьş, ola da bilməz.

Ədil bəj

Pəri Çahan vasitəsilə. Belədirmi, Hadi lələ?

Hadi lələ

Bəli.

Əmir Aslan aqa

Pəri Çahan mənə bir şej deməmişdir.

Hadi lələ

Xanьm məktubu oquduqdan sonra çьrьb atdь.

Əmir Aslan aqa

Ah, nə gözəl çavab! Jaşasьn qəhraman qьzьm! (Qьşqьrьr.) Pəri Çahan. (Pəri Çahan xanьm cərkəs libasьnda, ysty əslihəli daxil olur.)

Pəri Çahan xanьm

Məni caqьrьrsan, əmuçəm?

Əmir Aslan aqa

Bəli, səni, qeyrətli qardaşımın ijit qızı! De görüm çırdıqın məktub kimdən idi? (Pəri Çahan xanım başını aşaqı salıb dinməjir) Qızım, nejə dinməjirsən?

Pəri Çahan xanım

Məktub qırmızıların qomandanı Çahangirdən idi.

Əmir Aslan aqa
(jerindən çəld qalqıb)

Ah! Çə'fərqulu doqru dejirmiş! Aqalar, bu divarda cəkilmiş rəsmlərə baqınız. Bu Rüstəm Zalın, o da oqlu Səhrabın rəsmidir. Rüstəm müharəbədə evladını tanımamış onun sinəsini paralamışdır. Mən isəm bu gün mənə xain olmuş çijər-parəmi bu xənçər ilə qətl edəçəjəm. Indi Qırmızı orduja hücumu mən başlajıram. Qalqın, hajdı, ardımça (Ədil bəj və Hadi lələdən başqa qejriləri cıqırlar.)

Ədil bəj

Baçım Gəhər əhvalatı bilirmi?

Hadı lələ

Xajır, xəstəliji çihətinçə deməji məsləhət bilmədim və başqalarına da tapşırmışam ki, deməsinlər.

Ədil bəj

Jaqşı tədbirdir. Sən get vəzijjəti Çahangirə söjlə. Mən də baçımı joqlajıb gəlirəm. (Cıqırlar.)

PƏRDƏ

UCUNÇU PƏRDƏ

Ikinçi pərdənin səhnəsi

Əmir Aslan aqa. Mehrəli bəj, Səlim bəj, Muxtar bəj, Hejdər bəj, Çə'fərqulu, Pəri Çahan, molla Sadıq, haçı Imamqulu oturub müşavərə edirlər.

Əmir Aslan aqa

Qeyrətli bəjlər, bolşevik Çahangir bu məktubla bizi təslimə təklif edir. Jazır:

Sizə aldanmış kəndlilərin qanları daha tökülməsin məqsədilə təslim olmaqınızı tələb edirəm. Bizə mə'lumdur ki, o bicarələri gürçü, erməni və türk köməkləri gələçəkdir—dejə aldadıb qırdırırsınız. Onu da bilməlisiniz, təslimi rədd edib qovqada davam etsəniz, jarın qəl'ə alındıqdan sonra siz üsjancı bəjlər güllə qabaqına qojulaçaqsınız.

Imza: *Çahangir.*

(Bəjlər başlarını aşaqı salıb fikrə gedirlər.)

Əmir Aslan aqa

Mehrəli bəj, fikrinizi bilmək istəjirik

Mehrəli bəj

Mənçə düşmana hilə gəlməli. Guja təslimə hazırıq. Lakin iki gün möhlət istəjərik. Düşman buna razı olarsa, geçə ikən bir neçə adam qacırıb ətraf-

dan kəmək toplarıq. Sonra iki tərəfdən hyçumu başlarıq. Birini buradan, o birini dyşmanın arqasından.

M u x t a r b ə j

Mən bu fikrə şərik dejiləm. Əvvəla dyşman bizə məhlət verməz. Versə də bu az vaqtda dyşmanın gəzy qabaqında kimdən qyvvə toplajaçajıq? Mənçə özymyzdən başqa qejri kəməjə umud baqlamamalı.

H e j d ə r b ə j

Əlimizdə olan qyvvə ilə qəl'əni saqlaja bilməjəçəjik. Geç tez onu boşlajıb cəkilməjə məcbur olaçajıq. Belə olan surətdə mən qəl'əni vermək tərəfdarıjam.

S ə l i m b ə j

Çahangir aqanın tələbi ajdındır. O təslim olunuz dejir. Qəl'əni veriniz demir. Bizi buraqıb bu boş qəl'əni nə edəçəkdir? Lakin təslim şərtindən bir şej jazmır, təslim olursaq—bizlə nə çyr rəftar olunaçaq? Mə'lum dejil.

Ç ə ' f ə r q u l u

Səlim bəj doqru bujurur. Təslim şərti ajdın dejil. Mənçə biz də jazıb şərtimizi mə'lum etməlijik. Bəlkə istədijimizi qəbul edəçəkdir.

Ə m i r A s l a n a q a

Qızım, sənin fikrin nədir?

P ə r i Ç a h a n x a n ı m

Çahangir hərbi toqdadıb ortalıqa təslim məsələsini atmışdır. Bu iki şejdən xalı dejildir. Ja budur ki, doqrudan da qan tökylməsini istəmir, ja da

əlində olan qyvvə ilə Lacın juvasını almaqdan açizdir.

Ə m i r A s l a n a q a

Afərin, qızım, bu son sözyn dyzdyr. Çahangir təslim məsələsilə bizə hərbi hilə gəlir. Mənə mə'lumdur ki, o mərkəzdən qyvvə və top tələb edir; cynky doqrudan da əlindəki qyvvə ilə qəl'əni almaqdan açizdir. Bu fyrsətdən istifadə etməli. Təslim tərəfdarları bilsinlər ki, istər zor ilə, istərsə öz ixtijarımızla bolşeviklərə tabe olarıqsa hec bir təfavyty joqdur. Hər iki halda gyllə qabajına qojulaçajıq. Onlardan bizə niçat jolu joqdur. Belə olan surətdə öz əllərimiz ilə başlarımızı qurbanmı verməlijik?

B ə j l ə r

Hec vaqtı!

Ə m i r A s l a n a q a

Təslim tərəfdarı varmı?

B ə j l ə r

Xajır.

M o l l a S a d ı q

Əmir Aslan aqa, mən də, haçı da sylh tərəfdarıjıq.

Ə m i r A s l a n a q a

Siz bizim işimizə qarışmajın. Sizin vəzifəniz buraja qojun syrysy kibi tökylən arvad-uşaqları sylh ilə saqlamaqdır.

H a ç ı I m a m q u l u

Biz də onu istəjirik ki, qurtlar gəlib bu syryny jırtmasınlar.

Əmir Aslan aqa

Qorqmajьn, o çanavarlarьn myqabilində belə arslanlar durmuşlar. (Kaqьz gətyryb jazьr, sonra oqujur.)

Qulaq asьn. Jazdьqьm çavabь oqujum.

Bəjlər

Bujurunuz.

Əmir Aslan aqa

«Lacьn juvasьnь almaqa Lacьn kibi ijitlər lazьmdьr. Sizin kibi baiquşlarьn hynəri deјil». Bu çavabь bəjənirsinizmi?

Bəjlər

Bəjənirik.

Əmir Aslan aqa

Çə'fərqulu, al, elcijə ver. (Çə'fərqulu alьb gedir.)

Əmir Aslan aqa

Indi planьmьzь cəkək. Bolşevik Çahangir jarьn qьrmьzь bajraqьnь Lacьn juvasьna taqmaq arzьsьndadьr. Bu işi sabaha qoјmaqdan belə mə'lum olur ki, o sabah kəmək gəzləјir. Bu fyrsəti ona verməməli. Onu qabaqlamalьјьq. Biz hyçumu bu gyn başlamalьјьq.

Mehrəli bəj

Əmir Aslan aqa, madam ki, bu fikrə gələçəkdiniz, mənim təklifimi rədd etməməlijdiniz.

Muxtar bəj

Neçə?

Mehrəli bəj

Dyşmana hyçumu qəflətən, onu gəzləmədiji bir vaqtda etməli. Biz bunun əksinə əməl etdik. Dyşmana xəbər verdik ki, hazьr ol, ystynə gəlirik.

Hejdər bəj

Biz elə çavab jazmamьşьq.

Mehrəli bəj

Mə'nasь elə cьqdь.

Səlim bəj

Sizin fikriniz məhlət istəmək idi. Ondan da vaz kecdiniz.

Mehrəli bəj

Doqru; cynky bu gyn hyçum edəçəjimizi bilmirdim.

Muxtar bəj

Bilsəjdin nə təklif edərdin?

Mehrəli bəj

Sabaha kibi məhlət istəjib, bu gyn qəflətən hyçum edərdik.

Əmir Aslan aqa

Hec təfavyty joqdur. Bolşeviklər biz tərəfdən hyçum gəzləmirlər. Onlar inanmьşlar ki, biz hyçumdan qorqub qəl'ədən cьqmajaçajьq. Hər halda çavab vermişik.

Mehrəli bəj

Doqru. Indi hyçum planьnь bujurunuz.

Əmir Aslan aqa

Çəmi qyvvə dərt jerə bəlynəçəkdir. Bir qьsmь Mehrəli bəj ilə Pəri Çahanьn ixtijarьnda olub Lacьn Juvasьnь mydafəə edəçəkdir. Jerdə qalan yc his-

sənin birinin başında Muxtar bəj, o birinin başında Səlim bəj və ycynçysynyn başında Hejdər bəj duraçaqdır.

Muxtar bəj, sənin dəstənə böjyk əhəmijjət verirəm. Əgər mən cəkdijim planı əmələ gətirə bilsən, şəksiz dyşmana qalib gələçəjik. O da budur: Dəsteni Lacın juvasının arqasında duran «Keci daqından» endirib «Jaşıl orman» dejilən meşəjə kecirirsən. Sonra orman ici ilə gizli jyryş edib, Qaja dibi kəndinin arqasında pusquja jatarsan. O zaman Səlim bəj Ucurum dərəsindən; mən də Hejdər bəj ilə Qaja dibi kecidindən hyçumu başlaram. Dyşman qyvvəsini bizim ystymyzə atar. Sən, Muxtar bəj, jenə də pusquda qalıb myharəbəjə girməzsən. Elə ki gərdyn dyşmanın arqasında qyvvə qalmadı, çymləsi hyçuma başladı, qəflətən arqadan soqularsan. Bu plana e'tiraz varmı?

B ə j l ə r

Xajır.

M e h r ə l i b ə j

Plan jaqşıdır. Lakin Lacın juvasında qalan qyvvəni də hyçuma atmalı.

Ə m i r A s l a n a q a

Joq. O qyvvə ehtijat ycyn olub, təhlykə zamanı hərbə atılmalı. Daha noqsanı var isə, dejiniz.

M e h r ə l i b ə j

Xajır, joqdur.

Ə m i r A s l a n a q a

Indi son sözymy dinləjiniz. Çymləniz şir zəjan kibi hyçuma atılmalısınız. Geri cekilməni bilmərrə unutmalı, bejninizdə, xəjalınızda, fikrinizdə bu olmalı:—Iləri, iləri, iləri. Belə olursa, dyşmanı bu daqlardan, bu qajalardan gerijə atıb mylkləri-

mizi əlimizdə saqlaja biləçəjik. Əjər bu tale'mizdə joq isə, ərlərə jaraşan mərdlik ilə əlym şərbətini icərik. Bizim ycyn başqa jol joqdur. (Ajaqa qalqır-) Hajdı, ijitlərim, gedəlim. (Molla Sadıqdan və haçı Imamquludan səvajı gedirlər.)

M o l l a S a d ı q

Haçı, bu divanələrin oduna biz nə ycyn janaq?

H a ç ı I m a m q u l u

Molla Sadıq, nə demək istəjirsən?

M o l l a S a d ı q

Bolşeviklər bizə qalib gələçəklər, buna mənim şybhəm joqdur.

H a ç ı I m a m q u l u

Mənim də şybhəm joqdur.

M o l l a S a d ı q

Onda bizim halımız neçə olaçaqdır?

H a ç ı I m a m q u l u

Jəqin bolşeviklər çymləmizi qətl'am edəçəklər.

M o l l a S a d ı q

Etməjə də haqları var; cynky Əmir Aslan aqanın tərslijindən hər iki tərəfdən coq qan tökylmyşdyr, o indi bu ucuq qəl'əjə pənah gətirmişdir.

H a ç ı I m a m q u l u

Xajır a. O çəngavərlərin myqabilində belə qələlər davam etməz.

M o l l a S a d ı q

Çahangir aqa ədalətli bir hakim kibi qan tökmək tərəfdarı dejil; lakin əqlini qaib etmiş kişi, görmirsənmi, eşitmək belə istəmir. Haçı, bunların icində bir özymlə səni əqilli göryrəm. Aqil olan şəxs çanın bihudə jerə gydaza verərmi?

Haçь Imamqulu

Xajьr verməz. Fikrin nədir?

Molla Sadьq

Bolşeviklər tərəfə kecmək.

Haçь Imamqulu

A kişi nə dejirsən? Dəli olmusan nədir?

Molla Sadьq

Nə ycyn dəli oluram? Biz өz ixtijarьmьzla bolşeviklərə təslim oluruq. Qan tөkməkdə də iştirak etmirik. Bundan ilavə mən Çahangir aqanьn şəriət myəllimi olmuşam. Sənin də oqlun Həsən onun kөməkcisidir. Onlardan bizə nə xata jetişə bilər?

Haçь Imamqulu

Bu doqru, fəqət nə jol ilə bu zalьm aqalardan xilas ola bilərik? Qəl'ədən cьqmaq imkanь varmь?

Molla Sadьq

Var. Mən ançaq sənin razьlьqьnь gөzləjirəm.

Haçь Imamqulu

Mən razьjam. Bəs arvad-uşaq neçə olsun?

Molla Sadьq

Nə arvad-uşaq? Өlym zamanь arvad-uşaqmь jьda dyşər? Gedək өz çanьmьzь xilas edək.

Haçь Imamqulu

Doqru dejirsin. Gedək. (Cьqьrlar, sonra Gөhər xanьm Sənəmin kөməklijilə alt qatdan Əmir Aslan aqanьn salonuna gəlir. Divanьn ystə oturur.)

Gөhər xanьm

Gөr nə zəjif dyşmyşəm. Bir mərtəbəni cьqmaqa nəndə taqət qalmajьbdьr. Sənəm, Pəri Çahanьn otaqьndan bir jastьq gətir, bir az uzanьb rahat

olum. (Sənəm jastьq gətirib divana qojur. Gөhər xanьm uzanьr.)

Gөhər xanьm

Sənəm, qəl'ədən nə xəbər var?

Sənəm

Hələ davam edir.

Gөhər xanьm

Allah, sənə pənah aparьram. Bizi bu qan iciçi dyşman əlinə vermə. Sənəm, dejirlər bolşeviklər kөrpə uşaqlarь da qьrьrlar.

Sənəm

Xanьm, hamьsь jalandьr. Mən onlardan hec qorqmuram. Onlarьn bөjykləri coq rəhmli adamdьr. Neçə dəfə təklif etdi ki, mənə qan tөkdyrməjin, təslim olun. Hajьf ki, Əmir Aslan aqa qulaq asmьr. Bu gyn jenə təklif etmişdi, bilmirəm aqa razь oldu ja joq.

Gөhər xanьm

Olmaz. Mən onun tərslijini bilirəm. Hec kəsə qulaq asan dejil. Sənəm, çanьm xəstə olmasaidь, gedib o bөjyjyn ajaqlarьna jьqьlьb өpərdim, jalvarardьm, işə qansьz ənçam edərdim. O bөjyk Rusjadan gəlmiş. Gөrəsən mənim oqlumdan bir xəbər bilərmi?

Sənəm

Onu bilmirəm, ançaq Çahangir aqanьn saq olduqunu söjləjirlər.

Gөhər xanьm

Aj qьz, onu kim dejir? Bəs nejə mənə xəbər vermirsiniz? O adamь tapdьrьb doqru xəbər bilərdim.

Sənəm

O gyny Əhmədgil dejirlər ki, Bakıda bir adam səjləjirmiş ki Çahangir aqa Rusjada qoşun bəjygy olubdur.

Gəhər xanım

Hər nə olursa olsun, ta ki saq salamat olsun. Sənəm, pəncərəni ac, kyrsy qoj oturub bir az əzymy havaja verim. Nəfəsim təngişir. (Sənəm pəncərəni acır kyrsy qojur. Sonra Gəhər xanımın qoluna girib aparır.)

Sənəm

Qoj jastıqı da qojum jumşaq olsun. (Jastıqı qojur, Gəhər xanım oturur.)

Gəhər xanım

Nə gəzəl hava. Hər jan gyl, cicək. Nə ycyn bu insanlar bir-birlərini qırırlar?

Sənəm

Xanım, izn ver gedim, xərəjini hazırlajım.

Gəhər xanım

Jaqşı get.

Sənəm
(gedirkən)

Dərmanını gətirimmi icəsən?

Gəhər xanım

Joq. Lazım dejil. Dərmandan hec bir xejir gərmyrəm. (Sənəm cıqır. Səhnə bir myddət sykutda qalır. Sonra tyfəng, top səsləri gurultu salır. Gəhər xanım qalqır ki pəncərəni ortsyn, bu zaman ajaq ystə dura bilməjib jıqılır. Top, tyfəng səsi kəsilir. Ura sədası qalqır. Bir azdan sonra o da

kəsilir. Sənəm daxil olur. Gəhər xanımı jıqılmış gəryb çəld ystyny alır.)

Sənəm

Vaj. Xanıma nə oldu.

Gəhər xanım

Sənəm, məni qaldır. Divanın ystə apar... (Sənəm qaldırıb divanın ystə uzadır.)

Gəhər xanım

Sənəm, ölyrəm. Amma bu dynjadan nakam gedirəm... Oqlumu gərməjib gedirəm... Onun tojunu etməjib gedirəm... Ah, Çahangirim, bir səni gərəjdim... Axırətə rahat gedəjdim.

Sənəm
(kənara)

Ah, yrəjim davam etmir. Istəjirəm sirri acıb dejəm. Joq. Qoj bilməsin.

Gəhər xanım

Sənəm, gəzlərimə qaranlıq cökyr... Sənəm, Pəri Çahana de ki əmmən vəsijjət etdi... Çahangiri aqtarıb tapsın... Ona getsin. Nəslimiz kəsilməsin. (Səsi kəsilir.)

Sənəm

Ah. Jazıq arvad öldy. Mysijbətli öldy. Dərdli, qəmli öldy. Jaqşı insan idi. Hec kəsi inçitməzdi. Bu uzun myddətdə ondan bir açı söz eşitmədim. Başqa xanımlar kibi olmajıb bir kəsə əzijjət verməzdi. Coq çəfa cəkdin, indi rahat jat. (Gedib jorqan gətirib ystynə salır. Pəri Çahan daxil olur.)

Pəri Çahan xanım

Sənəm, qəl'ə alındı. Indi buraja gələçəklər. Qacmaq lazımdır. Əmməm də jatmış. Onu durquzmaq lazımdır.

Sənəm
(ağlar səslə)
O daha durmaz...

Pəri Çahan xanım
Nə dejirsən? Əmməmə nə olmuş?
(Sənəm ağlajır.)

Pəri Çahan xanım
Ah. Jazıq əmməm! (Gedib divanın önyndə diz ystə çökyr.) Jat, rahat ol. Sən bizdən xoşbaxtsan. Son bəlalari görməjəçəksən.

Sənəm
Xanım vəsijjət etdi ki, Pəri Çahan Çahangiri tapıb ona getsin. Ondan ajrılmasın.

Pəri Çahan xanım
Ej bicarə əmməm. Pəri Çahan onu tapdı. Sözlərinə baqmadı. Jenidən itirdi. Nə etməli? Qəzanın istədiji bu imiş. (Əmir Aslan ağa başı acıq, tykləri pərişan, dəli halda daxil olur.)

Əmir Aslan ağa.
Mən hardajam?.. hə... bildim. Bajquş juvasında. Mən Rystəm Zalam... Ej ijit bəjlərim! Iləri, vur! At!

Pəri Çahan xanım
Ah, bəla ystə bəla! Əmuçəm dəli olmuş.

Əmir Aslan ağa
Jenə qırmızı. Ora qırmızı, bura qırmızı (Pəri Çahana.) Sən kimsin? Hə, sən də qırmızı, o jatmış da qırmızı, çəmi çahan qırmızı... Mən qırmızı sevməm. (Divara baqır.) Çəkil. Çəkil, sənə dejirəm, çəkil! (Tavana baqır.) Oradan ilan sallanmışdır. Ah, dyşdy! Neçə oldu? Haraja girdi. (Araıır)

a, budu girdi. (Dəşyny çırıb baqır) hə... yrəjimə girmək istəjir... Qojmaram. (Qəməsini cıqarıb yrəjinə soxarkən.) Əl myzyrr hejvan!..

Pəri Çahan xanım
Ah! Əmuçəm özyny öldyrdy!.. Çahangir, Çahangir! Şan şöhrətli xanədanını viran etdin. Gəl tamaşaja. (Çahangir əlində qırmızı bajraq. Ədil bəj. Hadi lələ, Həsən bir taqım qoşun əhli və bir taqım arvad-uşaq ilə daxil olur.)

Pəri Çahan xanım
Baq, gylləndən olmyş anana. Baq, dəli olub xənçər ilə özyny öldyrmyş atana, japdıqın əmələ tamaşa et! Yrəjin şad olsun!

Çahangir
Pəri Çahan, zylm ilə japılmış bina, zylm ilə qurulmuş xanədan—axırda fot olar. Hec kəs önyny ala bilməz. Mane olanlar belə fot olarlar. Indi jeni dynja zyhur etmiş. Əski dynja əski qanunlarilə gərək jıqılsın. Pəri Çahan nə ycyn bu əski zylmkar, tökdykləri qan icində boqulan dynjadan əl çəkmirsən? Bu ölylər icində qalmaqmı istəjirsən?

Pəri Çahan
Joq, istəmirəm.

Çahangir
Bu inqilab bajraqı altına gəlirmisən?

Pəri Çahan
Bəli, gəlirəm. (Onun tərəfə kecir.)

Çahangir
Bu şanlı bajraqı al, ona jəmin et.

Pəri Çahan

(alьr)

Ej qьrmьz inqilab bajraqь. Bu gyndən bytyn əmrymy sənin jolunda calьşmaqa, qurban verməjə jəmin edirəm.

Намь

Jaşasьn Pəri Çahan

PƏRDƏ

EŞQ VƏ INTIQAM

Faciə beş pərdədə jeddi şəkildə

31 Janvar 1922-ci il

IŞTIRAK EDƏNLƏR.

Ə l i m ə r d a n . Quldur dəstəsinin atamanı.
İ b a d . Onun yoldaşı.
P i r i b a b a . Ovçu, meşə qarauluusu.
J a s ə m ə n. Əlimərdanın arvadı.
X a l i s ə n ə n ə. Piri babanın arvadı.
C ə n g i z . Surətən Əlimərdanın oğlu.
Q ə m ə r. Əlimərdanın qızı.
Ç ə b i . Əlimərdanın nökəri.
Ş a h b a z b ə y . Mülkədar bəy.
H ə ç ə r x a n ı m . Onun arvadı.
Ş ə m s i b ə y . Onun oğlu.
Z ə h r a x a n ı m . Onun qızı.
S ə f i b ə y . Qəza naziri.
X a v ə r . Xidmətçi qız.
S ə f a
H e j d ə r q u l u } Nökərlər.
Pristav.
Strajniklər.

BIRINÇI PƏRDƏ

Səhnə meşə icində aqaç cəpər ilə hasarlanmьş bir həjət göstərir. Həjətin saq tərəfində Piri babanьn kumasь, sol tərəfində meşə sahibi Həsənqulu aqanьn iki mərtəbə evi görynyr. Həjətdə necə jerdə sqamjalar qojulmuşdur. Jasəmən kumanьn önyndə oturub özyny gynə verir. Janьnda bir beşik. Pərdə qalqdьqda Piri baba cijnində tyfəng, əlində qьrqavul daxil olur.

Piri baba

Jasəmən, gör sənə nə kək qьrqavul avlamьşam.

Jasəmən

Ah nə gözəl qьrqavuldur.

Piri baba

Qьzьm gərək bu gyn də durmajajdьn. Özyny gözlə. Joqsa yzylərsən.

Jasəmən

Baba, doqrudur mən şəhərdə tərbijə almьşam, amma əslim kyrddyr. Bizim arvadlar köc ystyndə atdan dyşyb doqarlar. Jenə atь minib köcdən qalmazlar. Yc gyn jatdьqьm kifajət edər. Yrəjim darьxdь, cьqdьm ki, özymy bir az havaja verim.

Piri baba

Bəs Xalisə hardadьr?

Jasəmən

Xalisə nənə bulaqdan su gətirməjə həm də caqanьn əsgilərini jumaqa gedibdir.

Piri baba

Topal gəlib cьqdьmь?

Jasəmən

Xajьr.

Piri baba

Gərəsən nə qəziijjə yz verdi ki, bu yc gynyn ərzində gəlib cьqa bilmədi. (Tyfəngi aqaçdan asьb Jasəmənin janьnda oturur). Jasəmən, Əlimərdanьn sədasь bizim topraqdan gəlir, görynyr Irandan bu tərəfə kecmişdir.

Jasəmən

Ah, baba, bu nə əmrdyr ki, mən syryrəm. Bu gyn tamam jeddi ajdьr ki, Əlimərdan məni burada qojub özy qacaq olmuşdur. Bu uzun myddətdə nə gecə, nə gyndyz xəjalьmdan, yrəjimdən sevgili ərim cьqmajьr. (Aqlajьr.)

Piri baba

Jasəmən səbr et, naşykyr olma. Allaha dua et, yrəjin təsəlli tapsьn. Bu bəlalar, bu çəfalar ki, sən cəkirsən, hamьsь Əlimərdanьn uçundandьr. Rəhmətlik qardaşьmьn çəmi xasijjəti oqlu Əlimərdana kecmişdir Atasь kibi təkəbbyr, kinli, höcət, qocaq bir dəliqanlьdьr. Hansь bir rəijjət qьzьnьn irz, namьsьna aqalarь doqunmamьşdьr?

Jasəmən

Allah o aqalarь dynja yzyndən məhv edəjdi, ta bizlər də rahat gyn görəjdik.

Piri baba

Nə etməli qьzьm, dynja belə gəlib belə də gedəçəkdir. Qyvvətli zəifi basaçaq, əzəçək; zalьm məzlumu inçidəçək, məhv edəçək; devlətli kasьbь sьqaçaq, boqaçaqdьr. Qьzьm, bunlar tək insanda

dejil, hejvanda da belədir. Tamam qьrq ildir ki, mən bu meşədə əmr syryrəm. Bu daqlarda av edirəm. Hər bir hejvanьn, quşun, həşəratьn jaşajьşьna diqqət etmişəm. Bir də gəryrsən bir tərlan kəklik avlajьb qaja başьnda jeməjə məşquldur. Qəflətən ondan qyvvətli bir şahьn jьldьrьm kibi şaqadь. Onun əlindən aldь, havaja qalqdь. Baq, byçəkləri qurbaqalar, onlarь ilanlar, ilanlarь da kirpilər jejib tələf edirlər.

Jasəmən

Baba onlar hejvandьr, anlamьr. Əqilləri joqdur. Bəs bu insanlar nə ycyn bir-birlərini qьrьrlar?

Piri baba

Qьzьm, biri devlət ystə, biri şöhrət ystə, biri təməh ystə. səbəbləri coqdur. Mənim qardaşьm oqlu Əlimərdan da qejrət, namus ystə. Mənim nəsihətimə qulaq asmadь dedi: gərək Şahbaz bəjin nəslini qьrьb, jer yzyndən məhv edəm. Onun əmisi oqlu Taqь bəji və nökəri Fərəçi əldyryb qacaq dyşdy.

Jasəmən

Piri baba, nə vaqt ki, bədbaxtlьq bizə yz vermişdi. Əlimərdan məni sevib mehriban dolanьrdь. Qəmər qəzijjəsindən sonra bysbytyn dəjişilib arvad adьnь janьnda çəkmək mymkyn dejil. Mənlə xydahafiz edəndə dedi ki, Jasəmən, qьz doqsan əz əlimlə qədim ərəblər tək boqub ataçaqam. Baba, dənmyş taleim burada da məni ərimin janьnda xəçil etdi. Qьz doqdum.

Piri baba

Qəm etmə qьzьm, evlad şirin olar. Özyn gərəçəksən ki, neçə əzizləjib sevəçəkdir.

Jasəmən

Allah sən dejən kibi edəjdi baba.

Piri baba

Qorqma elə də olaçaqdьr, baq bu meşə sahibi Həsənqulu aqa da oqul həsrəti çəkirdi. Allah-təala ona qьzь Zylejxanь verdi. Mən bu sinnə catmьşam, amma atanьn qьza elə məhəbbət baqladьqьnь gərməmişəm, eşitməmişəm. Baq bu evi Həsənqulu aqa qьzь ycyn tikdirmişdir. Aqa burada həftələrlə av edəndə Zylejxa xanьm da qarabaşlarь ilə burada jaşardь. Xalisə onun istəkli qulluqcularьndan biri idi. Aqanьn ondan başqa evladь olmadь. Indi bu meşənin sahibi həmin Zylejxa xanьmdьr. Jasəmən, Əlimərdan da qьzьnь inşaallah elə sevəçəkdir.

Jasəmən

Ah o gyny gorsəjdim əlməzdim.

Piri baba

Xalisə gəlib cьqmadь. Xörək nə vaqtь bişəçəkdir?

Jasəmən

Odun joqdur. Olsajdь durub özym bişirərdim.

Piri baba

Onda mən durum oduna gedim, ona kibi də Xalisə gəlib cьqar. (Baltanь və ipi gətyryb gedir.)

Jasəmən

(Jalnьz caqanь beşikdən gətyryb)

Xydaja, dərgahьna əl gətyryb dua edirəm. Mənə əta etdijin bu mə'sum balanь ata məhəbbətindən məhrum etmə. (Laj laj calьr.)

Laj laj dedim jatasan,
Qьzьl gylə batasan.
Qьzьl gyl baqьn olsun
Kəlgəsində jatasan.
Balam a laj laj
Gylym a laj laj, a laj laj.

Mən aşiqəm balasьn
Lacьn verməz balasьn
Mən balamь istərəm
Balam istər balasьn.

(Bu halda həjat qapьsь dəjylyr. Jasəmən gedib acьr. Həçər xanьm quçaqьnda bir kərpə uşaq daxil olur.)

Həçər

Jasəmən, nə təəççyblə mənə baqьrsan? Joqsa məni tanьmьrsan?

Jasəmən

Bilmirəm, juqu gəryrəm ja doqrudan da Həçər xanьmь gəryrəm.

Həçər xanьm

Doqru dejirsən, Şahbaz bəjin arvadь quldurbaşь Əlimərdanьn evində, bu juqu dejil nədir? Gəl otur dərdimi sənə söjləjim. (Sqamjada otururlar). Jasəmən, iləridə sən mənim xidmətcim olmusan. Xajьr səhv etdim. Xidmətcim joq, sevgili baçьm olmusan, sirr joldaşьm olmusan. Jasəmən o gynlər jadьndadьrmь?

Jasəmən

Bəli jadьmdadьr.

Həçər xanьm

Başьmьzda eşq sevdasь, yrəjimizdə məhəbbət atəşi: sən Əlimərdanь sevirdin, mən Nadir bəji. Sən məhəbbət uqrunda çəfa cəkdinsə də axьrda sevgilinə gedib məramьna catdьn. Lakin mənim baharьm solub, zimistan oldu. Jadьndadьrmь bir gyndə iki şəxs mənə elci dyşdy. Biri sevdijim, söz verdijim Nadir bəj, o biri bəd əxlaq, bəd xasijjət, caxьr icən, gynlərin mejxanalarda kecirən Şahbaz bəj, Nadir bəj kasьb, Şahbaz bəj devlətli. Borç boqazьna cьqmьş, mylky, evi Şahbaz bəjin janьnda girovda olan

atamьn mejli kimdə olmasь mə'lum idi. Jadьndadьrmь mən Şahbaz bəjə getmək istəmədim.

Jasəmən

Bəli jadьmdadьr. Atanьz dedi: Həçər Şahbaz bəjə getməsən özymy öldyrəçəjəm. Anam da saclarьnь joldu ki, bizi bədbax etmə, kycələrə salma. Axьrь mən razь oldum Şahbaz bəjə gözləri jaşlь getdim. O gyndən çəfalarьm, bəlalarьm başlandь. Şahbaz bəj evimi çyrdy-xanaja, qumarxanaja dəndərib cəngənələr ilə kef etməjə başladь. Nadir mənim göz jaşьma dözə bilməjib baş götyryb bu vilajətdən getdi. Axьrda Şahbaz bəjin binamusluqu bir dərəçəjə catdь ki, öz syd baçьsь, qardaşь Əlimərdanьn baçьsь Qəmərin namusuna toqundu.

Jasəmən

Ah indi məni də gözy jaşlь qojan o binamus oldu.

Həçər xanьm

Jasəmən, o zaman o iki kərpəm olmasajdь, biri Şəmsi, o biri Zöhrə inan ki mən də özymy Qəmər kibi qajadan atmьşdьm.

Jasəmən

Zavallь Qəmər qardaşьm Ibada nişanlь idi. Bir-birlərini coq istəjirdilər. Sonra Ibad da gedib Əlimərdanьn qacaq dəstəsinə qoşuldu. Piri babanьn deməjinə görə siz altь ajdьr ki, Zyleixa xalanьzьn janьnda olursunuz və hec kəsə də görynməjirsiniz.

Həçər xanьm

Doqrudur, orada gizli olmaqьmьn sirrini gəlmişəm sənə acьb söjləjəm və səndən kömək istəjəm. Başqasь məni anlajьb dadьma catmajaçaqdьr.

Jasəmən

Söjləjiniz gərym məndən nə kömək istəjirsiniz? Özynyz bilirsiniz ki, əlimdən gələni myzajəqə etmərəm.

Həçər xanım

Jasəmən, Şahbaz bəj Parizə gedəndən yc aj sonra qəflətən Nadir bəj gəlib cıqdı. Dedi: Həçər sevgilim, bu iki ilin myddətində dynjanı səjahət edib gəzdim ki, bəlkə səni unudam. Fəqət baçarmadım. Axırda sənin firaqına dözə bilməjib gəlmişəm dejə fərjad etdi. Jasəmən biz qadınlar hissimiz ilə jaşajırıq. Biz qadınlar yrəklərimizin qulujuq. Mən də eşq atəşinə jandım. Nəticəsi bu. (Oqlunu göstərir.)

Jasəmən

Demək bu uşaq Nadir bəjindir?

Həçər xanım

Bəli, mənə tə'nə, məzəmmətmi edəçəksən? Mənə lə'nət, nifrətmi edəçəksən?

Jasəmən

Mən? xajır!.. Başqalarını bilmirəm. Indi söjləjiniz gərym məndən nə kömək istəjirsiniz?

Həçər xanım

Nadir ilə belə qət' etmişdik ki, mən Şahbaz bəjdən boşanıb azad olaçaqdım, sonra ona gedəçəkdim. Ah fələk çəmi səadətimi, umudumu bir anda puc etdi. Bir aj bundan əvvəl Nadir xəstə dyşyb şam kibi əridi. Axırda söndy. (Aqlajır.)

Jasəmən

Ah, sizin taleiniz də mənimki kibi cənmyş. (Gözlərini silir.)

Həçər xanım

Jasəmən, çəkdijim çəfalar gərynyr kifajət dejilmiş ki, təzə bəlalarım jenidən zyhur edir. Şahbaz bəj teleqrafla Parizdən cıqmaqını xəbər verir. Indi anlajırsanmı?

Jasəmən

Bəli anlajıram. Bu uşaqı gizlətmək lazımdır.

Həçər xanım

Bəli, onu da ançaq sən baçararsan.

Jasəmən

Nə tevr? Unutmajınız ki, siz mənim ərim Əlimərdanın dyşmanı Şahbaz bəjin arvadısınız. Sizlərdən buraja gəliş-gediş ola bilməz.

Həçər xanım

Mən onların hamısını fikir etmişəm. Ona görə də oqlumu həmişəlik sənə verirəm. Yc gyndyr ki, doqmuşam. Sənin qızın da həmən vaqtda. Hamıja dejərsən ki, əkiz doqmuşam. Sirr bizim aramızda qalar

Jasəmən

Bəs Piri baba ilə Xalisə nənə neçə olsun.

Həçər xanım

Bu barədə xalam ilə danışmışam. O dejir ki, mənim xatirim yçyn onlar razı olarlar və sirri də kimsəjə acmazlar.

Jasəmən

Mənim qorqum Əlimərdandan və Çəbidəndir.

Həçər xanım

Mənə mə'lumdur ki, Çəbi sənin doqmaqından hələ xəbərsizdir.

Jasəmən

Jenə də qorquram. Bu sirr bir vaqtb acьlar, onda mənim halьm neçə olar? Joq, joq, bu aqьr və qorqulu işi əhdəmə gətyrməjə çyr'ət etməjirəm.

Həçər xanьm

(ajaqa qalqьr)

Onda birçə jol qaldь.

Jasəmən

Hansь?

Həçər xanьm

Mən myqəssir ananьn əli ilə bu mə'sum uşaqьn əlməji. (Gedir.)

Jasəmən

(onun qabaqьnь kəsir)

Joq, joq onu etməjiniz, veriniz razьjam. (Uşaqь alьb beşijə qojur. Bu halda qapь dəjylyr.) Siz icərijə giriniz gərym kimdir. (Həçər xanьm kumaja girir.)

Piri baba

(qapьnьn dalьndan)

Jasəmən bizik qapьnь ac.

Jasəmən

(qapьnь acьr Piri baba ilə Xalisə nənə daxil olurlar.)

Piri baba

Xalisə tez ol oçaqь qala. Xörək bişir.

Xalisə nənə

Bu saat.

Jasəmən

Xalisə nənə, xörəji mən hazьr edərəm. Icəridə bir əziz qonaq səni gözləjir.

Xalisə nənə

Kimdir? Buraja qorqudan hec kəs gəlməz.

Jasəmən

Icəri get gərərsən.

(Xalisə nənə kumaja girir)

Piri baba

Joqsa Əlimərdandьr?

Jasəmən

Xajьr, Həçər xanьmdьr Piri baba.

Piri baba

Həçər xanьm?... O buraja əbəs jerə gəlməz, nə bejyk qəzijjə yz veribdir ki, çyr'ət edib gəlibdir.

Jasəmən

Baba, doqrudan da bəjyk qəzijjədir. Həçər xanьm səndən bir şej təvəqqe edəçəkdir onu qəbul etməjinizi mən də rəça edirəm.

Piri baba

Nədir?

Jasəmən

Sizi gözləjir gediniz desin. (Piri baba da girir. Jasəmən Həçər xanьmьn oqlunu quçaqьna gətyryb.) Ah nə gözəl uşaqdьr. Mən oqul həsrəti çəkirdim allah verdi. Bunu öz balam kibi sevəçəjəm. Əlimərdan dá məndən razь qalaçaqdьr. Allahьn sirrini bilmək olmaz. Gər kimi Əlimərdana oqul göndərdi. (Çəbi daxil olur.)

Çəbi

Gözləriniz ajdьn olsun, oqlandьr qьz?

Jasəmən

Oqlandьr.

Çəbi

Onda sahib şad olaçaqdır.

Jasəmən

Topal, biri də var.

Çəbi

O kimindir?

Jasəmən

O da mənimdir, əkiz doqmuşam. Biri oqlan biri qız.

Çəbi

Sahib bu saat özy gələçəkdir.

Jasəmən

(özyny itirir)

Ah yrəjim nə dəjynyr. Çəbi, o sudan tək mənə ver icim.

Çəbi

(su verərkən)

Sahibin gəlməsindən nejə qorqursan?

Jasəmən

Qorquram ki, ona burada bir xətər jetə.

Çəbi

Sahibin dəstəsi meşədədir. (Piri baba kumadan çıqır.)

Piri baba

Topal bu yc gyndə harda qalmışdın?

Çəbi

Kəndə anamı joqlamaqa getmişdim. Bərk naxoş olmaqına görə qojub gələ bilmədim. Indi bir az jaqşıdır.

Piri baba

Xalisə caqanın əskisini jujanda birini orada unudubdur. Get onu gətir gəl. (Çəbi gedir.)

Jasəmən

Baba böjyk bəlaja dyşdyk. Çəbinin deməjinə görə Əlimərdan bu saat buraja gələçəkdir. Mən coq qorquram.

Piri baba

Özyny itirmə, toqdaq saqla, hər bir şej allahın əlindədir nə istərsə o olaçaqdır. Xalisə, Xalisə.

Xalisə

(kumadan çıqır, Jasəmən uşaqı beşijə qojub çuna ilə yzyny örtyr)

Nə var?

Piri baba

Çəld Həçər xanımı Həsənqulu aqanın otaqında gizlət, özyn də janında ol.

Xalisə nənə

Nə var, nə olubdur?

Piri baba

Danışıq jeri dejil, Əlimərdan bu saat gələçəkdir.

Xalisə nənə

Vaj evimiz jıqıldı. (Qapı bərk döjylyr.)

Piri baba

Arvad çəld ol. (Xalisə nənə otaqa girir.)

Əlimərdan

(qapının dalından qışqırır)

Topal, (Piri baba gedib qapını açır, Əlimərdan və Ibad ystlərində əsləhə daxil olurlar.)

Əlimərdan

Əmi?

Piri baba

Çan!

Əlimərdan

Hamь salamatmь?

Piri baba

Salamat!

Jasəmən

(onun bojnunu quçaqlaiьr.)

Əlimərdan

Kyrd qьzь, toqda. Oqlandьr ja qьz?

Jasəmən

Qьz.

Əlimərdan

Qьz?

Piri baba

Qəm etmə, allah hər ikinizin istədijini veribdir. Jasəmən əkiz doqubdur. Biri oqlan, biri qьz.

Əlimərdan

Bu jaqşь. Kyrd qьzь, oqlan mənim qьz sənin. Gətir baqьm.

Jasəmən

(çunanь gətyryb)

Ikisi də jatьbdьr.

Əlimərdan

Onda tərpətmə. Qoj jatsьnlar. Kyrd qьzь, mən oqlumun adьnь Cəngiz qojdum. Qoj onun kibi bu biqejrət insanlarь qьrьb qan icində yzdyrsyn. Dyn-

janь onun kibi ditrətsin. Sən qьzьnьn adьnь nə qojursan?

Jasəmən

Izn versən Qəmər qojaram.

Əlimərdan

Onda izni qardaşьn Ibaddan al.

Ibad

Baçьm, hərgah onun kibi qejrətli, namuslu bir qьz jetirəçəksən izn verirəm. Mən əhd etmişəm ki, nişanlьm Qəmərin intiqamьnь dyşmandan almajьnça dynjada rahat jaşamajam.

Əlimərdan

Əmi, Şahbaz bəjin qardaşь Iljas bəj elə bildi ki, Irana qacmaq ilə mənim əlimdən qurtaraçaqdьr. Qardaşьnьn oqlu onu da babalarьnьn janьna göndərdi.

Piri baba

Əlimərdan, bu işdən əl cək. Su sənəji axьrda suda sьnar.

Əlimərdan

Əmi, insan ycyn də əlym bir dəfə olaçaqdьr.

Ibad

Piri baba, biqejrət olub uzun əmr syrməkdənsə namus ystə çavan əlmək daha əfzəldir.

Piri baba

Aj dəliqanlьlar. Aqibətinizi coq fəna göryrəm. Gəliniz mən qoça babanьzьn nəsihətinə qulaq asьnьz.

Əlimərdan

Əmi, aç qonaqlarь nəsihət ilə dojdurmaq olmaz. Nəjin varsa əmr et gətirsinlər jejək.

J a s ə m ə n

Bir azça səbr ediniz bu saat hazır edim.

Ə l i m ə r d a n

Ibad, xörək hazır olunça biz də bir az rahat olaq. (Otaqa tərəf jönəlirlər. Jasəmən onların qabaqını kəsib.)

J a s ə m ə n

Aj oraja getməjiniz,

Ə l i m ə r d a n

Nə ycyn?

P i r i b a b a

Orada Xalisə cimir.

Ə l i m ə r d a n

Ha-ha-ha... Aj qoça əmi. Dinç durmursan ha.

I b a d

Piri baba bizim kibi çavanların jarı jolda qojub kecər.

Ə l i m ə r d a n

Kyrd qızı buraja palas sal, oturaq. (Jasəmən palas salır, Əlimərdan və Ibad tyfənglərini aqaçdan asıb otururlar. Bu halda qapı dəjylyr. Əlimərdan çəld ajaqa qalqıb.)

Ə l i m ə r d a n

Kim ola?

P i r i b a b a

Təşvişə dyşmə. Jəqin Topaldır. (Qapını acır.)

Ə l i m ə r d a n

Topal?

Ç ə b i

Sahib.

Ə l i m ə r d a n

Hardan gəlirsən?

Ç ə b i

Bulaqdan, sahib.

Ə l i m ə r d a n

Ətrafda qaraltı zad gərynyrmy?

Ç ə b i

Uzaqdan atlı dəstəsi gərynyr. Caparlara oqşajır.

Ə l i m ə r d a n

Get busquda dur. Şybhəli adamlar olsa çəld gəlib xəbər ver.

Ç ə b i

Baş ystə sahib. (Gedir.)

I b a d

Təzə ujezdni nacalnik Səfi bəj bizim myqabilimizə cıqmaq ilə qubernatordan malades almaq istəjir.

Ə l i m ə r d a n

Ejbi joqdur, bujursun, onu da qnjaz Vacinadzenin gynynə salaram.

P i r i b a b a

Bir neçə vaqtdan bəri meşədə strazniklər gərynyr. Birinə rast gəlib soruşdum: Burada nə qajırırsınız? Çavab verdi ki Səfi bəjin əmrinə görə jolları qacaqlardan myhafəzə edirik.

I b a d

Ha-ha-ha... Piri baba coq jaqşı myhafəzə edirlər. Allah onları bəd nəzərdən saqlasın. Yc gyn bundan iləri iki joldaşımız Xaspolad və Qarabəkir,

qazjonnь poct ystə dyşyrlər. Bir, iki gyllə atan kibi ijit caparlar qojub qacьrlar. Joldaşlarьmьz da xəzinəni qulluqumuza gətirdilər.

Ə l i m ə r d a n

Əmi, mənim qorqumdan həkymət qulluqcularь çyr'ət edib kəndliləri inçidə bilmirlər. Mənim yc dyşmanьm var: həkymət, bəjlər, taçirlər... Həkymət xəzinəsi ilə, bəjlər çanlarь ilə, taçirlər də pullarь ilə mənə tevçe verirlər. Mən kəndliləri onlarьn zylmyndən saqlajьram.

(Jasəmən xərək gətirib syfrəjə qojur, bu halda meşədən tyfəng səsi gəlir. Əlimərdan və Ibad çəld qalqьb tyfənglərini gətyryrlər.)

Ə l i m ə r d a n

Əmi, xydahafiz, Kyrd qьzь, Cəngizdən myqəjjəd ol. Bir ijit, qocaq oqlan mejdana cьqartmaqь səndən tələb edirəm.

J a s ə m ə n

(onlarьn qabaqьnь kəsib)

Qojmaram, sizi əldyrərlər.

Ə l i m ə r d a n

Məni əldyrərlər, jerimdə oqlum Cəngiz qalar. (Gedirlər.)

J a s ə m ə n

Xydaja, dəxi səbr edə bilmirəm. Məni əldyr, bu əzabdan qurtar. Jeddi aj həsrətini çəkdijim sevgili ərim ilə belə gəryşdyk?.. (Aqlajьr.)

P i r i b a b a

Jasəmən səbr et, gəz jaşь təkməkdən nə cьqar?

J a s ə m ə n

Ondan başqa mənə nə qalьbdьr, ona da mь mane' olaçaqsan?

X a l i s ə n ə n ə

(gəlir)

Əlimərdan getdimi? Vaj qьzьm aqlajьrsan?

J a s ə m ə n

Xalisə nənə neçə aqlamajьm, bu birəhm fələk mən zavallьnь elə tilsimə salьbdьr ki, sevgili ərimin gəlməsi mənim ycyn qorqu, getməsi bəla. (Aqlajьr.)

X a l i s ə n ə n ə

Qьzьm jenə də səbr etmək lazьmdьr, hər bir qara gynyn bir aq gyny də var.

(Bu halda Səfi bəj, pristav və yc straznik daxil olurlar.)

S ə f i b ə j

Tərpənməjin. Piri kişi, Əlimərdanьn jerini de.

P i r i b a b a

Səfi bəj, Əlimərdan burada joqdur.

S ə f i b ə j

Jalan dejirsən. Quldurbaşь qardaşьn oqlunu ələ vermək istəmirsən. Fəqət mən sənə dedirdərəm. Bunlarь alьnьz (Strazniklər onlarь ihatə edirlər.)

P i r i b a b a

Səfi bəj, arvadlarь nə ycyn qorqudursan. Mənə inanmьrsan bujur axtar.

S ə f i b ə j

Mən dedim ki, sən əzyn jerlərini göstərəsən, ta ki, həm bu arvadlarь həm də əzyny Sibirja syrgynyndən xilas edəsən. Indi Əlimərdan buradan cьqsa tənbehin bəjyk olaçaqdьr. Tyfənglərinizi bunlarьn dəşlərinə dutun. (Strazniklər duturlar.) Belə hazьrda durarsьnьz. Yzərimizə tyfəng acьlsa ycyny də gyləjib jerə jьqarsьnьz. Sən Israfil bəj dalьmça gəl. Kumaja girirlər. Bir azdan sonra cьqьrlar.

P r i s t a v

Səfi bəj, jəqin o evdə gizlənmişlər. Oranı aramalı.

S ə f i b ə j

Doqru. (Bu halda Həçər xanım otaqdan cıqıb qacaraq gəlir.)

H ə ç ə r x a n ı m

Şəfi bəj, toxda, bunları nə ycyn gyllələjirsən?

S ə f i b ə j

Cynky Əlimərdanı burada gizlədib jerini demək istəmirlər.

H ə ç ə r x a n ı m

Indi sizə mə'lum oldu ki, Əlimərdan burada ola bilməz.

S ə f i b ə j

Bəli. Şahbaz bəjin arvadı olan jerdə Əlimərdan ola bilməz. (Piri babagilə) Azadsınız. Həçər xanım siz burada nə qajırırsınız?

H ə ç ə r x a n ı m

Şəhərə gedirdim, buraja dəndym ki Zylejxa xalamın sifarışını Piri babaja jetirəm.

S ə f i b ə j

O jolda duran fajton sizinkidirmi?

H ə ç ə r x a n ı m

Bəli.

S ə f i b ə j

Həçər xanım hec bilirsinizmi sizi nə bəjyk bəladan xilas edirəm. Əlimərdanın quldur dəstəsi meşədədir. Mən onu ihatə etmişəm. Bu gyn dajın Ilias

bəjin intiqamını ondan alaçaqam. Bujurunuz gedək. Adam qoşum sizi xalanızgilə aparsınlar. Şəhərə getmək mymkyn dejil.

H ə ç ə r x a n ı m

Piri baba, Xalisə nənə, xydahafiz. Jasəmən oğlunu gətir baqım.

S ə f i b ə j

Həçər xanım, dyşmanın ailəsinə mərhəmət etmək çaizmidir?

H ə ç ə r x a n ı m

Siz bilirsiniz ki, Jasəmən mənim sevgili xidmətcim olmuşdur. Onun və bu mə'sum uşağın nə gynahı var? (Jasəməndən uşağı alıb öpyr.)

Jasəmən səni və bunu bir allaha tapşırıram. (Tyfəng səsi gəlir.)

S ə f i b ə j

Həçər xanım gedək.

H ə ç ə r

Xydahafiz. (Gözlərini silir, gedirlər.)

J a s ə m ə n

Ej uça tanrı mən də sevgili ərimi sənə tapşırıram.

PƏRDƏ

IKINÇI PƏRDƏ

Birinçi pərdənin mənzərəsi. Birinçi pərdədən ijirmi il kecibdir.

P i r i b a b a

Ej vəfalь silahьm, sahibin tək sən də kəhnəlmisən. Paslanmьsan. Kecmişdə sənin gyllən hec puca cьqmazdь. Aqzьndan od parladьqda avь jerdə gərmyşəm. Indi sinnim həştada catmьş. Gəzlərimin nuru getmiş, qollarьmьn qyvvəti azalmьş. Indi səni qaldьrьb qьrqavulu nişana aldьqda qaqqьltь ilə ucub uzaqlaşьr. O qaqqьltь ilə sankь dejir: ej piri-natəvan, nə vaqta kibi bizləri avlajaçaqsan? Cəkil, rahat ol. Daha vaqtьn kecmiş, bəli kecmiş... (Jasəmən samavarь gətirib syfrəjə qojur). Jasamən, Qəmər durubdurmu?

J a s ə m ə n

Qəmər sybh tezdən durub meşəjə gedibdir.

P i r i b a b a

Erkən durmaq jaqşь şejdir. Bədəni saflaşdьrar. Ançaq o zaman meşə rytubətdir. Gəzməsin. Daqa cьqsьn təmiz hava udsun.

J a s ə m ə n

Qəmər şəhərdə o qədər darьxьb sьqьlьbdьr ki, buraja gələndən bəri evdə oturmaq istəmir. Dejir: anaçan doqquz aj dərs zamanь gynlərimi sanamьşam ki, jaj fəsli hacan gələçəkdir ki, Piri babama qonaq gedəm, dojunça meşəni, daqь, cəməni gəzəm.

P i r i b a b a

Qoj gəzsin, jesin, icsin, hala gəlsin, ançaq gəzməjə joldaşь joqdur. Məni dutur ki, Piri baba dur gəzməjə gedək. Dejirəm aj qьzьm babanьn nə gyçy qalmьşdьr ki, sənə joldaşlьq etsin. Sənin iti ajaqlarьn ilə jeriş etsin. Dejirəm səbr et, qardaşьn Cəngiz gəlsin, o zaman yrəjiniz istədikçə gəziniz. (Jasəmən caj təkyb Piri babaja verir.)

J a s ə m ə n

Piri baba, Qəmər ilə Cəngizi gərəndə elə bil ki, dynja mənimdir. Neçə mehriban baçь qardaşdьrlar. Neçə məni sevib ehtiramьmь saqlajьrlar. Cəngiz ona atalьq edir. Baq nə sənə baqdь, nə mənə baçьsьnь oqutdu.

P i r i b a b a

Cəngiz coq əqilli, kamallь çavandьr.

J a s ə m ə n

Allah sevgili ərimi əlimdən aldьsa da jerində belə oqul qojdu. (Qəmər quçaqьnda cicək və əlində dəstmal baqlьsь daxil olur.)

Q ə m ə r

Baba sabahьn xejir.

P i r i b a b a

Qьzьm aqibətin xejir.

Q ə m ə r

Baba tap gərym mənim bu dəstmalьmdakь nədir?

P i r i b a b a

Qьzьm, kirpidir.

Q ə m ə r

Vaj baba nədən bildin?

P i r i b a b a

Dəstmalьna baq. Өzyn bilərsən.

Q ə m ə r

(baqьr)

Ha, kirpinin tikanlarь dəstmalь dəlib cьqьbdьr.

P i r i b a b a

Bu kirpini nə edəçəksən?

Q ə m ə r

Sənin bostanьna buraqaçaqam.

J a s ə m ə n

Qьzьm bu hejvan bostanь tərk edər.

Q ə m ə r

Piri baba beləmi?

P i r i b a b a

Joq əqilli qьzьm, fikrini anlajьram. Kirpi bostanьn qurtlarьnь jejib tələf edər onu səlamat saqlar.

J a s ə m ə n

Qьzьm bunu sən hardan bilirsən?

Q ə m ə r

Mən kitabda oqumuşam. Piri baba da təbiətin icində jaşajьb gəryb gətyryьdyr. Baba, təzə qoruqcunu aparьm bostanьna buraqьm. (Gedir.)

P i r i b a b a

Jasəmən gəryrsən oqumaq nə gözəl şejdir.

J a s ə m ə n

Baba doqru dejirsən, ançaq oqujub elmili olandan sonra bizim kəndli qьzlarь өz ajaqь carьqlьlarьna ərə getməjirlər.

P i r i b a b a

Nə ycyn getməjirlər? Yrək elmə zada baqmaz. Səni bəjzadələr istəjirdilər. Bəs nə ycyn getmədin?

J a s ə m ə n

Cynky Əlimərdanь sevirdim. Biz mysəlmança oqumuşuq. Onlar kibi elmimiz joqdur. (Qəmər daxil olur) Qьzьm gəl otur cajьn sojujur.

Q ə m ə r

(caj icərkən)

Baba indi tap gərym. Bu cicəkləri nə edəçəjəm?

P i r i b a b a

Dəstə dutub otaqьna qojaçaqsan.

Q ə m ə r

Joq baba bilmədin, bunlardan taç həryb sənin başьna qojaçaqam. Bu meşənin, bu daqlarьn soltanь edəçəjəm. (Gylyşyrlər.)

P i r i b a b a

A qьzьm, mənim bu qoça qulaqlarьma gahdan bir gəlib catьr ki, rəijjətlər ysjan edib padşahlarьnь taxtdan salьrlar. Sən də təzədən mənim başьma taç qojmaq istəjirsən.

Q ə m ə r

Onlar өz rəijjətləri ilə ədalət ilə rəftar etməjiblər, onlara zylm ediblər, onun ycyn də taçlarьnь itiriblər. Fəqət sən, өz vəzifəni coq jaqşь ifa etmisən. Ona gөrə də meşə əhli məni өz tərəflərindən vəkil secib hyzurunuza göndəriblər ki, bu taçь qəbul edib onlara sultan olasan. (Gylyşyrlər.)

P i r i b a b a

Qьzьm, bu gətirdijin vəkalətnamaja tylkylər, davşanlar, kəkliklər, qьrqavullar da qol çəkirlərmi?

Q ə m ə r

Onlar tərəfindən bir qədər narazılıq oldu, fəqət əksərijjət səni özlərinə sultan secdilər.

P i r i b a b a

Qızım, bu meşənin sultanlıqını qəbul edirəm; bu şərtlə ki, sən də mənə vəliəhd olasan. (Gylyşyrlər.)

Q ə m ə r

Mən də qəbul edirəm. (Qapı dəjylyr) Birdən Cəngiz ola. (Gedib qapını acır, Həçər xanım, Zöhrə xanım, Şəmsi bəj daxil olurlar.)

H ə ç ə r x a n ı m

Qəmər nə gözəl, nə gəjcək qız olmusan. (Onu öpyr.)

J a s ə m ə n

Ah nə əziz qonaqlarım gəlmiş. (Həçər xanım ilə göryşyrlər.) Bujurunuz, bujurunuz, Piri baba coq şad olaçaqdır.

H ə ç ə r x a n ı m

Qəmər bu mənim oqlum Şəmsi bəj, bu da qızım Zöhrədir. Tanış olunuz. (Qəmər onlara əl verir, qonaqlar Piri baba tərəfə gəlirlər.)

P i r i b a b a

Həçər xanım coq xoş gəlmisiniz, səfa gətirmisiniz, mən qoçanı jad etmisiniz. Bujurunuz əjləşiniz. (Otururlar.)

H ə ç ə r x a n ı m

Zylejxa xalama qonaq gedirik, dedim dönyb sizlə göryşym. Coqdan bəridir ki, sizdən xəbərim joqdur. Jaqşı oldu ki, Qəməri də gördym maşaallah coq gözəl qız olubdur.

J a s ə m ə n

Qəmər on gyndyr ki, dərslərini qurtarıb gəlibdir. Dedi ana, gedək bu jajda Piri babaja qonaq olaq. O da təkdir.

P i r i b a b a

Xalisə vəfat edəndən bəri burada Topal ilə ikimiz oluruq. Jasəmən istədi məni də kəndə öz janına aparsın, razı olmadım; cynky balıq susuz jaşaja bilməjən kibi mən də meşəsiz ömr syrə bilmərəm.

H ə ç ə r x a n ı m

Cəngizdən nə xəbər var?

Q ə m ə r

Mənə jazmışdı ki, iki gyndən sonra cıqaçaqam, gərək bu gyn sabah gəlib cıqsın.

Ş ə m s i b ə j

Cəngiz həkimlikmi oqujur?

Q ə m ə r

Bəli.

Z ö h r ə x a n ı m

Jenə Kijev şəhərində oqujur?

Q ə m ə r

Bəli orada oqujur.

H ə ç ə r x a n ı m

Uşaqlar durun gedin bir az meşədə gəzin.

J a s ə m ə n

Qojunuz caj təzələjim, icsinlər sonra gedərlər.

H ə ç ə r x a n ı m

Zəhmət çəkməjin, bir azdan sonra gedəçəjik. Xalam bizi gözləjir.

Piri baba

Nə tələsirsən? Burdan Zyleyxa xanımgilə jarım saatlıq joldur. Bir az rahat olub cərək jejərsiniz, sonra gedərsiniz. Ona kibi də çavanlar meşədə gəzərlər. Qəmər də bu gyn məni meşə sultanı tə'jin edibdir. Təzə sultanın həkmy belədir gərək tabe olasınız. (Gylyşyrlər.)

Şəmsi bəj

Meşə sultanı Piri babadan rəça edirəm ki, mənə öz ormanında bir qədər av etməjə izn versin.

Piri baba

Izn verirəm, ançaq mənim tyfəngim ilə cətin av edə biləçəksən.

Şəmsi bəj

Öz tyfəngim odur fajtonda, sizinkinə ehtijaç joqdur. Xanımlar bujurunuz. (Çavanlar qalqıb gedirlər.)

Həçər xanım

Şəmsi, Hejdərquluja de ki, atları acıb rahat etsin, bir azdan sonra gedəçəjik.

Şəmsi bəj

Jaqşı dejərəm. (Gedirlər.)

Jasəmən

Xudaja Cəngizi də bunlar ilə belə mehriban görsəjdim dynjada bir qəmim olmazdı.

Həçər xanım

Jasəmən, ijirmi ildir ki, mən bədbaxt ana, oğlum Cəngiz icin göz jaşı tökmyşəm. Sən Jasəmənə həsəd aparmışam ki, Cəngizi baqrına basıb əzizləmisən. Ona syd vermisən, Oğlum demisən. Amma

mən jad kibi kənardan baqmışam. Ah ana ycyn dynjada bundan artıq əzab olarmı?

Piri baba

Həçər xanım bu gynə kibi səbr etmisiniz. Jenə də etməlisiniz. Joqsa çymləmizi bəjyk bəlaja salarsınız. Indijə kibi sirr acılmajıbdır. Bundan sonra da acılmamalı.

Jasəmən

Həçər xanım, mən də sizdən rəça edirəm ki məni bəlaja salmajasınız. Məjər mən Cəngizə doğma ana kibi baqmamışam?

Həçər xanım

Doğru dejirsən, sən Cəngizə həqiqi analıq etmisən. Ölənə kibi sənə qul olsam jenə də borçundan cıqa bilmərəm.

Piri baba

Həçər xanım, indi bizim sə'jimiz onda olmalıdır ki, ataları kibi çavanların da arasına ədavət dyşməsin.

Həçər xanım

Piri baba, Cəngizin burada olmasının xatası coqdur, Şahbaz bəjin qohum-əqrabası dinç durmajaçaqdır. Qorquram onu da Əlimərdan kibi tələf edələr.

Jasəmən

Nə qədər ki Əlimərdan dutulmamışdı, saqdı onun qorqusundan Cəngizə əzijjət verə bilmirdilər, amma indi mən də qorquram.

Piri baba

Həçər xanım, Cəngizin gələçəji ycyn hec fikirləşmisinizmi?

Həçər xanьm

Bəli o barədə xalam ilə danьşmьşam. Onun fikri odur ki, dajьsь oqlu Əli bəjin qьzьnь ona ala və çəmi mylkyny də onlarьn adьna kecirə. Əli bəjin qohum-əqrabasь coqdur. Ona hec kəs bata bilməz. Jasəmən sən bu fikrə nə dejirsən?

Jasəmən

Mən nə dejəçəjəm? Coq gəzəl fikirdir. (Qəmər, Zəhrə və Şəmsi bəj daxil olurlar.)

Qəmər

Ha-ha-ha...

Zəhrə

Ha-ha-ha...

Həçər xanьm

A qьzlar dejin gərym nəjə gylyrsynyz?

Qəmər

Piri baba, bu saatdan sən sultanь əzl edib jerinə Şəmsi bəji tə'jin edirəm.

Piri baba

A qьzьm buna səbəb nə olmuş?

Qəmər

Şəmsi bəjin bimisl avcь olmaqь.

(Zəhrə gylyr.)

Şəmsi bəj

Qəmər bəjim rəça edirəm məni Piri babanьn janьnda xəçil etməjəsiniz

Zəhrə xanьm

Xajьr gərək naqьl oluna, joqsa mən Piri babanьn əzlinə razь dejiləm.

Şəmsi bəj

Onda qojun mən özym səjləjim

Zəhrə xanьm

Xajьr mən razь dejiləm. Qoj Qəmər səjləsin. Nə etməli, siz iki mən tək. Qəmər bəjim səjləjiniz.

Qəmər

Piri baba, meşəjə girdikdə qarşьmьza davşan cьqdь. Bunu gördykdə Şəmsi bəj bizim, ölkənin birinçi avcьsь, xejli nəzakət ilə qoşa lyləsin cijnindən cьqarьb...

Piri baba

Av etdikdə avcьnьn tyfəngi əlində hazьr olmalьdьr.

Zəhrə xanьm

Bu da onun özynə arxajьn olmasьna bir sybut.

Qəmər

Davşan dajanьb durmuşdu, Şəmsi bəjin gylləsi acьldь, davşan jerindən tərpənmədi. Gyllənin biri də acьldь. Davşan jenə qacmadь. Burada Zəhrə xanьm ilə mən elə qəhqəhə etdik ki, davşan ildьrьm kibi götyryldy. (Gylyşyrlər.)

Piri baba

Görynyr davşan uzaqda durmuşmuş.

Zəhrə xanьm

Xajьr Piri baba, sonra ölcdyk, bizim ajaqьmьz ilə davşan on iki addьmda durmuşdu.

Şəmsi bəj

Piri baba, bunlar mənim avcьlьqьmь laqa qojub gyldy, fəqət öz qysurlarьnь acmaq istəməjirlər.

P i r i b a b a

Sən də onlarьnkini ac səjlə gərək nə olmuş.

Ş ə m s i b ə j

Piri baba, meşəjə bir az qalmьş onda gərdym ki, bu iki ijid xanьmdan bir elə qьşqьrьq qalqdь ki. dedim jəqin bunlarьn qarşьsьna arslan cьqmьşdьr. Bilirmisiniz Piri baba bunlar nə gərmyşlər?

P i r i b a b a

Jəqin sьcan gərmyşlər.

Ş ə m s i b ə j

Bəli. (Gylyşyrlər.)

P i r i b a b a

Oqlum, arvad tajfasьnьn əksəri sьcandan qorqur. Rəhmətlik Xalisə də belə idi. (Bu halda Çəbi əlində bir camadan dalьnça Cəngiz daxil olurlar.)

Q ə m ə r

Cəngiz gəldi. (Qacaraq gedib onun bojnunu quçaqlajьb өpyr.)

J a s ə m ə n

Ah oqlum gəldi, allah sənə şykyr. Aj qьz bir dajan mən də өpym. (Cəngizi өpyr.)

H ə ç ə r x a n ь m

Oqlum gəl səni mən də өpym. (Istəjir өpsyn, Cəngiz kənara cəkilir.)

C ə n g i z

Həçər xanьm, mən haradan sizin oqlunuz oldum. Mən sizin qulluqcunuz kyrd qьzьnьn oqlujam.

H ə ç ə r x a n ь m

Ah Cəngiz oqlum məni atəşə jaqma. Jasəmən mənim qulluqcum olmajьbdьr, sevgili baçьm olubdur.

Q ə m ə r

Cəngiz, gəl su tөkym əl yzyny ju. Joldan gəlmisən, jorulmusan. Gəl qardaşьm sonra danьşarsan.

C ə n g i z

Toqda, Həçər xanьm, Əlimərdanь өlmyş gөryb mən oqlu Cəngizi Rusjada bilib buraja gəlməjə çyr'-ət etmisiniz?

P i r i b a b a

Cəngiz, Həçər xanьm evladlarь ilə mənə qonaq gəlmişlər sənə, dəxli joqdur.

C ə n g i z

Bəs sən Əlimərdanьn əmisi dejilsən? Neçə qejrətin qəbul edir ki, onun dyşmanlarьnь qonaq edirsən? Məjər bilmirsən ki, mənim atam Əlimərdan Sibirjada əlləri, ajaqlarь qandalda sьzlajьb fərjad etməjinə səbəb binamus Şahbaz bəj olmuşdur.

Ş ə m s i b ə j

Cəngiz, mən elə fikir edirdim ki, atalarьmьzьn ədavəti biz evladlarьna kecməjəçəkdir; cynky hər iki tərəf bir-birlərindən intiqamьnь almьş. Mən əmim Iljas bəjin və başqa qohumlarьmьn qanьnь səndən iddia etmirəm. Fəqət indi gөryrəm ki, siz başqa fikrə dyşmyşsynyz, bismillah mən mejdandan qacan oqlan dejiləm.

C ə n g i z

Ha indi biqejrət Şahbaz bəjin oqlu Şəmsi bəj өzyny byruzə verdi.

Ş ə m s i b ə j

Quldurbaşь Əlimərdanьn oqlu Cəngiz də өz gədalьqьnь gөstərdi.

C ə n g i z

Mənə gəda dejirsən? (Onun ystynə jeriş edir, Zöhrə xanım başını uça dutaraq döşyny gərərək onun qarşısında durur.) (Həçər xanım qışqırıb qəşş edir, Qəmər ağlajır.)

Z ö h r ə x a n ı m

Cəngiz, biz dyşman da olsaq qapınıza gəlmişik, Sizə qonaq olmuşuq. Qonağın ehtiramı beləmi olur?

C ə n g i z
(başını aşağı salaraq)

Zöhrə xanım məni əfv ediniz, xəçalətimdən yzynyzə baqa bilmirəm. Dutduğum əməldən özym də peşimanam.

Z ö h r ə x a n ı m

Öz tərbijəsilə çavanlar arasında şöhrət tapmış Cəngizi indi tanıdım. Əfvinizi qəbul edirəm. Ançaq anamız Həçər xanımdan yzr istəməlisiniz.

C ə n g i z

Həçər xanım məni əfv etməlisiniz (Əllərindən öpyr, Həçər də onun alnından öpyr.)

H ə ç ə r x a n ı m

Oğlum Cəngiz, mənə jenidən ruh verib diriltdin. Allah səni hər bəladan hifz etsin.

Q ə m ə r
(gedib Cəngizin əlindən dutub Şəmsi bəjə tərəf gəlir)

Cəngiz Şəmsi bəj ilə də barış.

C ə n g i z
(ona əl verərək)

Şəmsi bəj məni əfv ediniz, o sözləri deməjə yrəjimin qəm, qyssəsi səbəb oldu. Qyrbətdə çəkdijim

əzijjətdən sonra əziz anamı, sevgili bacımı, qoca babamı saq və salamat gördykdə biixtijar ömryny Sibirjada cyrydyb axırı çanını namus jolunda fəda edən zavallı atam jadıma dyşdy. Özymy saqlaja bilməjib sizlərə biehtiramlıq etdim.

J a s ə m ə n
(gedib onu quçaqlajaraq)

Oğlum bu sözlərin ilə jaralı yrəjimi oğladın. (Ağlajır.)

P i r i b a b a

Jasəmən sakit ol. Naşykyr olma. Cəngiz kibi oğlun, Qəmər kibi qızın var. Ölym çymlə jaranmış ycyn var. Oğlum Cəngiz bəs mən qoca baban ilə nə ycyn göryşmyrsən?

C ə n g i z

Bağışla baba, bu gyn özymy başqa halda göryrəm. (Gedib onun əllərini öpyr.)

Q ə m ə r

Indi gəl gedək su tökym əl-yzyny ju. (Otağa gedirlər.)

Ş ə m s i b ə j

Ana siz də hazır olun, mən də gedib fajtonu qoşdurum.

P i r i b a b a

Oğlum nə tələsirsən, cörək jejib gedərsiniz.

H ə ç ə r x a n ı m

Şəmsinin fikrini anlajıram, o qorqur ki jenə aralarında toqquşma ola. Mən də onun fikrinə şərikəm.

J a s ə m ə n

Indi Cəngiz nə inki jenidən toquşmağı, hətta sə'j edəçəkdir ki, sizin gönlynyzy alsın.

P i r i b a b a

Jasəmən doqru dejir, Cəngizin yrəji coq jumuşaqdır, hec kəsi özyndən inçitməz.

Z ə h r ə x a n ı m

Biz Cəngizdən rənçidə olmuruq. Yrəji janqılı idi, onun ycyn də təbiətindən cıqdı. Sonra pəşiman olub bizdən yzr istədi. Bu bizə kifajət edər. Ilərilərdə mənə hec vaqtı ədavət göstərməjibdir. Coq mehriban rəftar edibdir. (Cəngiz və Qəmər gylə-gylə gəlirlər.)

C ə n g i z

Piri baba, eşitdim səni sultanlıqdan əzl ediblər.

P i r i b a b a

Aj oqlum, coq da jaxşı ediblər; mənim sultanlıqım kecmiş. Çavanlıqda atdıqım gyllə boşa cıqmazdı, indi isə coq vaqtı avdan əli boş qajıdıram.

C ə n g i z

Demək on iki addımda durmuş davşanı daha vura bilməjirsiniz (Gylyşyrlər.)

Z ə h r ə x a n ı m

Şəmsi paʃını aldın?

Ş ə m s i b ə j

Allah hec kəsi Qəmər bəjimin dilinə salmasın.

Q ə m ə r

Allah hec kəsi Şəmsi bəj kibi avcının umuduna qojmasın; cynky şamsız jatar. (Gylyşyrlər.)

C ə n g i z

Allah hec qardaşı Qəmər kibi baçının umuduna qoʃmasın; cynky səfərdən gəlmiş qardaşını cajsız qojar.

Q ə m ə r

Bu saat qardaşım. (Ona caj tökyb verir.) Gör baçın sənə badımçandan, pamidordan nə dyrly-dyrly ləziz xörəklər bişirəçəkdir.

Ş ə m s i b ə j

Qəmər bəjim, nə qədər xörək bişirməkdə mahir olsanız jenə də mənim baçım Zöhrəjə cata bilməzsiniz.

Z ə h r ə x a n ı m

Jəqin jenə də mənim qaʃqanaq məsələm mejdana cıqaçaqdır.

Ş ə m s i b ə j

Əlbəttə cıqaçaqdır. Çəmaət bir dəfə coq bərk açımışdım. Evdə Zöhrədən başqa hec kəs joqdu. O da oturub roman oqujurdu. Dedim baçım dur mənə qajqanaq bişir jejim. O vaqtı Zöhrə xanım təzəçə gimnazijanı qurtarmışdı. Baçım bişirdi mən də jedim. Nətiçəsi—indi də qajqanaqa baqa bilmirəm.

H ə ç ə r x a n ı m
(gylyr)

Zöhrə jumurtanı əvvəl suja salıb sonra jaq tökmyşdyr. (Gylyşyrlər.)

Ş ə m s i b ə j

Ana mən baçımın içadınını sirrini acmaq istəmədim. Sən necin acırsan?

C ə n g i z

Piri baba, arıların nə haldadır?

J a s ə m ə n

Anan ölsyn hər bal jeʃəndə boqazımdan getməjirdi. Bilirəm sən balı coq sevirsən.

Piri baba

Oqlum, sənin bəxtindən bu il balım boldur, nə qədər xatirin istəsə je. Qurtaran dejil.

Cəngiz

Çəbi lələ get Piri babanın o tə'rifli balından kəs gətir jejək.

Piri baba

Topal, çəkə aqaçının altındakı səbətdən kəs gətir. Onun balı coq dadlıdır. (Çəbi gedir. Səfa daxil olur.)

Həçər xanım

Səfa nə var xejir ola,

Səfa

Xanım siz gedəndən sonra Şahbaz bəj gəlib cıqdı. Nurəli bəjin evində qumar ojnajırmışlar. Aqa geçə də orada jatıb qalıbmış. Məndən soruşdu ki, Həçər xanım və uşaqlar haraja gediblər. Dedim Zylejxa xanımgilə qonaq gediblər, yc gyndən sonra gələçəklər. Elə bunu demiş oldum, aqa hirslənib qışqırdı. Səjməmiş bir xidmətci qojmadı. Mənə dedi ki atı minib caparsan. Harada catdın qajtararsan. Bu halda yrəji bitab olub jıqıldı. Qurban həkim dalınça getdi mən də sizin.

Şəmsi bəj

Ana durma gedək. Ax, atamın kəhnə azarı qalqmış.

Həçər

Gedək. (Qalqırlar). Səfa get fajtonun janında gözlə. (Səfa gedir.)

Piri baba

Allah şəfa versin, daha sizi saqlaja bilmərəm. Inşaallah jaqşı olar, jenə mənə qonaq gələrsiniz. (Həçər

xanım ilə Jasəmən, Qəmər ilə Şəmsi bəj və Cəngiz ilə Zöhrə xanım kənara cəkilib məxfi danışırlar.)

Cəngiz

Zöhrə xanım siz ilə əlvida edərək jenə də rəça edirəm ki, sizə etdijim ehtiramsızlıqı qəlbinizdən cıqarasınız.

Zöhrə xanım

Cəngiz, mənim qəlbimdə bilirsən sənə ədavət joqdur, başqa bir hiss...

Cəngiz

Myşgyl.

Zöhrə xanım

Nə ycyn?

Cəngiz

Cynky coq sədd var...

Zöhrə xanım

Yrəjin inçə oqları myqabilində elə səddlər duramaz...

Cəngiz

Yrəjin özynə sədd cəkməli.

Zöhrə xanım

O nə ycyn?

Cəngiz

Fələkin istədiji bu.

Həçər xanım

Uşaqlar gedək.

Zöhrə xanım

Əlvida Cəngizim.

Cəngiz

Əlvida. Xəjali-naumudum...

Həçər xanьm

Xydahafiz.

Piri baba

Xydahafiz jaqşь jol. (Gedirlər.)

PƏRDƏ

YCYNÇY PƏRDƏ

Səhnə Şahbaz bəjin qonaq otasьnь göstərir. Otaq Avropa səliqəsilə bəzənmiş; Şahbaz bəj səfərə hazьrlaşьr.

Şahbaz bəj

Xavər, Xavər. (Xavər daxil olur.)

Xavər

Nə bujursan aqa?

Şahbaz bəj

Şəmsi evdədirmi?

Xavər

Bəli evdədir.

Şahbaz bəj

Get, de: atan caqьrьr.

Xavər

Baş ystə (Gedir.)

Şahbaz bəj
(dərman icərək)

Bunun əvəzinə bir dəfə zəhr icib bu dynjadan xilas olmaqa çyr'ət edə bilmirəm.

(Şəmsi bəj daxil olur.)

Şahbaz bəj

Oqlum əjləş sənə dejəçək sözym coqdur. Şəmsi mənim bədənimdə bir saq ə'zam joqdur. Yrəjim, çi-

jərim xarab, mə'dəm xarab, dilim də gah dutulur, gah acılır. Indi myaləçəjə gedirəm. Fəqət saqalmaqa umudum joqdur. Demək bir az geç, bir az tez məni qəbrə qojaçaqsan. Sən mənim tək oqlumsan, babalarımızın jurdunun sahibisən. Doqrudur sənin dövlətinin coqunu mən tələf etmişəm, qumara vermişəm, kejf etmişəm, fəqət o tələf etdijimdən zijada mərhum qardaşım Iljas bəjdən sənə dövlət dyşəçəkdir. Indi de gərym dərdin nədir ki, əmin qızı Nəçibəni evdə dustaq etmisən.

Şəmsi bəj

Mən əmim qızını dustaq etməmişəm.

Şahbaz bəj

Bəs nə üçün evlənmirsən? Özün bilirsən ki, o sənə ad olubdur. Əqilli, kamallı, qojulduqu ada lajiq nəçibə bir gözəldir. Belə qızdan necin qacırsan?

Şəmsi bəj

Ata, o tə'rif etdijin syfətlərin çymləsi əmizadəmdə mövçuddur. Fəqət jenə də mən özümy və o zavallını bədbaxt etmək istəmirəm.

Şahbaz bəj

Səbəb?

Şəmsi bəj

Səbəb odur ki, mənim onda könlym joqdur. Qəlb də istəmədiji halda nə zevç və nə də zevçə.

Şahbaz bəj

Istəmədijinə səbəb nədir?

Şəmsi bəj

Onu yrəkdən sormalı və bir də mən coçuqluqdan əmim qızı ilə bir jerdə böjymyşəm, mən ona bacı kibi baqıram.

Şahbaz bəj

Oqlunı, məhəbbət bir jalan şejdir. Onu şairlər içad etmişlər. Ismi var özy joq. O bir xəjaldır. Uzaqdan dadlı, nəş'əli; javuqdan zəhərli, çəfalı, bəlalı, ömry puc edən bir şejdir. Beş gyn səfa versə, beş il çəfa verər. Atan onların hamısından kecmişdir.

Şəmsi bəj

Demək qəlb sevmədiji bir zevçə ilə ömr syrmək çəfa-bəla dejilmiş, eləmi?

Şahbaz bəj

Bilmirəm sən bu arvad tajfasına nə böjyk mə'na verirsən. Arvad al qoj evdə evdarlıq etsin, sən də kefdə, damaqda ol...

Şəmsi bəj

Ata mən onu edə bilməjəçəjəm. Sizin nəzəriniz qadınlara başqa, mənimki başqa. Mən könlym sevməjəni almajaçaqam.

Şahbaz bəj

Bəlkə sənin könlyn bir kəndlini, bir hammalın qızını istəjəçəkdir.

Şəmsi bəj

Ejbi nədir, istər alaram.

Şahbaz bəj

Ejbi coqdur, Şahbaz bəjin gəlini kimin qızıdır. Kəndli Çənnətəlinin?.. Bir özyn insaf et bu mənə jaraşarmı. Onda mən xəçalətimdən məçlislərə çıqa bilərəmmi? Taj tuşlarımın yzynə baqa bilərəmmi?

Şəmsi bəj

Ata siz məni öz getdijiniz jola də'vət edirsiniz, fəqət mən o jol ilə getməjəçəjəm; cynky nətiçəsi gözlərimin önyndədir.

Şahbaz bəj

Neçə? Mən nə pis iş görmyşəm ki, sən ondan xəçalət çəkirsən?

Şəmsi bəj

Ata mən istəmirəm ki, ata ilə oğulun arasından pərdə götyrylsyn. Sizin sualınıza çavab versəm o pərdə götyryləçəkdir.

Şahbaz bəj

Atanız, ananız Həçər xanımın sə'yi ilə o pərdə siz evladlarım ilə mənim aramdan coqdan götyrylybdyr. Siz məni qapımdakı nökərimçən saymajırsınız.

Şəmsi bəj

Taqsır özynyzdədir. O məzlumə bədbaxt anamız nahaq jerə myqəssir edirsiniz.

Şahbaz bəj

Ananız nə ycyn bədbaxt olsun? Mən onu hansı xanımdan əksik saqlajıram? Libas almamışam, çavahirat almamışam? Joqsa qulluq etməjə xidmətcilər dutmamışam?—Hansı şeji kəsr qojmuşam?

Şəmsi bəj

Nəzərinizçə bundan başqa şej qadına lazım dejil?

Şahbaz bəj

Mən bilmirəm, sən bilirsənsə de.

Şəmsi bəj

Ymdəsi məhəbbət, sonra ərin gözəl, mehriban rəftarı. Bunların hansı sizdə olubdur. Anamı qız ikən pul gyçynə gözy jaşlı özynyzə zevçə etmisiniz. Sonra gözəl rəftar ilə könlyny alıb özynə raqib etmək əvəzinə, həmin bu evi cyrdyxanaja, kəndxanaja döndərib onun inçə qadınlıq hissinj ajaqlarınız altına salıb tapdalamışsınız.

Şahbaz bəj

Jalan! bunun hamısı Həçərin dyzəltməsidir. Məni sizin nəzərinizdən salıb dyşman ètmək fikridir. Sizi məndən uzaqlaşdırmaqdır.

Şəmsi bəj

Bizi sizdən uzaqlaşdıran anamız dejil, sizin fəna əməlinizdir. Uşaq ikən biz baçı-qardaş sizdən bir mehriban söz eşitmədik. Həmişə evə sərxoş gəlmisən, biz də qorqumuzdan qacıb otaqımızda gizlənmişik. Bədbaxt anamız bizi baqrına basıb biz ilə bahəm göz jaşı tökybdyr. Mən dejərdim ana dur buradan qacaq, dejərdi: bala haraja qacaq, adam da öz evindən qacarmı. Bizə nə dejərlər. Jenə səbr etməli, anamız bizi bu evdə belə saqlajıbdır. Biz bəjydykdə də dutduqunuz binamus əməllərdən xəçalət çəkib Şahbaz bəjin evladları olduqumuzu gizlətmişik.

Şahbaz bəj

Sus nadyryst, daha sən mənim evladım dejilsən cəkil. Haraja istəjirsən get. Gözymyn önyndən syryn. (Şəmsi bəj cıqır.) Az qalmışam bunların əlindən baş götyryb jenə Firəngstana qacam. (Səfi bəj daxil olur.)

Səfi bəj

Dajı, dejəsən jenə Şəmsi ilə sözləşmisən, coq hirsli gedirdi, mənə də məhəl qojmadı.

Şahbaz bəj

Gör mənə nə dejir, Şahbaz bəjin evladı olmaqdan xəçalət çəkirəm.

Səfi bəj

Odur ki, dyşmanımızın oqlu ilə də dostluq edir.

Şahbaz bəj

Kim ilə?

Səfi bəj

Əlimərdanın oğlu Cəngiz ilə.

Şahbaz bəj

Nə dejirsən, Cəngiz odur Rusjada.

Səfi bəj

Xajır, Cəngiz bir ajdır ki, anası, bacısı ilə Piri babanın janında olur.

Şahbaz bəj

Səfi, Şəmsi Cəngiz ilə dostluq etməz.

Səfi bəj

Cağırın mənim janımda özyndən soruşun.

Şahbaz bəj

Xavər, Xavər. (Xavər daxil olur.)

Xavər

Nə bujursan ağa.

Şahbaz bəj

Şəmsi bəji buraja cağır.

Xavər

Şəmsi bəj getdi.

Səfi bəj

Zöhra xanım evdədirmi?

Xavər

Bəli evdədir.

Səfi bəj

Cağır gəlsin.

(Xavər gedir.)

Şahbaz bəj

Sən Şəmsini dejirdin, Zöhranı nə üçün cağırtırsan?

Səfi bəj

O da qardaşından geri qalmaz. Dajı, Cəngizə bir elə tələ qurmuşam ki əlimdən qurtarası dejil. Cəngiz guja gizlin hökymətin əlejhinə işləjir. Onu həbs edib dutduraçağam. Həbsxanaja göndərəçəjəm. Jolda guja qacırdı dejə gyllələdəçəjəm. Neçə tədbirdir.

Şahbaz bəj

Çox gözəl tədbirdir. Dajın Iljas bəjin qanını jerdə qojmajırsan.

Zöhrə xanım

(daxil olur)

Bibi oğlu xoş gəlmisən.

Səfi bəj

Saq ol dajı qızı... Zöhrə səndən bir şej barəsində mə'lumat istəjəçəjəm. Rəça edirəm dyzyn dejəsən. Əjləş. (Zöhrə oturur.)

Zöhrə xanım

Demək məndən silist edəçəksiniz.

Səfi bəj

Bəli, bujurunuz görym bir aj bundan irəli ananız Ələçər xanım, qardaşınız Şəmsi bəj ilə Zylejxa xanımgilə qonaq gedərkən joldan dönyb haraja getmişdiniz?

Zöhrə xanım

Piri babagilə.

Səfi bəj

Doğru! Orada kim ilə göryşmyşsynyz?

Zöhrə xanım

Piri baba, Jasəmən və qızı Qəmər ilə.

Səfi bəj

Daha kimin ilə?

Zəhrə xanım

Onu deməm.

Səfi bəj

Nə ycyn?

Zəhrə xanım

Cynky məçburəm.

Səfi bəj

Sizi məçbur edən kimdir?

Zəhrə xanım

Mənim viçdanım.

Şahbaz bəj

Sənin anan Həçər xanım, mənim dyşmanlarım onun dostudur. Dostlarım dyşmanıdır.

Səfi bəj

Siz demək istəmirsiniz mən dejərəm. Orada siz bizim nəslimizin dyşmanı quldurbaşı Əlimərdanın oqlu Cəngiz ilə göryşmyşsynyz belədirmi?

Zəhrə xanım

Elədir.

Səfi bəj

Bəs nə ycyn bunu demək istəmirdiniz?

Zəhrə xanım

Cynky bu jolda tökylən qanı daha kifajət bilirəm. Ataların ədavəti evladlarına kecməjini artıq bilirəm.

Şahbaz bəj

Mənim evlad arımın hec birində qejrət, namus olmadığını da mən bilirəm.

Zəhrə xanım

Ata, qejrət namus gözləjən şəxs, gərək bu ədavətin binasını qojmajajdı.

Şahbaz bəj

Səsini kəs Həçərin qızı.

Səfi bəj

Dajı doqru dejirsən. Bunların hec birində qejrət, namus joqdur. Əmiləri Iljas bəjin qatili Əlimərdanın oqlu ilə dostluq edirlər.

Şahbaz bəj

Bunların belə olmaqına jenə də Həçər baisdir.

Səfi bəj

Zəhrə, bu səfər ikinizin də taqsırından kecirəm. Bir də Cəngiz ilə mylaqat etsəniz məni əfv edəsiniz, onda sizin ilə başqa çyr rəftar edəçəjəm; cynky qulluq qohum-əqrəba tanımaz. Zəhrə onu bil ki, Cəngiz həkymətin ziddinə işləjir, mən onu həbs edəçəjəm.

Şahbaz bəj

Sən Gənçədə necə gyn qalaçaqsan?

Səfi bəj

Yc, dərt gyndən artıq qala bilmərəm. Dajı vaqt kecir gedək.

Şahbaz bəj

Səfa, Səfa.

Səfa
(daxil olur)

Nə bujurursan aqa.

Şahbaz bəj

Camadánı gətyr fajtona qoj. (Səfa gətyryb aparır.) Səfi halımı gəryrsən, ata bir jerə gedəndə evini oqluna tapşırar. O da olmasa arvadına, qızına. Həçər xanım məni görmək istəmir. Oqul elə, qız belə. Bunlar hamısı dua edirlər ki mən bu myaləçədən şəfa tapıb salamat qajıtmajam.

Zöhrə xanım

Ata, sənin azarlının xasiijəti elədir ki, hamını özynə dyşman hesab edirsən, xajır biz istəjirik ki, sən Gənçədən bu azardan saqalıb salamat gələsən. Biz də rahat olaq.

Səfi bəj

Dajı qızı doqru dejir. Sən əsəbi məzaçsan. Inşaallah Gənçədən saqalıb gələrsən, bu qara fikirlər də başından cıqıb gedər,

Şahbaz bəj

Jenə umudum sən qızmadır. Xydahafiz (Onu öpyr.)

Səfi bəj

Dajı qızı xydahafiz.

Zöhrə xanım

Xydahafiz, jaqşı jol. (Şahbaz bəj və Səfi bəj gedirlər.)

Zöhrə xanım

(jalnız)

Ah... Cəngiz, sevgilim, nə ycyn mənə qulaq asmadın? Nə ycyn məni də, özyny də bəlaja saldın. A... h... səni dutaçaqlar. Sənə min əzijjət verəçəklər, zindana salaçaqlar... Joq, joq, qojmaram, səni çəlladların əlindən alaram... Ja sənlə bir jerdə həbsxanaja gedərəm... Sənsiz mənə dirilik joqdur.

Həçər xanım

(daxil olur)

Zöhrə, Səfi bəj səni nəjə caqırmışdı?

Zöhrə xanım

Səfi bəj məndən silist edirdi.

Həçər xanım

Nə barədə?

Zöhrə xanım

Bizim Cəngizlə göryşməjimiz ona mə'lum olmuşdur.

Həçər xanım

Nə dejirsən, onu hardan bilmiş?

Zöhrə xanım

Bilmirəm, o barədə bir söz demədi. Cəngizi həbs etmək istəjir.

Həçər xanım

Nə səbəbə?

Zöhrə xanım

Səfi bəjin deməjinə görə guja Cəngiz hökymətin əlejhinə işləjir. Amma mən buna inanmıram. Bu hijlə ilə onu tələf etmək istəjir.

Həçər xanım

Ah bu nə fəna xəbər. Tezliklə Cəngizə xəbər verib qacırtmaq lazımdır.

Zöhrə xanım

Mən də o fikirdəjəm. Ançaq nə jol ilə.

Həçər xanım

Əhvalatı Qəmərə jaz, o da Cəngizi qacırsın.

Zöhrə xanım

Xajır, məktubla xəbər vermək qorquludur. Başqa jol aramalı.

Həçər xanım

Başqa nə jol var. Onda gərək birimiz gedək. O da qorquludur.

Zəhrə xanım

Qorqulu olsa da məktubdan bu jaqşıdır. O səfərki kibi Zylejxa xalama qonaq getmək bahanası ilə dönyb mə'lum etmək lazımdır.

Həçər xanım

Indiçə atan jola dyşdy. Biz də onun dalınça getsək şybhəjə dyşərlər.

Zəhrə xanım

Doqru dejirsən. Ona görə sən evdə qal, mən Şəmsi ilə sabah gedərəm.

Həçər xanım

Qorquram ona kibi Cəngizi dutalar.

Zəhrə xanım

Səfi bəjin Gənçədən qajıtması beş, altı gyn çəkər.

Həçər xanım

Onda qoj Şəmsi getsin sənin getməjin artıqdır.

Zəhrə xanım

Joq ana, mən gərək gedəm. Şəmsi baçarmaz. Cəngiz ona inanmaz. Mən olsam Qəmər ilə köməkləşib onu inandırarıq və qacırdarıq.

Həçər xanım

Jaqşı dejirsən, sənin getməjin vaçibdir. (Şəmsi bəj avcı libasında, əlində tyfəng, dalınça Səfa daxil olurlar.)

Şəmsi bəj

Ana iki gynə Zylejxa xalama qonaq gedirəm, izn ver Səfa fajtonu qoşub məni aparsın.

Həçər xanım

Indi atan getdi, sən də getmək istəjirsən, bəs evdə kim qalsın?

Şəmsi bəj

Bəs sən və Zöhrə nədir?

Həçər xanım

Biz arvadıq, evi kişisiz qojmaq olarmı?

Şəmsi bəj

Ana, sənə söz verirəm ki, iki gyndən artıq qalmajam. Indi əhvalım coq pərişandır. Havamı dəjişmək istəjirəm.

Həçər xanım

Onda səbr et Zöhrə də gedəçəkdir, xalan istəjibdir, onunla gedərsiniz.

(Hejdərqulu daxil olur.)

Həçər xanım

Hejdərqulu nə var, xejir ola.

Hejdərqulu

Inşaallah xejirdir, ançaq Zylejxa xanım bir az naxoşdur, məni göndərdi ki sizi aparam.

Zəhrə xanım

Ana biz də gedəçəjik?

Hejdərqulu

Xanım dedi ki, uşaqları da gətirsin.

Həçər xanım

Hejdərqulu dyzyny de, joqsa xalam bərk naxoşdur?

Hejdərqulu

Xejir xanım başınız ycyn qorqusu joqdur. Həkim gəlmişdi, dedi şojuq dəjibdir. Yc, dört gynə saqalıb duraçaqdır.

Həçər xanım

Səfa tez fajtonu qoş.

Hejdərqulu

Lazьm dejil, Zylejxa xanьmьn fajtonunu gətirmişəm, geçə gəlib cьqdьm karvansarada acdьm.

Həçər xanьm

Onda sən get tez fajtonu qoş gətir.

Hejdərqulu

Baş ystə.

Həçər xanьm

Hejdərqulu, aqşama dyşmərik ki?

Hejdərqulu

Xajьr xanьm: aqşama beş saat qalmьş orada olaçajьq. Fajtona dərt at qoşmuşam, ançaq jarьm saatlьq Piri babagilə dənəçəjəm. Xanьm ycyn gəjərti aparaçaqam.

Həçər xanьm

Coq jaqşь. Get. (Hejdərqulu gedir.) Səfa evi sənin umuduna qojuram. Jaqşь myqajat ol.

Səfa

Arxajьn ol xanьm.

Həçər xanьm

Get, Xavərə de bizim ycyn dəjişəçək hazьr etsin. (Səfa gedir.)

Şəmsi bəj

Ana bu coq jaqşь oldu. Hərgah bu gyn özymyzy Piri babaja jetirməsək Cəngizi dutaçaqlar.

Zöhrə xanьm

Onu sənə kim dedi?

Şəmsi bəj

Səfi bəj.

Həçər xanьm

Səfi bəj ilə sən hacan göryşdyn?

Şəmsi bəj

Bir az bundan iləri.

Zöhrə xanьm

Nə dejirsən, Səfi bəj atam ilə Gənçəjə getmədimi?

Şəmsi bəj

Xajьr, Səfi bəj Gənçədən kaqьz aldь. Oqujandan sonra qalmalь oldu. Atam tək getdi.

Həçər xanьm

Səfi bəj sənlə daha nə danьşdь?

Şəmsi bəj

Mənə böjyk divan qurmuşdu. Dedi: Zöhrə ilə də danьşmьşam, mən əhvalatь neçə olmuşdur tamamilə naqьl etdim. Hətta Cəngiz ilə sözləşdijimi də ondan gizlətmədim. Dedim hərgah mən biləjdim ki, Cəngiz oradadьr, hec vaqtь Piri babagilə getməzdim. Mən sə'j edirdim ki, onu inandьrьm ki fikrini acdьrьm. Məni tə'rif edib dedi: mən bilirəm ki sən qejrətli oqlansan. Bizi baçьn Zöhrə kibi dyşmana satmazsan.

Hejdərqulu
(daxil olur)

Fajton hazьrdьr.

Həçər xanьm

Uşaqlar gedək (Gedirlər.)

PƏRDƏ

DÖRDÜNÇÜ PƏRDƏ

Səhnə birinçi pərdənin mənzərəsini göstərir. Həjətdə sqamjanın qarşısında bir masa; ystyndə bir neçə kitab. Q ə m ə r kitabların şəklinə baqarkən gözynə bir məktub sataşır.

Q ə m ə r

(məktubu əlinə götyryb)

Bu Zöhrənin xəttinə oqşajır. Joq səhv edirəm. Zöhrə Cəngizə məktub jazmaz. Qoj acıb oqujum. Onda mə'lum olar. Joq özgənin məktubunu oqumaq qəbeh şejdir. Qoj başını acıb oqujum. Onda mə'lum olar. Dalını oqumaram. (Məktubu paketdən çıqarıb oqujur.) Ej qəlbimin sultanı sevgili Cəngizim. Paho, qəlbimin sultanı, sevgili, bu məktubdan ətr iji gəlir. Gərək oqujam. (Oqujur.) Tam bir ajdır ki, nə geçə, nə gyndyz bir an xəjalımdan çıqmajırsan. Ah hiçran atəşi məni jaqıb jandırır. Cəngizim dəxi səbr edə bilmirəm. Məhəbbətin uğrunda şam tək ərijən, eşqindən məçnun olan Zöhrəjə rəhmin gəlsin. Ha, doğrudan da jazan Zöhrə imiş. Ej bivəfa Zöhrə bəs sən məni belə dost imişsən? Mənə bir coq məktub jazmışsan, hec birində işarə belə etməmisən. İndi sirrini məndən bərk saqla. Başa dyşdym ki, Zöhrəni şair edən nə imiş. Cəngizə ah çəkdirən nə imiş. (Məktubu gizlədib kaqız jazır.) Zöhrə xanım məktubu belə jazarlar özy də şeir ilə. (Jazır.)

J a s ə m ə n

(icəridən)

Qəmər, Qəmər.

Q ə m ə r

Gəlirəm. (Gedir, Cəngiz otaqdan çıqır masaja tərəf gəlir. Qəmərin jazdıqı kaqızı əlinə götyryb.)

C ə n g i z

Bunu kim jazmış, Qəmərin xəttinə oqşajır. Görym baçım nə jazıb. Dejəsən şeirdir. (Oqujur.)

Ej gərdişin ədalı Şəmsi
Ej fəzanın nazlı sultanı.
Kainatı şad edən sənsən
Çəlıana nur verən sənsən.
Zijan ilə jaşar
Aləmə mybtəla Qəmər.
Ha-ha-ha...

(Qəmər daldan gəlib kaqızı onun əlindən dartıb alır.)

Q ə m ə r

Başqasının məktubunu oqumaq qəbeh şejdir. Belədirmi bəradərim Cəngiz?

C ə n g i z

Elədir baçım Qəmər.

Q ə m ə r

Bəs nə ycyn oqujursunuz?

C ə n g i z

Cynky məktub dejil, şeirdir. Şair şeir jazır ki, insanlar onu oqujub ləzzət aparsınlar. Hissləri inçələnib zərif olsun. Baçım Qəmər bu şeirinlə sən ədəbijjatımızda jeni bir çıqır acırsan. Daha bundan sonra şeirdə nə qafijə, nə mə'na lazım dejil.

Q ə m ə r

Neçə? Mənim şerimdə mə'na joqmu?

C ə n g i z

Mən ki tapa bilmirəm. Bəlkə özünüz o pünhan mə'nanı izhar edəsiniz.

Q ə m ə r

Ej qəlbimin sultanı Cəngiz. Qəmərin şeirinin mə'nasını anlamaqa sən hələ xamsan. Püxtə olmaqa coq səfər gərək.

C ə n g i z

Qəmər.

Q ə m ə r

Əfəndim.

C ə n g i z

Gözlərimə baq.

Q ə m ə r

(onun gözlərinə baqarkən)

Ah, bəradərimin gözləri nə gözəldir. Şahin baqışlı indi o gözlərdə bir iztirab, bir həjəcan görünür. Fəqət gülümsünəndə başqa lətafət, başqa məlahət... Ej bu gözlərə aşiq olan parlaq jıldız. Qəmər sənə həsəd aparır.

C ə n g i z

Ha-ha-ha...

Q ə m ə r

Baq belə, joqsa qaşqabaqlını tökəndə üzün Çəbi lələnin gülümsəməsinə bənzəjir.

C ə n g i z

Qəmər, güldürdüjün jetər. Bir az da səndən böjük qardaşını dinlə.

Q ə m ə r

Oj, məndən nə coq böjüksən. Hec hesab edə bilməjəçəjəm. Sən məndən min səkkiz jüz sanijə böjüksən.

C ə n g i z

Ha-ha-ha... Qəmər bu gün mən sənlə baçarmajaçaqam. Ona görə rəça edirəm bəndənizi əfv edəsiniz. Buradan təşrif aparasınız. Mənə dərs oqumaqa mane olmajasınız.

Q ə m ə r

Cəngiz daha zarafatı buraqdım.

C ə n g i z

Qəmər, bir neçə vaqtdan bəri mən səndə təqjir görürəm.

Q ə m ə r

Məsələn...

C ə n g i z

Məsələn ilərilərdə sən məndən hec bir şeji gizlətməzdin. Ürəjində nə olsa acıb mənə söjlərdin. Məndən gizlin bir sirrin olmazdı, indi isə onu görmürəm.

Q ə m ə r

Mən də səndə təqjir görürəm.

C ə n g i z

Məsələn...

Q ə m ə r

Məsələn bir neçə vaqtdan bəri sən hər aqşam bu sqamjada əjləşib saatlarça yüyqun şərq çəhətindən zühur edən bir parlaq ulduza tamaşa edirsən.

Cəngiz

Elə bu?

Qəmər

Bəli elə bu!

Cəngiz

Mənim ulduza baqmaqdmda sən nə sirr gö-ryrsən?

Qəmər

Göjdə ulduz coqdur. Nə ycyn sən ançaq o ulduza baqdrsan?

Cəngiz

Cynky o ulduz qejrilərindən parlaqddr. Mən onu coq artdq sevirəm.

Qəmər

Elə mən də bunu bilmək istəjirdim. O ulduzun add nədir?

Cəngiz

Coban ulduzu dejirlər. Dan ulduzu dejirlər.

Qəmər

Daha add joqmu?

Cəngiz

Qədim junanilər o ulduzu eşq və hysn iłahijjəsi sanddlar. Add da Dijana dejirdilər.

Qəmər

Bəs ərəblər o ulduza nə dejirlər?

Cəngiz

Bilmirəm. Gərək ki... Zöhrə.

Qəmər

Ha-ha-ha... gərək ki... Zöhrə.

Cəngiz
(açdqd)

Cəkil.

Qəmər

Gedirəm, gedirəm açdqdn dutmasdn. (Bir az gedir dajanddr, Cəngiz başdnd əllərilə dutub fikrə gedir. Qəmər gizli daldan onun bojnunu quçaqla-jdb saclarddndan öpyr qacdr.)

Cəngiz

Qəmər. (Qalqdb odasdna gedir.)

Qəmər
(jaldbz)

Ej zavallb qardaşdm. Göryrəm arslan yrəjini eşq atəşi jandddr. Söndyrmək istəjirsən fəqət ba-çarmajdrsan. Cynky atəş bytyn vyçudunu almdş. Damarlardna jerimiş. Göryrəm myşgylat coq. Sev-dijin dyşman qdzb, sən bir rəijjət oqlu. O bir aqa qdzb. Ah... Bilirmisin Cəngizim, Baçdn Qəmər də Şəmsi oduna jandr.

(Jasəmən və Piri baba kumadan cdqdrlar.)

Jasəmən

Qəmər, Cəngiz hanb? Bizlən gedirmi?

Qəmər

Bilmirəm getsə jaqşb olardb, kefi acdlardb.

Piri baba

Əlbəttə jaqşb olardb. Joqsa səhərdən aqşama kibi kitabdan əl cəkmir.

Jasəmən

Cəngiz. (Cəngiz otadan cdqdr.)

Cəngiz

Ana mən gedə bilməjəçəjəm. Joldaşdm gələçək-dir, onu gözləjirəm.

Qəmər

Ana jalan dejir, getmək istəmir, joldaşьnь bəhanə gətirir.

Cəngiz

Qəmər, indi də məni jalancь edirsən? Coq saq ol. Mən səni belə bivəfa baçь bilməjirdim. Get, get...

Qəmər
(əlindən dutub.)

Joq, joq. Mən bivəfa baçь dejiləm. Şəms ilə Qəmər altьnda mənim tək baçь tapa bilməzsən.

Cəngiz

Bu gyn Şəms ilə Qəmər dilindən dyşməjir. Bu nə sirrdir.

Qəmər

Cynky... xydahafiz. Ana gedək. (Gedirlər.)

Piri baba

Aj oqul bir belə nə oqujursan?

Cəngiz

Piri baba, tibb coq cətin elmdir. Gərək həmişə mytaləə edəsən.

Piri baba

Həkimlik cətin isə də gözəl sən'ətdir. Insanlara bəjyk xidmət edir.

Cəngiz

Piri baba, mənim fikrim oдur ki, həkimliji qurtarandan sonra gəlib kənddə oturam, kəndlilərə kəmək edəm.

Piri baba

Coq gözəl fikirdir. Allah sənə tevfiq versin.
(Bu halda Həçər xanьm, Şəmsi bəj, Zöhrə xanьm və Hejdərqulu daxil olurlar.)

Piri baba

Həçər xanьm coq xoş gəlmisiniz, səfa gətirmisiniz. Bujurunuz, bujurunuz...
(Cəngiz onlara əl verir.)

Həçər xanьm

Bəs Jasəmən və Qəmər hanь?

Cəngiz

Onlar indiçə meşəjə gəzməjə getdilər.

Həçər xanьm

Oqlum bəs sən nə yçyn getməmisən?

Cəngiz

Mən məktəb joldaşьm Fərmanь gözləjirəm, onunla dərslərimizi mytaləə edəçəjik.

Şəmsi bəj

Ana mən də meşəjə gedirəm.

Həçər xanьm

Get Jasəməngilə də xəbər et gəlsinlər. Vaqt joqdur tez gedəçəjik. (Şəmsi bəj gedir.)

Piri baba

Nejə o səfərki kibi tələsirsiniz?

Həçər xanьm

Xalam naxoşdur. Hejdərqulunu bizim dalьmьzça göndəribdir.

Piri baba

Allah şəfa versin, Hejdərqulu, Zylejxa xanьmьn naxoşluqu nədir?

Hejdərqulu

Sojuq dəjmədir. Qorgusu joqdur. Piri baba, xanьm mənə gojərti tapşьrmьşdьr.

Piri baba

Get xanьma nə lazьmdьr jьq. (Hejdərgudu gedir.)

Həçər xanьm

Piri baba, icəri gedək. Sizə deməli sezym var. (Kumaja girirlər.)

Zəhrə

(Cəngizin əlindən dutub)

Cəngiz səni dəjmək lazьmdьr.

Cəngiz

Dəj.

Zəhrə

Səni sevmək lazьmdьr.

Cəngiz

Sev.

Zəhrə

Bəs sən.

Cəngiz

Əfsus ki, mən də sevirəm.

Zəhrə

Necin əfsus Cəngiz, məhəbbət bir elə devlət, bir elə ne'mətdir ki, allah onu ən bəjəndiji dostuna baxş elər.

Cəngiz

Gərynyr ki, mən onun dostu dejiləm. Dosta bir belə bəla, çəfa vermək rəvamidir?

Zəhrə

Cəngiz, bəlanь, çəfanь özynə sən özyn cəkdirirsən. Nə ycyn mənim kibi yrəjijin dalьnça getməjirsən?

Cəngiz

Cynky mane olan səbəb coqdur.

Zəhrə

Bilirəm jenə dejəçəksən sən dyşmanьmьz Şahbaz bəjin qьzьsan. Sən bir bəj qьzь mən bir rəijjət oqlu. Cəngiz, məhəbbət aləmində bəj, gəda joqdur. Mən səni sevirəm, sən də məni. Başqalarь bizə nə lazьmdьr? Mən məhəbbət uqrunda hər şejdən kecirəm. Mən sənlə nərəjə istəjirsən getməjə hazьram. Bir başqa ölkəjə gedək, orada bəxtijar jaşajaq. Əjər bunu etməsən sən də mən də tələf olaçajьq.

Cəngiz

Zəhrə, nə demək istəjirsən?

Zəhrə

Onu demək istəjirəm ki, bu gyn səni həbs edəçəklər. Gəlmişəm səni xəbərdar edəm.

Cəngiz

Məni kim həbs edəçəkdir?

Zəhrə

Qəza naziri Səfi bəj.

Cəngiz

Səfi bəj məni nədə myqəssir edir?

Zəhrə

Guja sən həkymətin əlejhinə işləjirsən.

Cəngiz

A... bu hijlə ilə Səfi bəj məni tələf etmək istəjir. Sən bunu kimdən eşitmisən?

Zəhrə

Səfi bəj özy dedi. Kecən səfər buraja gəlməjimiz ona mə'lum olmuşdur. Məndən və Şəmsidən bəjyk

silist etdi və tapşırdı ki, sənlə əlaqə etməjək. Əks halda bizi də həbs edəçəkdir. Indi gəlmişik səni xəbərdar edib qacırdaq.

Cəngiz

Zöhrə, sizin bu fədakarlıqlı ölənə kibi unutmaram. Ələlxysus Şəmsi bəji; onda siz buradan tez gedin joqsa fəlakətə dyşərsiniz.

Zöhrə

Anamgil getsin mən getməjəçəjəm.

Cəngiz

Nə ycyn?

Zöhrə

Ah Cəngiz... gərynyr sən mənim məhəbbətimə inanmırsan. Inansajdın bu sualı mənə verməzdin. Sən fəlakətə dyşdykdə, mən kənardanmı baqım?

Cəngiz

Zöhrə, əqilli ol. Elə iş etmə. Nahaq jerə özyny bəlaja salma.

Zöhrə

Aqil olub qorqaqlar tək çanmı salamat saqlamaqdan, eşq çynuni olub sevgilim ilə həbsxanaja dyşməji ondan əfzəl bilirəm.

Cəngiz

Zöhrəm, ej parlaq ulduzum. Sənə jəmin edirəm ki, əjər bu bəladan xilas olaramsa, sənin arzını jerinə jetirərəm.

(Şəmsi bəj, Qəmər və Jasəmən daxil olurlar. Qəmər Cəngizin bojnunu quçaqlajıb aqlajır.)

Cəngiz

Aj dəli baçım, nə ycyn aqlajırsan?

Qəmər

Ah səni dutmaq istəjirlər, zindana salmaq istəjirlər. Joq, joq qojmaram. Səni hec kəsə vermərəm.

Cəngiz

Qəmər sakit ol, gəryrsən qardaşını nə dutublar və nə də həbsxanaja salıblar.

Jasəmən

Cəngiz əhvalatı bilirmisən?

Cəngiz

Bilirəm. Zöhrə xanım söjləjibdir.

Qəmər

(Zöhrə xanımı öpərkən.)

Zöhrə bizə etdijin jaqşılıqı ölənə kibi unutmaram.

Jasəmən

Bəs Həçər xanım hanı?

Zöhrə

Icəridə Piri babanın janındadır.

(Jasəmən icəri girir.)

Cəngiz

Şəmsi bəj bu gyn siz bir jaqşı insan olduqunuzu mənə sybut etdiniz. Dyşmana jaqşılıq etmək hər kişinin işi dejil.

Şəmsi bəj

Mən özymy sizə dyşman hesab etmirəm və sə'j edirəm ki, atalarımızın ədavəti biz evladlarına kecməsin.

Cəngiz

Mən də o fikirdəjəm.

(Piri baba, Jasəmən və Həçər xanım kumadan cıqırlar.)

Həçər xanım

Oğlum Cəngiz biz qoçalar belə qət' etdik ki, səni özymyz ilə aparaq.

Zöhrə

Çox gözəl fikirdir.

Şəmsi bəj

Ondan başqa carəsi joqdur.

Cəngiz

Mənim barəmdə etdijiniz fədakarlıqdan artıqça məmnun olub təşəkkyr edirəm. Fəqət məni əfv edəsiniz, təklifinizi rədd etməjə məcburəm.

Həçər xanım

Nə ycyn?

Cəngiz

Cynky sizləri də fəlakətə salmaq istəmirəm. Bu saat mənim joldaşım Fərman gələçəkdir. O Kijevə qajıtmaq istəjir. Mən də onunla gedərəm. Joqsa burada qalsam məni arajıb taparlar.

Piri baba

Cəngizin fikrini mən də bəjənirəm. Siz Həçər xanım tez gedin, burada olmaqınız acılmasın.

Həçər xanım

Onda uşaqlar gedək.

Zöhrə xanım

Ana mən Qəməri tək qojmaq istəmirəm. Izn ver bu geçə burada qalım.

Həçər xanım

Joq, izn verə bilmərəm. Cəngiz gedəndən sonra gəlib nə qədər istəsən qalarsan.

(Hejdərqulu daxıl olur.)

Hejdərqulu

Həçər xanım gedək joqsa Zylejxa xanım təşvişə dyşər ki, nə ycyn geç gəldilər.

Həçər xanım

Gedək. Salamat qalınız, allah sizə jar olsun.

Piri baba

Allah sizdən razı olsun, mən qoçanı jaddan çıqarmırsınız.

(Zöhrə Qəməri quçaqlajıb ağlajır.)

Qəmər

Qəm etmə inşaallah jenə göryşəçəjik.

Şəmsi

(Qəmər əvəzinə Zöhrəjə əl verib)

Qəmər bəjim xydahafiz.

Qəmər

Ha-ha-ha...

Jasəmən

Jenə nəjə gylyrsən a dəli qız?

Qəmər

Neçə gylməjim, Şəmsi bəj Zöhrəjə əl verib dejir Qəmər bəjim xydahafiz. (Gylyşyrlər.)

Piri baba

Qəmər jaqşı etdi ki, bizi gyldyrdy. Səfərə gedəni gylər yz ilə jola salmalı.

Həçər xanım

Xydahafiz. (Gedirlər.)

Cəngiz

Qəmər çəld camadanı icəridən gətir, kitablarımı qoj, camaşırlarımı gətir. (Qəmər gedib gətirir.)

Jasəmən

Anan ölsyn, zalımlar səni qojmadılar bu yc aj jajı rahat jejib, icib gəzəsən.

Cəngiz

Qəm etmə ana, bu gyn, sabah həkim olub gələçəjəm və sizləri gətyryb başqa bir şəhərdə təbiblik edəçəjəm. Qəmər, kitabları altdan qoj. Camaşırları ystdən.

(Səfi bəj iki strazmik ilə daxil olur.)

Jasəmən

Uj, bizdən nə istəjirsiniz. Nəjə gəlmisiniz?

Səfi bəj

Bu quldur juvasının daqıtmaqa gəlmişəm. Bunu mən gərək ijirmi il bundan əqdəm edəjdim.

Piri baba

Onda edə bilməzdin; cynky Əlimərdan saq idi.

Səfi bəj

Indi oqlunu da onun janına göndərərəm.

Cəngiz

Səfi bəj, kyj qalmaqal edib nə ycyn arvadları qorqudursan? Nəjə gəlmisiniz?

Səfi bəj

Onu həbsxanada bilərsən. Qacmaqa hazır olmaqından gərynyr mənim gəlməjimi sənə mə'lum etmişlər. Piri kişi, siz ilə işim sonradır. Cəngizi alın.

Jasəmən

(Səfi bəjin qabaqında diz ystə cökyr)

Səfi bəj, məni balalarının başına cevir, oqlumu əlimdən alma.

Cəngiz

Ana qalq. Belə alcaqların önyndə diz ystə cökmə. (Strazniklər Cəngizi araja alırlar, Qəmər Cəngizdən japışıb.)

Qəmər

Qojmaram.

Səfi bəj

Əllərinə qandal vurun. (Qəmər Cəngizin əllərini dutub.)

Qəmər

Qojmaram.

Cəngiz

Baçım sakit ol, qoj vursunlar.

Qəmər

Səfi bəj məni qardaşım ilə barabar zindana apar.

Səfi bəj

Əlimərdandan tərəjən quldur olar ja ysjancı. Səbr et sən də oraja gedəçəksən, anan da, bu Piri baban da.

Piri baba

Qəmər, Jasəmən, Cəngiz belə şəxsə jalvarmaq lazım dejil. Səfi bəj fələjin işini bilmək olmaz. Bu gynky şad jarın aqlar. Bu gynky hökm edən baş, jarın ajaqlar altında tapdalanar.

Səfi bəj

Sus qoça kaftar. Joqsa o ajaqlar altında tapdalanan baş öz başın olaçaqdır.

Jasəmən

(Cəngizin bojnunu quçaqlajaraq.)

Oqlum, kaş anan kor olajdı, səni qolu baqlı görməjəjdi.

(Cəngizi aparırlar.)

Cəngiz

Qəmər haraja gəlirsən?

Q ə m ə r

Mən də sənlə gedirəm.

C ə n g i z

Baçım qajıt.

(Piri baba gedib onu quçaqlajıb qojmajır, Səfi bəjgil qapıdan çıqıb gedirlər.)

Q ə m ə r
(qışqırır)

Baba buraq, joqsa özümy öldyrərəm.

P i r i b a b a

Jasəmən, gəl qızını qojma mən baçarmıram.

J a s ə m ə n

Qızım sakit ol, allah kərimdir, qardaşın tezliklə qurtaraçaqdır.

(Qəmərin yrəji bitab olur, Jasəmən yzynə su çırpır.)

Ç ə b i
(daxil olur)

Qəmərə nə olmuş?

J a s ə m ə n

Çəbi, Cəngizi Səfi bəj dutub həbsxanaja apardı:

Ç ə b i

Nə dejirsən. Coqdanmı getdilər?

J a s ə m ə n

Elə indiçə.

Ç ə b i

Bu saat Cəngizi burada Gərərsiniz. Mən getdim.

(çəld qapıdan çıqır.)

Q ə m ə r
(zəif səslə)

Ana Çəbi lələ nə dejirdi.

J a s ə m ə n

Çəbi getdi, dedi ki, Cəngizi bu saat gətirəçəjəm.

P i r i b a b a

Özyny nahaq jerə ölymə verəçəkdir. Bir tək Çəbi yc mysəlləh adamın əlindən dustaqmı ala bilər.

J a s ə m ə n

Çəbi Cəngizi coq istəjir. Doqrudan da onun xilası ycyn özyny ölymə verəçəkdir.

Q ə m ə r

Çəbi ləläni mən də coq istəjirəm. Yrəji coq nazik insandır. Bizim çymləmizi coq istəjir. Bu halda bir neçə tyfəng acılır.

J a s ə m ə n

Aman jarəb, bu gyllələri Çəbi lələjə atdılarmı?

Q ə m ə r

Jazıq lələ, səni çəlladlar öldyrdylərmi?

P i r i b a b a

Demədinmi nahaq jerə özyny gudaza verəçəkdir. Qoj gedim gərym neçə oldu?

Q ə m ə r

Joq baba, qojmaram, səni də öldyrərlər.

P i r i b a b a

Mənim diri qalmaqımdan nə fajda var? çavanları gora göndərib mənmi saq qalaçaqam?

J a s ə m ə n

Piri baba, biz iki arvadı pənahsızmı qojmaq istəjirsən.

Q ə m ə r

Ah... Bu carxi-fələk biz zavallıdan nə istəjir?

(Aqlajır.)

(Bu halda Əlimərdan cijnində tyfəng dəşyndə iki qatar patrondaş daxil olur.)

Jasəmən

(çəld qalğıb ona tərəf gedir)

Sən... Kimsən...

Əlimərdan

Kyrd qızıb, məni tanımırsan?

Jasəmən

(qışqırıb onun ystynə atılır.)

Əlimərdan.

Piri baba

Jasəmən nə dejirsən? Ölv də dirilərmi?

Əlimərdan

Əmi ölv dirilməz. Əlimərdan dirilər.

Piri baba

(onu quçaqlajıb öpyr)

Əlimərdan, gör Qəmərin nə gözəl qız olmuş.

Əlimərdan

(onu öpərkən)

On beş ildir ki sizdən ajrılmışam. Qızım mənsiz gynynyz neçə kecib. Dyşmanlarım sənə sataşmamışlar ki?

Qəmər

Ata. Cəngizin baçısına sataşmaq olmaz. Ah ata, kaş bir az tez gəlmiş olajdın, Cəngizimi məqrur dyşmanın əlindən alajdın.

Əlimərdan

Qəm etmə qızım, məqrur dyşman çəzasına catdı. Qardaşın bu saat gələr.

(Cəngiz, Ibad və Çəbi lələ daxil olur.)

Qəmər

Cəngiz gəldi. (Gedib bojnunu quçaqlajır.)

Ibad

Qəmər, məni tanımırsan?

Qəmər

Ah Ibad dajım. (onu quçaqlajır.)

Jasəmən

Ibad, qardaşım. (Bojnunu quçaqlajıb aqlajır.)

Ibad

Baçım nə yçyn aqlajırsan?

Jasəmən

Neçə aqlamajım. Sizin ikinizin də ölym xəbəri gəlmişdi. Indi bizimcin jenidən dynjaja gəlmişsiniz.

Ibad

Baçım o sizə jalan xəbəri cıqaran Səfi bəj də, bizi bu bəlalara salan Şahbaz bəj də çəzalarını aldılar. Baçım görməli idin neçə Şahbaz bəj ajaqlarıma dyşyb jalvarırdı ki, məni öldyrmə, onsuz da mən bidərman azara dyşmyşəm, bu gyn, sabah öləçəjəm. Dedim onda qoj səni bu əzijjətdən xilas edim. Tyfəngimin beş gyllәsini də onun yrəjinə boşaltdım. Ruhun şad olsun ej qejrətli nişanlım Qəmər. Ibad intiqamını dyşmandan aldı.

Cəngiz

Qəmər, hərgah Çəbi lələ tez atamgilə xəbər verməsəjdi indi məni burada saq görməjəçəjdin.

Qəmər

Saq olsun Çəbi lələ.

P i r i b a b a

Məjər sizin gəlməjinizi Çəbi bilirdi?

I b a d

Bilirdi, ançaq Əlimərdan tapşьrmьşdь ki hələ xəbər verməsin.

Ə l i m ə r d a n

Topal al bunu. (Pul verir.)

Ç ə b i

Saq ol sahib.

Ə l i m ə r d a n

Kyrd qьzь, mən gəlmişəm sizi aparmaqa. Tez ol hazьrlaş. Bu ittifaqdan sonra sizi burada qojmaq olmaz.

J a s ə m ə n

Bizi haraja aparaçaqsan.

Ə l i m ə r d a n

Irana, Arazьn o tajьna. Joldaşlarьm bu saat bizi meşədə gəzləjirlər. Gərək sybh acьlьnça Iran topraqьnda olaq. Daha durma. Çəld ol. Bir dəst paltardan və dəjişəçəkdən sivajь hec bir zad gətyrmə. Uşaqlar siz də gedin yst paltarlarьnьzь gətyryn. (Cəngiz və Qəmər gedirlər.)

I b a d

Piri baba sən də hazьr ol.

P i r i b a b a

Mən bu sinnimdə haraja gedib cьqaram.

I b a d

Piri baba, qorquram sənə əzijjət verələr.

Ə l i m ə r d a n

Mənim qorqumdan hec kəs əmimə əzijjət verə bilməz, ançaq uşaqlar gedirlər ona burada kim qulluq edəçəkdir.

P i r i b a b a

Oqlum, Çəbini də aparьrsan?

Ə l i m ə r d a n

Joq, Çəbi burada qalaçaqdьr.

P i r i b a b a

Onda məndən arxajьn ol.

Ə l i m ə r d a n

Əmi qorqma. Uşaqlarь Iranda qojub özym dəstəm ilə bu taja kecəçəjəm. Mənim hənyrtym gələn jerdə hec kəs çyr'ət edib sənə jaqьn dyşə bilməz.

(Jasəmən, Cəngiz və Qəmər gəlirlər.) Daha durmajьn gedək. (Topal Çəbi lələ dəsmala baqlь xijar ilə gəlir.)

Ə l i m ə r d a n

Topal o nədir?

Ç ə b i

Xijardьr sahib, uşaqlara jьqmьşam, jola gətyrsynlər.

Q ə m ə r

Saq ol Çəbi lələ! Baq Piri babadan myqajat ol.

Ç ə b i

Baş ystə xanьm.

Ə l i m ə r d a n

Daha durmajьn gedək. Topal şejlərdən gətyr. Əmi xydahafiz. Qəmi etmə, jenə gəryşəçəjik. (Piri baba ilə xydahafiz edib gedirlər)

P i r i b a b a

(jalnьz)

Kumanьn bylbylləri ucub getdi.

PƏRDƏ

BEŞINÇI PƏRDƏ

BIRINÇI ŞƏKIL

Dördyncy pərdədən yc il kecmişdir. Səhnə meşə icində bir bulaq gəstərir. Pərdə qalqdьqda Ş ə m s i b ə j, Q ə m ə r, Z ə h r ə x a n ь m və Ç ə b i gəryнyr.

Q ə m ə r

Sejrə cьqanьn çymləsi gərək işləsin. Şəmsi beladirmi?

Ş ə m s i

Bəli eladir.

Q ə m ə r

Onda dinləjin, hər birinizin vəzifəsini dejim. Sən Zəhrə burada qalьb syfrəni hazьr edəçəksən. Əti kabablьq doqrajьb, duzlajaçaqsan...

Z ə h r ə

Əti mən tək neçə doqrajaçaqam?

Q ə m ə r

A Zəhrə xanьm dejək ki, gimnazjada sənə qajqanaq bişirməji өjrətməmişdilər, onun ycyn də jumurtanь suja calьb sonra jaq tokmyşdyn. Bəs ət doqramaqa nə dèjirsən? (Gylyşyrlər.)

Z ə h r ə x a n ь m

Çanьm bir insaf edinizi, tək adam neçə ət doqraja bilər? Gərək biri əti dutsun o biri bьcaq ilə kəssin. Çəbi lələ beladirmi?

Çəbi

Bəli xanım elədir. Siz zəhmət çəkməjiniz, azardan jeni durmuşsunuz. Mən bunların hamısını yzəldərəm.

Qəmər

Çəbi lələ doqru dejir. Zöhrə sən balışının başının altına qoj uzan, kitab oqu. Biz də sənin əvəzinə işləjərik. Çəbi lələ sən meşədən odun gətir, oçaq qala, biz də Şəmsi ilə kabab ycyn cubuq kəsək, şiş hazır edək. Şəmsi tyfəngini gətyr, bəlkə baxtımız gətirdi, rastımıza av cıqdı, sən də atıb səhvən vurdun. (Gylyşyrlər.)

Zöhrə

Davşan əhvalatı bu yc ildə hələ jaddan cıqmajıbdır.

Qəmər

Xajır hec vaqtı cıqmaz. Hazır ol. İləri arş. (Gedirlər.)

Zöhrə
(jalnız)

Gediniz, gediniz ej iki baxtijar çavan. Siz də mənimlə bahəm bu yc il qanlı toqquşma, uruşma icində min dyrly əzijjət, məşəqqət cəkdinizsə axırda məramınıza nail oldunuz. Bu gyn, sabah iki xoşbaxt quşçıqaz kibi ucub özynyz ycyn jeni bir juva tikəçəksiniz. Orada şad və xyrrəm ömr syrəçəksiniz. Fəqət mən, vərəmli qızçıqaz öz arzıma catmajıb eşq atəşində şam tək ərijib bu gyn sabah sönəçəjəm. Ej fələk tökdyjym bu qanlı göz jaşıma rəhm et. Ja visalə tez jetir məni, ja al bu çanımı. Cəngiz, sevgilim. Tam yc ildir ki, səndən bir xəbər joqdu. Məni ölmyş sanıb çalajı-vətən oldun. Nərədəsən ej çəfalı, ej bəlalı aşiqim? Zöhrənin nalasin eşidirmisən? Ah, yrəjim gedir. (Jerə jıqılıb qəşş edir, səhnə bir myddət sykut icində qalır, sonra Cəngiz səjjah libasında əlində bir əl camadanı daxil olur. Bulaqdan su icir.)

Cəngiz

Ah nə sərin nə dadlısan ej vətənimin gözəl ceşməsi. Ölmyş ruhuma, jorqun çismimə jenidən bir həjat verdin. Nə həzin sədan gəlir, ej sevimli bulaqım. Səni bir nazənin pəri coq sevərdi. Məni tez-tez buraja gətirərdi. Ah xatıratım məni boqur. Zöhrəm ej parlaq ulduzum. Nə tez söndyn. Cəngizin gəlmiş, məçnun tək məzarını quçub jorqun ruhunu, sınıq qəlbini sənə təslim etsin. (Bylbyl oqujur.) Otyş, ötyş ej mənim tək möhnəti-jardan fəqan ejləjən bylbyl. Ej həmdərd rəfiqim. Bu bahar aləmi icrə insanlardan uzaq. Jar ycyn nalə etməkdə jalnız dejilsən. (Zöhrəjə tərəf gedir, onu göryb.) Ah bu röjamı ja həqiqətən Zöhrəmi burada jatmış göryrəm. Jarəb bu nə sirr? Demək Zöhrə ölməmiş. Irana jalan xəbər gəlmiş. Ah nə böjyk səadət. Qoj ojadım. Nə şirin ujquja batmış. Joq ojatma. Qoj bir qədər ujusun.

Ah şair nə gözəl dejir:

Əsmə dur əsmə ej nəsimi-bahar,
Ujujor jari-işvəkar ujujor.
Dalqalandıqda zylfi-zərrin tar
Sarıjor pənbə hysny altın nur.
O gözəl cöhrənin əsiri ikən
Əçəba qısqanırmısan məndən?
Əsmə, dur, dur! buraq, buraq ujusun,
Nevbəharın şu nazənin qızını.
Ötyşən quşlar iştə siz də susun
Susun artıq, şu Zöhrə jıldızını.
Seir edin iştijaqy həsrət ilə
Bu gözəl levhə sonra dyşməz ələ.
Gynəş, ej xilqətin gözəl gəlini
Ujujor, iştə nazlı həmşirən.

Sən də dur, sacma bir zijalarьnь
Sən də bir an icin cəkil gizlən.
Bir az əjlən bulutlu dynjada
Mane olma bu tifli-nevzadə.
Ujujor... uf, ej bəlalь gənyl
Carpьnьb durma. Sən də sus artьq.
Durma sus, iştə susdu həm bylbyl
Dur həjatim də getsə dur azaçьq.
Ujujor cynky aşinaji-xəjal
Ujujor cynky qajeji-amal.

(Zöhrə ojanьr)

Z ö h r ə

Ah məni öldyrmə.

C ə n g i z

Zöhrə, ej mənim sevimli dilbərim. Məni tanьmьrmьsan.

Z ö h r ə

Ah, Cəngiz. (Bojnunu quçaqlajьb aqlajьr.)

C ə n g i z

Nə ycyn aqlajьrsan ej parlaq ulduzum?

Z ö h r ə

Nə ycyn aqlamajьm, tam yc ildir ki, fəraq odu-na janьb nalə etmişəm. Indi bu tökdyjym göz jaşь visal ycyndyr. Mane olma.

C ə n g i z

Zöhrə, sən dirilmişsən, ah nə böjyk səadət.

Z ö h r ə

Ölən mənim əmin qьzь Nəçiбə idi. Kim isə sizə janlьş xəbər vermişdir.

C ə n g i z

Ah Zöhrəm, bilirmisən mən nələr cəkmişəm. Ölym xəbərin gəldikdə özymy həlak etmək istədim, Qə-mər mane oldu. Sonra atam və dajьm dutulub qətl olundular. Mən də Irandan qaчьb əçnəbi ölkəjə get-

dim. Almanjada həkimliji bitirdim. Fikrim bu idi ki, hec vətənə qajьtmajьm; cynky sənsiz vətən mənə viranə idi. Fəqət dözəmədim. Topraq məni çəkib gətirdi.

Z ö h r ə

Indi bizi bir birimizdən ançaq qəbr ajьra bilər.

C ə n g i z

Xajьr o da baçarmaz. Mən sənsiz diri qalmam. Zöhrə səni gördykdə çymləni unutdum, başqalarьnь sormadьm.

Z ö h r ə

Hamьmьz səlamətik. Indi biz burada jaşajьrьq; cynky Zylejxa xalam vəfat etmiş, mylky anama qalmьşdьr.

C ə n g i z

Bəs sən, tək tənha burada nə qajьrьrsan?

Z ö h r ə

Şəmsi ilə Qəmər mənim kefimi acmaq ycyn bu-raja sejirə gətiriblər. Onlar meşəjə getmişlər. Cən-giz, Şəmsi ilə Qəmər nişanlьdьrlar. Jaqьnda tojla-rь olaçaqdьr.

C ə n g i z

Biz də edərik bəlkə...

Z ö h r ə

Nə?

C ə n g i z

Başqasьna söz vermisən?

Z ö h r ə

Cəngiz, məni elə bivəfa sanьrsan?

C ə n g i z

Əfv et gözəlim mən zarafat edirəm.

Z ө h r ə

Sənin gəldijindən anamgilin xəbəri varmь?

C ə n g i z

Xajьr kimsə bilmir. Buradan gəldim ki, bulaqdan su icib evə gedəm.

Z ө h r ə

İndi Qəmərgil gələçəklər. Gəl ona kibi syfrəni hazьr edək. Əti doqrajaq.

C ə n g i z

Coq gözəl. (Syfrəni salьb boşqablarь dyzyrlər.)

Z ө h r ə

Fələjin işini bilmək olmaz. Bir az bundan iləri dynja mənim ycyn bir çəhənnəm idi, indi isə istəjirəm onu quçub өpəm.

C ə n g i z

Mənçə səadət ibarətdir məhəbbətdən. O olarsa, dynja bir çənnətdir. Olmazsa jaşamaqьn mə'nasь joqdur.

Z ө h r ə

Mən də o fikrə şərikəm.

C ə n g i z

Hazьr etdik, indi sən dur get jat. Gula mənim gəlməjimdən xəbərin joqdur. Gərək Qəmər nə edəçəkdir. Jəqin gedib səni ojadaçaqdьr. Sən ojandьqda mənə məhəl qojma.

Z ө h r ə

Jaqşь dejirsən.

Q ə m ə r

Çəbi lələ, au...-u-u..

C ə n g i z

Zəhrə tez ol jat. (Zəhrə gedib aqaçьn dalьnda uzanьr.)

Q ə m ə r

A-u-u-u-...

C ə n g i z

A-u-u-u-...

(Şəmsi bəjlə Qəmər daxil olurlar.)

Q ə m ə r

(Cəngizi gərməjib)

Aj saq ol Çəbi lələ hər şeji hazьr edibdir.

C ə n g i z

Siz də saq olunuz aj mənsiz sejrə cьqan çavanlar.

Q ə m ə r

Cəngiz (Atьlьb bojnuna sarьlьr buraqmaq istəməjir.)

C ə n g i z

Baçьm qoj Şəmsi ilə də göryşym.

Q ə m ə r

Doqrudan sən Cəngizsən?

C ə n g i z

Xajьr mən Cəngizin kəlgəsijəm.

(Şəmsi ilə өpyşyrlər.)

(Qəmər Şəmsini kənara cəkib pьcьldaşьrlar.)

C ə n g i z

Orada nə pьcьldaşьrsьnьz?

Q ə m ə r

Cəngiz sənə bir xəbər verəçəjəm. Amma deməjə qorquram.

Cəngiz

Qorqma baçьm de.

Qəmər

Baq yrəjini bərk saqla, qorqma... Belə... Zöhrə... saqdьr. Ölməjibdir...

Cəngiz

Ah yrəjim. (Əllərini yrəjinə qojur.) Joq sən məni aldadьrsan.

Qəmər

Vallah aldatmьram. Bu saat gətirim, gör. (Gedib Zöhrəni durqузur.) Zöhrə dur kabab hazьrdьr.

Zöhrə

Mənim xatьrьm kabab istəmir, qoj jatьm.

Qəmər

(onun əlindən dutub qaldьrьr)

Belə sənə kababdan şirin şej verəçəjəm. O da sevgilin Cəngizin aquşu. (Onu cəkə-cəkə gətirir.) Indi gördynmy doqru dejirəm.

Zöhrə

Cəngiz?

Qəmər

Zöhrə, Zöhrə ojan belə juqu dejil ej doqrudan da Cəngizdir göryrsən.

Zöhrə

Cəngiz xoş gəlmisən. Sələmətmisən?

Cəngiz

Təşəkkyr edirəm xanьm əfəndi sələmətəm.

Şəmsi

Baçьm Zöhrə nə edirsən? Yc ildən bəri ajrьlmьş sevgilin ilə beləmi göryşyrsən?

Qəmər

Coq gözəl dedin. Ej bunun eşqindən məçnun olan qardaşьm. Bu hissiz qurumuş çəsədə bənd olmuşsan?

Cəngiz

Bəli baçьm, əfsus ki, bu bivəfa Lejlaja bənd olmuşam. (Zöhrə və Cəngiz gylyşyrlər.)

Qəmər

Aha bunlar bizi ələ salьblar. Coqdan göryşyb öpyşyblər.

(Bu halda Çəbi lələ daxil olur.)

Çəbi

Vaj Cəngiz, Cəngiz. (Gah gylyr, gah gözlərini silir.) Mən gedim xanьmlarь muştuluqlajьm.

Cəngiz

Joq lələ, hələ kababь bişirək jejək, sonra bir jerdə gedərik. Sənin haqqьn bizim bojnumuzda coqdur. Səni lazьmьnça razь edəçəjik.

Çəbi

Allah sizi salamat etsin. Mənə də o qədər ömr versin ki, Qəmər xanьmьn uşaqlarьna lələlik edim.

Cəngiz

Çəbi lələ burada yz görəlik etdin ha. Bəs mənim uşaqlarьma?

Çəbi

Sənin uşaqlarьna da edərdim, ançaq qorquram verməjəsən.

Cəngiz

Nə ycyn?

Çəbi

Sən abrazonnьsan. Uşaqlarьna da rus matьşqasь dutaçaqsan. O da məni jaqьna qojmajьb dejə-

çək. Ej birit başqa, barancuq netorqaj. (Gylyşyrlər.)

Q ə m ə r

Çəbi lələ netorqaj nədir?

Ç ə b i

Jə'ni uşaqa dəjmə.

C ə n g i z

Joq Çəbi lələ, elə iş olmaz. Neçə məni saqlamısan, elə də uşaqlarımı saqlajaçaqsan. Göryrəm rusça jaqşı bilirsən. Ona görə səni öz janımda feldşer edəçəjəm.

Ç ə b i

Oturunuz bu saat kabablınızı bişirib gətirim. (Əjləşirlər, Çəbi lələ kabab gətirir, onlar da şişdən çəkib jeyirlər.)

Ş ə m s i

Cəngiz naqıl et görək harada qalmışdın və nə səbəbə bizə məktub jazmajırdın.

C ə n g i z

Şəmsi, başım coq bəlalar çəkmişdir, buradan gedən zaman əhvalım coq pərişan idi, ona görə də yc aj əçnəbi vilajətlərini sijahət etdim ki, bəlkə qəm və qyssədən bir qədər azad olam. Sonra Almanjada tibb faqultəsinə girib təhsilimi bitirdim.

Q ə m ə r

Ah sən nə daş yrəkli qardaşsanmış. Məni hec jad edirdinmi?

C ə n g i z

Neçə etmirdim. Fotoqrafına baqdıqça hər zaman səni qarşımda göryrdym.

Q ə m ə r

(Zöhrəni göstərərək.)

Bəs bu xanımın rəsmini?

C ə n g i z

O xanımın rəsmi yrəjimin ən dərin bir guşəsində məskən etmiş, onu oradan çıqartmaq qeyri-mymkyndyr.

Q ə m ə r

Demək indi sən həkimsən?

C ə n g i z

Bəli.

Q ə m ə r

Onda qulaqlını yrəjimə qoj gör nə səbəbə belə carpınır. (Cəngiz baqır, Qəmər onun başını quçub öpyr.)

Q ə m ə r

Ha-ha--ha... tapa bildinmi?

C ə n g i z

Tapdım, baçım xəstəlijin coq jamandır. (Çəbi lələ kabab gətirir.) Gərək pəhriz saqlajasan. Ələlxysus Çəbi lələnin gətirdiji bu kababdan. (Gylyşyrlər.)

Q ə m ə r

O həkimliji bu xanıma elə.

C ə n g i z

Bil'əks bu xanım gərək hər səhər caj əvəzinə bir şiş kabab jejib ystdən bir istəkan qırmızı şərab icsin ki, hala gəlsin.

Ç ə b i

Jeyə kabab gətirimmi?

Q ə m ə r

Joq lələ bəsdir, al bu cörəji də kabab bişir je. (Çəbi alıb səhnənin dalına gedir.)

Z ə h r ə

Bilmirəm Cəngizin gəlmək xəbərini anama nə tevr verəçəjik. Axır zamanlarda yrək getmə azarına dyşybdyr. Geçələr ojanıb birdən gizlin Cəngiz, Cəngiz dejə aqlajır.

Q ə m ə r

Mənim anam ondan gerijə qalmaz. Indijə kibi mən onu aldatmışdım ki, Cəngizi Istambulda gərən olubdur. Orada oqujur, qurtaran kibi gələçəkdir. Jaqşı oldu ki sözym jalan olmadı.

Q ə m ə r

Gedək, zavallı analarımızı şad edək. Çəbi lələ, Çəbi lələ.

Ş ə m s i

Çəbi lələ au-u-u-u-u...

Q ə m ə r

Çəbi lələ au-u-u-u...

Z ə h r ə

Nahaq jerə boqazlarınızı jırtmajın. Çəbi lələ jəqin evə qacmışdır ki, Cəngizin myzdəsini versin.

C ə n g i z

Hajdı gedəlim.

Q ə m ə r

Gedək.

Z ə h r ə

Bəs bu boşqabları kim aparaçaq?

Q ə m ə r

Sən indi də mənə naz edəçəksən? Istədijin bu idi o da gəlib cıqdı.

C ə n g i z

Bəhs etmək lazım dejil, hamısını mən apararam.

Q ə m ə r

Sən allah, sən bunu xarab eləmə, qoj işləməji öjrənsin. Joqsa bu tənbəldən sənə nə arvad olaçaqdır.

Ş ə m s i

Çanım, hamısını aparıram, bəhsiniz bitsin.

Q ə m ə r

Çan! Baq ər belə olar... (Gylyşyrlər.) Şəmsi tyfəngi mən aparaçaqam, boşqabları sən.

Ş ə m s i

Ejbi joqdur apararam. Mənim kibi avcının gərək sənin kibi arvadı olsun. (Gylyşyrlər. Boşqabları Qəmər baqlajıb Şəmsijə verir özy də tyfəngi cijninə salır, Zərə xanım da Cəngizin camadanını gətyryr.)

Q ə m ə r

(əl calaraq Zöhrəjə)

Ha beləçə, gərynyr sözym sənə tə'sir etdi.

Ş ə m s i

Qəmər elə ki, qarşına sıcan cıqdı gyllənin ikisini də təpəsindən caq. (Gylyşyrlər.)

Q ə m ə r

Hazır ol. Iləri arş... (Gedirlər.)

PƏRDƏ

IKINÇI ŞƏKIL

Səhnə dördyncy pərdənin mənzərəsini göstərir. Həçər xanım ilə Jasəmən sqamjada əjləşib dərdləşirlər:

Həçər xanım

Jasəmən, Qəmər ilə Şəmsi neçə bəxtijar oldular. Onlara baqdıqda yrəjim şad olur. Fəqət Zöhrəni elə pərişan, qəmgin şikəstədil gördykdə yrəjim parələnir. Zavallı qızçıqaz Cəngizin eşqindən şam tək janıb əriJir.

Jasəmən

Jazıq Cəngiz Zöhrənin ölym xəbərin eşidib çalaji-vətən oldu. Kim bilir başına nə fəlakət gəldi. Saq olsajdı indijə kibi sədası bir jerdən cıqardı.

Həçər xanım

Atası Nadir bəjin maçərası oqlu Cəngizdə təkrar etdi. Bilmirəm bu carxı dönmyş fələk bizdən nə istəjir. Məjər bu ikj bədbaxt ailədən aldıqı intiqam kifajət etməjir ki, jenidən bizə bəla hazırlajır. Zöhrə Cəngizin fəraqına dözə bilməjib vərəmləjib.

Jasəmən

Həçər xanım, Cəngizin təvəliyd sirrini acıb Zöhrəjə söjləməlisiniz. Ta ki sakit olub axırda başqasına ərə getməjə razı olsun.

Həçər xanım

Joq, joq onda evladlarımın ikisini də qajib edəçəjəm. Onlar mənə lə'nət, nifrət edib kycələrə ataçaqlar.

Jasəmən

Onda bəs nə etməli?

Həçər xanım

Özym də bilmirəm Jasəmən. Səhərdən yrəjim iztirab icində cırpınır. Gələçək bəlanı hiss edir.

(Çəbi lələ təngənəfəs daxil olur.)

Həçər və Jasəmən

Nə var, nə olmuş?

Çəbi

Qorqmajın jaqşı xəbər gətirmişəm. Cəngiz gəldi.

Jasəmən

Ah, xydaja sənə şykyr, oqlum gəldi.

Həçər

Bəs hanı?

Çəbi

Bulaq ystə kabab jejirlər, coqdan gəlmişdi, mən istəjirdim qacıb sizə xəbər verim, Cəngiz qojmadı. Dedi Çəbi lələ kababı bişir jejək, sonra bir jerdə gedərik. Mən dözə bilmədim, onları qojub gizlinçə qacdım.

Jasəmən

Coq saq ol Çəbi lələ, həmişə belə xejir xəbər olasan. Hər nə istəsən verəçəjəm.

Çəbi

Cəngizin saqlıqı mənə hər şejdən artıqdır.

(Cəngiz, Zöhrə, Qəmər və Şəmsi daxil olurlar.)

Q ə m ə r

Ana gər sizə kimi gətirirəm.

J a s ə m ə n

Ah Cəngiz oqlum. (Bojnunu quçaqlajıb öpyr.)

C ə n g i z

Şykyrlər olsun ki gəlib çymlənizi saq və salamat tapdım. (Həçər xanım onu qucaqlajıb öpərkən bitab olur.)

C ə n g i z

Qəmər stəkəndə bir az su gətir. Həçər xanıma su verəcəjəm. (Qəmər su gətirir, Cəngiz əl camadanından dərman cıqarır, tökyb Həçər xanıma verir.)

Z ö h r ə x a n ı m

Ana sənə nə oldu?

H ə ç ə r x a n ı m

Qorqma qızım, həmişəki yrək dəjynməmdir. Indi sakit oldum.

C ə n g i z

(Həçər xanıma)

Qəm etməjiniz, sizi bu yrək dəjynmədən tezliklə xılas edəcəjəm. Fəqət zəhmət həqqimi indidən tə'jin ediniz. Mənim şərtim budur.

H ə ç ə r x a n ı m

Oqlum nə istəsən verəcəjəm.

C ə n g i z

(Zəhrənin əlindən dutub.)

Istədijim bu qızın Zəhrədir.

H ə ç ə r v ə J a s ə m ə n

Vaj.

C ə n g i z

Nə ycyn təəççyb edirsiniz? Bilmirsiniz ki, biz coqdan bir-birimizi sevirik. Fəqət atalarımızın

ədavəti buna mane' olurdu. Indi isə o ədavət bitdi. Mənim atam Əlimərdan, Zöhrə xanımın atası Şahbaz bəj intiqamə qurban olub bu iki ailənin qanlı ədavətini itmama jetirdilər. Joqsa siz analar bu dyşmanlıqın davamını istəjirsiniz?

H ə ç ə r x a n ı m

Joq, joq.

C ə n g i z

Bəs nə səbəbə razı dejilsiniz?

H ə ç ə r x a n ı m

Onu sorma, Zöhrəni sənə vermək olmaz. Sənin ycyn başqa bir qız secmişəm.

C ə n g i z

Bəli anlajıram. Şahbaz bəjin arvadı Həçər xanım qızını öz xidmətcisi Jasəmənin oqlu Cəngizə verməji özynə ar bilir.

Q ə m ə r

Həçər xanım, mənim qardaşım Cəngiz qızınız Zöhrəjə lajiq dejilsə, sizin oqlunuz Şəmsi bəj də mənə lajiq dejil. Al bu da sizin nişanınız. (Barmaqından yzyjy cıqarıb onlara atır.)

Ş ə m s i

Ah Qəmər nə edirsən? Ana Cəngiz məndən elmli, tərbijəli bir oqlandır. Nə ycyn baçımı ona vermirsən.

Z ö h r ə

Ana gərynyr mənim ölymymy istəjirsən?

H ə ç ə r

Xydaja mən açiz qadına bir belə əzijjət vermədji özynə rəva gəryrsən. Nə ycyn məni öldyryb bu əzabdan xilas etmirsən.

C ə n g i z
(rişxənd ilə)

Bəli bəjyk əzabdьr. Nəçibə bir xanьm kərimə-sini өz kənizi oqluna neçə versin?

H ə ç ə r

Cəngiz jetər, yrəjimi daha parcalama. Mən sizi өzymə lajiq bilməsəjdim Jasəmənin qьznь oqluma almazdьm. Cəngiz, mən xalamьn vəsijjətini jerinə jetirmək istəjirəm. Onun xahişi odur ki sən Əli bə-jin qьzьnь alьb bu mylkə sahib olasan.

C ə n g i z

Mən məhəbbətimi devlətə satan oqlan dejiləm. Ja Zəhrə ja өlym. Indi iki ana bunu qət' ediniz.

Ş ə m s i b ə j

Ana unutmajьnьz ki, bu işdən mənim də өmrym asьlьdьr. Ja oqlunuzu bəxtijar edəçəksiniz ja qa-jib.

(Həçər xanьm Jasəmən ilə kənara cəkilib məs-ləhət edirlər. Cəngiz Zəhrə ilə Şəmsi Qəmər ilə da-nьşьrlar.)

Ş ə m s i

Qəmər nə tez mənim nişanьmь ystymə atdьn? Gөrynyr məni sevməjirsən.

Q ə m ə r

Bəs sən istəjirsən biz xoşbaxt olaq. Cəngiz ilə Zəhrə bədbaxt.

Ş ə m s i

Xajьr, mən onu istəmirəm, fəqət burada mənim taqsьrьm nədir ki, məni bədbaxt edirsən? Indi ana-mьn fikri bizə mə'lum oldu. Əlbəttə axьrda o fikir-dən əl cəkəçəkdir. O hec vaqtь Cəngizin və Zəh-rənin bədbaxtlьqьnь istəməz.

H ə ç ə r x a n ь m

Oqlum Cəngiz biz belə qət' etdik ki, sən Piri babadan izn istəjəsən; cynky o çymlənizin qoça babasь və aq saqqalьdьr. Hər gah o bu əmrə razь olarsa biz də ona tabe olarьq.

Q ə m ə r

Coq gөzəl. Əlbəttə Piri baba buna coq şadlьqla razь olaçaqdьr.

C ə n g i z

Mən də buna razьjam. (Kumaja girir.)

Ş ə m s i

Ana, Cəngiz ali məktəb qurtarmьş bir həkimdir. O baçьm Zəhrəni məndən artьq saqlajaçaqdьr. Bu-nu bilirmisən?

H ə ç ə r

Bilirəm oqlum.

Ş ə m s i

Bəs nə ycyn razь olmursan?

H ə ç ə r

Cynky məçburam.

Z ə h r ə

Ana, Zylejxa xalam bilsəjdi ki, onun vəsijjəti mə-ni bədbaxt edəçəkdir, hec vaqtь istəməzdi.

Ş ə m s i b ə j

Bir də xalamьn vəsijjəti bizim ycyn qanun de-jil ki, onu pozmaqdan açiz qalaq.

H ə ç ə r

Evladlarьm bu işdə bir qanun var ki, onu poz-maqda doqrudan da biz açizik. (Bu halda Cəngiz dəli kibi kumadan cьqьr.)

Cəngiz

Ha-ha-ha... Hərb meydanı acılmış yenidən. Yenə myharəbə, yenə qavqa, yenə qan.

Qəmər

Cəngiz, qardaşım, kim ilə myharəbə edirsən?

Cəngiz

Yer ilə, göy ilə, çymlə çihan ilə.

Zöhrə

Cəngiz, sevgilim sənə nə olmuş? Məyər məhəbbətimiz uğrunda tökylən qan kifayət deyilmiş ki, yenə də myharəbəyə cağırırsan?

Cəngiz

Sevgilim, nazlı dilbərim, eşqim, məhəbbətim. İnsanlar qavqası bitmiş, fələk myharəbəsi başlanmışdır.

Qəmər

Cəngiz qardaşım, sənə nə olmuş ki, fələk ilə myharəbə edirsən?

Cəngiz

(Zöhrəni göstərərək.)

Bu bağıma bağladığım eşq ystə.

Qəmər

Qardaşım nə söyləyirsən? Əqlin çaşmış, bağın mənəm. (Zöhrə ilə məni qarışdırırsan.)

Zöhrə

Ah Cəngiz, dəli olmuş. (Ağlayır.)

Cəngiz

Məni öz bağıma aşiq etdirməkdən fikrin nədir ey carxı-fələk? Məcnun kibi səhra bəyabanlara sal

maq? Mənə Fərhad kibi dağ daşlarını gəzdirmək? Budur məqsəd? Məni divanə edib çöllərə salmaq? Bundan nədir haçət? Xalq gördykdə desin: bax, bax, budur gəldi, həmşirəsinə eşq-məhəbbət yetirən aşiq. Yox, yox, mən sərsəri olmam. Divanəlik, açizlər, zəiflər işidir. Cəngizlər ondan azaddır. Bağım Zöhrə, indi bil mən Cəngizəm. Atam Nadirdir, anam Həçər.

Çymləsi

Ah.

Cəngiz

Əlvida, ey umudsuz xəyalım. Eşqin uğrunda Cəngiz canını fəda edib... (Çəld tapançasını çıxarıb özyny öldyryr.)

Zöhrə

Cəngiz. (Özyny onun ystə salır. Piri baba gəlir, Qəmər qəşş edir, Şəmsi onu dutur.)

Həçər xanım

Oğlum Cəngiz, nə etdin? Mən myqəssir anan öldyryn. Sizə yalvarıram. Öldyryn. Məni bir gyləyə qurban ediniz. Neyə durmusunuz?

Piri baba

Ey zor ilə qızları özlərinə arvad edən ərlər, budur dutduqunuz əməlin nəticəsi

PƏRDƏ

BIR EŞQIN NƏTIÇƏSI

Bir pərdədə iki şəkilli pijes

Bakъ—1922

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

K ə r b ə l a j ı N ə b i. Əlli jaşında şişman.

Ş e v k ə t. On iki jaşında qacqın bir qız. Kərbəlajı Nəbinin xidmətcisi.

P ə r i Ç a h a n. 35 jaşında. Kərbəlajı Nəbinin qulluqcusu.

M o l l a R ə h i m. } Kərbəlajı Nəbinin
M ə ş ə d i S ə f d ə r q u l u. } kirajənişinləri.

Q ı z x a n ı m. Məşədi Səfdərqulunun arvadı.

M a r a l x a n ı m. Qommunistqa.

Ə l i. Onun oqlu. Səkkiz jaşında.

Ş i r ə l i.

Iki əsgər.

BIRINÇI PƏRDƏ

BIRINÇI ŞƏKIL

Səhnə Kərbəlajı Nəbinin qonaq odasını göstərir. Otaq bəzəkli bir otaqdır. Yc tərəfdən qapı açılır.

Pəri Çahan
(odanı nizama salarkən səjlənir)

Kişilərdə hec vəfa olmazmış. Xanım ələni hec bir aj olmaz, aqa evlənmək fikrinə dyşybdyr. Jaşı da əlli beşdən juqarıdır. Xanımın vəfatından bəri şadlıqlıdan bilmir ki, nə etsin. On beş jaşında çavan kibi gah oqujur, gah ojnajır, gah gyldən dəm vurur, gah bylbyldən. Bir söz eşq başına vurmuş. Ançaq başa dyşə bilmirəm ki, bu eşq kimədir. Məndən başqa burada arvad joqdur. Aqa əvvəllərdə mənlə mazaqlaşardı. Məni çimdiklərdi. Mənə söz atardı. Jəqin bu eşq mənədir. Nə jaqşı iş olardı ki, birdən aqa məni alajdı. Bu evə xanım edəjdi. Odur oquja-oquja gəlir.

Kərbəlajı Nəbi
(əlində həna daxil olur.)

Məzəlim aj məzəlim,
Gözəlim aj gözəlim,
Mən səni coq sevərəm,
Mən səni coq sevərəm.

Aj qız ej iləri gəl.

(Pəri Çahan iləri gəlir, saqqalını göstərərək.) De görym bu nədir?

Pəri Çahan

Buj, aj aqa nə dejirsən? Saqqaldır dajna.

Kərbəlajı Nəbi

A kişilər, bu qız dyz ijirmi beş ildir ki, mənim evində qulluqcudur. Mən bu «dajna» sözyny buna tərk etdirə bilmədim. A myrtəd qızı myrtəd! Xajır saqqal dejil.

Pəri Çahan

Aqa bəs nədir?

Kərbəlajı Nəbi

Nə bilim nədir? Sypyrgə cöpydyr. Koldur, kosdur, qanqaldı. Hər nə zibil isə ançaq saqqal dejil.

Pəri Çahan

Aj aqa nə danışırsan? Yzdə də qanqal bitərmi?

Kərbəlajı Nəbi

Elə mən də onu səndən soruşmaq istəjirdim. Bu gyn məni sən kafir qızı taj-tuşlar janında bijabır etmisən. Hər kəs göryr, dejir ki, Kərbəlajı Nəbi nə bərk qoçalmısan. Balam mən hardan qoça oldum? Coq olsa coq olsa otuz, otuz beş sinnim var.

Pəri Çahan

Vaxsej, aj aqa nə dejirsən? Demək mən bu evə qulluqcu gələndə sən on jaşında uşaq idin?

Kərbəlajı Nəbi

Kəs səsini kafir qızı kafir. Dəli şejtan dejir, bu saqqalı, bıqı qırqdır, tək jerə, ijirmi beş jaşında çavan ol. Onda da dejəçəklər ki, Kərbəlajı Nəbi qommunist olubdur.

Pəri Çahan

Aqa, Maral xanьm belə bizim qonşumuz hər gyn kycədən gedəndə mənə dejir ki, gəl səni də bolşevik eləjim.

Kərbəlajь Nəbi

Aj qьz nə dejirsən? Bolşevik!

Pəri Çahan

Aqa vallah doqru dejirəm. O aqşam məşədi Səfdərqulu jenə evə pijan gəlib jazьq Qьz xanьmь dəjməjə başladь. Onun qьşqьrьqьna Maral xanьm gəlib cьqdь. Vallah aqa, Məşədi Səfdərqulunun ystə elə qьşqьrdь ki, kişi qorqusundan pijanlьqdan lap ajьldь. Maral xanьm dedi: Bir də eşidəm ki, sən arvadьnь dəjyrsən, ja inçidirsən, dutub ceqaja salaçaqam.

Kərbəlajь Nəbi

Ceqaja?

Pəri Çahan

Bəli, ceqaja!

Kərbəlajь Nəbi

Bilmirəm bu kafir qьzь haradan gəlib mənə qonşu oldu? Pəri Çahan, bolşeviklər kafirdirlər. Onlar allahь inkar edirlər. Pejqənbərə, imama, myştəhidə, pirə inanmьrlar. Birdən əqlini unudub onlara qoşularsan, onda Inkir-Minkirə nə çavab verəçəksən. Məjər çəhənnəmin odundan qorqmursan?

Pəri Çahan

Xajьr, aqa, mən elə dinsizlərə qarьşmaram, arxajьn ol.

Kərbəlajь Nəbi

Bilmirəm bu şejtanь sən hardan mənim jadьma saldьn. Lap ovqatьmь təlx etdin. Xylasə xalasьna

lə'nət. Gələk saqqal məsələsinə. Bir de gərym mənim bu saqqalьm əvvəllərdə nə tevr olardь?

Pəri Çahan

Aqa, qap-qara şəvə kibi.

Kərbəlajь Nəbi

Belə atan oldu rəhmətlik. Onu şəvə kibi edən kim olardь?

Pəri Çahan

Belə mən. Həftədə iki dəfə, yc dəfə xina qojub jujardьm. Saqqalьn da qap-qara kəmyr kibi olardь.

Kərbəlajь Nəbi

Bəs onu indi nejə etmirsən a zalьm qьzь?

Pəri Çahan

Aqa, dedim jəqin xanьmьn jasьnь saqlajьrsan. Onun ycyn də saqqalьna xina qojmursan.

Kərbəlajь Nəbi

Xub, biri eləçək, biri dynjaja gələçək, burada saqqalьn gynahь nədir ki bu gynə dyşsyn?

Pəri Çahan

Aqa bujurarsan elə bu geçə saqqalьna xina qojaram.

Kərbəlajь Nəbi

Geçə nədir? Elə indiçə bu xinanь suja qojarsan. Bir azdan sonra da saqqalьma jaqarsan. Bu geçə xejir işim var.

Pəri Çahan

Aqa, o neçə xejir işdir?

Kərbəlajь Nəbi

Sən bilmirsən ki, o neçə xejir işdir? Gərmyrsən ki eşq topuquma vurubdur?

Pəri Çahan

Aj aqa eşq adamьn başьna vurar.

Kərbəlajь Nəbi

Eşq mənim başьma da, dəşymə də, belimə də, əlimə də, ajaqьma da, hətta baqьrsaqlarьma da vuruьbdur. Çəmi vyçudum eşq oduna janьr. Bu dəmdə mənə bir spicqa vursan şam kibi ərijib tökylərəm. Mən qabaqda eşqə, meşqə inanmazdьm. Dejərdim elə şej joqdur. Onu şairlər içad ediblər. Demə kişilər doqru dejirmiş. Nədir eşq? «Məhəbbət, bir bəla şejdir giriftar olmajan bilməz.» Vallahь ki belədir. Indi Pəri Çahan iş sənə qalьbdьr.

Pəri Çahan

Aqa mən razьjam.

Kərbəlajь Nəbi

Aj saq ol, mənim əqilli Pəri Çahanьm.

Pəri Çahan

Ançaq aqa, gərək bir az səbr edək; el bizə nə dejər? Bir ajdьr ki, xanьm ölybdyr. Hec olmasa qoj qьrqь cьqsьn.

Kərbəlajь Nəbi

Xejir, xejir, eşq məni jaman hala salьbdьr. Davam edə bilmirəm. Gərək bu geçə nə tevr olsa iş bitsin. El özy coq jaqşь bilir ki, mysəlman olan şəxs hec bir gyn də arvadsьz dura bilməz.

Pəri Çahan

Aqa, bəs mən bu otuz ili neçə ərsiz qalmьşam?

Kərbəlajь Nəbi

O da sənin səfehlijin. Mysəlman qьzь elə ki, doqquz, on jaşьna catdь ver getsin ərə.

Pəri Çahan

Aqa sənin fikrin odur ki, elə bu geçə kəbin kəsilsin?

Kərbəlajь Nəbi

Bəli.

Pəri Çahan

Axь mənim vəkilim joqdur.

Kərbəlajь Nəbi

Sən vəkili nejlirsən?

Pəri Çahan

Bəs qьz tərəfdən vəkil lazьm dejilmi?

Kərbəlajь Nəbi

A səfeh qьzь səfeh. Nə danьşьrsan? Məjər mən səni alьram?

Pəri Çahan

Bəs kimi alьrsan? Mən elə bilirəm məni alьrsan.

Kərbəlajь Nəbi

Səni? Ha-ha-ha-ha... Dynjanьn copuru elə mənə qalmьşdь. Sən elə copursan ki, başdan bir cuval darь təksən bir dənəsi də jerə dyşməz. Bir Pəri Çahana baq, kyl olsun o çahanьn başьna ki, sənin kibi pərisi var. A kişilər mən bu ad qojan ata-anaja lap məhəttəl qalmьşam. Gəryrsən mejmunə oqşajan qьzlara ad qojurlar. Dyrry-nisa, Mələk-mənzər, Mahi-taban.

Pəri Çahan

Jaqşь məni almьrsan, bəs kimi alьrsan?

Kərbəlajь Nəbi

Belə gözəlini, məzəlini.

Pəri Çahan

Məzəli kimdir?

Kərbəlajı Nəbi

Belə Şevkət, mənim çanım ona qurban olsun.

Pəri Çahan

Vaxsej, gər bu qoça kaftar, nə fikrə dyşybdyr. Şevkətin hec on bir jaşı tamam dejil, o hələ gəlin ojnadır.

Kərbəlajı Nəbi

Elə mən də onun ilə gəlin-gəlin ojnajaçaqam. Bir də baqıb gərəçəklər ki, Dynjaja bir bap-balaça bəbə gəlibdir. Ojnatsın nə qədər kefi istəjir.

Pəri Çahan

Mən bu işə hec vaqtı razı ola bilmərəm.

Kərbəlajı Nəbi

Səfeh qızı səfeh, sən mənə qəjjumsan ki, razılıq istəjim. Elə sən çəhənnəmə razı olma.

Pəri Çahan

Indi ki belə oldu. Mən bu işi pozaçaqam.

Kərbəlajı Nəbi

Neçə pozaçaqsan?

Pəri Çahan

O mənim işimdir.

Kərbəlajı Nəbi

Jenə bilək də...

Pəri Çahan

Belə Maral xanıma dejəçəjəm, o da səni bu işin ystə dutub ceqaja salaçaqdır.

Kərbəlajı Nəbi

A balam, Maral xanıma nə dəxli var? Şəriət təriqi ilə evlənirəm. Doqru dejiblər ki, arvadın hec əqli olmaz. Öz xejrini anlamaz. Gəl sən mənim işimi dyzəlt mən də sənin işini... O gyny Məhəmməd-Əli mənim janıma gəlmişdi, mənə baş saqlıqlıq verəndən sonra dərdini acıb dedi: kərbəlajı, mən Pəri Çahanı bəjənmişəm. Izn versən, elci göndərərəm dedi.

Pəri Çahan

Aj aqa, sən allah doqru dejirsən?

Kərbəlajı Nəbi

Məndən hec jalan eşitmisən? Gər sənə nə çyr çehiz verəçəjəm? Səni istəjən adam bir elə gözəl oqlandır ki, gərən kibi eşq mənim kibi topuquna vuraçaqdır. Indi de gərym razısanmı?

Pəri Çahan

Əlbəttə razıjam.

Kərbəlajı Nəbi

Onda gedək sən saqqalıma xina qoj, mən də nə edəçəjimi səjləjim. (Gedirlər. Sonra Şevkət ilə Əli əllərində quqla daxil olurlar.)

Əli

Nə ojnajaçajıq?

Şevkət

Hələ qoj laj laj calım, gəlinimiz jatsın, sonra baçı qardaş ojnarıq.

Əli

Jaqşı.

Ş e v k ə t

Laj laj dedim jatasan,
Qьzьl gylə batasan.
Qьzьl gyl baqьn olsun
Kəlgəsində jatasan.
Balam laj laj a laj laj.
Gylym laj laj a laj laj.

Ə l i

Mənim bəbəm jatdь.

Ş e v k ə t

Beşijə qoj, yzynə də çuna ərt. Mənim bəbəm hələ jatmajьbdьr. Qoj laj laj calьm o da jatsьn.

Laj laj dedim jatьnça
Gəzlərəm aj batьnça
Çanьm zinhara gəldi
Sən hasilə catьnça.
Balam laj laj a laj laj.
Gylym laj laj a laj laj.

Indi bu da jatdь. Qoj ikisi də bir jerdə jatsьn. (Qojur.)

Ə l i

Indi gəl baçь-qardaş ojnajaq.

Ş e v k ə t

Jaqşь.

Ə l i

A Şevkət baçь mənə bir naqьl səjlə.

Ş e v k ə t

Jaqşь qardaşьm Əli, mən sənə bir qəmgin naqьl səjlərəm. Qardaşьm, biri varmьş biri joqmuş bir Səlim adьnda kənd myəllimi varmьş. Bunun Gevhər adьnda bir arvadь, jeddi jaşьnda Əhməd adьnda bir oqlu, səkkiz jaşьnda Şevkət adьnda bir qьzь varmьş.

Ə l i

Vaj onun da adь Şevkət imiş?

Ş e v k ə t

O vaqt qьrqьn dyşyr, bunlarьn kəndinə dyşman tökylyr, adamlarь qьrьrlar. Səlim kylfətin gətyryb qacьr, geçə meşədə onlarьn ystynə tökylyb gylləjə duturlar. Şevkət qacьb aqaçlarьn arasьnda gizlənir. Səhər olanda Şevkət gəlib göryr ki, atasьnь, anasьnь və balaça qardaşьnь öldyryblər. Şevkət özyny onlarьn ystə salьr, zar-zar aqlajьr. (Aqlajьr.)

Ə l i

Baçьm, nə ycyn aqlajьrsan. Sən allah aqlama. Joqsa mən də aqlaram.

Ş e v k ə t

Neçə aqlamajьm? O balaça Şevkət mən özyməm. Atasьz-anasьz bir jetiməm. Məni yc il kəndli Çə'fər baba öz uşaqlarь ilə bir jerdə saqladь. Mən onlarь coq istəjirdim. Onlar da məni. Sonra məni Kərbəlajь Nəbi özynə qulluqcu gətirdi.

Ə l i

Mən elə bilirdim sən o qoça kişinin nəvəsisən.

Ş e v k ə t

Joq, qulluqcusujam. Onun arvadь məni coq istəjirdi, bir ajdьr ki öljybdyr.

Ə l i

Baçьm mən belə naqьl istəmirəm.

Ş e v k ə t

Gəl tapmaça dejim, sən də tap.

Ə l i

Jaqşь.

Ş e v k ə t

Tap gərym atdan hyndyr, itdən alcaq

Ə l i

Jəhər.

Ş e v k ə t

Tapdьn, bildin. O janь cəpər-bu janь cəpər, icində atlь capar?

Ə l i

Onu bilmirəm.

Ş e v k ə t

Nehrə.

Ə l i

Indi sən tap gərym: Biri bizə jaqьdьr, biri çənnət baqьdьr, biri jьqar gətirər, biri vurar daqьdar.

Ş e v k ə t

Ilin fəsilləri.

Ə l i

Baçьm mənə, o gynky tapьr-tupuru de.

Ş e v k ə t

Jaqşь.

Tapьr-tupur atlьlar
Qollarь baz bəndlilər
Şah evinə gedirsiz
Sьcan bəjə dejərsiz:
Pьspьsa xanьm,
Dabançьqь xəstə xanьm,
Dyşyb dəvə gəlynə.
Boqulur xəstə xanьm.

(Gylyşyrlər.)

Ə l i

Aqşam bizə gələçəksənmi?

Ş e v k ə t

Gələçəjəm. Həm sənin dərsini öjrədəçəjəm həm də Maral xanьmdan dərs alaçaqam.

Ə l i

Anam dejirdi ki, Şevkəti məktəbə qojaçaqam.

Ş e v k ə t

Ah nə jaqşь olardь. Atam jazьq məni oqudurdu.

Ə l i

Mən gedim. (Şevkət ilə öpyşyr, bu halda Kərbəlajь Nəbi saqqalь baqlь daxil olur.)

K ə r b ə l a j ь N ə b i

Ədə sən kimsən? Burada aşnabazlьq edirsən? Sənin qulaqьnь elə cəkərəm ki, jerindən qopar. Qurmusaqьn biri.

Ə l i

Mən Maral xanьmьn oqlujam.

K ə r b ə l a j ь N ə b i

Maral xanьmьn oqlu? Bala mən sənlən zarafat edirdim. Mən səni coq istəjirəm. (Çibindən qanfet cьqarьb ona və Şevkətə verir.) Alьn gedin həjətdə ojnajьn. Oqlum, birdən mən dedijim sözy anana dejərsən ha. Mən sənlə zarafat eləjirdim. Dedim gərym qorqaq uşaq dejilsən ki?

Ə l i

Mən hec kəsdən qorqmuram.

K ə r b ə l a j ь N ə b i
(kənara)

Nejə qorqasan, Maral xanьm kibi qommunist anan var. (Əlijə.) Indi balalarьm gedin ojnajьn. Buraja qonaq gələçəkdir. (Əlilə Şevkət gedirlər.)

Kərbəlajı Nəbi

O şejtan qızı Maral xanımdan coq qorquram. (Molla Rəhim və Məşədi Səfdərqulu daxil olurlar.)

Molla Rəhim

Səlamyn əlejkym

Kərbəlajı Nəbi

Əlejkyməssəlam.

Məşədi Səfdərqulu

Kərbəlajı, bizə gərə qulluq?

Kərbəlajı Nəbi

Qulluq dejil, bujuruqdur. Atam siz mənim ilə bu xarabaja şəriksiniz? Sən molla Rəhim, yc ajdır ki, kirajə vermirsən. Bu da beş ajdır.

Molla Rəhim

Kərbəlaji and icirəm o hərəmi məhtərəminizin pak olan ruhuna, hec gəlirim joqdur. Tykəzbanı satıb paltarı cıplaq qojmuşam. (Səfdərqulu qəhqəhə ilə gylyr.)

Kərbəlajı Nəbi

Ədə bu nə dejir? Tykəzbanı satıb paltarı cıplaq qojmuşam.

Məşədi Səfdərqulu

Kərbəlajı, bijol bil ki, molla Rəhim coq səhv vurandır. O demək istəjirdi ki, paltarı satıb, Tykəzbanı cıplaq qojmuşam. O geçə evinə bir qonaq gəlib gedəndə dejib, arvad tez ol başmaqı dut, qonaq lampanı gejsin. (Gylyşyrlər.)

Kərbəlajı Nəbi

Jazıq nə etsin, kitaba baqmaqdan başı xarab olubdur. Xub dejək ki, mollanın işi xod dejil, gəliri

joqdur. Bəs məşədi Səfdərqulu sən nə dejirsən? Özyn gəryrsən ki, bir gyn ev naloqunu qassaja geç verəndə qomunxoz adamın atasını jandırır. Sənin arvadın Qızxanım səhərdən aqşama kibi o evdə bu evdə cərək bişirib, paltar jujub pul qazanır. Hamısını gətirib sənə verir. Sən də onun hamısını şaraba verirsən. Hec mənzil kirajəsi dərdinə qalmırsan. Jə'ni bu zəhrimarı icməsən olmaz? A kişi sən nəjə buna nəsihət etmirsən?

Molla Rəhim

Etməkdən jorulmuşam. Tərk edə bilmir.

Məşədi Səfdərqulu

Aj kərbəlaji bi jol bunu bil ki, hər kəs bir şejə eşq baqlar. Biri arvada, biri ata, biri quşa, biri qoca, biri nə bilim nəjə. Mən başı daşlı da bu şaraba eşq baqlamışam.

Molla Rəhim

Mən də pula aşiqəm. Amma onun yzyny hec gərmyrəm.

Məşədi səfdərqulu

Əsli aşiq sənsən. Aşiq gərək mə'şuqəsini az-az gərsyn.

Kərbəlajı Nəbi

Molla Rəhim, sən mənim işimi dyzəlt, mən də sənin o mə'şuqəni belə çiblərinə doldurum. Həm kirajə pulunu da baqışlajım.

Məşədi Səfdərqulu

Kərbəlajı, bəs bu xejir işdən mənim xejirim nə olaçaqdır?

Kərbəlajı Nəbi

Sənin kirajəni baqışlajıb, o qədər pul verəçəjəm ki, o mə'şuqən şarabın kypynə girib nə qədər istəsən icəsən.

Məşədi Səfdərqulu

Aj saq ol Kərbəlajь. Mən də bu jolda başьmdan kecərəm.

Molla Rəhim

Indi əmrinizi bujurun.

Kərbəlajь Nəbi

Mən istəjirəm qulluqcum Şevkəti alam. Qьz hərcəndi kicikdir. Amma on iki jaşь var. Şəriət ilə kəbin dyşər. Mən bilirəm ki, qьz əz ixtijarь ilə mənə gəlməjəçəkdir. Ona görə gərək burada hileji-şər'i oluna. Onun da jolunu molla Rəhim, siz bilirsiniz.

Molla Rəhim

Madam ki, qьz razь dejil, nə etmək olar?

Kərbəlajь Nəbi

A molla Rəhim, bunu mənə dejirsən? Hansь qьzьn razьlьq ilə kəbinini kəsmisən? Hansь qьzь əzynyz danьşdьrьb razьlьqьnь almьsьnьz? Jalancь şahid də dynjada coq.

Məşədi Səfdərqulu

A kişi, Kərbəlajь dyz dejir. O şahidin biri də mən.

Kərbəlajь Nəbi

Aj saq ol məşədi Səfdərqulu. Fikrimi anlamьsan.

Molla Rəhim

Məncə qьzьn janьnda nə nikah, nə kəbin sözy acьlmamalь. Nə qədər kicik olsa da bu sözləri anlar. Gərək onu caqьrьb dejək ki, kərbəlajьnь sənə siqə edirik; cynky şəriətimizdə qьz xejlaqь gərək gizlənsin. O da qulluqcu ycyn cətindir. Ançaq Pəri Çahan da təsdiq etsin ki, o da Kərbəlajьja siqədir.

Kərbəlajь Nəbi

Coq gözəl fikirdir. Pəri Çahandan arxajьn olunuz. Onun ilə bu barədə danьşmьşam. Molla sonra?

Molla Rəhim

Daha bunun sonrasь joqdur. Kəbini kəsərik, başqa razьlьqьnь almaq o sizin xysusi işinizdir.

Kərbəlajь Nəbi

Coq əcəb. Pəri Çahan! Pəri Çahan!

Pəri Çahan
(daxil olur)

Nə bujursan?

Kərbəlajь Nəbi

Şevkəti buraja caqьr. Özyn də gəl. (Gedir.)

Məşədi Səfdərqulu

Kərbəlajь, necə gyndyr ajьqlьqdan başьm lap catlajьr.

Kərbəlajь Nəbi

A kişi sən nə səbirsiz adamsan. Elə bu geçə, sənnən maxsusi kef edəçəjəm. Ançaq gərək qьz ycyn də bir vəkil hazьr edəsən.

Məşədi Səfdərqulu

O barədə arxajьn ol. (Şevkət ilə Pəri Çahan daxil olurlar.)

Kərbəlajь Nəbi

Qьzьm Şevkət, bizim şəriətimizdə arvad tajfasь naməhrəm kişilərə yzy acьq gərykə bilməz. Mən sənə naməhrəməm, belə acьq mənim janьma girib cьqanda həm sən, həm də mən gynah edirik. Indi gərək bu molla bizə siqə oquja ki, biz bir birimizə məhrəm olaq.

Şevkət

Siqə nədir?

Kərbəlajь Nəbi

Siqə bir duadьr ki, bu molla oqujaçaq, onda biz bir-birimizə ər-arvad kibi olaçaqьq.

Şevkət

Ər-arvad? Joq mən onu istəmirəm.

Molla Rəhim

Qьz, Kərbəlajь səhv dedi, jə'ni sən ər-arvad kibi Kərbəlajьnьn janьna yzy acьq girib cьqa bilərsən.

Şevkət

Pəri Çahan, sənə də belə dua oqujublar?

Pəri Çahan

Bəli.

Şevkət

Onda mən də razьjam.

Kərbəlajь Nəbi

Aj saq ol mənim gyl balam, bylbyl balam. A kişilər bilmirsiniz neçə bu mənim məzəlim, gəzəlimdir. Indi get, Pəri Çahan sənə aldьqьm paltarlarь və qejri şeiləri göstərsin. (Gedirlər.)

Molla Rəhim

Indi vəkillər və şahidlər lazьmdьr.

Məşədi Səfdərqulu

Onlarьn hamьsьnь mən bu geçə hazьr edərəm.

Kərbəlajь Nəbi

A kişi sən nə jaqşь adamsan. Ala bu pulu çibinə qoj. (Pul verir.) Ədə birdən evi bərbad oqlu gedib icib məst olarsan, işləri xarab elərsən.

Məşədi Səfdərqulu

Xajьr, arxajьn ol, icməjin də vaqtь var.

Molla Rəhim

Indi myrəxxəst olaq!

Kərbəlajь Nəbi

Bujurun, işinizdə olun, bu aqşam maxsusi burada bir balaça kef cəkərik.

Məşədi Səfdərqulu

Kərbəlaji, sənin bu geçəki kefin kaş məndə olajdь. Xydahafiz.

Kərbəlajь Nəbi

Adə bu Ərdəbil lotusu nə dejir?

Məşədi Səfərqulu

O söz. (Gedirlər.)

Kərbəlajь Nəbi

Adə nə əçəb iş oldu. (Cьrtьq vura-vura ojnajьr.)

Məzəlim aj məzəlim,
Gəzəlim aj gəzəlim
Səni mən coq sevirəm,
Səni mən coq sevirəm.

IKINÇI ŞƏKIL

Haman odada geçə, P ə r i Ç a h a n syfrə salıb masaja boşqab dyzyr, janında Ş e v k ə t.

P ə r i Ç a h a n

Mən stolu hazır edirəm, sən də o şamları jandırıb dyz.

Ş e v k ə t

Lap toja oqşajır.

P ə r i Ç a h a n

Toi deiil, bəs nədir?

Ş e v k ə t

Bu kimin tojudur?

P ə r i Ç a h a n

Sənin.

Ş e v k ə t

A qız nə danışırsan? Məni kimə verirlər?

P ə r i Ç a h a n

Aqaja, özyn mollanın janında razı olmadınmı?

Ş e v k ə t

Mən dua oqumaqa razı oldum. O duanın adı nə idi?

P ə r i Ç a h a n

Siqə.

Ş e v k ə t

Hə siqə.

P ə r i Ç a h a n

Nə təfavyty var? O da o birisinin tajıdır.

Ş e v k ə t

Sən allah doqru dejirsən?

P ə r i Ç a h a n
(gylyr)

Joq zarafat edirəm.

Ş e v k ə t

Sənə də siqə oqunanda belə qonaqlıq oldu?

Əlbəttə hətta oqujan, calan da vardı. Mən də o qədər ojnadım ki, ajaq ystə durmaqa taqətim qalmadı.

Ş e v k ə t

Ah, ojnamaqı mən coq sevirəm.

P ə r i Ç a h a n

Sən də aqaja de. Məşədi Səfdərqulu qonşusu Şirəlini caqırsın o calsın, sən də belə nə qədər kefin istəjir ojna.

Ş e v k ə t

Pəri Çahan, sən allah doqru dejirsən? Jə'ni aqaja desəm gətirdər.

P ə r i Ç a h a n

Əlbəttə gətirdər.

Ş e v k ə t

Jaqşı sən də ojnajaçaqsanmı?

Pəri Çahan

Əlbəttə ojnajaçaqam. Indi gəl gedək səni gejindirim. (Gedirlər, sonra Kərbəlajı Nəbi, Məşədi Səfdərqulu daxil olurlar.)

Kərbəlajı Nəbi

Sənə dedim ki, bu zəhrimarı icmə. Joqsa işləri xarab edərsən. Genə qulaq asmadın. Indi bu geçə ic nə qədər qarnın dutur.

Məşədi Səfdərqulu
(jarım məst)

Kərbəlajı, bi jol bunu bil ki, mysəlman arvadı dəjylməjə jaranıbdır. Başı jarılmaqa, qabırqaları sınmaqa.

Kərbəlajı Nəbi

Elə gərək mənim xejir işimdə bunu edəjdin?

Məşədi Səfdərqulu

Axı a kişi mən nə edim? Sən verdijin pula bir az zəhrimar alıb evdə icirdim. Arvad da dutdu ki, bəs bu pulu hardan almısan? Bu söz biləmə doqundu. Dedim arvad neçə? Mən kişi dejiləm? Mənim çibimdə pul olmaz? Dedi joq. Sən kişi dejilsən, kişi olsajdın mən arvadın pulu ilə dolanmazdın. Jəqin jenə mənim şejlərimdən satmısan.

Kərbəlajı Nəbi

Ədə dejəjdin, pulu mənə Kərbəlajı Nəbi veribdir. Dava qurtarardı.

Məşədi Səfdərqulu

Bəs demədim, onda da dutdu ki, sən jalan dejirsən. Sən Kərbəlajıja pul verməkdən Kərbəlajı sənə

nə səbəbə pul versin. Mən əhvalatı naqıl etdim. Jenə bədin qızı inamajıb, dedi: Sən məni aldadırsan. O qoçalıqda kişi 11 jaşında qulluqcusunu almaz.

Kərbəlajı Nəbi

Jə'ni belə dedi? O qoçalıqda kişi?

Məşədi Səfdərqulu

Bəli!

Kərbəlajı Nəbi

Onda əçəb etmisən ki, onun qol-qıcını sındırmısan. Mən qoçajam?

Məşədi Səfdərqulu

Bu söz mənim lap biləmə doqundu. Aqaçı götyryb nə jemisən turşulu aş. Başını jardım. Qolunu sındırdım, aqlaja-aqlaja bir baş cıqıb getdi.

Kərbəlajı Nəbi

Ədə, birdən Qızxanım gedib şikajət zad elər.

Məşədi Səfdərqulu

Allah vurub onu, kysyb jenə xalasıgilə gedər. A kişi onları boşla getsin. Kefini pozma. Kərbəlajı, syfrədə şişə görynmyr.

Kərbəlajı Nəbi

Qorqma almışam, ançaq molla Rəhim gələçəkdir. Onun janında mən icə bilməjəçəjəm. Qoj gəlsin, onu jedirdək, jola salaq, sonra öz kefimizdə.

Məşədi Səfdərqulu

Ha-ha-ha...

Kərbəlajı Nəbi

Ədə, a biç. Nəjə gylyrsən?

Məşədi Səfdərqulu

Kərbəlajь, o da lotudur. Sən ələsən şarabьn kypynə girir.

Kərbəlajь Nəbi

A kişi nə danьşьrsan? Vaj sənin zatьna lə'nət a belə molla. (Şevkət daxil olur.)

Şevkət

Aqa!

Kərbəlajь Nəbi

Belə çan, nə bujursan mənim gözəlim, məzəlim?

Şevkət

Pəri Çahan dejir ki, o sənə siqə olanda calqьcь gətirmişdin. Indi mənə də gətirsənə. Axь mən də ojnamaq istəjirəm.

Kərbəlajь Nəbi

Belə mənim bu gözlərim ystə, mənim nazlь balam. Get Pəri Çahana de ki, Şirəlini buraja caqьrsьn. Tarьnь da gətirsin. (Şevkət gedir.)

Məşədi Səfdərqulu

Kərbəlaji, qьz ilə aranь jaman sazlamьsan ha.

Kərbəlajь Nəbi

Sən ələsən məşədi, özymy on səkkiz jaşьnda çavan kibi hiss edirəm.

Məşədi Səfdərqulu

Şərabdan da vurub qьzmьş şirə dənəçəksən.

Kərbəlajь Nəbi

Ədə məşədi, gərək qьzьn janьnda icməjəm. Joqsa məndən yrkyb qacar.

Məşədi Səfdərqulu

A kişi sənin toruna dyşən haraja qaca bilər?

Kərbəlajь Nəbi

Əlbəttə. Kycələrdə diləncilik edən bir jetim qьzь gətirib özymə arvad etmişəm. Daha nəjə öz vəlijjinnəmətinə şьllaq atsьn?

Şirəli

(əlində tar daxil olur)

Salam əlejkym. Kərbəlajь, tojun mybarək olsun.

Kərbəlajь Nəbi

Əlejkyməssəlam Şirəli. Səndən coq razьjam. Mənim bu işimdə coq zəhmət çəkmisən.

Şirəli

A kişi, təki sən belə tojlardan tez-tez edəsən, mən də gələm. (Gylyşyrlər.)

Məşədi Səfdərqulu

Ədə Şirəli, o gor ba-gorun qьzь evə qajьtdь?

Şirəli

Qьzxanьmьn qol-qьlcalarьnь elə sьndьrmamьsan ki, bir də xarabana qajьtsьn

Məşədi Səfdərqulu

Hələ ona o da azdьr.

Şirəli

Kərbəlajь, syfrə zijnətini stolda gərmyrəm.

Kərbəlajь Nəbi

Bu pijaniskələr məni lap təngə gətirdilər (Şqafь acьb şərab cьqardьr.) Ala bu biri, bu da biri, bu da biri.

Məşədi Səfdərqulu

Kərbəlajь bundan Fatьja tuman olmaz.

Kərbəlajь Nəbi

Ədə sən dojmaz oqlu dojmazsan.

Məşədi Səfdərqulu

Kərbəlajь, bunun biri mənim. Biri sənin, biri də bu çənabьn. Bəs mollanьn pajь? Siz ələsiniz mən öz pajьmdan bir damçь da ona verməjəçəm. Zalьm oqlu il uzunu mənim xarçьma icir.

Şirəli

Aşna kişinin haqqьnda bəhtan dejirsən. Mən insafьmdan kecə bilmərəm. Pul o jazьqьnkь olur, icmək də sənlə mənim. Ona da bir tula pajь veririk. Dinə də bilmir; cynky qorqur ki, paxьrьnь acaq.

Kərbəlajь Nəbi

Gəryrəm siz jaqşь sirr saqlajьrsьnьz. Jəqin mənim icməjimi də ona səjləmisiniz. (Gylyşyrlər.)

Məşədi Səfdərqulu

Əlbəttə, sizin içinizdə kişi bir özymy göryrəm. Ap-acьq icirəm. Hec kəsdən gizlətmirəm.

Şirəli

Kərbəlajь jenə gözləjəçək adamьn var?

Kərbəlajь Nəbi

Xejir, birçə molla Rəhim qalьbdьr.

Məşədi Səfdərqulu

O şarabьn qylqyləsini eşidən kibi burada hazьr olaçaqdьr.

Kərbəlajь Nəbi

Onda bujurunuz başlajaq. (Əjləşirlər, finçanlarь şarab ilə doldururlar.)

Şirəli

Bu pijalanь Kərbəlajьnьn saqlьqьna icək və arzu edək ki, belə siqələrdən coq etsin və biz dostlarь da unutmasьn.

Məşədi Səfdərqulu

Saq ol Kərbəlajь. Bu geçəki kefini allah ömrynə hesab etsin.

Kərbəlajь Nəbi

Saq olun, əziz dostlarьm (Icirlər.)

Məşədi Səfdərqulu

A kişi gör myrtəd qьzь myrtəd, nə dejir? Kərbəlajь qoçadьr. Iş sinndə dejil, yrək çavan olsun.

(Molla Rəhim təqjiri libas daxil olur)

Məşədi Səfdərqulu

A kişi gəl də Kərbəlajьnьn xejir işində də icməjib hacan icəçəksən?

Molla Rəhim

Adə məni Kərbəlajьnьn janьnda bijabьr etmə.

Şirəli

A kişi Kərbəlajь əhli-ruhdur. Işlərdən baxəbərdir. Bujur. (Molla Rəhim əjləşir)

Məşədi Səfdərqulu

Indi mollanьn pajьnь mejdana cьqar.

Kərbəlajь Nəbi

Ədə bəs nə fikir edirsən? Nə qədər icirsən ic, dalь baqlьdьr.

Məşədi Səfdərqulu

Ha belə de, mən də gylə-gylə icim. Şirəli, mollanьn pijaləsini doldur. (Şirəli doldurur.)

Məşədi Səfdərqulu

Bu pijaləni də icək o gözəl xanımın saqlığına.

Kərbəlajı Nəbi

Şair bu sözləri jəqin mənim məzəliçə gözəlimə dejibdir.

Əzizim, gözlərim, çanım, yzyn göstərgilən ajə
O dyşsyn topraqa, mejraç elə sən ərşi-ə'lajə.

Molla Rəhim

Əhsən, əhsən. (Icirlər.)

Şirəli

Kərbəlajı, şarab nə şarab, adama ruh verir. Saq ol.

Kərbəlajı Nəbi

Nuşi-çan. (Pijalələri doldururlar.)

Məşədi Səfdərqulu

Bu pijaləni də dostumuz əhli-ruh molla Rəhimin saqlığına icək. Arzu edək ki, belə-belə hileji-şər'dən coq dyzəltsin və belə keflərdən də bizi məhrum etməsin.

Molla Rəhim

Əzizlərim, dynjanın ləzzəti iki şejdir. Biri bu şarabdır, biri də zənən. Əbəs jerə şair bunları tə'rif etməjir. Bu iki şeji dynjadan gətyr gər jerdə nə qalır.

Şarabın nəhji biz yrəfa ycyn dejil. Avam ycyndyr.

Şirəli

Kişi haq söz dejir. Şarab, qadın; fəqət şarab Kərbəlajının şarabı kibi kohnə və qadın da onun zevçəsi kibi on jaşında olmalıdır.

Molla Rəhim

Saq ol. (Icirlər.)

Kərbəlajı Nəbi
(oqujur.)

Zahid coq ejləmə məni təklifi-çənnətə
Mən qojmram behiştə qədəm nazlı jarsız.

Molla Rəhim

Saqi kərəm ejlə çam gəzdir,
Durma qədəhi mydam gəzdir.
Devrana coq e'tibar qılma.
Gəzdir qədəhi qərar qılma.

Şirəli

Belə mənim başım ystə. (Pijalələri doldurur.)

Məşədi Səfdərqulu

Bu pijaləni icək, bizim Şirəlinin saqlığına və təvəqqe edək ki, bir az bizim ycyn calsın.

Şirəli

Ançaq bu şərt ilə ki, mən calım, molla Rəhim də ojnasın.

Molla Rəhim

Xajır, xajır mən baçarmaram. O Kərbəlajının işidir. Eşq başına vurmuş. Sən calsan o davam etməjəçəkdir.

Pəri Çahan

Gəl, gəl vallah mən də ojnajaçaqam. Istəjirsən mən qabaqça ojnajım. (Şevkət daxil olur.)

Şevkət

Vaj dədə vaj, burada caxır icirlər. Joq mən istəmirəm, mən gedirəm.

Kərbəlajı Nəbi

Gəl mənim gözəlim, mənim məzəlim. Bu caxır dejil, qırmızı şərbətdir. Görmürsən molla Rəhim də icir. Molla da hec caxır icərmi? (Ajaq üstə qalqır pijan kibi jıxılanır.) Gəl mənimlə oynajaq gözəlim.

Şevkət

Sən pijansan, mən sənlə oynamaram.

Kərbəlajı Nəbi

Düzdür mən pijanam. Ançaq caxırdan jox sənin eşqindən mənim gözlərim. Adə Şirəli cal. (Şirəli calır.) Aj qız Pəri Çahan gəl mənnən oynajaq Şevkət baqsın. (Oynajırlar cırtıq calır, Kərbəlajı Nəbi Şevkəti quçaqlajıb oynamaqa çəkir. Şevkət qışqırır.)

Şevkət

Buraq məni, buraq məni, sən pijansan. Səndən qorquram. (Bu halda Maral xanım, Qızxanım, Əli və iki milis əsgərlər ilə daxil olur.)

Hamı

Vaxsej.

Şevkət

Maral xanım, məni bunların əlindən al.

Maral

Qorqma qızım, qorqma, aj alcaqlar, aj sitəmkarlar bu mə'sumə qızçıqazın başına nə iş gətirirsiniz. Söjlə qoça məl'un.

Kərbəlajı Nəbi

Biz, biz bir balaça kef edirdik.

Maral

Bəli bir balaça, jetim qızı da aldadıb özünə gəlin gətirmisən eləmi?

Kərbəlajı Nəbi

Biz onu aldatmamışıq. Öz ixtijarı ilə mənə gəlibdir. Bunlar da şahiddir. Kəbini də bu molla Rəhim kəsibdir.

Şevkət

Maral bacı vallah jalan dejirlər, bunlar məni aldatdılar ki, sənə dua oqujuruq ki, yzy acıq Kərbəlajının janına girib çıqa biləsən.

Maral

Bilirəm qızım, hamısının bilirəm, mənə bu Qızxanım söjləjibdir.

Məşədi Səfdərqulu

A gor-ba-gorun qızı gör sənin başına nə iş gətirəçəjəm?

Maral

Sus, alcaq. Sənin çəzan bunların hamısından artıq olaçaqdır. Gör öz zəhmətilə sən binamus əri saqlajanı nə hala salıbsan?

Qızxanım

Başına dönym Maral bacı, məni bu əzdəhanın əlindən al.

Maral

Qorqma bacım, bu əzdəhaları mən bir hala salaçaqam ki, sən özün də əhsən dejəsən.

Molla Rəhim

Başına dönym Maral xanım, bu işdə mənim taqsırım joqdur. Bu şahidlərin şəhadəti ilə şəriət yzrə mən kəbin kəsmişəm. Hərgah indi qız inkar edir, burada da mənim taqsırım joqdur.

Şevkət

Mən hacan sənə izn verdim ki, mənə kəbin kəsəsən. Mən siqə oqumaqa razı oldum.

M a r a l

Aj alcaqlar, gərmyrsynyz ki, bu mə'sumə qьz-çьqaz hec siqə nə olduqunu da anlamьr. Onu aldadanьn biri də bu Pəri Çahan olubdur.

P ə r i Ç a h a n

Çəmi taqsьr bu qoça kaftardadьr. Məni joldan cьqardan o oldu. Dejir mən Şevkətə aşiq olmuşam. Onun eşqindən dəli olmuşam.

M a r a l

Onu əqlə gətirərlər. Aj alcaq binamuslar. Siz unutmajьnьz ki, indi Şura həkymətidir. Indi qadьnlar azadədir. Ixtijarlarь əz əllərindədir. (Əsgərlərə.) Alьn bunlarь.

P ə r i Ç a h a n

Məni də?

M a r a l

Səni də. Hajdь.

H a m ь

Vaj atamьzьn evi jьqьldь.

PƏRDƏ

Faciə bir pərdədə

1922

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

M i r K a z ı m A q a. Şəhərin axundu, 65 jaşında.
T y k ə z b a n. Onun arvadı, 40 jaşında.
M ə h ə m m ə d. Onun oğlu, 22 jaşında.
K y l s u m. Onun qızı, 17 jaşında.
M o l l a F ə t t a h. Məhəllə mollası Tykəzbanın qardaşı 60 jaşında.
Q ı y n c a. Onun qızı; Məhəmmədin nişanlısı, 18 jaşında.

BIRINÇI PƏRDƏ

Səhnə M i r K a z ı m aqanın otaqını göstərir. Otaq Şərq səliqəsilə bəzənmiş. Pənçərələr qalın pərdələr ilə örtülmüş. Divan üstə şal mitəkkələr. Iki böyük divar ajnası. Külsüm ajnanın önündə durub özünə bəzək verir. Təzə paltarına baqır. Ora-burasını düzəldir. Bu vaqt anası daxil olur.

K ü l s ü m

Ana, donum gən tikilmiş, daraltmaq lazımdır.

T ü k ə z b a n

Oğlum, gən olmaqın zərəri joqdur, təki dar olmasın. Həmişə belə zəif olmajaçaqsan ki... ətə, qana gəlib dolaçaqsan.

K ü l s ü m

Aj ana, nə dejirsən? Libas mənə tikilmiş ja mən libasa? Mən hacana kibi gözləjim ki, ətə, qana gəlib libas bədənimə görə olsun? Bəlkə hec kökəlməjəçəjəm.

T ü k ə z b a n

Nə üçün kökəlməjəçəksən? Allaha şükür, jemək-içməjimiz boldur.

Aqanın müridləri evimizi hec bir zaddan kəm-kəsr qojmajır. Hər bir jeməçəjimizi jığıb verirlər. Burada hec bir ehtijaçımız joqdur. Qəssab Səfər də hər gün ət pajımızı göndərir. Atanın da nəziri jüz-jüz gəlir.

K ü l s ü m

Anaçan, dediklərin hamısı doğrudur, amma mən jenə də hala gəlmirəm. Bilirmisən buna səbəb kimdir?

T ü k ə z b a n

Kim olaçaq? Sən özün, sənin tərslijin. Nə qədər jalvarıram ki qızım, je, ic hala gəl.

Həkim də bujurmuşdur ki, coqlu süd və bol jumurta jesin. Amma sən bunların hec birinə əməl etmirsən.

K ü l s ü m

Xajır ana, mənim belə zəjif düşməjimə səbəb bunlar dejil. Siz atam-anamsınız! Quşu qəfəsə salan kibi, məni də bu otaqa salıb dustaq etmişsiniz.— Sən axund mir Kazım aqanın qızı Seidə xanımsan—dejə mənə hər bir şeji nəhj etmişsiniz. Bu dört divarın ici mənim dünjamdır! (Aqlajır.)

T ü k ə z b a n

Külsüm, jenə sənə nə olmuş? Joqsa bu geçə pis juqu görmüşsən?

K ü l s ü m

Bəli, görmüşəm

T ü k ə z b a n

Xejir ola, qızım, söjlə görüm.

K ü l s ü m

Ana, juqumda gördüm ki qardaşım Məhəmmədin tojudur.

T ü k ə z b a n

Doğru görmüşsən, qızım, aqan sabahkən mənə dedi ki: Tükəzban, bu həftə Məhəmmədin gəlnini gə-

tirməli; cynky məhərrəm ajь jaqьnlaşьr. Mənim өzym də tələsirəm ki Qjoncanь tez gətirək. Həm mənə kөmək etsin, həm də sənə joldaş olsun. Daha nə gөrdyn, qьzьm?

K y l s u m

Gөrdym ki evimizdə bөjyk şadlьqdьr. Həmin bu otaqьmьz qonaq ilə doludur. Bir janda mənim, bir janda Məhəmmədin çavan joldaşlarь oturmuşlar. Bir dəstə oqujan, calan da hazьrdьr. Calqьcьlar caьrlar. Bir oqlan o çərgədən, bir qьz bu çərgədən qalqьb ojnajьrlar. Onlar otururlar, başqalarь rəqs edir. Sonra oqujan başladь. Ah! Hec olmazsa juqumda isə də evimizdə bir şadlьq, bir toj gөrdym!

T y k ə z b a n

Kəs səsini, bihəja! Mir Kazьm aqanьn evində toj, balaban? Qьzlar oqlanlar ilə ojnamaq?

K y l s u m

Aj ana, mən nə edim? Juqudur, gөryrəm. Mənim əlimdə dejil ki, gөrməjim. Bəs sən hec belə juqu gөrməjirsən?

T y k ə z b a n

Mən qələt edərəm, başьmь daşdan-daşa dөjərəm, elə juqu gөrmərəm. Gөrynyr ki, sən elə şejlərdən fikir edirsən, juquna da girir.

Aqan sənə du'a өjrətmiş. Nə ycyn jatanda oqumursan ki, şejtan da juquna girib sənə elə şej gөstərməsin?

K y l s u m

Ana, jatanda dua da oqujuram, bismillah da dejirəm, amma jenə də belə juqular gөryrəm. Mən nə edim? Ixtiar məndə dejil ki.

T y k ə z b a n

Jaqşь, bəs dajьn qьzь Qjynca nə ycyn gөrmyr? Cynky beş vaqt namazьn hec birini kecirməjir, amma sən tənbəli mən hər səhər gyçlə durquzuram ki, sybh namazьnь qьlasan.

K y l s u m

Anaçan, elə bilirsən ki Qjynca belə juqular gөrmyr? Vallah mənə elələrini naqьl edir ki, desəm qulaqlarьnь dutub qacarsan?

T y k ə z b a n

Kəs səsini, bihəja! Onu da sən xarab etmisən. Bu işlərin hamьsьna səbəb bu qonşumuz erməni kilfətidir. Өzlərinə taj-tuş tapьblar! Erməni qьzь Suruş!

K y l s u m

(gylərək)

Aj arvad, Suruş dejil, Siranuş.

T y k ə z b a n

Eh, mən nə bilim. Kafir adь jadьmda qalьrmь ki, vallah atan bilsə ki erməni evinə gedirsən, aləmi bir-birinə vurar. Səni də өldyrər. (Cьqьr.)

K y l s u m

(tək)

Өldyrsə, bir dəfəlik qurtulurdum. Ej kaş! Mir Kazьm aqanьn qьzь olunça bir coban qьzь olajdьm. Daqlarda, cəmənlərdə, təbiət yzərində jaşajajdьm, cicəklər dərəjdim, şьrlajan bulaqlara baqa idim, sərin sularьndan icəjdim!.. (Aqlajьr.)

(Məhəmməd daxil olur. Əmmamə və əbasьnь cьqarьr.)

M ə h ə m m ə d

Baçьm, aqlajьrsan?

K y l s u m

Neçə aqlamajьm, qardaşьm? Mənim qəlbim, ruhum, vyçudum hamьsь xəstə. Mərəzimdən xilas olmaq ycyn bilirmisən mənə nə təklif edirlər?

M ə h ə m m ə d

Bilirəm, baçьm, coqlu syd ic, bol jumurta je dejirlər.

K y l s u m

Bəli. Lakin mənim myaləçəm bumu?

M ə h ə m m ə d

Xajьr, baçьm, bu mərəzin myaləçəsi başqa şejdir. Bu mərəzə mybtəla olan tək bir sən dejilsən. Bytyn islam qadьnlarьdьr. Bu xəstəlik iki nurdan məhrum qalmadan naşь baş vermiş, biri ruhu jyksəldən elm nurudur. Digəri gynəşdir ki, zijasь ilə dynjanь tənvir edir. Hejvanata, nabatata həjat bəxş edir. Onsuz bu gözəl dynja dəhşətli bir zylmat olurdu.

Bu lətif, rəngin cicəklər, gyllər sənin kibi sararьb solub məhv olurdu. Baçьm, sən qynca gyly o nurdan məhrum etmişlər. Sənə bu dəmdə o gözəl təbiət yzərində jaşamaq lazьmdьr, sənə gəzmək, gylmək, jemək, icmək, qonuşmaq lazьmdьr. Qəlbini əsla sьqmajьb hər zaman şad saqlamalьsan.

K y l s u m

Doqru, fəqət bu mənə myjəssər dejildir; cynky mən mysəlman qьzьjam. Mysəlman qadьnь ycyn bu ne'mətlər jaranmamьşdьr. O başqalarь ycyn jaranmьşdьr. Bunlarь bizə nəhj etmişlər. Ah! Məhəmməd! Nə ycyn mən binəva qьzçьqazь oqutdun? Nə

ycyn mənə mənligimi anlatdьn? Nə haçət ki səjlədjirsən dynja gözəldir, genişdir, intihasьzdьr. Mənim dynjam, qardaşьm, baq gər nə geniş, nə jyksək bir aləmdir. (Əli ilə otaqьnь göstərir.)

Bu səqf mənim julduzlu səmamdьr. Bu xalьlar ilə döşənmiş jer mənim cicəkli cəmənlərim, jaşьl ormanlarьmdьr. Bu divarlar da mənzərəli daqlarьm, jyksək qajalarьmdьr. Qardaşьm, burada dynjaja gəldim. Buradan da tezlik ilə məni aparьb qəbrə qojaçaqsьnьz.

M ə h ə m m ə d

Sus, sus baçьm! Odlu qəlbimə jenidən atəş atma. Qadьnlarьmьzьn belə təbiətə myqajjir, hyrr jaranmьş nev' bəşərə jaraşmaz halь məni coqdan dyşyndyryr. Carə arajьrdьm ki, nə jol ilə onlara kömək edim. Indi tapmьşam. Baçьm, jəmin edirəm qadьnlarьmьzьn bu jolda tökylən qanlь göz jaşlarьna. Jəmin edirəm sənin kibi hənuz qynca gyl ikən saralьb solan gyl cöhrələrinə. Jəmin edirəm sənin kibi belə zindanlarda, çəhalət zənciri altьnda sьzlajan mə'sumələrə, sizləri bu əsarətdən xilas etmək jolunda çavan ömrymy qurban edim.

K y l s u m

Qardaşьm, bir tək sən nə elijə biləçəksən? Rysvaji-çahan olub tələf olaçaqsan.

M ə h ə m m ə d

Tələf olsam da bir çьqьr acaram, taki məndən sonra gələn çavanlar da o jol ilə gedib axьrь sizləri xilas edərlər. Ej çəhalət, ej jeddi jaşlь div! Hazьr ol, Məhəmməd gəlir!..

(Mola Fəttah və mir Kazьm aqa daxil olurlar.)

Mir Kazьm aqa

Baçьna jeddi başlь divdən naqьl dejinçə əhkamidinijjəni öjrətsən daha əfzəl olmazmь?

Məhəmməd

Ata, elə mən də baçьma ondan söjləjirəm, lakin əfsus! Axundlarьmьz o əhkami ja özləri anlamьrlar, ja da anlajьb da qəsdən çəmaətə başqa surətdə jetirirlər.

Mir Kazьm aqa
(Kylsuma)

Sən bu danьşьqa nə qulaq asьrsan? Otaqьna get! (Kylsum cьqьr.)

Molla Fəttah
(istehza ilə)

Baçь oqlu, göryrəm sən jaqşь anlamьsan! De görym dinimizdə sənin kibi başьnь acьb tərk ədəblik edənə, jaxud başqalarь kibi saclarьnь uzadьb özlərini xariçilərə oqşadanlara nə nəzər ilə baqьr?

Məhəmməd

Mən o barədə şəriətdə bir şej görməmişəm, olsa da dinə joq bəlkə adətə, sihhətə dəxli vardьr.

Molla Fəttah

Baçь oqlu, göryrəm şəriəti axund molla Çəlaldan jaqşь təhsil etmisən! Mir Kazьm aqaja dedim ki, qoj Məhəmmədi özym oqudum. Dedi:—joq, baçьn oqludur. Səndən xof etməz. Indi bujur. Gör Çəlalьn babь fikri Məhəmmədə nə xoş gəlir.

Mir Kazьm aqa

Fəttah, səhv edirsən. Məhəmmədin əqidəsi elə dejil. O sən qoça daјьsьnь mybahəsəjə cəkir, fəqət onu başqa bir zamana qojunuz. Indi mətləb ystə

gələk. Oqlum, dajьn ilə belə qət' etmişik ki, çymə aqşamь Qjyncanь kəcyrək; cynky məhərrəmylhəram jaqьnlaşьr. Buna sən nə dejirsən?

Məhəmməd

Nə dejəçəjəm? Ixtijar sahibisiniz.

Mir Kazьm aqa

Coq əçəb. Indi ikinçi məsələjə kecək. Sənə iki jol secmişəm, ki din-islama xidmət edəsən. Biri Kərbəlajь-Myəllajə gedib təhsilini bitirəsən. Sonra da gəlib çəmaətimizə və'z edəsən. Digəri mərsijəxanlьqdьr. Bu axьrьnçь myqəddəs vəzifəni jyrytməjə indi də hazьrsьnьz. Gözəl səsin də var. Demək, evladьm, iki təriq: va'izlik, rovzəxanlьq hansьna mejlin artьq isə, onu sec.

Məhəmməd

Ata, coq dərin dyşynçələrdən sonra özymə bir myqəddəs, bir mystəqim təriq secmişəm. Sənin məqsədin mən fərzəndini bir sahib-minbər görmək dejilmi ki, o minbərdən vətəndaş'arьmь, dindaşlarьmь doqru jola də'vət edim?

Mir Kazьm aqa

Bəli, nami-mybarəki qojulmuş sən evladьndan çəddimiz bunu tələb edir.

Məhəmməd

Ata, indi dinlə gör evladьn nə gözəl, nə myqəddəs bir mənbər bəjənmiş?

Molla Fəttah

Səjlə. Joqsa bajaq məni şybhəjə salmьşdьn.

Məhəmməd

Ata, tə'rif etdijim minbərdən sizlər kibi quru və'z etmək joq, həjatь təsvir edən maraqlь vəq'ələr,

dəhşətli, qanlı faciələr səjləjərək, göstərərək, çə-maəti doqru jola də'vət edəçəkdir, bu evladın.

M i r K a z ı m a q a

Əhsən, əhsən oqlum.

M ə h ə m m ə d

Zalimlərin sitəmlərini, məzlumların qanlı göz jaşlarını göstərərək, qəlbləri lərzənak edəçəkdir—mən evladın.

M o l l a F ə t t a h

Əhsən, afərin baçı oqlu.

M i r K a z ı m a q a

O minbəri-myqəddəsin ismi nədir, evladım?

M ə h ə m m ə d

Səhnədir ismi onun pədərim.

M o l l a F ə t t a h

Səhnə nədir?

M ə h ə m m ə d

Dajım, səhnə ajinəsidir həjati-bəşərin!

M i r K a z ı m a q a

O səhnə hansı myqəddəs binadadır?

M ə h ə m m ə d

Bəli, doqru. O myqəddəs binadır; cynky orada jyksəlir həqiqət bajraqı. Orada janır həqq oçaqı. Ora bir ədalətxanadır ki, hər kəs vyçdanən əməlinə görə ja mykafat, ja da myçazat alır. Ora bir ibrətxanadır ki, hər kəs orada cirkin əməlini göryb də ibrət alır, istiqfar edir, insafa gəlir.

M o l l a F ə t t a h

Atan səndən sorur ki o hansı binadır?

M ə h ə m m ə d

O binanın adı teatrodur.

M i r K a z ı m a q a v ə M o l l a F ə t t a h

Nə? Teatro?

M ə h ə m m ə d

Bəli, teatro.

M i r K a z ı m a q a

Teatro! Lotular jıqılınçaqı...

M ə h ə m m ə d

Xajır, yrəfa oçaqı.

M o l l a F ə t t a h

Şejtan juvası!

M ə h ə m m ə d

Xajır, mələk odası!

M i r K a z ı m a q a

Ora mejxanadır!

M ə h ə m m ə d

Xajır, ora ibrətxanadır.

M o l l a F ə t t a h

Sən babi olmusan.

M ə h ə m m ə d

Xajır, mən həq jolu tapmış bir insan olmuşam.

M i r K a z ı m a q a

Sən dəli olmusan.

M ə h ə m m ə d

Xajır, mən aqil olmuşam.

Molla Fəttah

Bunlarьn hamьsьna bais o babi molla Çəlaldьr.

Mir Kazьm aqa

Doqru dejirsən, odur.

Məhəmməd

Nahaq jerə molla Çəlalь myqəssir edirsiniz. O sizdən gerijə qalmaz. O da sizin kibi din-islamьn əsasьnь atьb, sac qojanlara, cəkmə gejənlərə, rusça oqujanlara kafir dejənlərdəndir.

Mir Kazьm aqa

Bəs səni bu şejtan joluna kim və nə vadar edir?

Məhəmməd

Məjər mənim dutduqum jol şejtan joludur? Orada nə edəçəjimi səjləmədimmi?

Molla Fəttah

Səjlədin. Orada ojunbazlьq, mytryblik edəçəksən.

Mir Kazьm aqa

Ah! Yrəjim partlajьr! Sejid evladь ojunbazlьq?! Oqul, o qojduqum ad sənə həram olsun! Çəddim səni tezlik ilə əlimdən alsьn!

Molla Fəttah

Mən qьzьmь belə myrtədə vermәm. Bu saat molla Vəlini caqьrьb nikahьnь pozduraçaqam.

Məhəmməd

Baq, şəriəti bu gynə salmьşssьnьz. Ehkami-dinijəjə belə əməl edirsiniz.

Molla Fəttah

Neçə?

Məhəmməd

Kərimәniz өz ixtijariləmi mənə gəlmiş?

Molla Fəttah

Bəli.

Məhəmməd

Onda caqьrьnьz gəlsin və өz ixtijarilə də nikahьnь geri oqutsun. Şəriətin jolu budur, dajьm.

Molla Fəttah

Sus! Mənə şəriət өjrətmə. Dini-islamda sənin kibi dəlijə nikah joqdur. Bu burasь. Səni şəkdən cьqarmaq ycyn də qьzьmь bu saat burajа gətirdərəm. Gərərsən ki sən divanədən ikrah edib əl cəkəçəkdir. Tykəzban! Tykəzban! (Tykəzban daxil olur.)

Tykəzban

Nə bujurursan, qardaşьm?

Molla Fəttah

Bu saat gedib Qjyncanь gətirərsən.

Tykəzban

A qardaş, belə toj olurmu? Qoj qom-əqrəbamь jьqьb qajda ilə toj edim. Qjynca anadan jetimdir. Nəjə onu taj-tuş janьnda xar edirsən? Nəjə gənlyny sьndьrьrsan.

Mir Kazьm aqa

Tykəzban, sənin tojun jasa dəndy!

Tykəzban

Vaj! Aj kişi nə dejirsən? Өlənimiz kimdir?

Mir Kazьm aqa

Bu oqlun Məhəmməd.

Tykəzban

A kişi nə dejirsən? Sən allah mənlə belə zərafat etmə.

Mir Kazьm aqa

Arvad, oqlun dəli olmuş. Dəlijə də qьz vermək şəriətlə, çajiz dejil.

Məhəmməd

Ana, bunlar dejirlər ki, mən dəli olmuşam. Mən də istəjirəm ki Qıynca gəlsin ozyndən soruşum ki, mən dəlijə joldaş olmaq istəjir, ja joq?

Tykəzban

Elə bu, gər məni neçə qorqutdular! Oqlum, bunlar jalan dejirlər. Sənin eşqindən dəli-divanə olan Qıyncadьr.

Molla Fəttah

Hec vaqtь!

Tykəzban

A qardaş, nə dejirsən? Bizdən nə pislik gərdyn ki, daha qьzьnь vermək istəmirsən? Vallah vermәsən, Qıynca ozyny əldyrəçəkdir, ja da Məhəmmədə qoşulub qacaçaqdьr. Bu saat gedib gətirərəm. Gərərsən doqru dejirəm, ja joq. (Cьqьr.)

Mir Kazьm aqa

Bu işlərdə myqəssir mən ozyməm. Nə ycyn o islam topraqьnь buraqьb bu viranəjə gəldim. Nə bilim. Dedim ki bura mənim vətənimdir. Ata-babalarьmьn xaki-paki buradadьr. Qoj əlsəm də burada əlym. Hec bu gynlərimi dyşynmədim. Evladlarьmьn fikrinə qalmadьm. Bilmədim ki bu rus topraqьnda onlar xariçi jolilə gedəçəklər.

Molla Fəttah

Əlbəttə səhv etmisən. Gərək gəlməjəjdin. Indi mən ozym də Ərəbistana kəcmək fikrindəjəm. Bu işləri ki mən gəryrəm, bir az cəkməz, burada mysəlmanlьq nişanəsindən hec bir zad qalmaz.

(Tykəzban, Kylsum, Qıynca ipək carşafa byrynərək daxil olurlar.)

Tykəzban

Qardaşьm, indi qьzьndan ozyn soruş, gər Məhəmmədə getmək istəjir ja joq?

Məhəmməd

Qıyncaçьqьm. Hansь zalimdən qorqaraq belə cadraja byrynyb gizlənmisən? Joqsa qələm qaşlarьnda, ahu baqьşlarьnda, şəhla gəzlərində bir qysurmu gəryrsən? Jetər, jetər, gəzəlim! Sən kibi Qıynca gyllərin acьlmaq zamanь gəlmiş! (Çəld onun başьndan carşafь cəkib atьr.)

Mir Kazьm aqa

Nadyryst, bihəja!

Molla Fəttah

Qьzьm, gəryrsənmi? Bu din-təriqətdən dənmyş. Bu sejid evladь əmmaməni atьb lotu libasь gejib teatrda ojunbazlьq etmək fikrindədir. Sən bu kafirə, bu divanəjə getmək istəjirmisən?

Qıonca

Aqa, Məhəmməd mənim qəlbimin şahidir. Ozynə nə vəzifə secərsə, mənə xoşdur. Mən onun vəfalь bir qulujam.

Mir Kazьm aqa və molla Fəttah

Va şəriəta, va milləta!

M o l l a F ə t t a h

Sus, bihəja! O sənin qəlbinin sultanı isə, mən də sənin çisminin, həjatının sultanıjam.

T y k ə z b a n

Qardaş, sənə jalvarıram, bu iki çavanın göz jaşı tökməjinə bais olma. Onu bədbaxt etmə.

K y l s u m

Daji, mən də jalvarıram, Qıyncanı Məhəmmədən ajırma.

M o l l a F ə t t a h

Çəkilin, siz qadınların məsləhətinə qulaq asıb bu dynjada biabru, axirətdə də çəhənnəm oduna janmaq istəmirəm.

M ə h ə m m ə d

Ej mənim sejid atam, ej mənim axund dajım.

M i r K a z ı m a q a

Sus, şejtan məl'un! Sən dinsiz daha mənim evladım dejilsən! Çəkil. Evimdən çıq! Rəd ol!

M ə h ə m m ə d

Indi mən baqırıram. Vaj o millətin halına ki, sizin kibi jol göstəräni var!

(Getmək istəjir.)

Q ı y n c a

Məhəmməd, məni bunlara buraqıb haraja gedirsən?

K y l s u m

Qardaşım, məni də özynlə apar, burada qojma.

M ə h ə m m ə d

Səbr ediniz, ej qynca gyllərim. Məhəmməd sizləri bu zylmətdən, bu əzijjətdən, bu əzraillərin pənçəsindən xilas etmək ycyn gedir.

PƏRDƏ

ŞEJTAN

Bir pərdədə yc şəkilli pjes

1922

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

Ş e i t a n. Iblis libasьnda. } Çinlər.
M a r z a v a n. }
Ç u r ç a n. }
T e j m u r. Dəmirci.
Ə l i. Onun oğlu, 12 jaşьnda.
A s l a n. Teimurun joldaşь. Dəmirci.
R i z v a n. Qommunist.
S a dьq K i ş i. Qoça kəndli.
H y s e j n q u l u. Kəndli.
Q a r a H y s e j n Kəndli.
Gylpəri, Nazpəri, Ş a h p ə r i, Kənd qьzlarь.

BIRINÇI PƏRDƏ

BIRINÇI ŞƏKIL

Səhnə bir daqıq göstərir. Ş e j t a n bir daş ystə oturmuş. Hyzurunda M a r z a v a n durmuş.

Ş e j t a n

Marzavan, Avropadan nə xəbər var? Söjlə.

M a r z a v a n

Babaçan, səpdijin toxumların barını tez görəçəksən. Firənglər tərəfindən qovulmuş Əmir Fejzəli ingilislər Əraqi-ərəbə sultan tə'jin etmişlər. Ingilislərin bu sijasətindən firənglər rənçidə olaraq tyrklərlə gizli my'ahədənamə baqlamışlar.

Ş e j t a n

Ha, ha, ha. Marzavan, bu işin aqibətini öz gözynlə görəçəksən. Şejtan babana əhsən dejəçəksən.

M a r z a v a n

Jaqın Şərq məsələsi əski Antantanı pozdu. Jeni antanta Uzaq Şərqə əl atır.

Ş e j t a n

Bu da iblis babanın insan qanı tökmək ycyn bir tələsidir.

M a r z a v a n

Almanların ölmyş çəsədindən myzəffər firənglər qorqurlar. Bilirmisən onlar nə tədbir etmişlər?

Ş e j t a n

Söjlə baqalım.

M a r z a v a n

Almanjada hərbə lazım nə şej varsa, toplajıb Firəngistana göndərsinlər.

Ş e j t a n

Tyrk-junan myharəbəsi nə haldadır?

M a r z a v a n

Qral Qonstantin əhd etmiş ki, ta Istanbulu alıb jenidən başına taç qojmajınça—qılınçını qınına salmasın.

(Çurçan daxil olur.)

Ş e j t a n

Söjlə görym ulu Qafqasda nə xəbər var, Çurçan?

Ç u r ç a n

Səni şad edəçək bir xəbər joq, babaçan.

Ş e j t a n

Söjlə baqalım.

Ç u r ç a n

Ulu Qafqas unutmuş tanrısını...

Ş e j t a n

Bu xəbər şad edir iblisini.

Ç u r ç a n

Səni də jad edən joqdur, babaçan.

Ş e j t a n

Buna mən hec inanmam. Çurçan. Bəşərijjət arasında olmaz elə zaman ki, şejtanı unudsun insan.

Çurçan

Gördyjymy söjləjirəm, babaçan.

Şejtan

Demək ki, ulu Qafqasda tökylmyr daha qan?

Çurçan

Xajır, babaçan:

Şejtan

Inanmam, Çurçan. Erməni, gyrçy, tyrk qan tökməsinlər? Bu nə halət? Bəs bəjlər, xanlar, qnjazlar neçə olmuşlar? Daşnaqlar, mysavatcılar, menşeviklər harda qalmışlar? Qocular, burzujlar, qolcomaqlar nə edirlər?

Çurçan

Çymləsini həkmdarlıqdan endirmişlər.

Şejtan

Kimlər?

Çurçan

Qommunistlər. Ulu Qafqasda başqa bir halət: byxl, həsəd, kin, kədurət, ədavət bysbytyn jox olmuş. Orada çan dejib çan eşidirlər.

Şejtan

Nə fəna xəbər gətirmişsən, Çurçan! Jer yzyndə sevgili bir məskənim vardisə, o da Qafqasdı. Qommunistlər onu məndən ala bilməzlər. Mənə iblis, mənə şejtan dejərlər. Erməni, gyrçy, mysəlman qardaş olmuşlar? Ha, ha, ha. Rahat jaşajıb çan dejib çan eşidirlər? Ha, ha, ha. (Ajaqa qalqıb.) Çurçan, Marzavan, mən onların iclərinə elə bir fitnə salım ki, jenidən bir-birini atəşə jaqsın, capsın, talasın, qırsın, oda atsın. Analar bətnindən balalar cıqarıb

nizəjə taqsın. Nəhrlər su jerinə qanlar aqıtsın. Bəhr sijah ilə Xəzərin icləri qızıl qan ilə dolsun. Kəndlər, şəhərlər, meşələr, qırlar od alıb məş'əl kibi jansın. Çəhənnəmə dönsyn!

Ulu Qafqas, hazır ol! Şejtan gəlir!

PƏRDƏ

IKINÇI ŞƏKİL

Səhnə dəmirci dykanını gəstərir. Əli kərvk basır. Tejmur ilə Aslan dəmir dəjyrlər.

Tejmur

Oqlum, kərygy bas. Joqsa jorulmusan?

Əli

Xajır babaçıqım, jorulmamışam.

Aslan

Jorulma, oqlum, sən zəhmətkeş balasısan. Sən işdən qorqma, qoj iş səndən qorqsun.

(Şejtan səjjah libasında daxil olur.)

Şejtan

Atəş... çahanda varsa tə'rifə lajiq bir şej o da sənsin. Ej jandırıçı od, səni gərdykdə qəlbim şad olur, ruhum rahat. Ej qırmızı işıq səni mən coq sevirəm!

Aslan

Joldaş sən kimsən?

Tejmur

Nə soruşursan? Dedijindən gərmyrsənmi bu adam atəşpərəstdir.

Şejtan

Doqru, mən atəşpərəstəm; cynky xamırım oddan juqurulmuş; odu mən coq sevirəm.

Aslan

Joldaş, bizim topraq azadə bir jerdir. Hər kəs nəjə sitajiş edirsə-etsin. Burada din, məzhəb ystə qovqa joqdur, mysəlman, xristijan, bytpərəst, atəşpərəst hamısı insandır, bizə qardaşdır.

Şejtan

Pəh, pəh, nə gəzəl məslək! Ej azəri tyrkləri mən səjjaham, dynjanı sejr edərək, buraja gəldim, belə səadətlə jaşajan insanlar gərmədim. Siz coq bəxtijarsınız... Əfsus ki... qonşu dyşmanlarınız bunu puc edəçəklər...

(Rizvan daxil olur. Şejtan onu gərmyr.)

Tejmur

Kimlər?

Şejtan

Gyrçylər ilə ermənilər.

Aslan

Səhv edirsən, joldaş, onlar bizim dostlarımızdır. Kəhnə ədavət, kəhnə həkymətlə getdi.

Şejtan

Ha, ha, ha. Ej sadədil azəri tyrkləri! Siz qəflətdəsiniz. Ermənilər, gyrçylər geçə-gyndyz jatmajıb jeni hərb ycyn silah hazırlajırlar. Intiqam, intiqam dejərək, myharəbə ycyn plan çəkirlər. Indi burada siz nə qajırırsınız?

Aslan

Kəndli qardaşlarımız ycyn əkin aləti qajırırıq.

Şejtan

Bu işləri buraqınız; geçə-gyndyz siz də onlar kibi qılınçlar, xənçərlər japınız. Firsəti fovtə verən aqil dejil, divanədir. Kecmişinizi jada salın. Siz

eјş-işrətə məşqul olduqda, onlar top, tyfəng jьqьb hazьrlaşьrdьlar. Gərdynyzmy, gözəl vətənimizi nə hala saldьlar? O gynlərinizi unutdunuzmu? Vuruşmaqьnьzьn sonu neçə oldu? Gözəl vətəniniz viranəjə döndy. Qanlarьnьz aqьb sellərə döndy, arvad-uşaqlarьnьz cəllərə dyşdy. Bunu unutdunuzmu?

Tejmur

Sən kimsən? Bunu haradan bilirsiniz?

Şejtan

O zaman mən burada idim.

(Rizvan pusqudan cьqьb iləri gəlir.)

Rizvan

Doqrudur, o zaman sən burada imişsən. Buna şəkkim joqdur. Joldaşlar, bajaqdan bəri mən bu hərifi dinləjirəm. Bunun kim olduqunu anlajьrsьnьzmь?

Aslan

Kim olduqunu bilmirəm. Lakin sözlərindən, gözlərindən şərarət odu jaqьr. Mən bunu göryrəm.

Rizvan

Doqrudur, joldaşlar, insanь bir-birilə vuruşduranlar belə hərifləərdir. Bunlara provaqator dejərlər. Bunlarьn əsli adlarь Şejtandьr. Joldaşlar, bunlara aldanmajьnьz. Gyrçy, erməni zəhmətkəşləri bizə dyşman dejillər. (Şejtan joq olur.) Onlarь bizlərlə toquşduranlar belə şejtanlar idi. Harada belə ara qarьşdьran adam gərdynyz dutub bizə veriniz (dönyb baqьr) baq, hərif giriz vermiş, hərgah dyz adam idi nə ycyn qacdь?

Tejmur

Joldaş Rizvan? Qorqmajьn. Belə fitnələrə aldanmarьq. Qonşularьmьz ilə də qardaşlьqь pozmadьq.

Rizvan

Elə də lazьmdьr. Indi iş dalьnça. (Cьqьr.)

Aslan

Oqlum Əli, kərygy bas!

PƏRDƏ

YCYNÇY ŞƏKIL

Səhnə S a d ь q kişinin kumasьnь göstərir. Həjətda N a z p ə r i çorab höryr, G y l p ə r i paltar və Ş a h p ə r i də kəmlək tikirlər. Ş e j t a n səjjah libasьnda qoltuqunda bir qutu həjətə daxil olur. Qьzlarь baş aşaqь işləjən halda gördykdə öz-özynə:

Şejtan

Nə gözəl fyrsət! Bu Həvva evladlarьnь aldadьb buradan aparmalь. Sonra—qьzlarьnьzь dyşmanlar aparmьş—dejə fitnə salmalь... (Qьzlara.) Jarəb, bunlar nə gözəl qьzlardьr? Sanki göjdən enmiş pərilərdir. Isminiz nədir, mələklər?

G y l p ə r i

Mənimki Gylpəri.

N a z p ə r i

Mənimki Nazpəri.

Ş a h p ə r i

Mənimki də Şahpəri.

Şejtan

Demədimmi siz pərisiniz? Simalarьnьz buna şahiddir. Siz kibi pərilərə belə işlər jaraşarmь? Toqda, gözəlim (Nazpərinin əlini əlinə alьb) bu şumşad kibi barmaqlara nə jaraşar gözəlim?

G y l p ə r i

Həna jaqmaq. (Gylyşyrlər.) Ha, ha, ha.

Şejtan

Bunlarьn nə gözəl səsləri var? Sanki səma musiqisidir bu sədalər. (Bir jaqut yzyg Nazpərinin barmaqьna taqьr.) Indi baqьnьz?

G y l p ə r i

Ah, nə gözəldir? Neçə parlaqdьr? Kaş mənim elə bir yzyjym olajdь!

Şejtan

Səbr et, gözəlim, sənin barmaqьna başqa bir qaş jaraşar. Baq, oda bu! (Almas yzyjy onun barmaqьna taqьr.)

Şahpəri

Doğrudan da nə jaraşьqlьdьr?

Şejtan

Mənim qutumda sizlərə lajьq şejlər coqdur. (Rəng-bə-rəng şişə mьnçьqlarь göstərir.)

G y l p ə r i

Ah, nə gözəl şejlərdir!

Şejtan

Indi siz pərilərə nə lazьmdьr?

Şahpəri

O şej ki bizim kəndli atalarьmьzda joqdur. Pul lazьmdьr ki, bu şejləri səndən alaq.

N a z p ə r i

Şahpəri dyz dejir. Bizim atalarьmьz kasьbdьr.

G y l p ə r i

Kaş bu şejləri bizə göstərməjəjdin, baba!

Şeytan

Gözəl şey görmək savabdır. Göryrəm bunları almaqa sizdə para joqdur. Lakin mən də sizin köməjinizə möhtaçam. Hərgah mənim təklifimi qəbul edərsinizsə, bu yzykləri sizə baxışlaram.

Gylpəri

Mən qəbul edərəm.

Nazpəri

Mən də.

Şeytan

Coq saq olun! Indi dedijimə jaqşı fikir veriniz. Mən böjyk təbibəm. Qədim bir tibb kitabında oqumuşam ki, sizin bu daqlarda bir nev' cicək bitir. Bu cicək indijə kibi myaləçəsi tapılmajan vərəm xəstəliginə dərmandır. Mən bu məqsədlə uzaq vətənimdən buraja gəlmişəm. Bu daşları da satıb özymə jemək və jol xarçı dyzəldirəm. Mən sizin bu daqlarınıza nabələdəm. Gözlərim də siz çavanlarınkı kibi iti dejil. Əgər mənə kömək edib o cicəji tapa bilsək, göstərdijim çəvahirlərdən sizə pəşkəş verərəm və jazdıqım tibb kitabında siz pərilərin adlarını da qejd edərəm. Görynyz insanlara nə böjyk xidmət edirsiniz? Adlarınız da min illərçə dillərdə söjlənər. Razı olursunuzmu?

Çymləsi

Razıjıq.

Gylpəri

Ançaq atalarımızdan izn almaq lazımdır.

Şeytan

Joq. Onu etməjin. Qorquram sizi qojmajalar və bu sirr öz aramızda qalmalıdır. Coq gəzmijəçəjik. Bəlkə baxtımız gətirdi, tez tapdıq. Gedək, qızlarım

Qızlar

Gedək. (Ajaqa qalqırlar. Bu halda Rizvan daxil olur.)

Şeytan

Jenə bu şiş papaq nə pis vaqtda gəldi!

Rizvan

Baçılar, işlərinizi qurtardınızmı?

Gylpəri

Xajır, bir az qalıbdır.

Rizvan

Joldaşlar, tənbəllik etməjin. Özynyz bilirsiniz ki, alman qardaşlarımız açından qırılırlar, cıplaq balaları sizin köməjinizə möhtaçdır. Bir saat geçikməjiniz, neçə mə'sum uşaqların ölymynə bais olar. Bu barmaqlarınızdakı yzyklər hardandır?

Şahpəri

Bu kişidən almışıq. (Rizvan diqqətlə Şeytana baqır.)

Rizvan

Ha, tanıdım; həmin hərif. Yzyklərinizə baqım. (Göstərirlər. Şeytan qacır.) Bunlar qijmətli daşlar dejillər, şişədir.

Gylpəri

Vaj sənə lə'nət. Şeytan kişi, biz də elə bilirik ki, qijmətli daşlardır. Nə jaqşı hələ pul verməmişik.

Nazpəri

O cicək aqtarmasa da hilədir.

Rizvan

Nə cicək?

Gylpəri

Dejirdi ki bizim daqlarda vərəm naxoşluquna dərman bir cicək bitir. Bizi onu aramaqa aparırdı.

Rizvan

Onun tələsindən jaqşı qurtardınız. Bu sizə bir dərs olsun. Bundan sonra belə şejtan şəxslərə aldanmajınız. Bu adam dəmirci joldaşları da aldatmaq istəjirdi. Daha durmajın iş dalınça. Bir azdan sonra gələçəjəm, ona kibi siz də işlərinizi qurtarınız. Sadıq babaja dejin ki, ianə şejlərini buraja toplasın, gəlib sijahı edəçəjəm. (Gedir)

Nazpəri

Gedək, işlərimizi qurtaraq. (Nazpəri və Şahpəri kumaja girirlər. Sadıq kişi həjətə daxil olur.)

Sadıq kişi

Gylpəri, Rizvan gəlmişdirmi?

Gylpəri

Bəli, gəlmişdi. Indiçə getdi; dedi ki bir azdan sonra gələçəjəm. Sadıq baba şejləri toplasın, gəlib sijahı edəçəjəm.

Sadıq kişi

Jaqşı, get gələn adamlar ycyn cərək hazırla.

Gylpəri

Baş ystə (Kumaja girir. Qara Hysejn dalında bir cuval, həjət qapısından girir.)

Sadıq kişi

Gətir oqlum? Gətir, ruzun bol olsun. Bir əvəzinə min alasan.

Qara Hysejn

Sadıq baba, özyn bilirsən ki bu il taxılım az oldu. Özymyzə catmır.

Sadıq kişi

Bilirəm, oqlum, sən də onu bil ki Almanjadakı qardaşlarımız açından ələf jejirlər. Aqaçların qabıqlarını gəmirirlər. Allah kərimdir. Bizlər bir-birimizə kömək edib təzə məhsula cıqarıq, amma onlar açından tələf olurlar.

(Həsənqulu dalında cuval daxil olur)

Sadıq kişi

Oqlum, Həsənqulu, sənin bu ehsanın hamısından qijmətlidir; cynky sən kasıbsan, el özy səni ianə ilə saqlajır.

Həsənqulu

Sadıq baba, o gyny joldaş Rizvan Almanja açlıqını elə halda naqıl etdi ki, nə dejim? O vaqtdan bəri cərək boqazımdan getmir. Zibil eşib symyk arajan qardaşlarımız gözymyn qabaqında dururlar.

Qara Hysejn

Mənim balaça oqlum da cərək jejəndə öz pajından ajırır ki, jıqıb aç uşaqlara göndərəçəjəm.

Həsənqulu

Sadıq baba, bir şej jıqa bilmişsənmi?

Sadıq kişi

Allah bərəkət versin, beş jyz puta qədər toplanmışdır. Hər kənd bir belə jıqsa, açların imdadına catarıq.

(Aslan ilə Tejmur daxil olurlar.)

Aslan

Sabahınız xejir.

Sadıq kişi

Aqibətiniz xeyir. Mənə görə qulluq?

Tejmur

Sadıq baba, bzi şəhərdən göndəriblər ki, kəndli qardaşlarımıza kömək edək.

Aslan

Dəmircijə möhtaç nə işiniz var isə, qajıraçajıq.

Həsənqulu

Mənim baltam sınıbdır.

Qara Hysejn

Mənim də dəhrəm və dərjazım!

Tejmur

Joldaşlar, hamısının qajıraçajıq, arxajın olunuz.

Sadıq kişi

Evladlarım, mən bu jaşa catmışam, belə qardaşlıq, joldaşlıq dəvranı görməmişəm. Çymlə insanlar birdir—dejən coq olmuş, lakin indiki kibi bolşeviklərdən səvajı əmələ gətirən olmamışdı.

(Şejtan təbib libasında, qoltuqunda bir davaçat qutusu daxil olur.)

Sadıq kişi

Kimsən? Sən'ətin nədir?

Şejtan

Mən təbibəm.

Həsənqulu

Nə jaqşı vaqtda gəlmişsən. Mənim balaça qızım naxoşdur.

Qara Hysejn

Mənim də arvadım.

Şejtan

Mən saqlara həkimlik edirəm.

Tejmur

Qəribə təbibdir, saqları saqaldır...

Şejtan

Bəli, saqları saqaldıram. Saq mən o şəxsə dejirəm ki bu dynjada hec bir qəmi və qyssəsi olmaja. Hansının dərdi joqdur? Hərəniz bir dərdə mybtəlasınız. Mən ömrymy sərf edib bu dərmanları içad etmişəm. Bunların hər birində başqa bir xasijjət var. (Bir şişə göstərir.) Bu dərmandan bir finçan icənin bədəni qızışıb qyvvətə gəlir. Birin də icərsə, qəm-qyssəsi gedib şad və xyrrəm olar. Birisini də icərsə, qızmış şirə dönyb pəhləvan tək mejdanda mybariz istər. Bu dərman da juqusuzlar ycyndyr. Bir həb atsa, şirin juquja gedib rahat olar. Lakin dərmanlarımın şahi budur.

Bunu qəljanın başına qojub cəkəndə adam ycyn bir başqa aləm acılır. Onu tə'rif etməkdən özym də açizəm. Bir, sözlə rəbbiniz və'd etdiji çənnəti bu dynjada göryrsynyz.

Rizvan

Mən sən hərifi jenə də göryrəm.

Şejtan

Jenə bu şiş papaq!

Rizvan

Joldaşlar, bu hərifi jhatə ediniz. Qacmaqa qojmajınız. (Onun ətrafını alırlar.)

Rizvan

(qutudan şişəni əlinə alır)

Bilirsinizmi bu nədir?

Hamı

Xayır.

Rizvan

Bu şeytan içadi qonjaqdır. Bunu icib məst olanları və nə halda və nə çyr fəna işlər japdıqlarını görmyssynyz.

Sadıq kişi

Ha, adamı qızmış aslana döndərdijini anladım.

Rizvan

Bu da tirjakdır. Həbbini atanları nə hala salır. Onu da görmyssynyz.

Aslan

Ej hərif, bizi bunlarla aldadırdın?

Rizvan

Bu da əsrardır. Bunu cəkən adam bir hala dyşyr ki, at ləpiri kibi su onun gözyndə bir bəjyk caj görynyr. Paltarını sojunur ki o cajı yzyb kecsin. (Gylyşyrlər.)

Tejmur

Vaj sənə lə'nət, hərif gör bizi nəjə öjrədirmiş?

Aslan

Tejmur, dejəsən o bizi aldadan şəxsə oqşajır.

Rizvan

Onun özydyr, ançaq libasını dəjişdirmiş. Bir az bundan iləri başqa surətdə qızlarınızı aldadıb daqlara aparmaq istəjirdi, mən qojmamışam.

Qara Hysejn

Pəs nə yçyn bunu dutub həbsə almajırsınız?

Rizvan

Dutulaçaqdır və çəzasın da alaçaqdır. Qojun görək kimdir.

Həsənqulu

Kim olaçaqdır? Şərir fəsadcının biri.

Şejtan

Rytbəmi azaltma.

Rizvan

Bəs sən kimsən?

Şejtan

(yst libasını atır)

Şeytan.

Çymləsi

Şeytan!

Şejtan

Ej vaj bu nə aləm, bu nə devran, bu nə halət
Nerdən jetib insanlara beylə məlakiijət
Bu bəndələrim-qullarım hər an mənə tabe'
Olsunmu o zəhmətlərim indi hamı zaje'
Qan jaqdıraram fitnə ilə ərzə səmadən,
Qorqmam nə bəşərdən, nə mələkdən, nə qəzadən:
Beş guşəli jıldız məni məqlub edir ej vah,
Mənsə jənə öz qyvvəi-nacizimə gymrah
Qacmaq, buların əmri olubdur mənə myşkyl
Etmək gərək ol Asijadə fitnəni təşkil
Ha! ha! ha!

PƏRDƏ

YENI HƏYAT

Bir pərdəli pyes

1923

IŞTIRAK EDƏNLƏR:

U s t a I m a n. 50 jaşında bir papaqçı
S ə l i m ə . Onun arvadı. Firqəçi.
A l l a h q u l u. Onun oğlu, komsomol.
S ə k i n ə . Onun qızı, pionerka.
N a z l ı . Onun baçısı qızı.
M ə h ə m m ə d R ə h i m. Nazlının əri, Usta Imanın dykan şəriki.
A x u n d R ə h m ə t u l l a h. Molla.
H a ç ı I s m a j ı l. Taçir.

BIRINÇI PƏRDƏ

Səhnə u s t a I m a n ь n qonaq otaqьnь gəstərir. Otaq səliqə ilə bəzənmiş. Saq tərəfdə A l l a h q u l u Lenin guşəsi dyzəltmiş, divardan Lenin və başqa rəhbərlərin şəkilləri asьlmьş. Masa ystə kitablar, qlobus, insan qafasь və qejri tədris ləvazьmatь. Sol tərəfdə S ə k i n ə əz masasьnь pioner tərzilə bəzəmiş. N a z l ь otaqь səliqəjə salarkan u s t a I m a n daxil olur

U s t a I m a n

Aj qьz Nazlь, Səlimə evdədirmi?

N a z l ь

Xajьr dajьçan, evdə hec kəs joqdur.

U s t a I m a n

Qьrьlmьşlar hara getmişlər?

N a z l ь

Səlimə Zenotdelə içlasa getmiş.

U s t a I m a n

Nə mənə? Çinatdel?

N a z l ь

Belə o urus kilsəsinin qabaqьnda bir bəjyk ev var ha, ora Zenotdel dejirlər. Orada arvadlarь oqudurlar. Onlara tamaşa gəstərirlər. Qublarь da var.

U s t a I m a n

Demək, Səlimə Çinatdel olmuş?

N a z l ь

Bəli.

U s t a I m a n

Mənim bu myrtəd oqlum Allahqulu əzy komsomol olduqu bəs dejil idi, arvadь da joldan cьqardьb çinatdel elədi.

N a z l ь

Bəli dajьçan, joqsa Səlimə elə jerləri haradan tanьrdь?

U s t a I m a n

Indi ehtijatlь olmalь. Joqsa kafir qьzь məni dutdurar.

N a z l ь

Doqru dejirsən dajь. O gyny mənə dejirdi ki, bir də hynəri var mənə bir cьrtma vursun o saat həbsə saldьrram.

U s t a I m a n

Gəzəl şəriəti bu dinsiz bolşeviklər gər nə gynə saldьlar? Ərin arvada ixtijarь joqdur, uşaqa ixtijarь joqdur, bəs bu kylbaşьn nəjə ixtijarь var?

N a z l ь

Dajь, mən istəjirdim sənə dejəm, amma qorqurdum. Indi ki, iş acьldь qoj o birisini də dejim.

U s t a I m a n

Daha nə var?

N a z l ь

Allahqulu Səkinəni o kycələrdə «çuravej-çuravej» oqujan uşaqlarьn dəstəsinə jazdьrьbdьr.

Usta Iman

Nə? O baldırlarъ acьq, əllərində dəjənək kycələri dolaşan qarqa kibi qaqqьldaşan dəstəsinə?

Nazlь

Bəli, bəli onlara pijanerkə dejirlər.

Usta Iman

Vaj sənin zatьna lə'nət a belə oqul. A kişilər az qalmьşam mən də dindən cьqam. Əgər allah var neja bu şəhəri alt-yst etmir. Əstaqfyrulla, lə'nət şejtana. (Hirsli gəzinir.)

Nazlь

Aj dajь sən allah sakit ol. Hər şeji yrəjinə salma.

Usta Iman

Axь mən neçə sakit olum? Gərmyrsənmi bu dinsiz oqlu mənim başьma nə həngama gətirib? Arvad—çinatdel, oqul komsomol, qьz pənirkə. Nejə partlьjьb gəbərmirsən usta Iman?

Allahqulu

(qoltuqunda kitab daxil olur, masa dalьnda oturub kitabьn vərəqlərini kəsir.)

Usta Iman

A bidin oqlu, bidin...

Allahqulu

Kaş dedijin sözlər doqru olajdь.

Usta Iman

Bəs doqru dejil?

Allahqulu

Xajьr doqru olsajdь mən elə ata ilə fəxr edərdim.

Usta Iman

Adə, sərsəm olmusan nədi? Hansь ata ilə fəxr edərdin?

Allahqulu

Sən dejən bidin ata ilə.

Usta Iman

Səsini kəs myrtəd oqlu myrtəd.

Allahqulu

Elə atanь da şadlьq ilə qabul edərdim.

Usta Iman

Hansь atanь?

Allahqulu

Myrtəd atanь.

Usta Iman

A biiman oqlu biiman, sən mənim yrəjimi partladaçaqsan.

Allahqulu

Doqrudur, mən sən Imanьn oqlujam ançaq, əfsus ki, «bi»siz.

Usta Iman

A qьz Nazlь tez ol su ver icim. Joqsa doqrudan da bu bidin bimәzhəb mənim baqrьmь catladaçaqdьr.

Nazlь

Aj dajь, sən allah hirslənmə. Joqsa o səfərki kibi yrəgim bitab olar.

Allahqulu

Ata, son sözlərin doqrudur. Mənim nə dinim var, nə də məzhəbim.

Usta Iman

A qız de eşit, mən neçə hirslənməjim, Arvad —çinatdel, oqul—komsomol, qız—pənirkə.

Nazlı

Ala ic, özyn də təbiətdən cıqma. (Usta Iman suju alıb icir.)

Allahqulu

Bibi qızı doqru dejir. Nejə özyndən cıqıb hər söz başı fəhş edirsən. Kişi kibi sözyny de, çavab al.

Usta Iman

Mən kişi olsajdım arvadım çinatdel, oqlum komsomol, qızım da pənirkə olmazdı.

Nazlı

Aj dajı, daha bəsdir. Nejə kişi dejilsən. Hamı ərlərin arvadları Zenatdel qlubuna gedirlər. Orada ojun cıqardanlara tamaşa edirlər. Burada nə pis iş var?

Usta Iman

Joqsa sən kafir qızı da oraja gedirsən?

Nazlı

Xajır mən oraja getmirəm.

Usta Iman

Bəs bu işləri hardan bilirsən?

Nazlı

Ora gedən arvadlar söjləjirlər.

Usta Iman

(Allahquluja)

Bir de görym arvad—çinattel, oqul—komsomol, qız—pənirkə bəs mən başı daşlının adı nə?

Allahqulu

Sən də qejrətli, məşədi, kərbəlajı mysəlmanların qırqıq başlarına namus papaqı tikən usta Imansan.

Usta Iman

Belə atan oldu rəhmətlik, doqru söz dedin. Bəs mənim bu batmış başıma bu biqerjət, binamus papaqımı kim tikmiş? (Papaqı jerə zollajıb ajaqları ilə tapdalajır.)

Nazlı

Aj dajı sənə qurban olum sakit ol. Birçə otur. (Altına sandalja cəkib oturdur, papaqını dyzəldib başına qojur, sonra su verir.) Bu suju ic hirsin jatsın.

Usta Iman

Joq, daha səbr kasam dolub daşıbdır. Gərək yrəjimdə nə varsa dejəm.

Allahqulu

Onda başla gəlsin.

Usta Iman

Sən anadan olandan yc aj sonra, aj kaş hec olmajajdın, mən böjyk bajram edib molla ilə qur'an ilə sənə bu batmış Allahqulu adını qojdum. Indi onu nejə dəjişmisən. Siz dinsiz bolşeviklər, adın da dyşmanısınız?

Allahqulu

Hansı ad ki, bizim əqidəmizə dyz gəlmir onu dəjişdiririk. Mən hec kəsə qul olmaq istəmirəm. Onda da adı var, özy joq allaha!

Usta Iman

Baj allah sənə lə'nət ejləsin.

A l l a h q u l u

Varsa eləsin.

U s t a I m a n

Oьz eşidirsən, a allaha inkar edən şejtani-məlun! Bəs allah kibi bəjyk bir adьn əvəzinə nə qojmusan. Mənə xəbər veriblər ki, özynə zilimi, milimi bir belə ad qojmusan.

A l l a h q u l u

Doqrudur, adьmь dəjişmişəm, bəjyk Oqtjabr bajramь mynasəbətilə jeni adlar qojurdular. Mən də özymə Cili adь qojdum.

U s t a I m a n

O neçə addьr?

A l l a h q u l u

Bəjyk rəhbərimiz Ilicin saqdan sola cəvirmə adьdьr.

U s t a I m a n

Daha nə dejim? Kyfr bu topraqь basmьş. Buradan qacmaq lazьmdьr. Geç tez allah-təala və təbarək Lut şəhri kibi bu şəhri də alt-yst edəçəkdir.

A l l a h q u l u

Joqsa onun ycyn Məşhəd zijarəti bəhanəsilə buradan qacьrsan?

U s t a I m a n

Xajьr o dejil, fikrim odur ki, gedib imam həzrətlərinin qəbri-şərifinə jьqьlьb jalvaram ki, siz bidinləri həq jola gətirsin.

A l l a h q u l u

Xajьr biz ilə işin olmasьn. Aqana jalvar ki, məşədi, kərbəlajьlarь insafa gətirsin. Arvadlarьnь hec

zad ystə gyndə dərd dəfə dəjyb başlarьnь jarmasьnlar. Qol-qabьrqalarьnь sьndьrmasьnlar. Onlarьn ystə yc arvad almasьnlar. On jaşьnda qьzlarьnь qoça kaftarlara ərə verməsinlər. Uşaqlarь məktəbə girmək istəjəndə mane olmasьnlar.

N a z l ь

Aj dajь, Allahqulu bunlarь lap doqru dejir.

U s t a I m a n

Kəs səsini bihəja. Gəryrəm səni də bu məl'unlar joldan cьqartmьşlar.

N a z l ь

Dajьçan, dynən geçə məşhədi Səfdərqulu arvadь Şah Sənəmi o qədər dəjmyş ki, jazьq arvadьn bədəni qara tuluqa dənmyş.

U s t a I m a n

Coq əçəb də etmiş. Gərynyr ərinin itaətindən cьqmьş. O da dəjmyş. Arvadьn əqli kəm olar. Özy də hyçət. Onlarь başьna buraqmaq olmaz.

A l l a h q u l u
(istehza ilə)

Dyz bujurursan ataçьqьm. Qlara Setkinin əqli məşədi Səfdərquludan kəmdir?

U s t a I m a n

Aj qьz, sən bu səfih sözlərə nə qulaq asьrsan. Get xörəjini bişir. (Nazlь cьqьr.) Mən Qlara-mьlara tanьmьram. O arvad əqilli olsajdь allah-təala onu kişi jaradardь.

(Səlimə daxil olur.)

U s t a I m a n

Arvad hardan gəlirsən?

S ə l i m ə

Sənə nə borçdur hardan gəlirəm.

U s t a I m a n

Bəs mən sənin ərin dejiləm?

S ə l i m ə

Əfsus ki, ərimsən.

U s t a I m a n

Nə ycyn əfsus?

S ə l i m ə

Cynky gor-ba-gor olmuş atam məni gəzy jaşlь zor ilə sənə vermiş. Ijirmi il bu viranədə sənin zylmyn altьnda çəhənnəm odu çəkmişəm. Elə indiçə işьqlь dynjaja cьqmьşam.

U s t a I m a n

Cynky dinsiz axirətsiz çinatdel olmusan, beləmi?

S ə l i m ə

Bəli, qluba cilen olmuşam. Bu da mənim yzvylyk kitabcam. Bujur baq. (Göstərir.)

U s t a I m a n

Çəhənməmə başbilit cьqarmьsan.

S ə l i m ə

Xajьr, sənin zylmynyn myqabilində bu kitabca mənim qalqanьmdьr. Indi hynərindi mənə əl qaldьr. Atana od vurub jandьrram.

U s t a I m a n

Odu mənə bu kafir oqlu vurmuş. Səninki lazьm gəlməz. Arvad—çinatdel, oqul—komsomol, qьz—pənirkə. Bu çəhənnəm dejil bəs nədir?

S ə l i m ə

Sən bizə sənələrçən çəhənnəm odu çəkdirmisən. Biz ki sənə bir şej etməmişik.

U s t a I m a n

Tələsmə, vaqt gələr jenə ixtijarь əlimə alaram, onda sizə göstərərəm.

A l l a h q u l u

Bilirik, coq sənin kibi məşədi, kərbəlajьlar əllərini göjə qaldьrьb dua edirlər ki, Şura hökyməti jьqьlsьn. Fəqət Antanta kibi nərlər jьqa bilməjən bir hökyməti, sizin kibi məşədilər jьqa bilməz. Proletariatьn parlaq gynəşini sizlər kibi jarasalar söndyrə bilməzlər.

S ə l i m ə

A kişi ej, baq dilini faraqat qoj. Joqsa Zenotdelə xəbər verərəm. Səni dutub Ceqaja salarlar.

U s t a I m a n

Aj arvad, sən də qalmaqal axtarьrsan. Kylfət söhbətidir edirik. Bunun çinatdelə nə dəxli var.

S ə l i m ə

Coq dəxli var. Sənin kimilər ja gərək Şura hökymətinə tabe olalar, ja da itilib hansь ölkəjə istəjirlər gedələr.

U s t a I m a n

Jaqşь aj arvad, onu da edərik, daha açьqьn dutmasьn.

S ə l i m ə

Neçə açьqьn dutmasьn, o gyny qьzьn kitab pulu istəjir, dejirsən itil çəhənnəmə. Bəs belə atalьq olar?

U s t a I m a n

Axьr mən başь kylly nə edim? Kitab bir olar, iki olar, joqsa on jaşьnda qьza altь-jeddi kitab la-

zьmdьr. Bu da sizin şura məktəbiniz. Jazьq qьzьn başьnь doldururlar ki, jer belə fьrlanьr, aj, gyn belə fьrlanьr. Bəh, bəh bu da elm oldu. Onlarь jaradan istər belə fьrladar, istər tərsinə fьrladar. Ja da hec fьrlatmaz. Bunun balaça qьzlara nə dəxli var. Çanьm nə ycyn allahьn işinə qarьşьrsьnьz? Allahьn səbri coq isə də qəzəbi də az dejil. Axьrda təngə gəlib ikinçi dəfə tufan edər. Bu kyfrə myrtəkib olmuş əlkəni suja qərq edər. Dejər indi jer hansь tərəfə fьrlanьr?

A l l a h q u l u
(qəhqəhə ilə gylyr.)

Ha-ha-ha... ataçьqьm belə mevhumat ilə sizləri aldatmьşlar; elə naqьllara biz ançaq gylyryk.

U s t a I m a n

Nuhun oqlanlarьndan biri də sənin kibi tufana inanmьrdь, gylyrdy, dalqalar icində boqulanda inandь ki, allah da varmьş, onun qəzəbi də.

M ə h ə m m ə d R ə h i m
(daxil olur)

Usta əmi, Xorasan joldaşlarьn dykana xəbər göndərmişlər ki, saat beşdə Irana bəjyk paraxod gedir. Pənçşənbə gynynə qalmaq istəmirlər. Saat da xoşdur. Getmək istəsəniz hazьrlaşьn.

U s t a I m a n

Əlbəttə istəjirəm, sən get dykanь baqla, tapşьrdьqьm şejləri al gətir ki, Iranda satьb jol xarçьmь cьqardьm. Daha durma vaqt azdьr.

M ə h ə m m ə d R ə h i m

O tapşьrdьqьn şejlərdən syvajь başqa mal alьmmь?

U s t a I m a n

Xajьr, xajьr.

M ə h ə m m ə d R ə h i m

Ançaq sən də hazьr ol. Vaqt azdьr. (Cьqьr.)

U s t a I m a n

Arvad, dur sən də tuman-köjnək, jorqan-döşək hazьr et.

S ə l i m ə
(istehza ilə)

Usta Iman, zijarətin qəbul olsun. Bəs bu evi kimin umuduna qojub gedirsən?

U s t a I m a n

Çinatdel arvadьmьn, komsomol oqlumun, pənirkə qьzьmьn umuduna.

A l l a h q u l u

Anam doqru dejir. Sən ailənə zylm edirsən. Өzyn bilirsən ki, mənim sənə ehtijaçьm joqdur. Həm qulluq edirəm, həm də oqujuram. Өz zəhmətim ilə özymy dolandьrьram. Evə də kömək edirəm. Lakin bu nə zijarət bazlьqdьr. Nə ycyn zəhmət ilə qazandьqьn pullarь aparьb Xorasan lotularьna jedirirsən?

S ə l i m ə

Oqlum, sən elə bilirsən bunun məqsədi zijarətdir? Xajьr bu Məşədə kefə gedir.

U s t a I m a n

Arvad gynah etdin, əstəxfar et. Mən aqamьn qulluquna gedirəm.

S ə l i m ə

Xajьr sən aqanьn java kənizlərini siqə etməjə gedirsən.

Usta Iman

Arvad nə sarsaq-sarsaq danьşьrsan? Əjər mənə e'tibar etmirsən bismillah bujur səni də aparьm.

Səlimə

Al ej, kyl başьna. Sən elə fikir edirsən ki, mən qьsqançlьq edirəm? Bəli sənin gyl çəmalьna, sərvi-qamətinə aşiqəm.

Usta Iman

Aşiq olsajdьn gedib çinatdel olmazdьn.

Səlimə

Əlbəttə siz məşədi-kərbəlajьlar Zenotdeli sevməzsiniz; cynky arvadlarьnьza etdijiniz zylmyn qarşьsьnь o alьr.

Allahqulu

(ajaqa qalqaraq)

Ata mən jacejqaja gedirəm.

(Səlimə o biri odaja gedir.)

Usta Iman

Bəs məni ətyrməjə gəlməjəçəksən?

Allahqulu

Içlasьmьz tez qurtarsa gələrəm.

Usta Iman

Sənin o sabrannьn mənim zijarət səfərimdən əfzəldir ki, qalmaq istəmirsən?

Allahqulu

Əlbəttə, min qat əfzəldir. Biz jeni dynja, jeni həjat qururuq. Sən və sənin joldaşlarьn da əski dynjadan bərk-bərk japьşьb bizə mane olursunuz.

Usta Iman

Siz jeni dynja tikmirsiniz, insanlarь əski bytpərəstlijə, daha doqrusu dinsizlijə də'vət edirsiniz.

Allahqulu

Sənnən mybahəsə etməjə vaqtьm joqdur, get imama jalvar ki, tezlik ilə bizi jьqsьn. Joqsa siz sadiq bəndələri də joldan cьqardaçajьq. (Cьqьr.)

Usta Iman

(jalnьz)

Arvad—çinatdel, oqul—komsomol, qьz—pənirkə, hec bilmirəm imam həzrətləri mən gynahkar atanьn taqsьrьndan kecəçəkdirmi?

Məhəmməd Rəhim

(əlində bir dolu xurçun daxil olur)

Usta əmi tapşьrdьqlarьnьn hamьsьnь əmələ gətirdim. Lakin mallarь sən dejən qijmətə ala bilmədim. Dykancьlar malьn qijmətini artьrmьşlar.

Usta Iman

Vaj allah sizin insafьnьzь kəssin. Bidin uşaqlarь bidin. Elə qamunxoz jaqşь eləjir ki, bu alverciləri sьqьr. Beş köpijə aldьqlarь malь bir manata satьrlar.

Məhəmməd Rəhim

Puldan da bir az kəm oldu. Məşədi Ibrahьm jyz manat əvəzinə altmьş manat verdi, dedi: əldə pulum ançaq budur. Usta Iman zijarətdən qajьdьnça jerdə qalanь da hazьrlajьb evə verərəm.

Usta Iman

Ejbi joqdur. O dyz adamdьr. Ançaq alanda özündə saqla, evə vermə. Çymlətanь necədir?

Məhəmməd Rəhim

Altı iyz əlli manatdır. (Çibindən çıqarıb sanıjır. Nazlı daxil olur.)

Nazlı
(Məhəmməd Rəhimə)

A kişi dajıma pul ver, Xorasandan mənə ipək jajlıq alsın.

Məhəmməd Rəhim

Pulum joqdur. Bunlar dajının puludur. Irandan mal alaçaqdır.

Nazlı

Bəs mənim başım jajlıqsız qalsın?

Məhəmməd Rəhim

Hələlik köhnəsilə dolan. Sonra alaram. (Pulları usta Imana verir.) Bujurunuz, dyz altı iyz əlli manatdır.

Usta Iman
(pulları sanarkən)

Baçı qızı sənə jajlıq da alaçaqam, başqa sovqat da. Ançaq bu evdən, eşikdən myqajat ol. Joqsa o dinsizlər mən gəlinçə evi sojaçaqlar. Bir də mənim arvadıma qoşulub çinatdel olma.

Nazlı

Dajıçan, doqrudur məni də joldan çıqarmaq istəjirlər, lakin arxajın ol, mən elə iş etmərəm ki, sizə binamusluq gəlsin.

Məhəmməd Rəhim

Elə bir balaça o jan-bu jan elədin o saat kəbinini verib evdən qovaçaqam.

Usta Iman

Nazlı mənim namuslu, baçımın qızıdır. O pis iş etməz. (Cəl qapı dəjylyr.)

Məhəmməd Rəhim

Nazlı o biri otaqa kec. Jəqin axund Rəhmətulla ilə haçı Ismajıldır. (Nazlı jan qapıdan, Məhəmməd-Rəhim orta qapıdan çıqırlar, sonra axund Rəhmətullah, haçı Ismajıl, dallarınça Məhəmməd Rəhim daxil olurlar.)

Rəhmətullah

Səlamyn əlejkym.

Usta Iman

Vəəlejkyməssəlam. Coq xoş gəlmisiniz, bujurunuz, bujurunuz. (Otururlar.)

Haçı Ismajıl

Nə jaqşı oldu ki, Məhəmməd Rəhim ilə göryşdyk. Joqsa sizin göryşynyzdən məhrum olaçaqdıq.

Usta Iman

Zyvvar bu aqşam çıqır. Mən də joldaşlardan ajrılmaq istəmirəm.

Rəhmətullah

Coq gözəl, bu gyn saat xoşdur və bir də bujurmuşlar ki, zyvvar nə qədər məkanından tez çıqsa, bir o qədər səvabı artıq olar; cynky zair nijjət baqladıqı saatdan aqası onu gözləjir. Başqa kitabi-myqəddəsdə jazmışlar ki, xydavəndi-aləm elə əçələ edən zairin hər bir dəqiqəsinə bəhiştdə bir huri, hər bir saatına bir qılman bəxş edəçəkdir.

Haçı Ismajıl

Çənabi-axund ələlxysus ki, belə kyfr zamanında.

Rəhmətullah

Bəli, bəli.

Haçı Ismayıl

Usta Iman, bu divarlardakı şəkillər kimdir?

Usta Iman

Dinsiz bolşeviklərin rəhbərləridir.

Rəhmətullah

Onları nə üçün evdən asmısan? Məjər bilmirsənmi ki, bu otaqda namaz qılmaq çaiz olmaz.

Usta Iman

Neçə bilmirəm, jaqşı bilirəm. Lakin nə edim, arvad çinatdel, oğul komsomol, qız pənirkə. Mən başıma nə kyl tökym? Qurban olduqum allahın da səbri coq.

Rəhmətullah

Bəli səbri coqdur, lakin bəlası da az dejil. Neçə oldu qevmi-Ad? Neçə oldu Lut əhli? Hamısını bir tyrfətil-eynində fot etdi.

Haçı Ismayıl

Axund, bu bolşeviklər belə məşhur tarixləri məgər oqumurlar?

Rəhmətullah

Aj haçı, mən tarix sözy demirəm ki ona şybhə edələr? Mən qur'anın lap ortasından söjləjirəm.

Usta Iman

Aj axund, sən nə danışırsan? Onlar allahı, peyğəmbəri, imamı, qur'anı, kitabı, hamısını inkar edirlər. Sən onlara nə qandıraçaqsan?

Haçı Ismayıl

Onlarla mübahəsə etmək də günahdır.

Rəhmətullah

Doğru buyurursan. O kafirlərin sözlərini də açıza almamalı.

Usta Iman

Onsuz da olmur. Mən bu evdə o kafir oğlum ilə gündə on dəfə savaşıram.

Səkinə

(pioner libasında daxil olur)

Ata gəldim pioner paltarımı sənə göstərim. Neçədir jaraşırmı?

Usta Iman

Cəkil, itin belindən gəlmiş. Joqsa durub əlindəki dəjənək ilə o acıq baldırına o qədər döjərəm ki, colaq olub bir də kyçələrdə çuravej-çuravej oqumazsan.

Səkinə

Ata, pioneri döjmək, söjmək olmaz. Biz azadə sanlı proletariat qoşunujuq.

Rəhmətullah

Siz əçinnə qoşunusumuz. Allah kökynyzy jer yzyndən götyrsyn.

Səkinə

Molla, sən jerində faraqat otur, coq mənim kibi balaça qızlarını kəbinlərin qoça kişilərə kəsmisən.

Usta Iman

Sus myrtəd qızı myrtəd.

Səlimə

(daxil olur)

A kişi nə qışqırırsan, nə olmuş?

Usta Iman

Daha nə olaçaqdır. Kim bu ərə getməli qızı belə dəşyy acıq, baldırı acıq, əli dəjənəkli etmiş? Kim? Kim?

Səlimə

Belə mən, mən.

Usta Iman

Sən qələt etmisən. Atan Çə'fərqulu ilə, baban kosa Mehdi ilə. It qızı it. Bu saat səni boqub öldyrəçəjəm. Bu evə də od vurub jandıraçaqam. Daha mən təngə gəldim. (Onun ystə hyçum edir.)

Səkinə

(aqaç ilə qarşısını alaraq uça səslə)

Jasaq.

Usta Iman

Cəkil itin qızı it.

Məhəmməd Rəhim

Usta əmi sakit olunuz uşaqdır. Qəbahətini anlamır.

Rəhmətullah ilə haçı Ismajıl

(qalqıb gedərkən)

Usta Iman xydahafiz. Iltimasi-dua.

Usta Iman

Baqışlajınız, halımı gəryrsynyz. (Cıqırlar.)

Səlimə

A kişi məni boqub öldyrəçəksən?

Məhəmməd Rəhim

Səlimə baçı rahat olunuz.

(Paraxod iki dəfə fit verir. Nazlı bir bəjyk baqlama ilə daxil olur.)

Nazlı

Dajı, sənə lazım olanların hamısını buraja qojmuşam.

Usta Iman

Ədə Məhəmməd Rəhim, paraxod iki dəfə fit verdi. Tez fajton dalınça get. (Məhəmməd Rəhim cıqır.)

Səlimə

Indi bu dava-şavadan sonra cıqart gərym evə nə qədər pul verəçəksən?

Usta Iman

Bir de gərym sənə pul nə lazımdır? Hər nə lazım olsa Məhəmməd Rəhim alıb verəçəkdir.

Səlimə

Mən Məhəmməd Rəhimin əlinə baqan dejiləm, cıqar öz əlimə ver.

Səkinə

Ata mənə cəkmə pulu ver.

Usta Iman

Sənə cəkmə lazım deiil. Baldırının acan qız ajaqjalın da gəzə bilər. (Allahqulu daxil olur.)

Səlimə

Oqlum jaqşı vaqtda gəlmisən, atan gedir, evinə pul vermək istəmir.

Allahqulu

Elə iş ola bilməz. Kişi kibi söz vermisən. Kişi kibi də əmələ gətir. Joqsa səni buraqmaq joqdur.

Usta Iman

(qoltuqundan kisəsini cıqardıb acır, bir qədər pul gətyryb Səliməjə verir.)

Ala bu da sənin ev xarçьn. Daha yrəjin sakit olsun.

S ə l i m ə

(sanьjьb)

Elə bu? Bir elə puldan evə bunu verirsən. Bu pul hec beş gynə də catmaz.

U s t a I m a n

Bu pullarь tərpətmək olmaz. Bunlara Irandan mal alьb gətirəçəjəm. Mənim də calьşьb vuruşduqum sizincindir.

S ə l i m ə

A kişi bizi ələ salmьsan? Өzyny lotuluqa qojmusan? (Pulu onun dəşynə cьrpьr.) Al, Xorasanda sənə siqə ycyn lazьm olar. (Jenə fit səsi gəlir.)

U s t a I m a n

A dinsiz balalarь dinsiz, siz mənim başьma nə gətirirsiniz? Indi ki belə oldu hec bir qara kəpik də vermirəm. A qьz Nazlь şejləri gətyr gedək. (Getmək istəjir. Səkinə qapьnьn aqzьnь kəsib.)

S ə k i n ə

Jasaq.

U s t a I m a n

Cəkil kafir balasь kafir.

S ə k i n ə

Jasaq!

M ə h ə m m ə d R ə h i m

(daxil olur)

Usta əmi, paraxod son fiti verdijinə gərə fajton dutmadьm.

U s t a I m a n

Vaj sizin zatьnьza lə'nət, məni zijarətdən qojdunuz. A kafir uşaqlarь kafir, çəmi vəbalьm sizin bojnunuza gəlsin.

A l l a h q u l u , S ə l i m ə , S ə k i n ə

(ycy də)

Gəlsin.

U s t a I m a n

Axirətdə nameji-əmalьnьz sol əlinizə verilsin.

У с у д ə

Qoj verilsin.

U s t a I m a n

Aj mysəlmanlar, axь mən başь daşlь, mən gəzyjaşlь nə edim? Arvad—çinatdel, oqul—komsomol, qьz—pənirkə.

PƏRDƏ

COÇUQ HEKAJƏLƏRI

QORQULU NAQŁLLAR

I

ƏHMƏD VƏ MƏLEJKƏ

Qьşьn orta ajь idi. Sojuqdan hamь qacьb evlərdə gizlənmişdi. Səmədin kylfəti isti otaqda syfrənin başьna çəm olub jemək ycyn onu gəzləjirdi. O isə o biri otaqda өz işinə məşquldu.

Səməd əlli jaşьnda saf yrəkli, rəhmdil bir kişi idi. Səmədin kylfəti qoça anasьndan, arvadьndan, bir doqquz jaşьnda oqlundan və bir də jeddi jaşьnda qьzьndan ibarətdi. Səməd oqlu Məhəmmədi ibtidai şəhər məktəbində oqudurdu və bu ildən də qьzь Fatmanь şəhər qьz məktəbinə vermişdi. Səməd başqa mysəlman atalara bər'əks olaraq uşaqlarьnьn dərslərinə, adab və tərbijəsinə coq fikir verərdi.

Səməd işini qurtarьb jemək otaqьna gəldi. O syfrənin başьnda əjləşdi, jeməjə başladьlar. Şam qurtardь. Səmədin xərəjin ystyndən caj icmək adəti idi. Bu vaqt kylfətə ja kitab ja gyndəlik qəzetlərdən oqujardь. Bu da olmasajdь gəzib gərdyjy vilajətlərdən danьşardь. Buna gorə də gəzlyjy gөzynə taqьb əlinə qəzeti gətyrəndə hamь sakit olub onun danьşьqьnь gөzləjirdi.

Səməd isə səsini cьqartmajьb өz-өzynə javaşçadan oqumaqa başladь.

Fatma bu sakitlijə davam etməjib qoça nənəsinə dedi:

—Nənə, mənə bir qorqulu naqıl söjlə.

Fatmanın qardaşı Əhməd baçısından bu sözy eşidib dedi:

—İndi ki, qorqulu naqıl istəjirsən bəs nejə o gyny nənəm Məlik Məhəmmədin naqılını söjləjəndə «div» adı gələn vaqt məmənin quçaqına qısıldın?

—Joq mən hec qorqmajırdım,—dejə Fatma çavab verdi.

Bu halda Səməd qəzeti jerə qojub dedi:

—Jaxşı qızım bu geçə nənənin əvəzinə mən sənə bir qorqulu naqıl söjlərəm bu şərtlə ki, qorqmajasan.

—Joq ata, qorqmaram, söjlə.

Səməd cajdan bir necə qurtum icib başladı:

—Qızım, biri varıdı biri joqudu. Şərqi-şimalda meşə icində, caj kənarında «Tatarçıq» adında bir kənd vardı. Bu kəndin əhli əkincilik və carvadarlıq ilə gyzəran edərdi. Qızım, həmin bu naqıl olunan kənddə Nurəddin adında bir kişi vardı. Bu Nurəddinin on jaşında Əhməd adlı bir oqlu, altı jaşında Məlejkə adlı bir qızı və Xədiçə adında bir arvadı vardı. Nurəddinin sənəti əkincilik idi və mal-qaradan ançaq bir atı vardı. Naqıl olunan zaman bahar və jaj coq quraqlıq kecməjə görə o vilajətdə taxıl susuzluqdan janıb tələf oldu. Coq çəkmədi ki, ətraf və əknafda açlıq başlandı. Pajızın əvvəlindən Nurəddin arabasını qoşub şəhərə kirajəcilijə getdi. Orada qazandıqı pulunu dört gyndən, beş gyndən bir evinə göndərirdi. Kylfəti də onunla gyzəran edərdi.

Əhməd kənd məktəbində oqujurdu. Atası tərəfindən gələn məktubları asança oquja bilirdi. Bir necə gyn bundan əqdəm Əhməd jazıb atasından özy ycyn bir başlıq və baçısı ycyn bir əlçək istəmiş-

di. Hər ikisi bu şejlərin tezçə alınmasını xahiş edirdi. Lakin beş gyn kecdi, bir həftə kecdi, on gyn kecdi, atalarından bir xəbər cıqmadı. Xədiçə bərk qorquja dyşmyşdy. Evdə pul və cörək də tykənmişdi.

Bir dəfə, əziz balalarım söz vaqtına cəkər, belə bir geçədə qarlı covqunun şiddətli vaqtında Əhməd və Məlejkə atalarının jolunu səbirsiz gözləjən zaman kim isə qapını dəjdy. Uşaqlar çəldi:

—Atam gəldi,—dejə qapıja tərəf jygyryşdylər. Amma onun əvəzinə kyrkə byrynmyş, əlləri əlçəkli, başı başlıqlı qonşuları Şəhabəddin içəri daxil oldu. O kişi Nurəddinlə bərabər arabacılıqa getmişdi. Bunu gərçək Xədiçənin yrəjini qorqu aldı.

Uşaqlar:

—Əmi, bəs atamız hanı?—dejə soruşduqları vaqt ondan çavab almadılar. Şəhabəddin Xədiçəni bajıra caqırıb ərinin atlı-arabalı dərəjə ucub ölməjini xəbər verdi və onun çibindən cıqan altı manatı verib çəld getdi. Xədiçənin ruhu qacmış, nitqi dutulmuş içəri girdi və uşaqlarını baqrına basıb zar-zar aqladı. Bunların ah-naləsi, boranın gurultulu səsi bir-birinə qarışmışdı. Bunlar axırda sakit oldular. Əhməd anasından sordu:

—Ana, bu açlıq ildə atasız biz neçə dolanaçajıq, açından öləçəjik.

—Qorqma oqlum, bu saclarımı satıb sizi aç qojmaram—dejə Xədiçə oqluna təsəlli verdi; sonra hər ikisini sojundurub jataqa uzandırdı, bir azdan sonra uşaqlar juquja getdilər. Amma o geçəni Xədiçə sybhə kibi jata bilmədi. Fikir, xəjalat onu gətyrmyşdy. Sahıbsız arvad, jetim uşaqlar açlıq ildə neçə dolansın?

Bir necə myddət kecdi. Xədiçənin pulu lap qurtardı. Javaş-javaş ev şejlərini satmaqa başladı.

Xədiçə bir də baqdь gördy ki, evdə heç bir şej qalmajьbdьr. Uşaqlar da açdьr. Cörək üçün hansь qonşuja getdisə əli boş qajьtdь; çünky hamь bunlarьn gynyndə idi. Açьndan zavallь uşaqlar taqət və gyçdən dyşmyşdylər. Jazьq Xədiçə, hər jerdən umudu kəsilmiş, dizlərini quçaqlajьb bir künçdə mumija kibi oturmuşdu. Gizlin aqlamaqdan gözlərinin jaşь da qurumuşdu.

Qьzьm aqşam oldu, açьndan Mələjkənin qьrmьzь janaqlarь saralmьşdь...

Birdən Fatma özyny atasьnьn quçaqьna atьb dedi:—ata demə, demə qorquram.

Səməd qьzьnьn başьnь sьqallajaraq dedi:

— Qorqma qьzьm, dalь jaqşьdьr. Qulaq as, harada qaldьm. Hə Xədiçə Mələjkəni sojundurub jerə qojdu ki bəlkə juquja gedə, amma jazьq uşaq rahat ola bilmirdi. Axьrda Xədiçə onu sakit etmək üçün dedi:

— Qьzьm Mələjkə, gözlərini jumub jat. Onda geçə mələk baçamьzdan sənə cörək salar. Mələjkə gözlərini jumdu. Bir azdan sonra juquja getdi. Amma Əhməd anasь ilə ojaq qalmьşdь. Geçədən xejli keçmiş baçadan gumbultu ilə bir şej içəri dyşdy. Ana və oğul diksinmiş ajaqa qalqdьlar ki, görsynlər o dyşən nədir. Gördylər ki, ağzь baqlь bir torbadьr. Xədiçə əli əsə-əsə torbanьn ağzьnь acdь. Gördylər ki, iki cörək, jemiş, çyçə, jumurta və qejri jeməli şejlərlə doludur. Bunu görçək Əhməd dedi:

— Ana gördynmy mələk baçamьzdan bizə cörək saldь. Xədiçə hejrətdə qalьb çavab verə bilmədi. Bu halda torbanь boşaldanda içindən kaqьza bükülmyş bir jumru şej də cьqdь. Acanda gördylər ki, hamьsь qьzьl puldur. Bunu görəndə ana və oğul daha da artьq təəççyb etdilər. Bu halda Əhmədin gözynə pula bükülmyş kaqьzda jazь sataşdь .

— Ana burada jazь var. Qoj görək nədir?—dejə Əhməd kaqьzь oqudu.

«Qьzьm Mələjkə, mən bir qoça səjjaham. Jolda evinizin javuqunda fajtonumun carxь oxdan cьqdь, onu salьnçan mən istədim ki, sizdə bir az qьzьnьb rahat olam. Qapьja gəldikdə anan dediji sözləri eşitdim. Geri qajьdьb bu şejləri və pulu sənin üçün hazьr etdim və təzədən gəlib baçanьzdan atdьm. Jaşa qьzьm, jaşa, mən qoça babanь da jaddan cьqartma. Xüdahafiz.

Səjjah Çəmaləddin.»

Bu halda Mələjkə ojanьb dedi:

— Ana mələk baçamьzdan cörək saldьmь?

— Bəli qьzьm, ançaq mələk joq, baban Çəmaləddin,—dejə Xədiçə Mələjkənin qabaqьnь jeməli şejlərlə doldurdu, o geçəsi iki bala bir ana şadlьqlarьndan bilməjirdilər ki nə etsinlər. Axьrda hamь şüdy-xürrəm jьxьlьb jatdьlar. İndi siz də əziz balalarьm, durun jatьn səhər dərsə gedəçəksiniz; bu sözlərlə Səməd sözüny tamam etdi.

1912.

II

ABBAS VƏ ZEJNƏB

Məhəmməd və Fatma şamdan sonra sabahkı dərslərini hazırlajıb jazılarını jazıb oturmuşdular. Tez-tez atalarının yzynə baqırdılar. Səməd uşaqlarının fikrini dujub dedi:

— Jenə naqıl istəjirsiz?

— Bəli ata,—dejə Məhəmməd çavab verdi.

Fatma dedi:

— Ata bu gyn myəlliməmiz bizə Əli Baba və Qırq quldurun naqılını oqudu. Sən də bizə quldurdan səjlə.

— Jaqşı qızım, ançaq bunu bil ki, quldurlar elmsiz, tərbijəsiz tajfadan cıqarlar. Hejvanın vəhşisi qurd, pələng və şir olan kibi insanın da vəhşisi bunlardır. Ançaq təfavytləri odur ki, quldurlar onlardan necə qat rəhmsiz, insafsız və zalımdırlar. Qulaq as, bu naqıldan özyn bilərsən.

— Qızım, bahar fəslində Dan julduzunun parlaq bir vaqtı idi. «Qajadibi» adlı kəndin əhli hələ jatmışdı. Bu kənd Zaqafqasjanın çənub tərəfində uça daqlarla ihatələnmiş bir caj qıraqında, meşə kənarında japılmışdır.

Birdən azancının «Allah əkbər» səsi uçaldı. Çytcylər bundan əvvəl ojanmışdılar, o zəhmətkeşlər zəmilərinə çyt əkməjə getdilər.

Getdikçə dan jerinin qızartısı artırdı. Dərələrdən və cajlardan duman qalqırdı. Gynəş daqın dalından ahəstə-ahəstə cıqırdı. Hələ özy gəryn-

məjirdi, amma şəfəqi qarşıdakı uça daqın başına dyşmyşdy. Sonra javaş-javaş qalqıb daqın dalından gəryndy və ruh verən qızıl zərrələrini aləmə daqıdıb çymlə jatmışları ojatdı. Cəmənlərdə, sejrəngahlarda gizlənmiş pərvanələri və arıları ojatdı. Quşların çəh-çəhi havaja uzandı. Bunların xoş avazları çytcyny şurə gətirdi. O da ahəstə-ahəstə çytyny syryb öz nəqməsini oqudu. Daq dəşyndə syrysyny otaran coban da bajatı nəqməsini tytəjində uçaltdı.

Gynəş javaş-javaş qalqırdı. Onun qızıl şəfəqi getdikçə gymyş rənginə dənyrdy. Qajadibi kəndinin əhalisi durub hərə öz işinə getdi.

***

— Abbas baq, gör mən nə qədər jıqmışam.

— Afərin baçım Zejnəb, indi otur bunları dəstə dutaq bazarda satıb sənə coqlu kişmiş alaçaqam.

— Fındıq da.

— Jaqşı fındıq da alaram.

Baçı və qardaş ətəklərinə jıqdıqları qulancarı jerə tökyb bir təpənin ystyndə oturdular, onları dəstə dutmaqa başladılar. Bu iki uşaq atadan jetim idi və bir quru daxmadan başqa ataları bunlara bir şej qojmamışdı, ançaq anaları Fatma çəhrəcilik edib bir nev gyndəlik cörəjini qazanırdı. Uşaqlar hənuz kicik olduqlarından analarına bir o qədər köməkləri catmajırdı. Abbasın on jaşı və Zejnəbin 7 jaşı vardı. Abbas ançaq bu ildən hər gyn meşəjə odun qırmaqa gedirdi və qırdıqı odunu şələləjib bazarda dykancılara bir az pula satırdı. Iki gyn bundan qabaq Abbas odun ilə bərabər bir dəstə qulançar da jıqıb bazara gətirmişdi və onu bir şahı pula satıb anasına vermişdi.

Bu gyn Abbas meşəjə getməjə hazırlananda Zejnəb də qulancar jıqmaq həvəsilə anasından ryx-

sət istədi; amma Fatma hec birini qojmaq istəmirdi; cynky quldur Səfərdən qorqurdu. Dərt il bundan əqdəm Səfərin qardaşы el davasыnda Qajadibi əhli tərəfindən əldyrylmyşdy. Amma qatili kim olduqu mə'lum dejildi. Ona görə Səfər qardaşыnыn qanыnы bytyn kənddən iddea edirdi.

Bir dəfə Qajadibi çamaatы Səfərdən belə dəhşətli bir sifariş aldы: Ej qajadibililər. And icirəm məni jaradan xaliqə. And icirəm anamыn, baçыmыn namusuna ta sizin bəjyk-kicijinizi, arvad-uşaqlыnыzы qыrыb o gözəl vətəninizi odlajыb tar-mar etməjinçə dynjada jaşamajam; vaqtыnыza hazыr olun. Bu xəbər hamыnы bərk qorquja salmышdы; cynky Səfər dəlibaş bir adam idi.

Bu sifarişdən coq kecməmişdi ki, Səfəri adam əldyrmək ystyndə Sibirə göndərdilər. Dərt ildi ki ondan bir xəbər-əsər joqdu. Ançaq bu jaqын zamanda Səfərin Sibirdən qacыb başына özy kibi dəliqanlыlarы çəm edərək quldurluq etməji hər jerə jajыlmышdы. Qajadibi əhli də bərk qorquda idi. Fatma necə gyndy ki, issizdi. Ona görə istər-istəməz uşaqlara izn verdi. Onlar da sevinə-sevinə meşə tərəfə yz qojdular.

Fatma əqilli, xoş rəftar bir arvad idi. Öz uşaqlarына da jaqşы rəftarы, bir-birilə mehriban dolanmaqы tərbijə vermişdi. Uşaqlar da analarыnыn gözəl sifətlərini və tərbijəsini gətyrmyşdylər. Coq analar bu iki tiflin tərbijəsinə həsrət cəkirdilər.

Abbas uzun bojlu, nazik bədən, aq bənizli, ala gözly, xoş sifət bir uşaqdы. Zejnəb qara qaş, qara göz, dolu bədənli, uzun saclы, qырmызы janaqlы bir qызdы. Abbas baçыsыnы artыq dərəçədə sevirdi, hec bir gyn olmazdы ki, öz qazançыndan baçыsына bir şej almajajdы. Abbas yzyny baçыsына cevirib dedi:

— Zejnəb, bu jыqdыqыmыz qulancar azdыr, buna hec bir şahы da verməzlər. Dur gedək mən bir jaqşы qulancarlы jer bilirəm. Orada qulancar jыqaq və həm də mən odun doqrajыb şələ qajырым.

— Axы qardaş, mən jorulmuşam?

— Javaş-javaş gedərik, orada sən jorqunluqunu alarsan, mən özym tək jыqaram,—dejə Abbas dəhrəsini və siçimini gətyryb ajaqa qalqdы və baçыsыnыn da əlindən dutub daqын dəşyndəki urmanlыqa yz qojdu. Bir qədər meşə ilə gedəndən sonra bir gözəl və səfalы sejrəngaha cыqdылar. Bu sejrəngah jaşыl təzə və tər otla, gözəl ətirli rəngli cicəklərlə zijnətlənmişdi. Rəng-bə-rəng pərvanələr və arылar bu cicəkdən o cicəjə ucub bahar gynəşilə ojnaşырdылar. Hər rəngə calan çyr-bə-çyr çyçylər otlara mərçan kibi sarылmышды. Bir tərəfdən cicəklərin qoqusu, bir tərəfdən quşlarын çəh-çəhi və bir tərəfdən də baharын xoş meji insanы biruh edirdi. Sejrəngahын bir tərəfi qajaja dirənmişdi, bu qajadan bir bulaq aqыb şырылtы ilə aşaqы tökylyrdy. Sujun zərrələri havada gynəşin şəfəqindən almas parcalarы kibi parылdajырды. «Şырlanbulaq» adы ilə bu bulaq məşhurdu. Zejnəb bu gylystanы bu carqat kibi sərilmiş lalələri və cicəkləri gərçək jorulmaqыны unudub «Ah nə gözəl cicəklər var»—dejə qыşqырды və qardaşынын əlini buraqыb gyl jыqmaqa qacdы. Abbas da ipini və dəhrəsini jerə qojub qulancar jыqmaqa məşqul oldu. Zejnəb gah cicək jыqырды və gah da qыşqыra-qыşqыra pərvanələri qovurdu. Bir azdan sonra jorulub bir laləzarlыqda oturdu və lalələrdən gəlin qajырmaqa başladы. O vaqt Abbas qulancar jыqa-jыqa cəməndən xejli uzaqlaşыb bir kolluq dərəjə dyşmyşdy.

Gyn qalqыb gyn ortaja jaqынlaşmышды. Qəflətən daqlarын arasына bir gurultu dyşdy. Abbas elə bildi ki, göj guruldajыr, amma juqarы baqdыqda bir bulut da görmədi. Bu gurultudan bir dəqiqə kecməmiş elə bir gurultu başlandы ki, dejəsən bu saat gojlər ucub jerə tökyləçəkdir. Abbas başыны juqarы

qaldьrьb gərdy ki, gyllə daqlarьn başьndan kəndlərinə və zəmilərdə jer əkən çytcylərin və qojun otaran cobanlarьn ystynə dolu kibi jaqьr. Quldurlar—dejə Abbas qьşqьrdь. Bu əvvəl istədi ki dərədə gizlənsin. Sonra jadьna dyşdy ki, Zejnəb cəmində acьq jerdə qalmьşdьr. Dərhal baçьsьna tərəf qacdь ki, onu da gətyryb ajь kahasьnda gizlənsin. Abbas özyny o vaqt jetirdi ki, Zejnəb cəmində başь acьq, saclarь dəşynə tökylmyş, avcь oxundan qacan çejran tək «Abbas qardaş»—dejə o tərəf-bu tərəfə qacьb qьşqьrьrdь, və daqlardan da birəhm quldurlarьn gyllələri onun ystynə dolu kibi jaqьrdь. Abbas uçadan səsləndi:

—Baçь Zejnəb, qorqma burdajam. Zejnəb qardaşьnьn səsini eşidib ona tərəf qacdь. Lakin otuz qədəm getməmişdi ki, birdən oh... dejib jerə jьqьldь. Abbas özyny baçьsьna jetirib gərdy ki, Zejnəbin sinəsindən al qan qətrə-qətrə tökylyr, otlarь və cicəkləri lalə rənginə döndərmişdir.

Abbas mənə su ver.

—Dur baçьm qacaq Şьrlanbulaqa.

Zejnəb istədi ki, qacsьn, amma baçarmadь. Abbas onu coq cətinliklə quçaqьna gətyryb bulaqa tərəf aparmaqa yz qojdu. Lakin on qədəm getməmişdi ki, quldurlar bunlarь təzədən gylləjə dutdular. Abbas özyny və baçьsьnь bir cuqur jerə saldь ki oranь gyllə dutmajьrdь. Zejnəbin lalə kibi olan yzy solub aq zanbaqa dənmyşdy.

—Abbas jandьm mənə su ver—dejə Zejnəb nalə edirdi. Baçьsьnьn susuzluqu Abbasьn yrəjini nihajət dərəçədə jandьrdь.

—Baçь bu saat sənə su gətirəçəjəm,—dejə Abbas bulaqa tərəf jygyrdy. Gyllə mydam onun ystynə jaqьrdь.

Abbas özyny bulaqa jetirdi. Araxcьnьnь su ilə doldurub qajьtdь. Bu dəfə Abbas qaca bilməjirdi,

qorqurdu ki suju tökylsyn. Abbas o qədər Zejnəbə jaqьnlaşdь ki, onun su naləsini eşitdi, birdən Abbas ufultu ilə jerə jьqьldь. Namərd gyllə bijnəva uşaqьn sol böjryndən dəjib dalьndan cьqmьşdь. Abbas qalqьb jerimək istədi. Lakin yc qədəm getməmişdi ki, dybarə jьqьldь. Abbas syrynə-syrynə özyny baçьsьnьn ystynə saldь, gərdy ki, gözləri jumuludur. Amma dodaqlarь ajrьla qalmьşdьr. Elə bil ki dejir:

—Qardaş, Abbas mənə su ver.

Abbas Zejnəbi quçaqlajьb өpə-өpə dejirdi:

—Baçь, Zejnəb gözlərini ac gəlmişəm.

Bu hadisədən altь saat kecdi. Dəxi tyfəngin gurultusu kəsilmişdi. Daqlarьn arasьnь tysty almьşdь. Bu tysty Qajadibi kəndinin janmьş evlərinin və baqlarьnьn tystysy idi. Beş-altь saat bundan qabaq çənnət baqьna bənzəjən Qajadibi kəndi, indi janьb kyl olmuşdu. Əhalisi isə bir parasь qətlə jetişib jerdə qalanь da qacьb daqlarda, meşələrdə gizlənmişdi. Quldur Səfər qardaşьnьn intiqamьnь belə aldь.

Gyn batdь. Aj cьqdь. Naqьl olunan jerlərdən bir zihəjatьn səsi cьqmьrdь. Hejvanlar və quşlar insanlarьn vəhşi hərəkətindən belə xofə dyşmyşdylər ki, hələ çyr'ət edib juvalarьndan cьqa bilməjirdilər. Aj javaş-javaş qalqьb qəmgin-qəmgin insanlarьn dutduqu vəhşi əməllərə baqьrdь.

Geçədən xejli kecmiş bir arvad daqlarь, daşlarь, meşələri arajьrdь. Bu arvad Fatma və aradьqь da iki balasь idi.

—Zejnəb, Abbas, gözəl balalarьm, jetim balalarьm haradasьnьz? Səs verin—dejə Fatma nalə edirdi. Lakin cəmən yzyndə lalələr arasьnda quçaq-quçaqa verib qanlarьna qəltan olmuş Zejnəb və Abbas bu iki mə'sum, analarь Fatmanьn naləsini eşitməjirdilər.

1912.

III

NURƏDDIN

Aqşam caqь idi. Səmədin kylfəti caj syfrəsində hazьrdь. Məhəmməd jazьsьnь qurtarьb diqqətlə əz-özynə oqujurdu, və qələtlərini də dyzəldirdi. Fatma isə əllərilə başьnь dutub dərin fikrə getmişdi. Səməd yzyny qьzьna tərəf dutub soruşdu.

— Qьzьm nə fikrə getmisən?

Fatma çavab verdi:

— Ata, myəlliməmizin əmrinə görə gərək sabaha bir elə naqьl dyzəldəm ki, ondan belə mə'na cьqsьn: «Jaqşьlьq elə əvəzini görərsən» indi qulaq as səjləjim gör jaqşьdьrmь.

— Coq gözəl qьzьm, səjlə görym.

Fatma səjlədi; atasь da bəjənib tə'rif etdi. Məhəmməd dedi:

— Ata, mənə də myəllimimiz atalar sözyndən olan «jaqşьlьqa jaqşьlьq hər kişinin işidir, jamanlьqa jaqşьlьq ər kişinin işidir» sözynə mynasib bir hekajə dyzəldib jazmaqь əmr etmişdir. Hərgah izn versən oqujaram.

Oqu oqlum görym nə tevr jazmьsan.

Məhəmməd oqudu. Səməd bunu da bəjəndi. Fatma soruşdu:

— Ata, Hansьmьzьnkь jaqşьdьr?

—Qьzьm, qoj birisini də mən səjləjim sonra baqaq gərək kiminki ə'ladьr—dejə Şəməd çavab verdi.

Məhəmməd və Fatma ikisi də bir aqьzdan:

— Səjlə ata, səjlə—dedilər.

Səməd başladь:

—Evladlarьm. Qafqasda haçь Nəsir adlь bir taçir sakin idi. Bu taçirin Həlimə adlь bir çavan arvadь vardь. Həlimə çamalda gözəl olduqu kibi xasijjətdə ondan da gözəldi. Bu arvadьn dynjada evladsьzlьqdan başqa bir qəm-qyssəsi joqdu. Axьrda bunlarьn bir oqlu oldu. Haçь Nəsir o gyn oqlunun təvəllydyny şadlьq edib şəhərin fəqir-fyqərasьna pul və xərək pajladь. Oqlanьn adьnь Nurəddin qojdular. Ata və ana geçə və gyndyz Nurəddinin başьna dolanьrdьlar.

Haçь Nəsir hər il jarmarqaja mal xiridinə gedərdi və qajьdanda arvadь və oqlu ycyn hər çyr sevqat gətirərdi. Bir dəfə haçь Nəsir oqlu ycyn kibrit qutusu irilikdə bir Gylystan kitabь da gətirmişdi, Həlimə bu qəribə şeji haradan aldьqьnь sorduqda, haçь Nəsir çavab verdi:

— Bir gyn jarmarqada bazardan mənzilimə qajьdarkan bir nəfəri köpry ystyndə başьnь aşaqь sallajьb aqlajan gördym. Mən dajanьb bunun səbəbini sordum. Kişi dedi:

— Mən əhl-əjal sahьbь bir kasьb adamam. Əslim Iranlьdьr. Əldə xьrdavat satmaqla 300 manat pul dyzəldib buraja gəldim ki, mal alьb aparam. Bir saat bundan qabaq pulumun hamьsьnь çibimdən cьqartmьşlar.

Bu kişinin halьna yrəjim jandь. Çibimdən 300 manat cьqardьb dedim:

— Al kişi, bu sənin yc jyz manatьn, get mal al kəsbindən qalma. Qazanьb sonra pulumu qajtararsan. Indi isə balaça Nurəddinimə dua et. Kişi əlimdən öpyb adьmь və mənzilimi soruşdu və sevinə-sevinə cьqьb getdim. Aqşam mənzilimdə caj icdijim zaman həmən kişi içəri daxil olub:

— Haçь, sovqat ycyn bundan əziz bir şejim joqdur,—dejə Gylystan kitabьnь mənə uzatdь.

— Qoj mən Rəhim tərəfdən sevgili evladьnьz Nurəddinə Sə'dinin bu Gylystan kitabь jadigar olsun. Sonra dybarə razьlьq edib getdi.

Həlimə kitabь ipək parcaja tikib Nurəddinin bojnundan asdь və dedi: Oqlum bəjyjər bu kitabь oqujar.

Nurəddin bəjyjyb səkkiz jaşьna catdь. Haçь Nəsir oqlunu məktəbə qojdu. Nurəddin oqumaqda birinçi şəjird idi. Joldaşlarь ilə coq mehriban rəftar edərdi. Ona görə də hamь onu sevərdi. Xatьrьnь istərdi.

Coq cəkmədi ki, haçь Nəsirin tiçarət işləri tənəzzylə başlajьb javaş-javaş var-joqu əlindən cьqmaqa başladь. Vəfalь Həlimə ərinə yrək verib coq da qəm və qyssə cəkməjə qojmazdь. Bir dəfə Həlimə hamamdan cьqanda özyny sojuqa verib jorqan-döşəjə jьqьldь. Haçь Nəsir istəkli arvadьnьn ystynə myaləçə ycyn necə məşhur həkim gətirdisə də zatilçəm azarьndan saqala bilmədi. Həlimə doqquzunçu geçə Nurəddin dejə-dejə vəfat etdi. Həlimə oqlunu hər geçə özy sojundurub əzizləjə-əzizləjə jatьrardь. O da anasьnьn bojnunu quçaqlajьb:

— Ana, geçən xejrə qalsьn,—dejə öpərdi və şirin juquja gedərdi. O idi ki, haman geçə qulluqcu onu rahat edəndə anasь jadьna dyşyb təzədən aqlamaqa başladь. Geçə jarьdan kecdi. Lakin Nurəddin jata bilmədi. Aqlamaqьnь kəsib Xəjalata getmişdi.

Ah birdən anam dirilə... Ja da ki anam hec ölməmişdir. Bilmirlər. O gyny myəllimimiz söjlədi ki, bir elə juqu var ki ölymə oqşajьr; necə gyn, hətta necə aj azarlь öly kibi qalьb axьrda jenə dirilir. Coq ittifaqlar dyşyr ki elə azarlьnь olmyş zənn edib dəfn edirlər. Ah bəlkə anam da elə juquja getmişdir onu olmyş bilib basdьraçaqlar, joq, joq qojmaram, səhər

tezdən atama dejəçəjəm ki, hələ anamь basdьrmasьnlar. Bəlkə ölməmişdir.

Belə fikir və xəjalatda ikən Nurəddin sybh vaqtь juquja getdi və gynortaja kibi jatdь. Nurəddin juqudan ojanьnça Həliməni dəfn etdilər. Haçь Nəsirin başь jas jerinə gələn adamlara qarьşdьqьndan oqlundan bixəbərdi.

Nurəddin gözlərini acdь. O biri otaqda molla həzin bir səslə qur'an oqujurdu. Mollanьn xoş avazь juqudan jeni ajьlmьş Nurəddinə laj-laj kibi tə'sir edib onu bir myddət ujqu ilə ajьqlьq halətində saqladь. Sonra bu qur'an nə ycyn və kim ycyn oqunur fikri Nurəddinin başьna dyşdy. Bu isə anasьnьn ölməjini jadьna saldь. Birdən geçəki fikri Nurəddinin başьna ildьrьm kibi şaqьjьb onu jerindən dik qaldьrdь. Bu halda qulluqcu Bahar icəri daxil oldu, Nurəddin soruşdu:

— Bahar, de görym anamь basdьrdьlarmь?

Bahar gözlərinin jaşьnь silərək, bəli basdьrdьlar, kaş onun əvəzinə mən öləjdim məni basdьrajdьlar,— dejə çavab verdi.

Anasьnьn dirilməsindən zavallь Nurəddinin umudu daha kəsildi, lakin onu ölym juqusunda ikən dəfn etmək şəkki hələ yrəjində idi. O idi ki, aqşam baş-saqlьqьna gələn adamlar daqьlandan sonra atasь ilə göryşəndə bu fikrini acьb ona dedi, atasь da onu şəkdən cьqardьb sakit etdi.

Anasьnьn vəfatьndan sonra Nurəddində böjyk təqjir görynyrdy. Həmişə dejib danьşan, gylyş yzly və mehriban bir uşaq olduqu halda indi qəmgin və mə'jus olub məktəb joldaşlarьndan kənar dururdu. Həmfikri, həmsirri ançaq kitablarь olmuşdu. Əvvəl vaqtlar joldaşlarь onun bu halətini anasьnьn vəfat etməjinə görə təbii bilib bu xəjalda idilər ki, sonralar jenə həmişəki halьna dyşəçəkdir, lakin bir aj kecdi, iki aj kecdi, bir il kecdi Nurəddin əvvəlki ha-

lьna dyşmədi. Ançaq biliji ilə myəllimlərini hejrətə gətirirdi. Coq vaqt onlara elə sual verirdi ki, çavabьnda onlar açiz qalьrdьlar.

Haçь Nəsirin əli aşaqь dyşməjə görə Nurəddin dəxi əvvəlki kibi məktəbə öz fajtonlarьnda getmirdi. Bu təqjirdən Nurəddin bir o qədər qəm cəkmirdi; cynky təbiətində təkəbbyrlyk, təşəxxyslyk əsla qojulmamьşdь. Haçь Nəsir nə qədər oqlunun elm və ədəb kəsbində göstərdiji sə'j və qejrətdən fərəhlənirdisə bir o qədər də onun pərişanlьqьndan qəmgin olardь və bilməzdi ki, nə jolla onu şad etsin. Axьrda haçь Nəsir evlənmək fikrinə dyşdy.

Bir kasьb kişinin qьzьnь alьb evimə gətirməlijəm ki, Nurəddjnə analьq edib onu bu qəm və qyssədən azad etsin—dejə haçь Nəsir fikir etdi. Bir ittifaq bu xahьşь tezliklə əmələ gətirməjə səbəb oldu. Haçь Nəsir bir qejri şəhərdə sakin olan şərikilə hesab cəkməjə getmişdi. Bu şəhərin ijirmi verstlijində olan kənddə Imamverdi adlь haçь Nəsirin tanьşь vardь. Necə myddətdi ki, ondan bir xəbər, əsər joqdu.

Bu uzun jolu gəlmişkən qoj bu dostuma da bir baş cəkim,—dejə haçь Nəsir jola rəvan oldu. Kəndə catdьqda ondan-bundan xəbər dutub axьrda Imamverdini tapdь. Imamverdi altьmьş jaşьnda bir qoça kişi idi. Kənddə özynə görə jaqşь evi-mylky vardь. Amma indi onlarьn hamьsь satьlьb borçlarьna verilmişdi. Imamverdi haçь Nəsiri bir köhnə daxmaja də'vət edərək dedi:

— Haçь Nəsir, sən gərən devlət əlimdən cьqdь. Indi mənə qalan ançaq bu ucuq daxmadьr. Evladdan da bir qьzdan başqa bir kəsim qalmamьşdьr.

— Hərgah mənim işlərim əvvəlki kibi dyzgyn olsajdь, sənə əl dutardьm.

— Bilirəm, bilirəm—dejə Imamverdi çavab verdi.

Sonra yzyny qьzьna sarь dutub dedi:

— Gylpəri, tez ol, nahar tədaryk et. Haçь Nəsir jol gəlib açdьr.

Gylpəri xörək hazьrlamaqa, Imamverdi və haçь Nəsir söhbət etməjə məşqul oldular.

Gylpəri qьsa bojlu, dolu əndamlь, qarabuqdajь, bəd xasijjət, ijirmi yc jaşьnda bir qьzdь. Gylpərinin bəd xasijjəti onun indijə kibi qьz qalmasьna səbəb olmuşdu. Kənddə hec kəs ona javьqlaşьb elci dyşməjirdi. Imamverdi ilə haçь Nəsirin uzun söhbətinin nətiçəsi bu oldu ki, qəza, haçь Nəsiri dolaşdьrьb Imamverdi ilə qohum etdi.

Iki gyndən sonra haçь Nəsir Gylpərini evinə arvad gətirdi və Nurəddini öpərək dedi:

— Oqlum, bu sənin təzə anandьr. Iləri gəl, gedib əlindən öp. Evimizə xoş gəlmisən de.

Bu xəbərin tə'sirindən Nurəddinin rəngi və ruhu qacьb bədəni ditrəməjə başladь. O saat sevgi'i anasьnьn surəti gözlərinin önyndə durdu. Uça bir səslə ah ata nə tez anamь jaddan cьqardьn dejə Nurəddin aqladь və birinçi dəfə olaraq atasьnьn sözyndən cьqьb onun əmrini jerinə jetirmədi. Oqlunun sözləri haçь Nəsirin yrəjinə oq kibi sançьlьb gözlərini jaşartdь. Gylpəri bu əhvalatdan qəzəbnak olub:

— Tazə gəlini beləmi qəbul edərlər? Sən məni buraja jasamь gətirmisən,—dejə qьşqьrdь.

— Gylpəri, «Açьqьn dutmasьn. Doqru dejirsən, gərək sənin pişivazьna cьqьla idi. Şadlьq olunajdь; ançaq onu da qohum-əqraba edər. Halbu ki mənim hec kəsim joqdur. Bu gyndən bu ev-eşijin xanьmь sənsən; ançaq səndən təvəqqe edirəm ki, bu oqluma həqiqi analьq edib yrəkdən sevəsən. Nurəddin ədəbli, tərbijəli uşaqdьr, indi anasь jadьna dyşyb aqlajьr. Sonra həmişə sənin itaətində olaçaqdьr. Gəl gedək otaq'arьnь, şejlərini sənə göstərim. Bunu dejib haçь Nəsir Gylpərini o biri otaqa apardь.

Gylpəri haçь Nəsirin evinə qədəm qojduqu saatdan zavallь Nurəddinin mysibəti başlandь. Gylpəri өz pis xasijjətini tezliklə byruzə verdi. Səhərdən aqşama kibi əllərini bir işə vurmajьb nөkər və qulluqcularьn ystynə qьşqьrьb səjməji өzynə peşə etmişdi. Ələlxysus jazьq Nurəddinin gyny qara olmuşdu. Onu tez-tez səjərdi və hec zad ystyndə dөjərdi. Lakin qejrətli uşaq əsla səsini cьqarmazdь. Hətta atasьna şikajət etməjib өzyny onun janьnda şad saqlardь ki, atasь qəm etməsin.

Get-gedə Gylpərinin zylmy artьrdь. On ildən zijada haçь Nəsirə xidmət edən bir nөkər bu tevr rəftara daha davam edə bilməjib qulluqdan cьqdь. Nurəddin olmasajdь Bahar da coqdan cьqьb gedərdi. Lakin vəfalь qulluqcu mərhum xanьmьnьn jaqşьlьqьnь unutmajьb Gylpərinin hər zylmynə davam edirdi; ta ki əli balaça Nurəddindən yzylməsin.

Haçь Nəsir bu işləri gөryb ikinçi dəfə evlənməjə coq peşiman idi. Gylpərinin yzyny az gөrmək ycyn səhər sybhdən bazara gedib bir də aqşam evə qajьdardь. Bir tərəfdən tiçarət işlərinin getdikçə dolaşьb zərər gətirməsi, digər tərəfdən də evinin binizamlьqь haçь Nəsiri azara salьb mum kibi əridirdi.

Nurəddin də Gylpərinin bu hərəkətindən vaqtьnьn coqunu məktəbdə kecirərdi.

— Tələsmə bu gyn, sabah o kөpəkləmiş atan өlyb gedər, ixtijar dyşər mənim əlimə, onda səni birçə saat da o məktəbində qojmaram,—dejə Gylpəri qьşqьrardь.

Bir ilə jaqьn idi ki, Gylpərinin zylmy davam edirdi. Bir gyn Nurəddin evə geç gəldikdə Gylpəri hirslənib onu dөjməjə başladь. Bu halda qəflətən haçь Nəsir qapьdan icəri girdi və Nurəddini Gylpərinin əlindən alьb qejzlənmiş dedi:

— Aj nəmək-bəhəram, mən sənin kibi bir kasьb qьzьnь dilənçilikdən qurtarьb өzymə arvad etdim ki, sən də o jaqşьlьqьn əvəzində bu uşaqa analьq edib qajqьsьnь cəkəsən. Joqsa onun ycyn çəllad olasan. And icirəm Həlimənin o pak olan ruhuna, bundan sonra səni bu evdə bir gyn saqlamaram. Get şejlərini hazьrla. Bu saat tələqini verib səni boşajaçaqam. Bunu dejə haçь Nəsir çəld bazara tərəf getdi. Bu ittifaqdan jarьm saat kecməmişdi ki, haçь Nəsirin dykanda yrəji catlajьb vəfat etmək xəbəri gəldi. Bir azdan sonra mejitini evə gətirdilər. Batində bu bəlaja şad olan Gylpərinin zahirdə başьna dөjyb, yzyny çьrьb, өzyny mejitin ystynə salmasь Nurəddinə atasьnьn өlymyndən jaman tə'sir etdi. Ona görə əvvəl istədi ki, Gylpərinin bu rijai-əməlini acьb adamlara səjləsin, amma atasьnьn həmişə ona verdiji «kylfətin sirrlərini acьb өzgələrə səjləmək qəbehdir» nəsihəti jadьna dyşyb bu fikirdən daşьndь və bir buçaqa cəkilib mat və məbhut dajandь. Nurəddin өzyny saqlajьb qəsdən aqlamьrdь ki, Gylpərijə oqşamasьn. Lakin batindən bixəbər adamlar onun belə lal durmasьnь vəfasьzlьqa və Gylpərinin elə jalandan yzyny çьrmasьnь vəfalьlьqa həml etdilər. Atasьnьn dəfni və tə'zijəsi Nurəddinə juqu kibi gəlirdi.

***

Haçь Nəsirin ycy cьqan kibi Gylpəri Nurəddinin yzyndən өpə-өpə əlinə pul verib dedi:

— Oqlum daha dərsindən qalma, dur məktəbə get, dərslərin qurtarandan sonra da joldaşlarьnь gөtyryb gəzməjə get ki, kefin acьlsьn. Bu gyn atajьn borçlularь gələçəkdirlər. Mənim başьm onlara qarьşaçaqdьr. Daha dajanma oqlum get.

Bu əmrə Nurəddinin өzy də şad oldu və dərhal hejbəsini gөtyryb çəld getdi. Jol uzunu Nurəddin Gylpəri barədə fikir edirdi.

Atam өləndən bəri Gylpəri mənimlə coq mehriban dolanьr, hərgah əvvəldən belə olsajdь hec ata-

nıьn da baqrь catlajьb ølməzdi. Gørəsən Gylpərinin mənimlə belə rəftar etməsinə səbəb nə oldu. Bu hal onda mənə rəhmi gəldijindənmi, joqsa atasь Imamverdinin qorqusundanmь əmələ gəldi. Imamverdi jaqşь kişidir. O məni coq istəjir. Ah gørəsən Gylpərinin bu halь coqmu cəkəçəkdir. Qorquram Imamverdi baba gedəndən sonra jenə məni dəjmədə başlaja. Onda kimim var ki, mənə kømək etsin. Hərgah Bahar kømək edərsə o saat onu da qovar; cynky indi hamь ixtijar onun əlindədir.

Bu fikir və xəjalatda ikən Nurəddin gəlib məktəbə catdь. Gylpərinin belə dəjişməsinə səbəb, Nurəddinin zənn etdiklərinin hec biri dejildi. Gylpəri jaqşь bilirdi ki, øzynyn evladsьz olmasьna gørə Haçь Nəsirin çəmi mal və devləti tək Nurəddinə qalaçaqdьr və o da hənuz uşaq olduqundan hər ixtijarь qəbul etmək əlinə kecəçəkdir. Indi hiləgər qadьn bu qəjdamluqu aqtarьrdь və məramьna da catdь. Gylpəri ərindən coq pul gəzləjirdi, lakin haçь Nəsirin var-joqunu hesaba cəkib borçlarьnь verəndən sonra bir qədər nəqd pul, bir ev, və on iki min manatlьq çəvahirat və ev şeji də anasьndan Nurəddinə irs qalьb və ona da Gylpərini qəjjum tə'jin etdilər. Nurəddin evlərinə qajьtdьqda Bahar onu əhvalatdan xəbərdar etdi. Nurəddin Gylpərinin dəjişməsini indi başa dyşdy. Bahar dedi:

— Qorqma, nə qədər ki, sən saqsan Gylpəri bir qəpijinə də əl vura bilməz və səni də inçidə bilməz; cynky onda onu qəjjumluqdan cьqardarlar.

Bu søzlərdən Nurəddin coq şad oldu. Baharьn dediji də dyz oldu. Gylpəri Nurəddinə daha əzijjət vermədən onunla mehriban dolanmaqa başladь.

Bahar doqrudur Nurəddini Gylpəri tərəfdən arxajьn etdi, amma øzy onun bu dəjişilməsinə əsla inanmьrdь. Gylpərinin yrəjində bir gizli fikir bəslə-

məsinə şəkki joqdu. Ona gørə gəzləjirdi ki, Nurəddinə o tərəfdən bir zəfər jetişməsin. Gylpəri də bunu dujub Baharь bir jolla rədd etmək fikrində idi. Ançaq aşkar qovmaqdan cəkinirdi; cynky Bahar kørpə vaqtьndan haçь Nəsirin evində bøjymyşdy. Hamь onun xatьrьnь istəjirdi və ona qulluqcu nəzərilə baqmajьrdь.

Imamverdiømrynyn coqunu kənddə kecirməjə gørə şəhər dolanaçaqьna adət etməmişdi. Bu səbəbdən əzijjət cəkirdi. Axьrda qьzьna dedi:

— Gylpəri, indi işlərin qajda ilə gedir, daha mənə ehtijaç joqdur. Şəhərin havasьnь gøtyrmyrəm, ona gørə mən gedirəm. Siz də inşaallah Nurəddin azad olub jaja buraqьlan kibi jьqьşьb gəlin. Ta ki yc aj jajь o gøzəl ab-havada kecirib çana gələsiniz.

Gylpəri atasьnьn əmrinə razь oldu. Imamverdi Nurəddinlə ajrьlanda onu øpərək dedi:

— Oqlum dərslərinə sə'j et ki, imtihanьnь jaqşь verəsən; allah qojsa gəlib gørərsən ki bizim kənd nə gøzəl jerdir. Sənə tilo qajьraçaqam. Hər gyn cajda balьq dutarsan. Orada cimərsən, meşəjə gedib cijələk, morux, gøbələk jьqarsan.

Imamverdi xydahafiz edib jola dyşdy.

Nurəddin Imaverdi babanьn ajrьlьqьna qəmgin oldusa da, onun verdiji və'dələrə coq şad idi; cynky anadan olandan øz şəhərlərindən başqa bir jeri gørməmişdi. Cajь, meşəni ançaq kitabda oqumuşdu. Bu səbəbə gørə jaj tə'tilini səbirsiz gøzləjirdi. Gylpəri də bu işə şad idi. Ançaq onun şadlьqьna başqa səbəblər vardь. Bir il bundan əvvəl kəndlərində joldaşlarьnьn təzə cit libaslarьna həsrət aparan Gylpəri indi ipək paltarda ysty-başь qьzьl və çəvahьrat ilə bəzənmiş kəndlərinə qajьdaçaqdь. Qabaqlarda ona jaqьn dyşməjən elcilər indi qapьsьndan əl cəkməjəçəklər. Amma bunlarьn hamьsьndan onu coq

şad edən şej yrəjində bəslədiji gizlin fikir idi, jə'nī orada Nurəddinin devlətini özynə mal etməjə bir carə arajьb tapmaqdь. Axьrda Nurəddinin səbirsiz gözlədiji gyn gəlib catdь. Yc gyn idi ki, Gylpəri səfərə jьqьşьrdь. Bu jьqьşmaq Baharь bərk təşvişə salmьşdь; cynky Gylpəri evin çəmi şejlərini sandьqlara doldurub özy ilə aparmaq fikrində idi.

— Xanьm, yc ajdan ətry bir belə şeji jyk eləjib aparmaqьn nə mə'nasь var?—dejə Bahar sorduqda;

— Joq Bahar, əzijjət olsa da umud olub burada qojmaq olmaz—dejə Gylpəri çavab verdi. Bahar umud edirdi ki, Gylpəri onu da kəndə aparaçaqdьr. Lakin hər bir şej hazьr olandan sonra Gylpəri ona dedi:

— Bahar, sən şəhərdə qalasьsan. Evi səndən başqa hec kəsə umud olub qoja bilmərəm.

Bahar nə qədər jalvardьsa da Gylpəri razь olmadь. Nurəddin də təvəqqe etdi, mymkyn olmadь.

— Joq, joq! Evi Bahardan başqa hec kimə tapşьra bilmərəm—dejə Gylpəri təvəqqei rədd etdi.

— Həççə getməjirik ki, yc ajdan sonra jenə buradajьq.

— Bahar, xydahafiz, evdən jaqşь myqəjjəd ol. Bahar Nurəddini quçaqlajьb əpdy.

— Jaqşь jol, allah səni bəladan hifz etsin. Ax görəsən bir də sənlə göryşəçəjəmmi...

Baharь aqlamaq boqub daha danьşmaqa qojmadь.

Kəc jola dyşdy. Nurəddin Bahardan ajrьlmasьna görə bir qədər bikef oldu. Amma sonra görmədiji jerlərə vaqondan baqdьqça, qəmi jadьndan cьqdь.

Vaqon coq syr'ətlə gedirdi. Nurəddin birdən altьja kibi sanajьnça bir tel aqaçь kecirdi. Mənzərələr tez-tez dəjişirdi. Gah goj ot və cəmənlərlə bəzənmiş dyzəngah, gah jaşьl təpələr və daqlar, gah

qaranlьq meşələr və dərələr və gah da ajdьn cajlar və jollar görynyrdy. Nurəddin hejrətdə idi; cynky bunlarьn hec birini görməmişdi. Indijə kibi tozlu, tytynly şəhərdən bir qejri jerə cьqmamьşdь.

Gylpəri bir necə gyn qabaq kaqьz vasitəsilə jazьb hansь gyn cьqmalarьnь atasьna mə'lum etmişdi və ilavə fajton və araba dutub onlarь kəndlərinin jaqьnьndakь şənərdə gözləməjini rəça etmişdi. Lakin səfərin ikinçi gyny gəlib oraja catdьqda, vaqzalda nə atasьnь və nə də bir tanьş adam görmədi. Bu isə Gylpərini bərk təşvişə saldь. Çəld nökəri Çə'fəri göndərib iki nəfər hambal caqьrtdь, janьndakь və baqazdakь şejləri daşьdьb ikinçi qlas salonuna jьqdьrdь. Gylpəri Çə'fəri gətyrmyşdy ki, onlarь buraja kibi ətyryb jenə geri qajьtsьn. Vaqzalda iki saata kibi gözlədilər amma hec kəs gəlib cьqmadь. Gylpərinin təşvişi getdikçə artьrdь; cynky janьndakь qijmətli şejlərin tələf olaçaqьndan qorqurdu. Hərcəndi bu şəhərdə tanьşlarь vardь, amma onlara da yrəji qьzmajьrdь. Axьrda Gylpərinin daha atasьnьn gəlməsindən umudu kəsilib nökəri ilə jola dyşməjə nacar qaldь.

Gylpəri Çə'fəri göndərib iki fajton dutdurdu. Fajtonun birinə nökər və şejləri qojub o birinə də özy Nurəddinlə oturdu və qorqa-qorqa jola dyşdy. Şəhərdən kəndə uzaq dejildi. Hamьsь ijirmi verst idi. Lakin Gylpərini qorquja salan daqlar arasьndan və meşələr icindən kecən jollardь ki, oralarda coq vaqtь sojqunculuq ittifaq dyşərdi. Gylpəri erkən gedib mənzilə catmaq ycyn fajtonlarь qovdururdu və fajtonculara da iti syrmək əvəzində caj pulunu artьq verməji və'də etmişdi. Gylpərinin qorququ başьna gəldi. Belə ki, aqьr jykly fajton əjri-yjry və əniş joquş jollara catdьqda bir döngədə aşьb oqu və carxь sьndь. Bu hadisə zyhur edən vaqt gynəş enib da-

qьn dalьnda gizlənmişdi. Gylpəri artьq iztiraba dyşyb səjlənirdi.

— Allah bu nə iş idi mənim başьma gəldi, indi bu jol icində bu qorqulu daqlar arasьnda neçə olaçajьq. Gərəsən atamьn başьna nə iş gəldi ki, bu vaqta kibi gəlib cьqmadь. Kaş şəhərdə qalьb ondan xəbər gözləjəjdim.

Fajtoncu:

— Xanьm, onlardan kecmişdir. Gəl biz gedib kənddən kəmək caqьraq. Gylpəri buna razь olmadь.

— Joq, hec vaqtь şejlərimi burada qojub getmərəm, ajrь carə varsa arajьb tapьn.

Fajtoncular dedilər:

— Xanьm ajrь carə joqdur. Hərgah fajtonun oqu sьnmamьş olsajdь, carxь bir tevr sarьjardьq və javaş-javaş syryb özymyzy kəndə salardьq. Indi isə umudumuz bir allaha qalmьşdьr.

Bu sözlərdən sonra Gylpərinin iztirabь dəxi də artdь. Aqşam oldu. Sojuq dyşdy. Dərələrdən duman qalqmaqa başladь. Hec kəs gəlib cьqmadь. Geçə orada qalmaqьn qorqusu coqdu. Gylpəri yzyny fajtonculara tərəf dutub dedi:

— Geçə bu jol ystyndəmi qalaçajьq? Sorduqda fajtoncular çavabьnda açiz qaldьlar. Nurəddin bu ittifaq dyşəndən bəri fikrə gedib carə arajьrdь. Nurəddin öz sьnьflarьnda ən fərasətli uşaq sajьlьrdь. Nurəddin yzyny onlara dutub dedi ki, mən bir carə tapdьm. Qulaq asьnьz söjləjim: Sьnan fajtonun dört atь var. Şejləri bu atlara jykləjib biz gedərik, fajton sahibi burada qalar. Sonra kənddən buna kəmək göndərərik.

Bu təklif çymlənin xoşuna gəldi. Ələlxysus Gylpəri şaddь ki, beləçə asan jolla Nurəddin onlarь cətinlikdən qurtardь. Vaqtь itirməjib atlarь jyklədilər və jola rəvan oldular. Səfərin qorqulu jeri qabaqda

idi. Meşənin ici ilə səkkiz verst jol gedirdi. Kəc meşəjə catdьqda qaranlьq lap cökmyşdy. Çə'fər jykly atlar ilə qabaqda və fajton dalda gedirdi. Gylpəri bərk qorqurdu. Nurəddin qorqaq uşaq dejilsə də meşənin vahiməsi onu da basmьşdь. Elə sakitlik idi ki, nə bir zihəjatьn səsi cьqьrdь, nə də bir japraq tərpənirdi. Odur ki bir jandan bu sakitlijin özy də insanь vahiməjə salьrdь. Qəflətən bir qorqulu səs meşəni götyrdy. Bu səsdən Nurəddin diksindi. Gylpəri qьşqьrdь. Fajtoncu dedi:

— Qorqma xanьm, bajquşdur ulajьr.

— Vaj allah səni joq etsin. Gör nə murdar səsi var,—dejə Gylpəri qarqьş elədi.

Meşənin qurtaraçaqьna iki verst qalmьş bir atlь jaraqlь adam Çə'fərin qabaqьnь kəsdi.

— Dajan, tərpənmə. Atdan dyş joqsa odladьm.

— Əmir Aslan aqa atma mənəm.

— Çə'fər sənsən?

— Bəli aqa mənəm.

Atlь tyfəngini cijininə salьb Çə'fərə sarь ilərilədi.

— Çə'fər bu kəc kimindir?

— Aqa Gylpəri xanьmьndьr. Odur özy də daldan fajton ilə gəlir. Jolda fajtonumuzun biri sьndь, ona görə də şejləri atlara jykləmişik, şəhərdə nə qədər Imamverdi babanь gözlədiksə də gəlib cьqmadь, axьrda nacar qalьb özymyz jola dyşdyk.

— Çə'fər, sən javaş-javaş syr get mən də fajtonla bərabər gəlirəm,—dejə Əmir Aslan atьnь qamcьladь. Gylpəri atlьnь gərçək qorquja dyşdy.

— Jaman jerdə qaranlьqladьq.

Qorqma xanьm jəqin sizin adamlardandьr. Qabaqьnьza gəlibdir,—dejə fajtoncu Gylpərijə yrək verdi. Əmir Aslan fajtona javuqlaşьb uçadan səsləndi:

— Indi neçəsən əmi qьzь, sizi dutub var joqunuzu əlinizdən alьmmь?

Gylpəri bu səsi eşitçək sevinib qьşqьrdь.

— Əmir Aslan, əmi oqlu sənsən, nə jaqşь gəldin bəs atam hanь? Gərək fajton dutub qabaqьmьza gələ idi, bilmirəm kaqьzьm gəlib catmadь və başьna bir iş gəldi ki, indijə kibi bir xəbəriniz olmadь.

Əmir Aslan dedi:

— Mənim sizin gəldijinizdən xəbərim olmamьşdьr, өzym də evdən səhər cьqmьşam, jəqin əmimin indijə kibi gəlib cьqmamaqьna səbəb kөrpyny sel aparmasь olmuşdur. Çə'fərdən başьnьza gələn hadisəni eşitdim. Əmi qьzь, kөcdən belə gөrynyr ki, daha bir də geri qajьtmajaçaqsan. Jaqşь da elərsən, adam gərək verdiji sөzyn ystyndə dursun.

Gylpəri səhbəti dəjişdirmək ycyn dedi:

— Əmi oqlu dejəsən Nurəddini gөrmyrsən?

Əmir Aslan Nurəddini indiçə gөrdy və Gylpərinin də işarəsini anladь.

— Nyrəddin sən coq xoş gəlmisən. De gөrym məndən qorqdunmu?

— Səndən nejə qorqum. Adam da adamdan qorqarmь?—dejə Nurəddin çavab verdi.

— Oqujan uşaq qorqaq olar.

— Xajьr, səhv edirsiniz, oqumajan uşaq qorqaq olar. Oqujan uşaqьn elmi olar, hər şejin sirrini bilər, ona gөrə də qorqmaz.

— Jaqşь, indi ki sən elə qocaq oqlansan, gəl mənim atьmь min bir az da mən fajtonda dinçimi alьm—dejə Əmir Aslan Gylpərijə gөz vurdu. Gylpəri Əmir Aslanьn işarəsini başa dyşdysə də jenə razь olmajьb dedi:

— Joq, joq. Nurəddini at jьqar.

— At coq dinçdir. Adam jьqan dejil. Javaş-javaş fajtonun janьnça syrər. Ançaq atdan qorqan dejil isə...

— Mən qorqaq dejiləm,—dedim.

Axьrda Gylpəri razь oldu. Əmir Aslan atdan dyşyb Nurəddini mindirdi. Nurəddin өzyny atьn ystyndə gөrçək onu tərkimlədi. At sьcrajьb qacdь. Gylpəri qorqdu. Amma Nurəddin atda bөrk oturmuşdu. Əmir Aslan dedi:

— Maşalla, qocaq uşaqdьr.

Sonra fajtona minib Gylpəri ilə gizlin səhbətə başladь.

Əmir Aslan Imamverdinin kicik qardaşь Tanrьqulunun oqlu idi. Bundan başqa Tanrьqulunun evladь olmamьşdь. Ona gөrə validejni Əmir Aslanь əzizləjib ərköjyn bəjytmyşdy. Balaça Əmir Aslan ycyn «joq» kəlməsi joq idi. Hər xahişi ata anasь tərəfindən fevri əmələ gəlirdi. Əmir Aslan өzgə uşaqda bir şej gөrsəjdi, o saat gərək ona da alьna idi. Joqsa sakit olmazdь. Belə tərbijənin nətiçəsi tezliklə ortaja cьqdь. Əmir Aslan doqquz jaşьna catdьqda atasь ona hejbə və cərəkə aldь. Tazə paltar gejdirib hədijjə ilə onu mollanьn janьna oqumaqa apardь. Ycgyndən sonra Əmir Aslan cərəkəsini çьrьb məktəbdən qacdь. Ata anasь nə qədər jalvardьsa da, bir şej cьqmadь. Atasь coq tə'kid edəndə Əmir Aslan dedi:

— Dedə mən məktəbə getməjəçəjəm. Orada molla adamьn ajaqьnь falaqqaja salьb dөjyr. Istəjirsən məni şqolaja qoj gedim. Tanrьqulu rusça oqumaqьn ziddinə gedənlərdən idi. Bu fikri onun başьna salan və onu şqolaja dyşmən edən kənd mollasь axund molla Iman idi. O həmişə dejərdi:

— Tanrьqulu, məbada oqlunu şqolaja qojasan. Orada mysəlman uşaqlarьnь təmiz urus edirlər. Başlarьna tyk qojdurub şapqa qojurlar. Oqutduqlarь da Sə'di, Hafiz əvəzinə başdan ajaqa tylky, caqqaldьr.

Tanrьqulu axundun birinçi dərəçə myridlərindən hesab olunurdu. Odur ki, oqlunun şqolaja girmək

xahişi onu caşdьrdь. Nə axundun əmrindən cьqa bilirdi, nə də oqlunun oqujub ədəbli, elmli olmasьndan əl cəkə bilirdi. Axьrda məsləhət ycyn Əli bəjin janьna getdi. Əli bəj elmli və qoça bir kişi idi. Tanrьqulu həmişə onun hərmətini saqlardь və hər məsləhəti olsajdь gedib onunla həll edərdi. Tanrьqulu Əli bəjgilə gələndə orada Əli bəjdən başqa bir şəxs də gordy. Buna gərə Tanrьqulu əvvəlçə bu adamьn jaльnda fikrini acьb Əli bəjə demək istəmədi. Amma elə ki Əli bəj bu mənim jaqьn dostum mirzə Həsəndir tanьş olun—dedikdə, fikrini dəjişdirib əhvalatь ona naqьl etdi. Əli bəj uşaqь şqolaja qojmaqь məsləhət geryb dedi:

— A kişi, hec kəsin səzynə qulaq asma. Istəjirsənsə oqlun adam olsun, şqolaja qoj. O ki qaldь axund molla Iman, onun fikri başdan ajaqa janlьş və xətadьr. Burada hec bir uşaqь rus etməmişlər. Əjər etmişlərsə, budur, onlarьn myəllimi səjləsin. Mirzə Həsən gylymsynyb dedi: Əgər islamlьq başa tyk qojub şapqa gejmək ilə puc olursa, bəli onda molla Imanьn dediji dyzdyr. Ançaq o, bu səzy hansь kitabdan gətyrdyjynə mən də məəttəl qalmьşam. Bu fikr molla Imanьn əz başьndan cьqma bir şeidir. Qardaşьm oqlunu tezliklə göndər gəlsin. Peşiman olmazsan.

Tanrьqulu bu iki adamьn məsləhətinə gərə oqlunu şqolaja qojdu.

Əmir Aslan şqolada coq davam etmədi. Nadinç, səjyşkən, bu doqquz jaşьnda uşaq, çəmi myəllimləri təngə gətirmişdi. Hec bir gyn olmazdь ki, Əmir Aslan bir uşaqla savaşьb dəjysməsin. Bunun bəd əxlaqlьqьnь dyzəltməkdə myəllimlər açiz qalmьşdьlar. Buna da bais ata, anasь idi; cynky yc saat məktəbdə kecirdiji vaqtdan başqa gynyn jerdə qalanьnь Əmir Aslan hər bir əmr və nəhjdən azad idi. Hər nə gənly istəsəjdi onu edərdi. Axьrda joldaşlarьnьn

birini bьcaqlajьb jaralanmaqьnьn ystyndə Əmir Aslanь məktəbdən xariç etdilər. Tanrьqulu Əmir Aslanь bir-iki il ora-bura atdьsa da bir şej cьqmadь. Əmir Aslan əmisi qьzь Gylpəridən iki jaş bəjyk idi. Qardaşlar bu iki tifli bir-birinə kərpə vaqtlarьndan ad etmişdilər. Amma Imamverdi Əmir Aslanьn oqumajьb belə bitərbijə qalmasьndan artьq narazь idi və bu barədə də qardaşьnь myqəssir edirdi.

— Belə tərbijə olmaz. Uşaq gərək izn olmajan şeji dutmasьn. Bəjyk kicik anlasьn. Bunun axьrь peşimancьlьqdьr,—dejə Imamverdi qardaşьna məzəmmət edərdi. Əmir Aslan on altь jaşьna catanda ata, anasь dal-ba-dal vəfat etdi və nənəsi Pystə qarьdan başqa evlərində bir kəs qalmadь. Atasь ələndə Əmir Aslana jaqşь mal-devlət və pul qojmuşdu. Bir-iki ilin ərzində jaramaz oqul bunlarьn hamьsьnь kefə, qumara qojub tələf etdi. Imamverdi nə qədər calьşdьsa da qardaşь oqlunu pis joldan qajtara bilmədi və axьrda onunla bilmərrə əlaqəsini kəsib evinə qojmadь. Nə qədər əlində devlət vardьsa Əmir Aslan Gylpərijə jaqьn dyşmyrdy. Amma elə ki var-joqunun hamьsь ejşi-işrətə qojulub puc oldu. Gylpərini almaq fikrinə dyşdy. Lakin Imamverdi nə qədər saqam bu iş baş dutmaz,—dejə onun təklifini rədd etdi. Gylpərinin gənly əmisi oqlunda idi. Ona gərə ona qoşulub qacmaq istərdi. Lakin Əmir Aslan bu əmrə razь dejildi; cynky onun fikri Gylpərini almaq deji, əmisinin devlətini ələ salmaq idi. Bu isə Imamverdinin razьlьqь ilə mymkyn olardь. Axьrda Əmir Aslan Gylpəridən əl cəkib bir devlətli dul arvad aldь. Əmir Aslan arvadьn gətirdiji devləti tezliklə qumara və kefə qojub əzyny də boşadь. Pis jola əjrənmiş Əmir Aslan ycyn pul lazьmdь. Ona gərə javaş-javaş oqurluqa və jol kəsməjə şyru' etdi. Bu jolda neçə dəfə həbsə dyşyb cьqdь. O ətrafda bir jol kəsmə, bir oqurluq olmazdь ki, Əmir Aslanьn orda əli ol-

mamьş olajdь. Indi fajtonda əjləşib Gylpəri ilə səhbət edən Əmir Aslan belə hərifdi.

Əmi qьzь və əmi oqlu səzy bu jerdə qojdular ki, Əmir Aslan Gylpəri ycyn əmisinə elci dyşsyn. Hərgah Imamverdi bu dəfə də razь olmasa, Gylpəri atasьndan izinsiz Əmir Aslana gəlsin.

***

Nurəddin Çə'fərə catdьqda atьn başьnь cəkdi. Lakin qьzьşmьş kəhlən at qyvvətsiz uşaqa qulaq asmadь və qaraltьdan yrkyb daha da bərk qacmaqa başladь. Nurəddin gərdy ki, atь əz gyçy ilə saqlaja bilməjəçəkdir. Jygəni buraqьb iki əli ilə jəhərin qaşьndan məhkəm japьşdь ki, atdan jьqьlmasьn. Çə'fər Nurəddini bu halda gərdykdə istədi atьn qabaqьnь kəssin. Ançaq baçarmadь. Çə'fər qabaqda Əmir Aslana nəkər idi. Ona gərə onun atьnьn xasijjətini jaqşь bilirdi. Bu atьn adь Çejranbasan idi və əzy də bir dinç atdь. Amma qьzьşьb qacanda hec bir at dalьndan cata bilməzdi. Dəngənin birində qəflətən bir fajton jolu kəsdi. Çejranbasan joldan meşəjə sapьdьb Nurəddini ystyndən jerə atdь. Bu jerə dəjməjin zərbindən zavallь uşaqьn yrəji getdi. Bunu gərçək fajtoncu fajtonu saqladь. Onun icindən Imamverdi baba cьqьb Nurəddinə tərəf jənəldi. Jaqьnlaşanda gərdy ki, bir uşaq hərəkətsiz jerə sərilibdir. Imamverdi əjilib uşaqa baqanda təəççyblə qьşqьrdь.

— Sybhanallah, bu ki Nurəddindir. Bu at ilə nə ycyn gəlsin. Imamverdi çəld uşaqьn başьnь dizi ystə alьb sinəsini acdь.

— Oqlum Nurəddin, Imamverdi baba mənəm.

Nurəddin zəjif səslə ufuldadь və sonra əzynə gəlib Imamverdi babanь tanьdь. Imamverdi Nurəddinin bədəninin o jan-bu janьna baqdь ki, gərsyn jaradan, aqrьdan nəji var. Əlini saq dizinə vuranda Nurəddin qьşqьrdь:

— Baba ora dəjmə, aqrьjьr. Qьcьm sьnьbdьr. Joq oqlum qorqma, sьnmamьşdьr. Jəqin cьqьbdьr, bunu dejə Imamverdi Nurəddini ysulluça quçaqьna aldь və fajtona qojdu. Bu halda kəc gəlib bunlara catdь. Imamverdi baba elə ki Əmir Aslan və Gylpəridən əhvalatь bildi və onlarь bir fajtonda oturmuş gərdy qəzəblənmiş qьşqьrdь:

— Sizin əqliniz harada idi? Bir tikə uşaqь kəhlən ata mindirib geçə vaqtь meşəjə buraqmaq olarmь?

Əmir Aslan taqsьrь bojnuna alьb əmisindən yzr istədi. Sonra fajtondan dyşyb atьnьn dalьnça getdi. Gylpəri calьşьrdь ki, atasьnьn açьqьnь jatьrtsьn.

— Ata açьqьn dutmasьn, bunlar hamьsь qəza işidir. Fajton jolda sьndь. Sən gəlib cьqmadьn...

— Mən nə edim, gynortadan bəri cajьn o tərəfində kəprynyn qajrьlmasьnь gəzləjirdim. Səhər sel gəlib aparmьşdь,—dejə Imamverdi çavab verdi.

— Ata, o da qəzadan dejilmi, amma şykyr allaha ki, axьrь xejirdir. Nurəddinin qьcьnь kənddə sьnьqcь Qara Hysejnə saldьrarsan cьqar gedər.

Kəc meşədən cьqdь. Bu vaqtь aj da cьqmьşdь. Nurəddini Imamverdi baba fajtonun icində balьşlarь dyzyb rahat etmişdi. Aqşamdan iki saat kecmiş kəc gəlib kəndə catdь.

Kəc gəlib Gyllyçə kəndinə catanda bu kəndin əhalisi jatmьşdь. Kənd əhli gyn batanda jatьb gyn cьqanda da juqudan durar. Imamverdi baba Gyllyçəni Nurəddinə tə'rif etməkdə səhv etməjirmiş. Gəzəl hava, saf su, daq, baq, meşə insana başqa bir ləzzət verir. Bu kənd daqьn dəşyndə japьlьb gyn cьqan tərəfində jaqşь mejvə baqlarь və meşə, çənub tərəfində gəzəl zəmilər və şimal tərəfində gəzəl cəmənlər var idi. Daqdan savuq bulaqlar yzy aşaqь kəndə sarь aqьrdьlar. Gyllyçənin dadlь mejvələri ətrafda məşhurdu. Bu kəndin hər evinin qabaqьnda

baqdan ilavə gözəl baqca da vardь. Bu baqcalarda ev sahibləri ətirli gyllər və cicəklər əkmişlərdi. Kənardan baqanda daq dəşyndə japьlmьş bu kənd bir gylystan şəklində gərynyrdy. Buna görə də Gyllyçə adьna sahib olmuşdu.

Imamverdi babanьn evi kəndin yst tərəfində bir hyndyr jerdə idi. Buradan coq gözəl mənzərələr acьlьrdь. Imamverdi babanьn həjətəndə iki tikilisi vardь. Biri kəhnə daxma idi, o biri də iki otaq və mətbəxli, qabaqь ejvanlь təzəçə evdi. Evin qabaqь gözəl bir baqca idi. Bu baqca jaqşь mejvə aqaçlarь, ətirli gyl və cicəklərlə dolu idi. Baqcanьn ortasьnda bir sojuq bulaq topraqdan cьqьb carhovuza tökylyrdy. Bu su ilə Imamverdi baba baqcasьnь və bostanьnь sulajьrdь. Imamverdi baba bu tazə evin bir otaqьnda Gylpəri və o birində Nurəddin ycyn mənzil tədaryk etmişdi

Imamverdi baba bilirdi ki, cьqьqь jerinə tez salmaq lazьmdьr. Hərgah tez saiьnmazsa jerinə ət gələr və sonra onu dyzəltmək cətin olar. Buna görə kylfət bir balaça rahat olaq kibi geçə olmaqa baqmajьb baqbanь Mehdi kişini göndərdi ki, sьnьqcь Qara Hysejni jatmьş da olsa durquzub gətirsin.

Bir azdan sonra Qara Hysejn gəldi. Bu kişi Imamverdi jaşьnda qьrq ildən artьq sьnьqcьlьq edən və ətrafda məşhur olmuş bir zat idi. Qara Hysejn Nurəddinin qьcьnь əlləşdirib dedi: Saq ajaqь diz qapaqьndan cьqmьşdьr. Sonra şaqqьltь ilə ajaqь jerinə saldь və qьcьn dərt ətrafьna aqac dyzyb bərk sarьdь. Nurəddin aqrьja davam edib əsla səs cьqarmadь.

— Jaşasьn belə qocaq uşaq,—dejə Qara Hysejn Nurəddini tə'rif etdi. Sonra da evdə tapşьrdь ki, Nurəddinin qьcь yc gyn belə qalasьdьr, hec tərpətməjin, sonra gəlib özym acaçaqam. Bundan sonra yzy-

ny Nurəddinə cevirib dedi: əqilli oqlum, ajaqьnь hec tərpətmə, onda aqrьtmaz və sən də rahat olarsan.

Qara Hysejn xydahafiz edib getdi. Geçədən xeyli kecdi. Amma Nurəddin ajaqьnьn aqrьsьndan jata bilmirdi. Imamverdi baba onun janьnda oturub keşijini cəkirdi. Amma Gylpəri o biri otaqda xoruldajьrdь. Axьrda Nurəddin juquja getdi. Bir də gözyny acanda gördy ki gynəş pənçərədən icəri dyşmyşdyr. Imamverdi baba Nurəddinin janьna gəldi.

—Sabahьn xejr oqlum. Rahat jata bildinmi? Ajaqьn aqrьjьrmь?

— Azaçьq aqrьjьr baba.

— Darьxma oqlum, allah qojsa bir necə gynə saqalьb duraçaqsan və səni gəzməjə aparaçaqam. Bir baq gör babanьn nə gözəl baqcasь vardьr.

Bu sözləri dejə Imamverdi pənçərəni acdь və özy də bajьra cьqdь. Sybhin təmiz havasь, gyllərin və cicəklərin qoqusu otaqь ətirləndirirdi. Quşlar gəm-göj budaqlarda oturub oquşurdular. Pənçərənin aqzьnda bir tut və bir gilas aqaçь bitmişdi. Gilasьn budaqlarь pənçərəjə o qədər javьq idi ki, əl uzandanda catьrdь. Bu aqaçьn ysty qьrmьzь gilasla dolu idi. Quşlarьn bə'zisi gilas və bə'zisi də tut aqaçьnda oturub gah oqujurdular və gah da balaça dimdikləri ilə tutdan və gilasdan qopardьb jejirdilər. Nurəddin bunlara coq həvəslə baqьrdь. Bu quşlardan sercədən başqa qejrilərini tanьmьrdь. Nurəddin bir də gördy ki bir ana sərcə aqzьnda bir göj çyçy pənçərənin ystynə qondu və oradan çik-çik səsi gəldi. Nurəddin gözlərini dolandьranda gördy ki, bir juvadan dərt dənə sərcə balasь başlarьnь bajьra cьqarьb çivildəjirlər. Analarь ucub juvanьn aqzьna qondu. Balalarь sarь aqьzlarьnь acьb çiviltini bərkitdilər. Ana sərçə aqzьnь acьb çyçyny birinin aqzьna

verib ucdu. Bir azdan sonra jenə aqzьnda çyçy juvanьn janьnda hazьr oldu. Bu dəfə çyçyny o biri balasьna verdi. Gələn dəfə ycyнçysynə və sonra dördyнçysynə verdi. Bu qajda ilə ana sərcə balalarьna dən daşьjьrdь və bir dəfə də olsa nevbəti pozmajьrdь. Bu sərcə juvasь və onun icində olan balalarьn jaşamalarь Nurəddinə bir məşqələ oldu. Bir dəfə balaça sərcələrdən biri juvadan syryşyb ucaraq otaqьn icinə dyşdy. Bu halda Imamverdi baba icəri daxil oldu.

— Baba, indiçə juvadan bir sərcə balasь ucub icəri dyşdy. Onu dut mənə ver.

Imamverdi sərcəni dutub Nurəddinə verdi.

— Oqlum jaxşь өjrətməli vaqtьdьr...

— Baba sərcəni neçə өjrədirlər? Mənə də өjrət-

— Jaqşь oqlum, өjrədərəm.

Imamverdi sərcəni Nurəddindən alьb jerə qojdu və bir az kənara cəkilib muşqurmaqa başladь. Sərcə muşquruqu eşidəndə çik-çik etməjə başladь. Amma ucub caqrьqa gəlmədi. Imamverdi baba dedi:

— Indi bu toxdur. Ona görə mənə qulaq asmьr-Qoj bir az aç qalsьn, o vaqtь muşquranda ucub gələçəkdir. Indi oqlum gəl sərcən icin mənzil qajьraq. Imamverdi baba bunu dejib rəfdən bir boş tytyn qutusu və bir qədər pambьq gətyrdy və Nurəddinə verdi.

— Bu da sərcənin evçiji.

Nurəddin sevinib sərcəni qutuda rahat etdi.

— Baba, sərcəm açьjanda nə verim.

— Cөrək cejnəjib ver. Tut ver amma bunlardan jaqşьsь çyçydyr. Mən baqcamьzdan dutub gətirərəm.

Bu halda Çə'fər əlində padnos icində caj-cөrək, şora batьrьlmьş təzə inək jaqь icəri daxil oldu. Cajь Nurəddinin qabaqьna qojub halьnь soruşdu və dedi:

— Aqa, bu gyn mən evə qajьdьram, nə qulluqun varsa bujur.

Nurəddin dedi: məndən Bahara salam-dua jetir, amma ajaqьmьn cьqmaqьnь demə. Yrəji xarab olar və bir də mymkyn olsa mənim şəkil dəftərlərimi və rəng qutumu göndərəsiniz. Gələndə almьşdьm ki burada şəkil cəkəm. Jadьmdan cьqьb qalьbdьr.

— Baş ystə aqa, өzym adam tapьb göndərərəm, hələ ki xydahafiz. Allah sənə tezliklə şəfa versin,— dejə Çə'fər getdi.

Ycyнçy gyny Qara Hysejn gəlib Nurəddinin ajaqьnь acdь dedi:

— Indi oqlum, ajaqьn jaqşьdьr. Daha sarьmajaçaqam. Ançaq bir myddət gərək ysullu dolanasan. Atьlьb dyşməjəsən. Bir iki gyn evdən cьqma. Javaşça-javaşça evdə gəz. Ejvanda otur, babanьn baqcasьna tamaşa elə, sonra səni baqьma gəzməjə apararaçaqam.

Qara Hysejn xydahafiz edəndə Imamverdi baba ona pul verdi. Amma qəbul etməjib dedi:

— Mən hec vaqt pul qəbul etmərəm. Hələ sənin-lə dostluqum dursun. Nurədinin atasь mənə coq jaqşьlьq edibdir. O jaqşьlьqьn əvəzində mən ona hec bir şej etməmişəm. Indi borçumu verirəm. Artьq bir şej etmirəm.

Qara Hysejn gedəndən sonra Imamverdi baba Nurəddinin başьnь sьqallajьb dedi:

— Gөryrsən oqlum, jaxşьlьq nə gөzəl şejdir. Atanьn jaqşьlьqьnьn əvəzini evladьna edirlər. Baq oqlum bu əjləşdijin evi atanьn kөməkliji ilə tikdirmişəm. Indi mən də bunu və qabaqьndakь baqcanь vəsijət etmişəm ki sənə verilsin. Bunu bu kənddə hamь bilir, mən ələndən sonra bunlar sənindir. Bunlarьn Gylpərijə dəxli joqdur...

Gylpəri pənçərənin qabaqьndan kecərkən bu sözləri eşidib dedi:

— Ata, o nə şejdir ki mənə dəxli joqdur?

— Icəri gəl dejim.

Gylpəri gəldi, Imamverdi baba dedi.

— Indi Nurəddinə vəsijjət edirəm ki, bu oturduqu ev və qabaqьndakь baqca onundur. Sənə dəxli joqdur. Bu vəsijjətimi sənə dejirəm. Qьzьm bunu əmələ gətirərsən. Özyn də jaqşь bilirsən ki, bunlar onun atasьnьn pulu ilə tikilmişdir.

Gylpəri dedi:

— Ata əmrini jerinə jetirməjə hazьram. Ançaq mənim də səndən bir təvəqqəm var.

— Söjlə qьzьm görym nədir?

— Mən söjləməjəçəjəm. Əmir Aslan söjləjəçəkdir.

— Mənim Əmir Aslan ilə hec bir işim ola bilməz. Bunu özyn də bilirsən. Bir də siz buraja gələndən bəri o Nurəddini joqlamaqь əldə bahana edib buraja tez-tez gəlib gedir. Mənim tərəfimdən ona de ki bir də buraja gəlməsin. Joqsa qovaram.

— Ata elə iş etmə, bu gyn o səndən bir şej təvəqqe edəçəkdir. Onun təvəqqeini qəbul et; cynky mən də o təvəqqeə şərikəm.

— Jenə dejirəm Əmir Aslan ilə mənim hec bir işim ola bilməz.

Onda nə etməli? Sənsiz olaçaqdьr. Məni baqьşla.

— Gylpəri, acьq danьş görym nə istəjirsən?

— Bu gyn Əmir Aslan sənə mənim ycyn elci dyşəçəkdir sənin razьlьqьnь istəjirəm.

— Hec vaqtь.

— Onda sənsiz olaçaqdьr.

— Nə qədər saq varam bu iş baş dutmaz.

— Baqarьq. Indi də mən balaça qьz dejiləm ki, ijirmi beş jaşьnda hər ixtijarь öz əlində bir arvadam. Mən dedim ki, bu iş ata izni ilə olsun. Sən istəmirsən daha taqsьr məndən gətyryldy. Təvəqqe edirəm ki, bir də mənim işimə qarьşmajasan.

Bunu dejəndən sonra Gylpəri hirslə qapьnь vurub cьqdь. Imamverdi baba kyrsyjə cəkyb başь aşaqь xejli fikrə getdi. Bir azdan sonra Əmir Aslan gəldi. Imamverdi baba o biri otaqa kecdi, orada iş nə jerdə qalmaqьnь Nurəddin bilmədi. Ançaq oradan Imamverdi babanьn qьşqьrьqь gəlirdi. Bu ittifaqdan yc gyn kecmiş Gylpəri atasьndan izinsiz kəbinini kəsdirb Əmir Aslana gəlin kecdy. Gylpəri gətirdiji şejlərin hamьsьnь özy ilə bərabər apardь. Gylpəri Nurəddinin Imamverdi babanьn janьnda qalmaqьna mane olmadь. Nurəddin bu işə coq şad idi; cynky Gylpəri buraja gələn gyndən onunla mehriban rəftar etməji atьb əvvəlki kibi pis dolanьrdь. Qьzьnьn belə itaətsizliji Imamverdijə artьq dərəcədə tə'sir etmişdi.

Nurəddinin ajaqь təmiz saqalmьşdь. Hər gyn Imamverdi baba ilə gah baqcada bal arьsьna tamaşa etməjə məşqul idi, gah da ipək qurduna tut japraqь daşьjьrdь. Gah da mejvə baqьna gedib Imamverdi baba ilə mejvə dərirdi. Ja da cajda balьq duturdu və burada cimirdi, və gah da meşəjə gedib morux, göbələk jьqьrdь. Haraja getsəjdi sərcəsini də özy ilə aparьrdь. Imamverdi baba sərcəni qьrmьzь rəngə bojamьşdь. Ona görə Nurəddin ona «Qьzьlça» adь qojmuşdu. Indi Qьzьlça elə öjrənmişdi ki, Nurəddin haraja getsə idi, öz-özynə caqьrьlmamьş sərcə də ucub onun dalьnça gedirdi. Hər həftə şənbə gynləri Gyllyçə kəndində bazar olardь. Bu gynləri ətraf və əknafda sakin olanlar tokylyb bazara gələrdilər. Kimi mal almaqa və kimi mal satmaqa

gəlirdi. Imamverdi baba da hər şənbə Nurəddin ilə bazara cıqardı. Nurəddin'n məktəb paltarı çymlənin nəzərini özynə çəlb edərdi. Ələlxysus kənd uşaqlarının... Nurəddin Imamverdi babanın janında coq gözəl vaqt kecirirdi, və şykr edirdi ki, Gylpəri onu özy ilə aparmadı. Şəhərin natəmiz havasından saralıb, hejvaja dönən Nurəddini bir ajın ərz'ndə tanımaq olmurdu. Ətə, çana gəlib yzy lalə kibi qızarırdı. Əfsus ki, zavallı Nurəddin ycyn bu xoşbaxtlıq coq cəkmədi. Gylpəri ərə gedəndə öz razılığı və Nurəddinin razılığı ilə onu atasının janında qoymuşdu. Amma indi nədən isə fikrini dəjişdirib Nurəddini öz janına aparmaq istəjirdi. Lakin Imamverdi baba əsla razı olmajırdı. Buna görə də hər gyn ata və qız arasında bu barədə qavqa vardı. Bu isə Nurəddinə coq tə'sir edirdi. Axırda Nurəddin dedi:

— Baba, daha Gylpəri ilə dalaşma. Mən razıjam. Onun janında olanda nə olar? Qoj gedim jenə hər gyn sənin janına gələrəm.

Imamverdi baba istər-istəməz razı oldu. Nurəddin də Əmir Aslanın evinə köcdy. Az bir myddətdə Əmir Aslan Gylpərinin əlində olan nəqd pulunu gah jalvarmaq və gah da qorqutmaq ilə alıb qumara, kefə tələf etdi. Əmir Aslan elə bilirdi ki, Gylpəri haçı Nəsirin devlətindən lazımınça jykyny dutubdur. Amma onun əli boş olmasi tezliklə mə'lum oldu. Bu çəhətə Əmir Aslan gyndə Gylpəri ilə dava, qalmaqal etməjə başladı. Gylpəri işi bu halda gördykdə necə myddətdən bəri yrəjində Nurəddinin dev əti barəsində bəslədiji gizlin fikri acıb Əmir Aslana söjlədi və ondan bu işə carə istədi. Əmir Aslan coq şad olub dedi:

— Hərgah indijə kibi bunu məndən gizləməsəjdin coqdan carə tapmışdım. Jenə də taparam.

Sənin işin joqdur.

***

Nurəddin elə bilirdi ki, hər vaqt istəsə Imamverdi babanın janına gedə bilər. Lakin bu fikrin jamlış olmasi ertəsi gyny ona mə'lum oldu. Bu tərəfdən də Gylpəri və ələlxysus Pystə qarı jazıq uşaqa göz verib işıq vermirdi. Ançaq Əmir Aslan öz fikri çıhətinçə Nurəddin ilə mehriban dolanıb onu janından iraq qojmajırdı. Haraja gedirdi özy ilə aparırdı. Bir dəfə Əmir Aslan Nurəddini gətyryb baqına gəzməjə apardı. Orada onu gilas aqaçına cıqartdı ki gilas dərsin. Nurəddin gilas ilə ətəjini doldurub aşaqı dyşmək istədikdə Əmir Aslan dedi:

— Nurəddin, o əlin ilə dutduqun budaqın başında gör nə coq gilas var. Cıq o şaxı sındır. Eləçə evimizə aparaq. Nurəddin dedi:

— Budaq nazikdir. Qorquram sına.

— Bəs sən dejirdin mən qorqaq dejiləm, o budaq mən jekəlikdə adamı gətyrər.

Bu sözlərdən Nurəddin qejrətə gəlib juqarı dırmaşdı. Aqaçın başına catdıqda, budaq şaqıltı ilə sınıb jerə dyşdy. Amma Nurəddin iki budaqın arasına pərcim olub ölymdən xilas oldu. Nurəddin aşaqı dyşəndə Əmir Aslan sınıq budaqı cijninə gətyryb dedi:

— Gedək Nurəddin. Allah bu səfər səni ölymdən qurtardı, bunu dejib qəhqəhə ilə gyldy.

Nurəddin Əmir Aslanın «bu səfər» deməsinə və gylməsinə təəççyb etdisə də onun fikrini anlamadı.

O biri gyn Əmir Aslan Çejranbasanı cullajıb dedi:

— Nurəddin, atımızı apar həm cajda sula və həm də bir az gəz. Nurəddin razı olmajıb dedi:

—Mən Çejranbasandan qorquram. Onu hec vaqtı minməjəçəjəm.

— Axьrь ki qorqaqlьqьnь bojnuna aldьn. Bunu dejib Əmir Aslan atьn belinə sьcradь.

— Elə isə gəl tərkimə min, gedib cajda cimək. Nurəddin cimməji coq sevirdi. Ona görə də tez razь oldu.

Cajda Əmir Aslan sojunub atь mindi və sujun dərin jerinə salьb bir necə dəfə yzdyrdy. Sonra yzyny Nurəddinə tərəf dutub dedi:

— Hərgah qorqmursan, gəl səni də mindirim; Nurəddin râzь oldu. Əmir Aslan Nurəddini ata mindirib, noxtanьn uçundan japьşdь. Əmir Aslan atь lap dərin jerə salьb bir necə dəfə yzdyrdy. Bir dəfə at dərin jerə dyşəndə qəflətən ipi cəkdi. At burxulub Nurəddini ystyndən saldь. O dəxi suja batdь və bir necə sanijədən sonra sudan cьqьb yzməjə başladь. Hərgah bu dəmdə Nurəddinin nəzəri Əmir Aslana dyşsə idi onun gözlərindən parlajan odu və yzyndən zyhur edən açьqь görərdi. Nurəddin yzyb kənara cьqanda Əmir Aslan sordu:

— Bu yzməji haradan öjrənmişsən?

— Imamverdi baba öjrətmişdir. Sizə gəlməmişdən əvvəl hər gyn cajda cimirdik. Indi Imamverdi baba azarlamьşdьr.

— Onu haradan bilirsən, joqsa qacьb getmişsən?

— Xajьr, dynən baqbanьndan eşitdim.

— Jenə dejirəm ki, sənin onun ilə əsla işin olmasьn. Tez ol gejin gedək.

Nurəddin Əmir Aslanь açьqlь göryb dinməz söjləməz tezçə gejindi. Jol uzunu Əmir Aslan fikirdə olub bir kəlmə söz söjləmədi. Əmir Aslan bu ittifaqdan sonra jenə öz pis fikrindən əl götyrməjib Nurəddini tələf etməjə təzə hijlə aramaqa başladь. Nurəddin isə başьna gə'ən xatalarь qəza işi bilib Əmir Aslandan şəklənməjirdi. Ançaq bir ittifaq onu şəkkə saldь. Bir dəfə Əmir Aslan onun ilə bazardan evə qa-

jьdanda jolda cəpər ystyndə bir gyrzəni qьvrьlьb jatmьş gördylər. Əmir Aslan dedi:

— Nurəddin, gör nə gözəl korar balasьdьr. Dut aparьb kirpimizə verək. Jesin. Qorqma korarьn zəhəri joqdur. Adamь vurmaz.

— Mən də bilirəm zəhəri joqdur. Ançaq o korar dejil, gyrzədir.

— Joq, sən tanьmьrsan korardьr.

— Korarьn başь sarьmtьl olur, elə qara rəngli olmajьr.

— Onu sənə kim dejibdir?

— Imamverdi baba. Necə dəfə baqcada korarь mənə göstəribdir.

Əmir Aslan qəhqəhə ilə gylyb dedi:

— Korardan qorqursan. Ona görə də ilanь bahana gətirirsən. Nurəddin bir söz demədjib, əlindəki aqaç ilə tez ilanьn başьndan vurub öldyrdy.

— Indi baq gör ilandьr ja korardьr. Bu halda jol ilə gedən iki adam buna baqьb dedi:

— Əlbəttə ilandьr. Özy də gyrzədir. Adamlar gedəndən sonra Əmir Aslan ilanьn o jan-bu janьna baqьb dedi:

— Dyzdyr, mən səhv edirəm bu korar dejil. Ilan korara coq oqşajьr. Ona görə səhv etmək olar.

Nurəddin ona çavab verməjib ançaq fikrindən bunu kecirdi:

— Sənə qulaq assajdьm, indi mejitim bu jol ystyndə qalmьşdь.

Bu ittifaqdan sonra Nurəddin Əmir Aslandan şəklənib sərvərəq dolanmaqa başladь.

Bir dəfə Nurəddin sərcəsini götyryb baqcada ojnamaq bahanasь ilə qacьb Imamverdi babanь joqlamaqa getdi. Imamverdi baba döşəkdə jatьrdь, azardan coq zəif dyşmyşdy. Jazьq kişi Nurəddini quçaqlajьb sevindijindən aqladь. Nurəddin də başьna gələn hadisələri naqьl etdikcə Imamverdi baba-

nьn yzyndə təşviş artьrdь. Nurəddin axьrıncь ilan fəqərəsini naqьl etdikdə, Imamverdi baba daha səbr edə bilməjib zəif səslə belə qьşqьrdь:

— Joq, daha səni orada qojmaq olmaz. Mən azarlьjam. Durmaqa taqətim joqdur. Səni o iki şejtanьn şərindən myhafəzə etməji baçarmьram. Oqlum gərək tezliklə şəhərə Baharьn janьna qajьdasan. Joqsa tələf olarsan; indi get mən də gərym nə carə taparam ançaq sərvəqt ol. Əmir Aslanьn səzynə əsla inanma.

Imamverdi baba Nurəddini quçaqlajьb opdy. Zavallь kişinin gəzlərindən jaş dolu kibi jaqьb yzyny, aq saqqalьnь islatdь.

Nurəddin coq qəmgin evə qajьdьrdь. Jol uzunu başьna gələn qəza-qədərdən fikir edirdi.

— Indi anlajьram ki, Əmir Aslan nə məqsəd ilə məni gah uça nazik budaqa cьqardьrmьş, gah dərin suja salьrmьş və gah da ilanь korar adьna əlim ilə dutdururmuş. Bəli mənim əlməjimi istəjirmiş. Ançaq burasьnь anlamьram ki, mən ona nə etmişəm ki, mənim əlymymy istəsin və bundan ona nə mənfəət ola bilər. Bu barədə fikirdə ikən birdən Baharьn bu səzy jadьna dyşdy: «Qorqma aqam, nə qədər sən saqsan Gylpəri sənin bir qəpijinə də əl vura bilməz».

— Demək ki mən əlsəm malьm Gylpərijə dyşəsidir. Əlbəttə belədir, bu sadə fikri mən indijə kibi nejə anlamamьşam.

Nurəddin evə qajьdanda həjətdə Əmir Aslana rast gəldi.

— Harđan gəlirsən?

— Baqcadan gəlirəm,—dejə Nurəddin çavab verdi və qьzarьb başьnь aşaqь saldь. Cynky Nurəddin əmryndə əvvəlinçi dəfə idi ki jalan dejirdi.

Bunun halətindən jalan deməjini dujub Əmir Aslan açьqlь jenə sordu:

— Dyzyny de gərym harada idin?

— Imamverdi babanь joqlamaqa getmişdim.

— Sən nə çyr'ət edib mənim əmrimdən cьqьrsan? Əmir Aslan bunu dejə qьşqьrdь və Nurəddini comaq ilə dəjyb ambara saldь və aqzьnь kilidləjib getdi.

Bu ittifaqdan iki gyn sonra Imamverdi babanьn filiç azarьndan dili dutulmaq xəbəri gəldi. Gylpəri və Əmir Aslan çəld gejinib getdilər, amma Nurəddini aparmadьlar. Ilan fəqərəsindən bəri Əmir Aslan Nurəddin ilə mehriban dolanmaqь bilmərrə buraqьb hər bir çyz'i şeji bahana edərək onu tez-tez dəjyb ambarda dustaq edirdi. Geçə Əmir Aslan ilə Gylpərinin səhbətindən Nurəddin anladь ki, Imamverdi babanьn dili dutulubsa da hələ əlym halәti joqdur. Bu xəbərdən Nurəddin şad olub əz-əzynə dedi:

— Joq Əmir Aslan məni əldyrsə də səhər sybhdən qacьb babamь joqlamaqa gedəçəjəm. Bu fikir ilə Nurəddin jatdь. Nurəddin Pystə nənə ilə bir otaqda jatьrdь. Səhər gəzlərini acanda gərdy ki, Pystə nənə otaqda joqdur. Bundan şad olub çəld gejinməjə başladь. Sonra sərcəsini gətyryb baqcaja girdi ki, gizlinçə baq arasь Imamverdi babagilə getsin. Nurəddin nar koluna catdьqda qəflətən onun dalьndan Əmir Aslan ilə Gylpərinin səsini eşitdi. Çəld və ysulluça kolun icinə girib gizləndi. Əmir Aslan Gylpərijə đejirdi:

— Sənə jenə dejirəm ki, zəhər verməkdən başqa carəsi joqdur.

— Jazьq baba, bu zalьmlar sənə zəhər vermək istəjirlər. Joq qojmaram nə jaqşь oldu ki, bunlarьn fikrini bildim. Nurəddin bu fikirdə ikən Əmir Aslan başladь:

— Indi jaqşь fyrsətdi. Əmimin dili dutulub xəstəlikdə jatьr. Baharda ki, uzaqdadьr. Kimə nə gərəkdir ki Nurəddin nə azardan əldy.

Bu sözləri eşidəndə Nurəddinin rəngi qacьb tykləri biz-biz durdu. Jazьq uşaq qorqusundan nəfəsini elə icinə cəkmişdi ki, dejəsən biruh idi.

Gylpəri dedi:

— Joq Əmir Aslan, buпu baçarmajaçaqam. Mən dejirəm ki, bu işdə əldyrmək olmasьn.

— Elə isə hec carəsi joqdur. Nə şəriət ilə, nə zaqon ilə Nurəddin saq ikən onun malьnь sənə vermək olmaz. Indi ki, sən baçarmьrsan. Mən baçararam. Qulaq as gor bu fikir neçədir?

— Nurəddini göndərəçəjəm ki, həjətdə qujudan su cəksin. Özyn də bilirsən ki qujunun dərinliji qьrq arşьndan artьqdьr. Nurəddin su cəkdiji halda daldan itələjib qujuja salaçaqam. Hamьja dejərik ki, qujudan su cəkdiji jerdə özy dyşyb boqulmuşdur. Hər gah razьsansa de bu aqşam əmələ gətirim.

Gylpəri bir dəqiqəjə kibi dajanьb çavab vermədi. Bu bir dəqiqə Nurəddinə bir il göryndy və yrəjindən kecirtdi ki, hərgah Gylpəri bu əmrə razь olmazsa bytyn mənə etdiji zylmy jadd'an cьqarьb өmrymyn axьrьna kibi onu өz anam kibi sevməjə söz verirəm...

— Razьjam,—dejə Gylpəri çavab verdi.

Əmir Aslan çavab verdi:

— Onda gedək. Mən səni əmimin janьnda qojub aqşam evə qajьdaram. Sən də geçə orada qalarsan. Daha hec kəsin sənə gymanь gəlməz.

Əmir Aslan və Gylpəri getdilər. Bir azdan sonra Nurəddin koldan cьqdь. O jan-bu jana baqьb qorqa-qorqa jola dyşdy.

— Indi daha mən Imamverdi babanьn janьna nəjə gedim. O özy əlym halьnda ikən məni bu zalьmlarьn əlindən neçə xilas edə bilər? Joq, joq qacьb özymy Bahara catdьrmaqdan başqa bir carə joqdur. Bunu dejə Nurəddin syr'ətlə meşəjə tərəf yz qojdu. Ançaq meşəjə girib gözdən itəndə bir az yrəji sakit oldu.

— Hərgah jolu azmazsam aqşama kibi gedib şəhərə cataram.

Nurəddin meşə ilə iki saata qədər gedəndən sonra bir caja rast gəldi. Geçə gyçly jaqьş jaqdьqьna görə cajda su coq idi. Nurəddin dajaz jer ararkən gəlib bir jerə catdь ki, orada bir uzun aqaş sьnьb köpry kibi cajьn ystynə dyşmyşdy. Nurəddin bu aqaçьn ysty ilə kecdiji zaman, ajaqь syryşyb caja dyşdy. Bu jerdə caj xejli dərin və kənarlarь da hyndyr idi. Nurəddin qol atdь ki, yzsyn, gördy ki, paltarlь yzmək coq cətindir. Bir necə dəfə batьb cьqandan sonra bir sallanmьş şax əlinə kecdi. Bu saxdan dutub bulanlьq su ilə islanmьş halda papaqьnь itirmiş kənara cьqdь və bihuş bir halda xejli uzanьb qaldь. Bir az rahat olandan sonra Nurəddin paltarьnь cьqarьb sujunu sьqdь və gynyn qabaqьnda sərdi ki qurusun. Paltarь quruiandan sonra gejinib caj aşaqь xejli getdi ki, bəlkə papaqьnь tapsьn, lakin nə ondan, nə də sərcəsindən ki suja duşəndə cijnində oturmuşdu, bir əsər tapmadь. Bunlardan əl cəkib jenə şəhərə getməjə başladь. Ançaq bu səfər jolu azьb meşədən cьqa bilmədi. Iki saat, yc saat dolanьb jenə haman jerə cьqьrdь. Bunun ilə belə çyr'ətli uşaq jolu tapьb meşədən cьqmaqdan umudun kəsmirdi. Axьrda gyn batan zaman Nurəddin jolu tapdь və bir qədər gedəndən sonra joldan bir az kənar bir şaxlь-budaqlь aqaç tapьb ystynə cьqdь ki, orada geçə jatsьn. Javuq budaqlarь əjib japraqlarьn arasьnda Nurəddin özynə jer qa-

jьrdь və coq jorqun olduquna gərə aç və susuzluqa baqmajьb tez juquja getdi. Geçənin bir vaqtь hejbətli bir səsdən Nurəddin diksinib qalqdь, və az qaldь ki, aqaçdan ƀqьlsьn. Zavallь uşaqьn yrəji elə atlanьrdь ki, dejəsən bu saat partlajьb cьqaçaqdьr. Bir azdan sonra jenə səs təkrar oldu. Ançaq bu səfər Nurəddin qorqmajьb dedi:

— Bajquşdur, ulajьr. O vaqt kəndə gedəndə də bizi qorqutdu.

Bu ittifaqdan sonra daha Nurəddin jata bilmədi. Bytyn bədəni aqrьjьrdь. Geçənin qaranlьqь, meşənin vahiməsi jalьnьz uşaqa dejil, hətta bəjyk adama da qorqu hissi gətirirdi. Amma Nurəddin bu halətə şykr edirdi.

Hərgah Əmir Aslan ilə Gylpərinin danьşьqьnь eşitməsəjdim, indi mejitim qьrq arşьn qujunun dibində idi. Ah birçə өzymy Bahara catdьrsajdьm, yrəjim sakit olardь. Nurəddin fikrə getdi. Bytyn keçmişi gөzynyn qabaqьndan bir-bir gəlib keçdi. Budur balaça uşaqdьr. Ata və anasь ona hər gyn bir şej baqьşlajьrlar ki, onu şad etsinlər. Budur əvvəlinçi dəfə məktəb formasьnь gejib məktəbə gedir, anasь onu quçaqlajьb şirin-şirin өpyr və sevindijindən aqlajьr... Ah, bu gөzəl gynlər nə tez keçdi, qara gynlər başlandь. Anasь өldy, Gylpəri gəldi. Atasь өldy, Imamverdi gəldi. Sonra Bahar... Kөc... Əmir Aslan... Jenə Imamverdi... Jenə Əmir Aslan... Gylpəri... Pystə qarь... Qəm və qyssə zavallь jetimin yrəjini elə aldь ki, daha səbr eləməjib həkyrty ilə aqlamaqa başladь. Bu aqlamaq Nurəddinin yrəjini boşaldьb sakit etdi. Bir azdan sonra Nurəddin jenə juquja getdi. Ikinçi dəfə Nurəddini qarqalar juqudan ojatdьlar.

Demə Nurəddin jatan aqaçьn başьnda bir qarqa juvasь varmьş. Sybh vaqtь ana qarqa balalarь yçyn

jem dalьnça ucanda qəflətən aqaçda bir qaraltь gördy. Qarqa əvvəl səssiz budaq-budaq atьlьb diqqət jetirdi ki, gөrsyn bu qaraltь nədir. Elə ki, dyşmanь olan insan olduqunu jəqin etdi bir elə qaqqьltь saldь ki, bir iki dəqiqənin ərzində meşənin qarqalarьnь juvasьnьn başьna çəm etdi. Kөməjə gələn qarqalar bunun səsinə səs verib elə qaqqьltь saldьlar ki, dejəsən bu saat meşəni daqьdaçaqlar. Nurəddin əvvəl gөzlərini acanda harada olduqunu bilmədi. Sonra huşu өzynə gəlib aqaçda jatdьqь jadьna dyşdy. Nurəddinin tərpənməsi qarqalarьn qьşqьrtьsьnь artьrdь. Ələlxysus ata və ana qarqa Nurəddinin başь ystyny alьb elə həşir saldьlar ki, dejəsən bu saat onu dimdikləjib jerə salaçaqlar. Nurəddin işi belə gөrəndə aqaçdan enməjə başladь. Qarqalarьn səsinə jol ilə gedən bir qoça diləndi oraja gəldi. Nurəddin bunu gөryb aqaçdan dyşmək istəmədi. Jolcu dedi:

— Oqlum, quşun juvasьnь daqьtmaq gynahdьr.

— Mən juva daqьtmьram əmi,—dejə Nurəddin çavaƀ verdi.

— Bəs bu səhər ertəsi oraƀa nə qajьrьrsan?

— Mən bu geçə burada jatmьşdьm.

— Nə ycyn aqaçda jatmьşdьn oqlum.

— Gyndyz jolu azьb meşədə qaldьm, onun ycyn burada jatmьşdьm.

— Aqaçdan dyş oqlum, mən səni evinizə apararam, Nurəddin bu təklifdən qorqub ditrəjə-ditrəjə belə çavaƀ verdi:

— Mənim evim joqdur əmi. Mən atasьz, anasьz bir jetimәm.

Dilənci Nurəddinin ditrəməsini gөryb dedi:

— Məndən qorqma oqlum, mən də elsiz, obasьz bir qoça jolcujam. Kəndlərdə dilənirəm. Indi şəhərə gedirəm.

Jolcunun acıq yzyndən və mehriban danışıqından Nurəddin yrəklənib aqaçdan dyşdy.

— Indi səjlə gərym oqlum sən kimsən və haraja gedirsən?

— Əmi açından əlyrəm, qabaqça bir şejin varsa ver jejim sonra əhvalatımı sənə naqıl edərəm.

Dilənci daqarçıqından bir qədər quru cörək və soqan cıqarıb, Nurəddinə verdi, Nurəddin alıb şirin-şirin jeməjə başladı. Nurəddinə əmryndə hec bir xörək belə ləzzət verməmişdi.

Açlıqnı bir qədər rəf edəndən sonra Nurəddin bəlalı başına gələn hadisələri tamamilə jolcuja naqıl etdi.

— Əmi, məni evimizə catdırsan, Bahar sənə hər nə istəsən verər,—dejə Nurəddin jolcuja jalvardı.

— Qorqma oqlum, səni aparıb evinizə verərəm. Ançaq gərək səbr edəsən. Sizin şəhər buradan xejli uzaqdır, pul da joqdur ki, vaqon ilə gedək. Buranın iki jyz verstlijində bir böjyk şəhər var. Orada mənim bir qohumum var. Onun janına gedərik, bəlkə ondan pul tapdıq; indi gedək.

Bu halda jolcunun nəzəri Nurəddinin paltarına dyşdy.

Joq, belə jaramaz, gərək ystyny dilənci ystynə oqşada,—bunu dejə jolcu qoltuqundakı köhnə paltarı, ki ona allah pajı vermişdilər, Nurəddinə gejindirdi və bir çındır jajlıq ilə başını örtdy.

Ha indi hazırsan gedək.

Hər ikisi jola dyşdy. Jolcu paltarı Nurəddini elə dəjişdirmişdi ki, onu tanımaq mymkyn dejildi. Jol ilə bir saata qədər getmişdilər ki, daldan bir caparaq atlı göryndy. Nurəddin dönyb baqanda çanına ditrətmə dyşdy.

— Əmi, bu gələn Əmir Aslandır. Məni axtarır. Dürma qacaq. Nurəddin qacmaq istədikdə, jolcu onun əlindən dutub qojmadı.

— Əqilsiz nə etmək istəjirsən? Elə jaramaz, qorqma. O səni bu paltarda tanıja bilməz.

Əmir Aslan bunlara catıb qoçadan soruşdu:

— Kişi, bir on jaşında, o janındakı bojda, başında nişanlı papaq, əjnində boz mahıtdan paltar, bojnu jaşıl məxmər paltolu uşaq gördynmy?

— Joq aqa görmədim. Budur nəvəm ilə səhər ertədən bu jol ilə gedirik, amma elə uşaqa rast gəlməmişik.

Əmir Aslan bir az fikirli dajanıb atın başını geri döndərdi və qamcılajıb gözdən itdi. Nurəddinin ançaq indi yrəji sakit oldu.

— Əmi nə jaqşı ki, paltarımı dəjişdin, joqsa Əmir Aslan məni öldyryb bu meşəjə ataçaqdı. Jolcu dedi:

— Oqlum indi gərək adını da dəjişdirəsən; cynky Əmir Aslan sənin itməjini jəqin divana mə'lum edəçəkdir. Hərgah səndən sual etsələr ki, kimsən, adın nədir. De ki, Əla'ətdindir və özym də dilənci-jəm anladınmı?

— Bəli baba anladım,—dejə Nurəddin çavab verdi.

Gyn ortaja bir saat qalmış meşənin qurtaraçağında Çənnətəli ilə Nurəddin oçaq qalajıb meşədən jıqdıqları göbələji bişirib dadlı morux ilə jeməjə başladılar. Nahardan sonra uzanıb bir qədər rahat oldular. Aqşama bir saat qalmış jolcular gəlib şəhərə çıqdılar və geçə orada qalıb səhər jola rəvan oldular. Kənd-bə-kənd dilənə-dilənə on iki gyndən sonra jolcular gəlib Çənnətli dejən böjyk şəhərə catdılar.

Bədəninin və ysty-başьnьn cirkindən və pasьndan indi o gözəl və zərif Nurəddini tanьmaq olmazdь. Zavallь uşaq qьzdьrma azarьndan jeni qalqmьş adam kibi ajaq ystyndə dajana bilmirdi.

Çənnətəli Nurəddin ilə barabar beş gyn qohumunu axtardь amma gördym dejən olmadь. Axьrda bir adam iki aj bundan əqdəm ölməjini və hec bir şeji olmadьqьna görə çamaat pulu ilə basdьrьldьqьnь onlara xəbər verdi. Bundan umudlarь kəsildi.

Bir dəfə Çənnətəli xəstə olduquna görə kycənin bir tinində oturub, Nurəddini dilənməyə göndərdi. Nurəddin indijə kibi hec vaqt əl acьb dilənməmişdi: cynky qoça həmişə özy dilənib jьqardь. Bir, iki kycə dolandь isə də Nurəddin həja edib bir kəsə əl uzada bilmədi. Bu tərəfdən də əli boş qajьtmaqa qoçadan xəçalət çəkirdi. Axьrda Nurəddin bir geniş kycəni kecərkən ajaqь bydrəjib jьqьldь. Bu halda daldan fajton icində bir adam jti gəlirdi. Fajtonçu atlarь saqlaja bilməjib Nurəddini basdьrdь. Bunu görçək adamlar qьşqьrьb jygyryşdylər. Nurəddini hərəkətsiz və qan icində gördykdə birisi dedi: jazьq dilənci öldy. O birisi dedi:

— Hərgah zəfərli jerindən basьlmajьbsa hec zad olmaz.

Bu halda adamlar geri cəkilib Rəhimə tə'zim etdilər.

— Boş-boş danьşmaqdan isə bu jazьq uşaqa kömək vermək jaqşь dejildirmi, çəld götyryb bunu fajtona qojun.

Bir neçə adam Nurəddini götyrdylər və Rəhimin qaretinə qojdular. O da minib dedi: Tez syr evə.

Evə catan kibi Rəhim şəhərin məşhur çərrahьnь caqьrtdь. Həkim Nurəddini sojundurub hər jerinə baqdь. Sonra jaralanan jerlərini jujub sarьdь və dedi:

— Qorqulu jarasь joqdur. Beş-on gynə kibi saqalьb durar, ançaq uşaqьn özy coq zəif və bədəni də coq cirklidir. Bunlara əlaç etməlidir. Hələlijə nə hamama göndərmək və nə də vannaja salmaq olmaz. Ançaq jerinin icində bulud və sabun ilə bədənini təmizləmək lazьmdьr.

Həkim gedəndən sonra Rəhim arvadь Rəhiməni caqьrьb dedi:

— Arvad, evə qajьdarkan bu uşaqь basdьrьb ölym halьna salmьşam.

Bu halda Nurəddin gözlərini acьb təəççyb ilə ətrafьna baqьrdь və harada olduqunu anlamajьrdь. Rəhimə onun başьnь sьqallajьb dedi:

— Oqlum adьn nədir?

Rəhim dedi:

— Arvad, hələ o lazьm dejil, uşaq coq zəifdir danьşdьrma. Tez ol isti su, sabьn və bulud hazьr et. Uşaqьn bədənini jumaq lazьmdьr. Həkim belə əmr edibdir.

Qulluqcu bunlarь hazьr etdi. Uşaqь sojundurub jumaqa məşqul oldular. Rəhimə Nurəddinin bojnundan parcaja tikilmiş bir dua cьqartdь. Bu duanьn parcasь həm cirkli və həm də köhnə olduqundan bunu təzə parcaja tikmək məqsədilə çьrdь. Icindən bir balaça kitab cьqdь.

— Kişi gör bu nədir,—dejə Rəhimə kitabь Rəhimə uzatdь. Rəhim ona baqьb dedi:

Şykr olsun, axьrda tapdьm. Sonra yzyny uşaqa tərəf dutub dedi:

— Sənin adьn Nurəddindirmi oqlum?

— Bəli,—dejə Nurəddin zəif səslə çavab verdi.

Bunu eşidən Rəhimə soruşdu.

— Kişi sən bunun adьnь haradan bildin?

— Rəhimə, bu uşaq axtardьqьmьz haçь Nəsirin

oqhu Nurəddindir. Bu əlimdəki də sənə naqıl etdijim Gylystandır.

— Bunu allah bizə evlad göndərmişdir.

— Afərin Rəhimə jaqşı anlamısan,—dejə Rəhim Rəhimənin sözyny təsdiq etdi. Rəhim və Rəhimə Nurəddini jujub qurtardılar. Nurəddin rahat olub juquja getdi.

***

Rəhim Nurəddinin atası mərhum haçı Nəsirdən aldıqı puldan maja dutub ildən ilə alış-verişinin dajirəsini artırmışdı. Sonralar dəri alış-verişinə girişmişdi. Işinin xatırı yçyn Buxaraja köçmyşdy. Orada da dəri alış-verişindən ilavə ipək işinə də girişmişdi. Yç-dört ilin ərzində Rəhimin işi dutub jaqşı qazanmışdı, ançaq evlad'arı qırılıb vərəsəsiz qalmaqına görə özyny xoşbaxt hesab etmirdi. Axırda arvadının tə'kidi və təklifinə görə altı aj idi ki, almalısını alıb, satmalısını satmışdı. Rəhimənin vətəni olan bu şəhərə köçmyşdy. Burada işi rast gətirib tərəqqijə başlamışdı.

Həkim tə'jin etdiji vaqtdan da ilәri Nurəddin saqalıb ajaqa durdu. Rəhim və Rəhimə Nurəddindən bu dilənçilik halına dyşməjinin səbəbini ançaq indi soruşdular. Nurəddin başına gələni tamamilə naqıl etməjə başladı. O naqıl etdikçə rəhmdil qoçalar ah çəkirdilər. Nurəddin naqılının tamam edib Rəhimdən təvəqqe elədi ki, onu evlərinə Baharın janına göndərsin. Rəhimə Nurəddini öpyb dedi:

— Oqlum Nurəddin, budur bir həftədir sən bizdə sən, mən o qədər şadam ki, özymy gəjdə his edirəm. Oqlum hər nə istəjirsən verək ançaq bizi atıb getmə. Kim bilir jenə başına nə gələçəkdir.

Rəhimə sözyny qurtarmamışdı ki, Rəhim Nurəddinin kitabının əlinə götyryb dedi:

— Oqlum, bu kitabın əhvalatını bilirmisən?

— Bəli atam söjləjibdir,—dejə Nurəddin çavab verdi.

— Indi al onun çilidində jazılan jazını oqu.

Nurəddin alıb oqudu.

«Jaqşılıq elə balıqı at dərjaja, balıq bilməsə xalıq bilər» imza: Rəhim.»

— Oqlum o Rəhim mənəm. O zaman yc jyz manat itirib körpy ystyndə aqlajan Rəhimәm. Sənin atan haçı Nəsir mənə bir jaqşılıq etmişdi, indi onun borçunu qajtarıb sən oqluna verirəm—dedi. Bizim evladımız joqdur. Hərgah səni indi evinizə göndərsəm, Gylpəri qəjjum olduquna görə səni jenə janına aparaçaqdır. Bahar, səni myhafəzə edə bilməz; cynky o bir qulluqcu adamdır. Indi sən razı olsan Baharı da jazaram gələr.

Nurəddin coq şadlıq ilə bu təklifi qəbul etdi. Bu gyndən Nurəddin yçyn jeni bir məişət başlandı. Rəhim Nurəddini e'dadı məktəbinə qojdu. Nurəddin bu gyndən atasının saqlıqında olduqu kibi hər gyn dərsə getməjə başladı. Bir dəfə dərsdən qajıdarkan Nurəddin kyçədə Çənnətəlini gördy.

Coq sevindi, onunla göryşdy. Ondan ajrılandan sonra başına gələni jol uzunu naqıl etdi.

— Baba sən mənə jaqşılıq etdin, indi də mən sənə edəçəjəm.

Rəhim Nurəddinin bu hərəkətindən şad olub, dedi:

— Həmişə belə ət oqlum. Fəqir-fyqəranı jaddan çıqartma.

Çənnətəlijə təzə libas gejindirib baqcaja baqban etdilər.

Rəhim Nurəddinə verdiji sözə əməl edib Baharın dalınça adam göndərmişdi. Bir aqşam Nurəddin Rəhim və Rəhimə ilə caj icdiji zaman Bahar qapıdan içəri girdi və Nurəddinə təəççyblə və caşmış bir halda baqıb dajandı. Nurəddin çəld qalqıb dedi:

— Bahar məni tanımırsanmı? Bu sözy dejib özyny onun ystynə atdı. Bahar ançaq indi ajıldı dedi:

— Vaj Nurəddin saq imiş.—Bunu dejib Nurəddini bərk quçaqladı. Bunların bu qajda ilə göryşmələri iki qoçanın gözlərini jaşartdı. Bahar bir az rahat olandan sonra dedi:

— Nurəddin bilirsənmi ki, səni hamı hətta divan da əlmyş bilir. Sən itəndən yc gyn sonra kəndcilər papaqını cajdan tapıb Əmir Aslana vermişlər. O da divana mə'lum edib sənin əlməjini təsdiq etdirmişdir. Bir azdan sonra bir də gördym ki Əmir Aslan ilə Gylpəri budur gəldilər evin jerdə qalan şejlərini jıqışdırıb kəndə göndərdilər və mənə də dedilər:

— Bahar indi sən bizə lazım dejilsən. Haraja istəjirsən gedə bilərsən. Bu vaqt mən bir ilin ərzində yrəjimə jıqılanın hamısının aqlaja-aqlaja və qışqıra-qışqıra boşaltdım. Qonşular səsimə çəm olmuşdular.

«Çəmaət, Nurəddinin əlymynə bais bu iki şəxsdir» dejə qışqırdım. Axırda Əmir Aslan qaradovoj caqırıb məni qovdurdu. Indi gərək saq olmaqını divana mə'lum edib onlardan hesab alasan.

Rəhim buna razı olmajıb dedi:

— Joq Bahar, hələ bunlar lazım dejildir. Öz vaqtında bunlar olaçaqdır. Indi mənim var-joqum Nurəddinindir. Onun pula, devlətə ehtijaçı joqdur.

Cajdan sonra ər və arvad Bahar ilə Nurəddini söhbət edən qojub o biri otaqa kecdilər: Nurəddindən çəmi əhvalatı biləndən sonra Gylpəri ilə Əmir Aslandan intiqam almaq qəsdi Baharın yrəjində daha da möhkəmləşdi. Baharın xasijjətini, ləjaqətini və

evdarlıqını Rəhimə bəjənib evin çəmi ixtijarını ona verdi.

***

Bu naqıl etdijimiz zamandan on il kecdi. Baharın axırı idi. Rəhimin evində səhər tezdən böjyk qonaqlıq tədaryky görylyrdy. Bu qonaqlıq Nurəddinin e'dadı elmini birinçi dərəçədə təhsil edib qurtarmaq mynasəbətilə joldaşlarına verdiji zijafət idi. Bahar Rəhimə və Rəhim syfrənin zinətinə məşqul idilər. Hətta Çənnətəli də baqcadan öz əlinin zəhməti ilə bitirdiji gyllərdən dərib syfrəni bəzəməkdə onlara şərik idi. Bu qonaqlıqın baisi olan Nurəddin isə o biri otaqda təzə student libasını gejib gyzgynyn qabaqında özynə zinət verirdi. Bir azdan sonra Nurəddin təzə patlarını göstərmək qəsdi ilə jemək otaqına girdi. Rəhim, Rəhimə, Bahar hər ycy hejrətə gəlib Nurəddinin gözəlijinə valeh və hejran qalmışdılar.

— Allah səni bəd-nəzərdən saqlasın oqlum—dejə Rəhimə Nurəddinin bojnunu quçaqladı. O da onu əllərinə götyryb körpə uşaq kibi gəzdirdi.

Saat ikj tamamda otaq gənç qonaqlar ilə dolmuşdu. Bir azdan sonra Nurəddin qonaqlarının jemək otaqına təklif etdi.

Indijə kibi Rəhimin evi belə şad dejib danışmaq, oqujub gylmək, çavan səslər eşitməmişdi. Səsdən, gylmədən nahar vaqtı calınan tarın səsi eşidilməjirdi. Aqşama iki saat qalmış qonaqlar daqılmaqa başladılar. Nurəddin də özyny bir qədər havaja vermək ycyn şəhər baqına gəzməjə getdi. Aqşam vaqtı kylfət hamısı caj syfrəsində hazır olan vaqt Nurəddin icəri girib dedi:

— Ata, sizə bir qonaq gətirmişəm. təvəqqe edirəm qəbul edəsiniz.

— Sənin qonaqlıq bizə həmişə əzizdir oğlum—dedi Rəhim cavab verdi.

— Bilirəm ata, ancaq qonaq elə şəxsdir ki, qorquram qəbul etməyəsiniz.

— Edərəm oğlum, de içəri gəlsin. Nurəddin cıqıb bir dilənci arvadın əlindən dutub içəriyə saldı. Dedi:

— Ana, bilirsənmi bu dilənci arvad kimdir?

— Gülpəridir,—dedi Bahar qışqırdı və gözlərində intiqam odu parladı.

— Bəli Bahar, Gülpəridir, ancaq tamaşa et gör ondan intiqamımı neçə alıram. Bu sözü dedi Nurəddin Gülpəriyə tərəf döndü və dedi:

— Gülpəri, indiyə kibi mənə etdiyin zülm və cəfanın əvəzində mən sənin bütün taqsırından keçib bağışlayıram. Mənim yerimdə indi sən bədbaxta rəhmdən başqa çeşri şey yoqdur.

Bunu eşitçək Gülpəri ağlaya-ağlaya Nurəddinin ayağına yıqıldı və dedi:

— Nurəddin, rəhimli çavan allah tala sənə etdiyim zülmün əvəzində məni bir elə bəlaya ducar etdi ki, yemək cörək tapmayıb küçələrə düşdüm.

Nurəddin, Gülpərini qaldırıb oturtdu.

Gülpəri başladı:

— Doğrudur sənin devlətinə malik olmaq istəyirdim, ancaq ölümünü istəmirdim, məni yoldan çıqardan o şeytan Əmir Aslan oldu. Axırda Əmir Aslan sözü bu yerdə qoydu ki, səni quyuya salıb öldürsün.

Bahar bunu eşidib dedi:

— Onun üçünmü məni min bahana ilə şəhərdə qoydun ay zalım?

Nurəddin dedi:

— Bahar sakit ol qoy naqıl etsin.

Gülpəri dedi: Papaqın sudan çıqandan sonra yəqin etdik ki, cayda boğulub ölmüşsən, yazıq atam bu xəbəri eşidən kibi vəfat etdi.

Nurəddin bunu eşidib ah çəkdi, Gülpəri dedi:

— Sonra sənin malına sahib olduq...

— Amma yeyə bildinmi?—dedi Bahar sordu.

— Yoq, bir-iki ilin ərzində Əmir Aslan qumara uduzub qurtardı. Sonra əvvəl şəhərdəki və ondan sonra kənddəki evləri satıb tələf etdi.

Hər şey əldən çıqandan sonra Əmir Aslan məni qoyub özü də qacaq dəstəsinə qoşuldu. Bir neçə müddət quldurluq edəndən sonra divan tərəfindən dutulub asıldı...

Bahar dedi:

— Məşhur məsəldir deyərlər: «su canaqı suda catlar.»

Gülpəri:

— Məni də bir kişi alıb bu şəhərə gətirdi və bir azdan sonra məni atıb yoq oldu. Indi o gündən küçələrə düşüb dilənçilik edirəm. Bu yolda nələr çəkdiyimi bir allah bilir...

Gülpəri başını aşaqı salıb yenə ağlamaqa başladı. Rəhim dedi:

— Gülpəri ağlama, sən haçı Nəsirin arvadı və Nurəddinin analıqı olmuşsan. Bunların xatırı üçün və Nurəddinin özü sənin günahından keçdiyi üçün burada qalıb rahat olaçaqsan. Sonra üzünü Nurəddinə tərəf dutub dedi:

— Oğlum indi rahat ola bilərəm; çünki sənə verdiyim tərbiyənin meyvəsini bu gün gördüm. Mən səni oğulluqa götürmək ilə bir böyük hünər etməmişdim; çünki mən ancaq yaqşılıqa yaqşılıq etdim. Bu isə hər kişinin işidir. Amma sən yamanlıqa yaq-

şьlьq etdin. Bu isə ançaq sənin kibi ər kişinin işidir. Bunu dejə Rəhim Nurəddini quçaqlajьb ərdy.

Səməd naqьlьnь tamam edib soruşdu:

— Indi dejin gərym evladlarьm kimin naqьlь jaqşьdьr.

— Əlbəttə sənink, sənink jaqşьdьr,—dejə Məhəmməd və Fatma çavab verdilər.

1912

IV

Q A R A Ç A Q Ь Z

Qafqas şəhərlərinin birində usta Zejnal adlь bir sərraç öz arvadь Şərəfnisa ilə jaşajьrdь. Bunlar Iran əhli idilər, öz vilajətlərində məişətləri məşəqqət ilə kecməjə görə vətənlərini buraqьb, buraja gəlmişdilər. Usta Zejnal sərraçlьq etməklə kylfətini bir tevr dolandьrьrdь.

Usta Zejnalьn evladdan jalьnьz altь jaşьnda Tutu adlь birçə qьzь vardь. Tutu coq qara və cirkin idi. Anasь ona kərpə vaqtьndan «Qaraça qьz» dejib, əzizlədijinə görə əsil adь unudulub, hər kəs onu bu ad ilə caqьrьrdь. Qaraça qьz coq nadinç idi və özy qьz uşaqь ikən qьzlarla ojnamaqь sevməzdi; həmişə oqlan uşaqlarь ilə ojnardь. Uşaqlar Qaraça qьzdan qorqardьlar; cynky o coq çyr'ətli idi və jumruqunun da qabaqьnda hec kəs dura bilməzdi. Qaraça qьz həmişə zəifin tərəfini dutardь. Hər zaman anasь onun nadinçlijindən qonşulara şikajət edib dejərdi:

— Qaraça qьzь su batьrmaz, od jandьrmaz.

Bununla belə Qaraça qьz coq rəhimdil və səxavətli qьz idi: hər nə əlinə dyşsəjdi joldaşlarь ilə bəlyşərdi.

Usta Zejnal jaşadьqь şəhərdə tez-tez zəlzələ olardь. Bir qьş haman şəhərdə böjyk zəlzələ olub coq ev ucurtdu. Zəlzələ geçə jarьsь, xalq şirin juquda ikən ittifaq dyşdyjənə görə coq adam cəkmyş

evlərin altında qalıb tələf oldu. Səhər açıldıqda ətrafdan xalq tökülüb şəhərə köməjə gəldi. Adamlar, dəstə-dəstə olub əllərində kürək, bel, külüng uçuqları qazmağa başladılar. Ata oğulu, oğul ananı, qardaş bacını səsləjə-səsləjə daş topraqlı ajırırdılar. Bir dəstə də usta Zejnalın evini qazıjırdı. Əvvəlçə Şərəfnisanın bunun dalınça usta Zejnalın mejiti çıqdı. Bir az da qazıjandan sonra bir deşik açıldı. Buradan çıplaq bir balaça qız çıqdı. Bu qız haman Qaraça qız idi. O, ata-anasının mejitlərini görüb ağlamağa başladı. Hər kəs öz qohum-əqrabasını aramağa məşğul olub, Qaraça qızın qejdinə qalan joq idi.

Zəlzələdən iki gün qabaq, bir dəstə qaraçı bu şəhərin kənarında cadır qurub düşmüşdü. O dəstədən bir qaraçı arvadının Qaraça qıza jazığı gəlib cadırlarına apardı və paltar verib oçağın qıraqında oturtdu. Qaraçılar Qaraça qızın jetim qalmağını və onun heç bir kəsi olmajıb qərib olduqunu bilib öz janlarında saqlamağa məçbur qaldılar.

Qaraça qız qızlığa götürən qaraçı arvadı Jasəmən iyirmi jaşında, gözəl, jumşaq təbiətli, şad yrəkli bir qadın idi. Xasijjətinin jaqşılığına görə Jasəməni hamı sevərdi; amma onun əri Jusyfy heç kəs sevməzdi; çünki o, coq bədxasijjət, tündməzaç, zalim bir şəxs idi. Jasəmən qaval calıb oqumaq və oynamaq ilə pul qazanıb dəstəjə coq mənfəət verirdi. Onun əri Jusyf də qapı-qapı gəzib ajı oynadardı.

Jasəmən Qaraça qızı cadıra gətirən zaman Jusyf orada joq idi; çünki dəstənin bir hissəsi onunla bərabər səhər tezdən buradan çıqıb jo'a dyşmüşdü. Jerdə qalanı da getməjə jığışırdı. Jasəmən ərindən coq qorqurdu; çünki bilməjirdi ki, o,

Qaraça qızı qəbul edəçək ja joq. Bunun üçün Jasəmən iztirabda idi.

Qaraçı dəstəsinin jerdə qalanı da jola düşdü. Jasəmənin iztirabı bihudə dejilmiş, çünki geridə qalmış dəstə gəlib joldaşlarına catdıqda, Jusyf bu işdən xəbər dutub coq açıqlandı və bir kəndə catan kimi Qaraça qızı orada qojub gedəçəjini söjlədi. Jasəmən ərinə jalvardı ki, belə iş etməsin, lakin Jusyf onu dinləmək belə istəmədi. Qaraça qız isə yrəjində bu işə şad idi, o Jusyfdən qorqurdu və qorqmağa da haqlı idi; Jusyfun hejbətli sifəti hələ —qara və pırtlaq gözləri nə inki uşaqlı, hətta böjük adamı da qorquja salırdı. Jasəmən ərinin təmahkarlığını bilirdi, ona görə Qaraça qızın gələçəkdə onlara böjük mənfəət verəçəjini söjlədi:

— Jusyf, bilirsənmi mən nə fikirdəjəm? Mən Qaraça qıza mahnı oqumaq, özüm kimi oynamaq öjrədəçəjəm və üst-başını bəzəjib, kəndlərdə, şəhərlərdə oynadaçaqam, sənin üçün pul jığaçaqam.

Bu fikri Jusyf bəjənib, Qaraça qızın dəstədə qalmasına razı oldu.

***

Qaraçıların məişətini Qaraça qız coq bəjənirdi və bu gün burada, sabah bir təzə jerdə, caj qıraqında, meşə kənarında mənzil edib cadır qurma, naqıl söjləmə—bunların hamısı Qaraça qıza coq xoş gəlirdi. Əvvəl vaqtlar Qaraça qız Jusyfun ajısından qorqurdu. Amma sonralar öjrəşib onunla coq dost olmuşdu. Ajı da onun ilə oynamağı sevirdi.

Jasəmən Qaraça qızı ərinə söz verdiji kimi jaqşı gejindirib oqumaq və oynamaq öjrətmişdi. Tamaşacılar Qaraça qızın gözəl səsinə və oynamasına təəççüb edib hejrətdə qalırdılar. Qaraça qız balaça qavalını açıb tamaşacılara tərəf dutanda dərhal

onun ici pul ilə dolurdu. Bu isə Jasəməni artıq şad edirdi. Jusyf bu barədə arvadından və Qaraça qızdan razı idisə də, jenə xasijjətinin pislijindən hər ikisini coq inçidərdi.

Qaraça qızın təbiətində inadcıllıq vardı. Bu xasijjətinə görə Jusyfdən nə qədər kətək jejirdisə də, jenə tərslijindən əl gətyrməzdi. Qaraça qız ançaq Jasəmənin sözyndən çıqmazdı. Cynky Jasəmən onunla mehriban dolanırdı. Jusyf Qaraça qızın tərslijinə təəççyb edib arvadına dejərdi:

— Bu zorbalıqda ajı mənim qamcımın qorqusundan hər çyr ojun cıqarır, amma bu balaçalıqda qızın əlində açiz qalmışam.

Jasəmən ona belə çavab verərdi:

— Bunun səbəbi odur ki, ajı hejvandır, bu isə insandır. Hejvan ilə edilən rəftar insan ilə edilməz. Hejvana joqun cubuq lazım isə, insana mehriban rəftar, mylajim söz lazımdır.

Jusyf aravdının bu doqru sözynə inanmajıb dejərdi:

— Joq, bu səbəb dejildir, sən olmasan mən onu iki gynyn ərzində mum kibi edərəm.

Ər ilə arvadın arasında olan belə söhbətin nəticəsi o olardı ki, Jusyf Qararaça qızı daha da artıq kətəklərdi. Qaraça qız bu zylmdən xilas olmaq ycyn necə dəfə qacmaq fikrinə dyşmyşdysə də, lakin qacmaqa hec vəçilə imkan tapa bilməmişdi.

***

Iki ildən artıq idi ki, Qaraça qız qaracı dəstəsində jaşajıb, mahnı oqumaqı və ojnamaqı ilə ətrafda məşhur olmuşdu. Jusyf Qaraça qızı coq inçidəndə Jasəmən onu qorqudub dejərdi:

— Bu zavallı qıza nə coq əzijjət verirsən. Axır təngə gəlib qacar və sənin də əlin belə böjyk mənfəətdən cıqar.

Bu sözlər həmişə Jusyfə tə'sir edib, Qaraça qızı dəjməkdən bir myddət çəkinərdi.

***

Jajın orta ajı idi. Gynyn istisindən insanlar, hejvanlar və quşlar, kolgə jer və sərin su arajırdı. Qaracı dəstəsi bir daq yzərindən aqan cajın kənarında cadırlarını qurub mənzil etmişdi.

Gynorta vaqtı idi. Qaracılar hərəsi bir işə məşqul idi. Jusyf ajısını gətyryb jaqın kəndə getmişdi. Jasəmən cajın qıraqında su qızdırıb paltar jujurdu. Qaraça qız da cajda cimirdi. Caj daq dəşyndən gəldijinə görə xejli iti və xarıldaja-xarıldaja aqırdı; amma suju az olduqundan Qaraça qız ycyn qorqusu joq idi.

Jasəmən paltarı jujub kolların ystynə qurumaqcın sərmişdi. Özy də başını jumaq fikri ilə qara uzun saclarını hərykdən acıb dəşynə tökdy. Jasəmən Qaraça qızı səslədi ki, gəlib onun başına su töksyn. Qaraça qız iki arşın uçalıqdan tökylən şəlalənin altında durub cimdijinə görə Jasəmənin səsini eşitmədi. Bir azdan sonra Jasəmən Qaraça qızı caqırdı. Bu dəfə də çavab almadı. Jasəmən saclarını dəşyndən jıqıb belinə atdı. Bu halda qulaqına caj tərəfdən sel gurultusu gəldi. Bunu eşitcək Jasəmən dik atılıb caja tərəf jygyrdy. O vaqt Qaraça qız şəlalənin altında idi. Jasəmən cajın juqarısından daşları və kolları jumalaja-jumalaja, gurultu və nərilti ilə gələn seli goryb var gyçilə qışqırdı:

— Qızım, tez ol, qac, sel gəlir.

Qaraça qız Jasəmənin səsini eşidib, şəlalənin altından cıqdı, ançaq bir necə addım atmamışdı ki, sel onun ystyny çəllad kibi aldı. Jasəmən işi belə gördykdə alıçı quş kibi özyny caja atdı. Jasəmən özyny Qaraça qıza jetirinçə sel qızı go-

tyrdy və bir neçə saniyə suda itirdi. Bir az sonra qızın başı göryndy. Jasəmən özy də bir neçə dəfə suja batıb çıqandan sonra yzyb Qaraça qıza catdı və saclarından dutub cijninə atdı. Hərcəndi Jasəmən coq yzyçy idi, amma bu iti aqan daşları və böjyk kolları jumalajan seldə yzmək mymkyn dejildi. Qaracılar Jasəmənin qışqırtqını eşidib kəməjə tökyldylər; sel getdikcə artırdı. Axırda sel bunları bir böjyk daşa çırpdı. Qaraça qız Jasəmənin əlindən çıqıb daşın ystyndə qaldı. Amma Jasəməni sel götyryb yzy aşaqı aqıtdı. Qaracılar caja tökylyb hər ikisini sudan kənara çıqratdılar. Bunların ikisi də bihuş qalıb jerə sərilmişdi. Yzlərinin rəngi öly rəngi kibi idi. Qaracılar xejli calışdıqdan sonra hər ikisini huşə gətirdilər. Qaraça qızın bədəni daşlara dəjib bir neçə jerdən qaralmışdı, amma qorqusu joq idi. Zavallı Jasəmənə gəldikdə başı bir neçə jerdən jaralanmışdı. Lakin rəhimdil arvad özynə gələn kibi jaralarını unudub, tez zəif səslə Qaraça qızı soruşdu. Qaracılardan biri Qaraça qızı quçaqına gətyryb Jasəmənə göstərdi.

— Baq Jasəmən, budur, Qaraça qız saqdır. Arqajın ol.

Jasəmən bir qədər ona baqdı sonra jenə bihuş olub gözləri jumuldu. Qaracılar Jasəmənin jaralarını baqlajıb Qaraça qız ilə bir jerdə cadırlarına apardılar və hər ikisinə jer salıb rahat etdilər.

Aqşam caqı Jusyf gəlib evə çıqdı və joldaşlarından bu xəbəri eşidib coq qəzəbləndi və dedi:

— Mən bilirdim ki, bu ucuqdan çıqmış qız axırda bizim başımıza bir bəla gətirəçəkdir.

Qaracılar Jusyfy sakit edib dedilər:

— Qorqma, hec bir şej olmaz. Indi onlara rahatlıq lazımdır; durun bajıra çıqalım, səs kyj olmasın. Burada jalnız Jasəmənin dostu Hysnijə qalar, ona qulluq edər.

Qaracıların hamısı Jusyf ilə barabar bajıra çıqdılar. Cadırda ançaq Hysnijə qaldı.

Qaraça qız tamam geçəni ufultu və zarıltı ilə kecirib sybhə javıq juquja getdi. Amma Jasəmən qızdırma icində bir dəqiqə rahat olmadı. Vəfalı Hysnijə rəfiqəsinin janını kəsdirib sybhə qədər gözlərini jummadı. Jasəmənin qızdırması getdikcə artırdı. Səhər acıldıqda hərarəti 40 dərəçəjə catdı.

Jazıq Jasəmən qızdırmanın tə'sirindən tora dyşmyş quş kibi jerində capalajırdı. Onun gözləri həmişə jumulu idi. Geçə jaqış jaqdıqına görə səhərin havası coq saf və təmiz idi. Dynənki bəlanı tərəfdən cajlaqın suju indi enib əvvəlki həddinə dyşmyşdy. Onun həzin şırıltısı, quşların cəh-cəh və nəqməsinə qarışmışdı. Qaraça qızın sevgili şəlaləsi gynəşin qırmızı şö'ləsindən parlajırdı. Axırda Jasəmən gözlərini acdı. Bicarənin lalə kibi janaqları solub zənbəq rənginə dönmyşdy. Jasəmən Hysnijəni tanıdı. Zəif səslə ona dedi:

— Hysnijə, Jusyf haradadır?

— Bajırdadır, baçım caqırtmı?

— Caqır, hamını caqır... ölyrəm...

— Qorqma, baçım, olməzsən. Bu gyn haradan olmuş olsa sənin ycyn həkim tapıb gətirəçəjəm

Bunu dejib Hysnijə bajıra çıqdı və bir azdan sonra Jusyf başqa qaracılar ilə bərabər icəri girdi. Qaracılar Jasəmənə yrək verirdilər, Jasəmən dedi:

— Joq, əzizlərim, mən ölyrəm... Jusyf, əlini mənə ver... Vəsijjətimə qulaq as.. Əmələ gətirməjə söz ver...

Bir az dajanıb jenə təzədən başladı:

— Jusyf, budur dört ildir ki, sənə arvadam. Bu vaqta kibi səndən dəjyşdən, səjyşdən başqa bir şej

gərmədim. Çavan ömrymy cyrytdym... Mənə min çyr zylm və çəfa etdin, bunlarьn hamьsьnь baqьşlajьram. Ançaq sən də mənə söz ver ki, bundan sonra Qaraça qьz ilə mehriban rəftar edib onu inçitməjəçəksən...

Jasəmən səsini kəsdi, cadьrda bir myddət sakitlik oldu. Sonra Jusyf dedi:

Joldaşlarьmьn qarşьsьnda vəsijjətini əmələ gətirməjə söz verirəm.

Jasəmənin yzyndə şadlьq zyhur etdi və Hysnijəjə dedi:

— Baçьm, Qaraça qьzь sənə tapşьrьram. Ondan myqajat ol. Ah, gözlərimə qaranlьq çökyr... Məni boqurlar... Jusyf... Hysnijə... Qaraça qьz...—dejə Jasəmən sajьqlaja-sajьqlaja vəfat etdi.

***

Jasəmənin vəfatьndan sonra Jusyf bir myddət verdiji əhdə vəfa etdi; lakin sonralar təbiətində olan fəna sifətləri jenə aşkar olmaqa başladь. Hysnijə baçardьqь qədər Qaraça qьzь Jusyfyn zylmyndən myhafəzə edirdi. Ançaq iş orasьnda idi ki, Jusyf Jasəmənin vəfatьndan sonra Qaraça qьz ilə pul qazanmaq ycyn hər gyn səhər mənzildən cьqьb bir də aqşam qajьdьrdь. Hysnijə zavallь jetimin yzynə baqdьqda sualsьz da anlajьrdь ki, o bicarə Jusyfdən nə qədər zylm və əzijjətlər çəkir.

Axьr vaqtlarda Jusyf bir fəna əmələ də myrtəkib olmuşdu: belə ki, əlinə dyşən pulu icgijə verib tez-tez məst olurdu.

Jusyfyn belə vaqtlarьnda Qaraça qьzьn gyny daha da qara olurdu.

Bir dəfə Jusyf və Qaraça qьz jol ilə gedirdilər. Bunlar bir dəstə atlь çavan oqlanlara rast gəldilər. Bu çavanlar şəhərə toja gedirdilər. Bunlar Jusyfgilə təklif etdilər ki, bir az calьb oqusunlar. Jusyf razь

oldu. Qaraça qьzьn oqujub ojnamaqь çavanlara coq xoş gəldi. Onlar bir-birinin bəhsinə Qaraça qьzьn qavalьnь aq və qara pul ilə doldurdular.

— Saq ol, coq jaşa, Qaraça qьz,—dejə çavanlar atlarьnь syrdylər.

Jusyf sevinçək Qaraça qьzdan pullarь alьb çibinə tökdy və dedi:

— Gəl qьzьm, sən ajь ilə o kolluqda otur, dinçini al, mən də gedim o görynən kəntdən cörək və sənin ycyn də fьndьq, kişmiş alьm.

Bu sözdən Qaraça qьz əsla şad olmadь, cyнky bilirdi ki, oraja icməjə gedir. Amma bununla belə bir söz demədi.

Bunlar joldan kənara cьqьb kolluqa tərəf yz qojdular. Jusyf bir böjyk kol secib ajьnь oraja baqladь və Qaraça qьza dedi:

— Əqilli qьzьm, burada otur, bu saat gələçəjəm.

— Jusyf getdi, Qaraça qьz da kəlgədə uzandь və bir azdan sonra şirin juquja getdi, ajь bir myddət sakit uzandь. Sonra durub zənçirini dartmaqa başladь. Kolun budaqь ajьnьn gyçynə dəvam etməjib Kolun budaqь ajьnьn gyçynə dəvam etmədь. Ajь özyny asuda göryb bir myddət kolluqda qopdu, gəzdi, sonra yzyny meşəjə tərəf dutub getdi.

Jusyf iki saatdan coq idi ki, kəndə getmişdi. Qaraça qьz juqudan hələ ojanmamьşdь. Axьrda Jusyf sərxoş halьnda o tərəfə bu tərəfə jьrqalana-jьrqalana gəlib cьqdь. Qaraça qьzь jatmьş göryb və ajьnь baqladьqь jerdə tapmajьb ajaqь ilə qьzь elə bərk vurdu ki, bicarə dik atьldь.

— De görym, ajь hanь? Myrtəd qьzь myrtəd.

Qaraça qьzьn qorqudan dili dutulub çavab verə bilmədi.

— Hələ dajan. Qoj ajьnь tapьm sonra sənin pajьnь verəçəjəm. Jusyf kola diqqət ilə baqьb gördy ki, ajьnь baqladьqь budaq qopubdur və özy də joqa

dur. Bundan anladь ki, ajьnь oqurlamamьşlar, ozy kolu qoparьb meşəjə qacmьşdьr.

— Dyş qabaqьma, ajь meşəjə qacmьşdьr, gedək tapaq.

Qaraça qьz ditrəjə-ditrəjə jola dyşdy. Jusyf jol uzunu gah Qaraça qьzь səjyb qorqudurdu, gah da øz-øzynə danьşьrdь. Bunlar meşəni xejli dolandьlar amma ajьdan bir əsər gørmədilər. Birdən Qaraçа qьzьn qulaqьna ajьnьn baqьrtьsь gəldi.

— Eşidirsənmi əmi, bu tərəfdən ajьnьn baqьrtьsь gəlir

— Hec zad eşitməjirəm, jalan dejirsən.

— Baq, baq jenə baqьrьr. Bu dəfə Jusyfyn øzy də eşitdi.

— Doqru dejirsən, baqьran ajьdьr.

Hər ikisi səs gələn tərəfə yz qojdular. Ançaq səs meşəjə dyşdyjynə gørə ajьnьn jeri javuq gorynyrdy, amma həqiqətdə xejli uzaq idi. Axьrda gəlib ajьnь tapdьlar. Ajь zənçirilə aqaça dolaşьb dartьnьrdь və baqьrьrdь. Jusyf ona catan kibi hirsindən və açьqьndan ajьnь azad etmədən əvvəl əlindəki aqaç ilə onu dəjməjə başladь. Ajьnьn baqьrtьsь meşəni başьna gøtyrmyşdy. Axьrda ajь dartьnьb xəltanь başьndan cьqartdь və ildьrьm kibi øzyny Jusyfyn ystynə atdь. Bir dəqiqə kecmədi ki, qьzmьş ajь sahьbьnь parcaladь. Qaraça qьz bunu gørdykdə dəhşətli bir hal ilə qacmaqa başladь. Ançaq qorqudan øzyny itirib jol əvəzinə meşənin ortasьna tərəi qacdь. Bir azdan sonra ajь Jusyfyn mejitini buraqьb Qaraça qьzьn dalьnça dyşdy. Bunu gørdykdə zavalь qьzьn bədəninə ditrəmə dyşdy və var gycilə qacmaqa başladь. Getdikçə ajь Qaraça qьza jaqьnlaşьrdь. Bu halda Qaraça qьzьn qabaqьna bir ucurum dərə cьqdь. Qaraça qьz dərədən endikdə ajь øzyny ona catdьrdь. Ançaq o enişi aşa-

qь qaca bilmədijindən dərənin icinə jumbalandь. Qaraça qьz firsət tapьb øzyny dərənin dəşyndəki maqaraja saldь. Bu maqaranьn aqzь enli idi, amma icəri getdikçə daralьrdь. Ajь dərənin dibinə kibi jumbalandь. Sonra ajaqa qalqьb yzy juqarь dьrmaşmaqa başladь.

Bəllidir ki, ajьnьn dal ajaqlarь qьsa olduqu ycyn enişi pis və joquşu asan dьrmaşa bilir. Ajь aqtarьb maqaranь taparaq icərijə soquldu. Qaraça qьz syrynə-syrynə øzyny maqaranьn dar jerinə jetirdi. Ajь isə dar jerə soqula bilmədi. Bir az donquldanьb maqaranьn aqzьnda jatdь.

Qaraça qьz tərpənməjə də qorqurdu. Ançaq onun qorqusu nahaq idi, cynky indi ajьnьn hirsi jatmьşdь, ona dəjməzdi və bəlkə də onun orada olmasьna sad olardь.

***

Iki saatdan artьq idi ki, Qaraça qьz maqaranьn icində uzanьb qalmьşdь. Bicarə qьz ajьnьn qorqusundan øzyny maqaranьn deşijinə elə pərcim etmişdi ki, tərpənməjə də imkanь joq idi. Bir tərəfdən maqaranьn icindəki havanьn azьqь, digər tərəfdən də ajьnьn vahiməsi jazьq qьzь bihuşluq halьna salmьşdь. Ajь isə fьsьldaja-fьsьldaja jatmьşdь. Birdən ajь ojanьb donquldanmaqa başladь. Bu halda Qaraça qьzьn qulaqьna coqlu it səsi gəldi. Ajьnьn da donqultusu artdь. Coq cəkmədi ki, itlər hyrə-hyrə maqaranьn aqzьnь aldьlar, ançaq çyr'ət edib icəri girə bilmədilər. Bir azdan sonra at ystyndə avcьlar qьşqьra-qьşqьra gəlib cьqdьlar. Bunlar maqaranьn icindən ajьnьn nəriltisini eşidib tyfənglərini hazьrladьlar və itləri icəri qьsqьrtdьlar. Itlərin bir neçəsi çyr'ətlənib maqaranьn icinə soquldu. Ançaq coq cəkmədi ki, jenə zingildəjə-zingildəjə ge-

ri qaİıtdılar. Onlardan bir, ikisi jaralanmışdı. Bu halda avcılar bajırdan:

— Axdar, bas, Xallı bas, Gymyş bas,—dejə qısqırtdılar. Itlər çyr'ətlənib jenə özlərini icəri soqdular və ajı ilə dutaşdılar. Ajı bir myddət onlar ilə boğuşandan sonra maqaradan sıcrajıb cıqdı. Bu halda yc gyllə birdən onun yzərinə acıldı. Bunların zərbindən bicarə ajı boqanaqdan jıqılan aqac kibi jerə sərildi. Avcıların biri:

— Afərin mənim gylləm.

— Xajır, Hysejnqulu aqa, səhv edirsən, ajını öldyrən mənim gylləmdir.

— Baqışla. Səlim bəj, mən ajını başından atmışam, jəqin ki, onu jıqan mənim gylləmdir.

— Səbr edin, əzizlərim. Bu saat mə'lum olar,— bunu dejib, əvvəlki adam atdan dyşdy və nökərlərin köməgilə ajının çəmdəgini o jan bu jan cevirib diqqət ilə baqmaqa başladı.

— Əzizlərim, hec bəhs etməjin, ycymyzyn də gylləsi ajıja dəjmişdir. Sonra yzyny nökərlərinə tərəf dutub dedi:

— Çəld ajının dərisini sojun. Rəhim bəj sənə demədimmi ki, ajısız bu avdan qajıtmajaçaqam. Hələ öz meşəni tə'rif edib məni məsxərə edirdin ki, sizin meşənizdə davşan da tapılmaz. Bəs bu nədir?

Bu halda Rəhim bəj ajıja diqqət ilə baqıb dedi:

— Jenə də Hysejnqulu aqa öz fikrimdə möhkəm durmuşam. Bu ajı meşə ajısı dejil. Əldə bəslənmiş ajıdır.

— Elə iş ola bilməz. Onu haradan bildin?

— Budur, baq ajının bojun tyklərini zənçir aparmışdır. Səlim bəj doğrumu dejirəm?

Səlim bəj baqıb Rəhim bəjin sözyny təsdiq etdi. Bundan sonra bəjlər qaqqıltı ilə gylməjə baş-

ladılar. Hysejnqulu aqa əvvəl dostlarının sözyny zarafat hesab etdi, amma sonra özy də diqqət ilə baqdıqda şəkkə dyşdy. Bu halda av tulalarına qoşulmuş qara köpək maqaraja girdi, bunun dalınca başqa itlər də getdilər və jenə icəridə hyryşmə başlandı. Bunu gördykdə Hysejnqulu aqa dedi:

— Dejəsən maqarada jenə ajı var.

Bəjlər tyfənglərini hazırlajıb maqaranın aqzını kəsdilər. Bu zaman qara köpək Qaraça qızın ajaqından dutub itlərin arasından syryjə-syryjə onu maqaradan bajıra cıqartdı. Bəjlər bunu gördykdə təəccyb edib hejrətdə qaldılar. Qara köpək Qaraça qızı buraqdı, amma o, hərəkətsiz qalıb ajaqa qalqmadı. Bəjlər Qaraça qızın ystyny aldılar. O, zəif bir hal ilə gözlərini acdı; lakin harada olduqunu anlamadı. Hysejnqulu aqa ondan soruşdu:

—Qız, sən kimsən? Bu maqarada nə qajırırdın? Qaraça qız çavab vermədi. Rəhim bəj dedi:

— Hysejnqulu aqa, görmyrsənmi ki, qız hələ lazımınca özynə gəlməmişdir. Nə sual edirsən. Mən əhvalatı onsuz da anlajıram. Qızın sifətindən və libasından qaracı qızı olduqunu dujmursanmı. Bu av etdijimiz ajı da əldə bəslənmiş qaracı ajısıdır. Ançaq sahibi harada qalmış burası mənim ycyn aşkar dejildir.

Səlim bəj qıza diqqətlə baqıb dedi:

— Ha, bu qızı mən görmyşəm. Məşhur oqujan və oynajan Qaraça qızdır, sahibi də qaracı Jusyfdyr. Yc aj bundan qabaq ona nə qədər pul və xəl'ət və'd etdimsə də, bu qızı mənə satmadı, indi jaqsı əlimə dyşybdyr. Siz öləsiniz gyndə qonaqlıq edib sizə böjyk kef verəcəjəm.

Hysejnqulu aqa bunu eşitdikdə dedi:

— Demək o kefi mən verə bilmərəm. Əslinə baqsan qız mənə catar. cynky mənim köpəjim tapmışdır.

Bəjlərin arasьna bəhs dyşdy. Səlim bəj dedi:

— Hysejnqulu aqa, özyn jaqşьça bilirsən ki, arvadьn Pəri Çahan xanьm qaracь qьzьnь evinə qojmaz, nə ycyn bəhs edirsən?

— Nə ycyn qojmur? Ev sahibi odur, joqsa mən? Bundan ilavə qьzь Piri kişijə verəçəjəm ki, o saqlasьn.

Bəjlər buna razь oldular. Hysejnqulu aqa qьzь nökərlərinə tapşьrdь. Bəjlər jenə av etməjə başladьlar, lakin dört saata qədər meşəni dolanьb bir tylky və yc davşandan başqa əllərinə bir av keçirə bilmədilər. Ona görə avь tərk edərək jola dyşdylər.

Qaraça qьz özynə gəlib jol uzunu başьna gələn əhvalatь ala-jarьmcьq naqьl etdi. Hysejnqulu aqa onun atasьz, anasьz jetim olmaqьnь eşidib dedi:

— Coq gözəl oldu, indi hec kəs qьzь məndən ala bilməz.

***

Aqşam vaqtь Hysejnqulu aqa öz dostlarь Rəhim bəj və Səlim bəj ilə bərabər evlərinə gəldilər. Itlərin hyrməji, avcьlarьn səsləri, nökər və mehtərlərin qьşqьrьqь bir-birinə qarьşmьşdь. Aqça xanьm bu səs-kyjə myrəbbijəsindən iznsiz bajьra cьqdь. Kənarda durmuş Qaraça qьzь göryb ona jaqьnlaşdь. Qaraça qьz və Aqça xanьm nəzərlərini bir-birinə salьb bir myddət diqqət ilə baqьşdьlar. Bu iki uşaqьn arasьnda böjyk fərq vardь: birinin ata anasь bəjzadə, o birininki isə joqsul idi. Biri zəif, zərif, hər bir işdə özgəjə mehtac olduqu kibi, o biri isə polad kibi saqlam bədənli, az jaşьnda coq gormyş, öz zəhmətilə məişət edən bir coçuq. Birinin baqьşь sanki özgələri görməjə, o birinin nəzəri isə hamьnь qavqaja caqьrьrdь.

Aqça xanьm zərif əlini Qaraça qьza uzatdь, o da kobud barmaqlarь ilə onun əlini sьqdь. Aqça xanьm bu sьqmaqa davam etməjib qьşqьrdь, sonra gyldy.

Bir az cəkmədi ki, şirin söhbətə başladьlar. Bu vaqt Hysejnqulu aqa Qaraça qьzь unudub otaqda bəjlər ilə av bəhsinə girişmişdi. Aqça xanьm ilə Qaraça qьzьn sohbəti coq cəkmədi. Pəri Çahan xanьm otaqьndan həjətə endi və qьzьnь Qaraça qьz ilə söhbət edən goryb coq bərk açьqlandь və myrəbbijəsini caqьrьb dedi:

— Nə ycyn öz vəzifənizi unudursunuz xanьm. Baqьn tərbijə verdijiniz qьz kimin ilə dostluq etmişdir. Otaqьna aparьn. Bu geçə şamsьz qalaçaqdьr.

Myrəbbijə, gözy jaşlь Aqça xanьmьn əlindən dutub otaqьna apardь. Qaraça qьza da Pəri Çahan xanьm—dalьmça gəl, qaracь qьzь,—dejib Hysejnqulu aqanьn otaqьna apardь və rişxənd ilə dedi:

— Bu şahzada qьzьnь haradan tapьb gətirmisən.

Qьzьn ilə tanьş olub coq şirin söhbət edirdilər.

Hysejnqulu aqa əhvalatь ona naqьl edib dedi:

— Pəri Çahan, qьzьna jazьqьn gəlsin, gör joldaşsьzlьq, onu nə hala salmьşdьr. Qoj bu qьz ilə ojnasьn, atlansьn, qol qanadь acьlsьn, bədəni bərkisin, kejfi acьlsьn. Bu qьz qaracь qьzь dejildir və olsa da nə ejbi vardьr. Xanьmьn janьnda qarabaşь olmaznь? Myrəbbijəsi janьnda olaçaqdьr. Bir fəna iş edərlərsə tərbijə edib qojmaz.

Bu sözlər Pəri Çahan xanьma əsla tə'sir etmədi.

— Sən mənə söz vermişdin ki, tərbijə məsələsinə qarьşmajaçaqsan. Indi nə ycyn sözyndə davam etmirsən? Bu qьz buradan gedəsidir, artьq söz lazьm dejil

— Xajьr, bu qьz burada qalaşьdьr,—dejə Hysejnqulu səsini uçaltdь.

— Sənə dejirəm, bu qьz bu saat buradan gedəsidir. Joqsa mən burada qalmaram,—dejə Pəri Çahan xanьm qəzəbləndi. Səlim bəj firsəti fovtə verməjib dedi:

— Onda verin mən aparьm.

Hysejnqulu aqa dedi:

— Səlim bəj, hec vaqt ona razı olmaram. Neçə ki, sizə demişəm, elə də edəcəjəm. Qaraça qız baqbanım Piri babanın janında olaçaqdır.

Pəri Çahan xanım dedi:

— Bu şərtə mən də razıjam. Ançaq Aqça xanım ilə bilmərrə əlaqəsi olmajaçaqdır; cynky ondan pis xasijjət gətyrər.

Bu şərtlə aparıb Qaraça qızı Piri kişijə tapşırdılar.

Piri kişinin daxması aqalıqın bəjyk mejvə baqının icində idi.

Piri kişi 70 jaşında bir qoça idi. Hec bir kəsi joq idi, özy də Hysejnqulu aqanın rəijjəti olub onun atası zamanından bu baqa baqbanlıq edirdi. Piri kişi həmişə baqda əmr syryb işi dyşməsə aqalıq qapısına gəlməzdi.

Xidmətcilər Hysejnqulu aqadan qorqub hyzurunda ditrəjirdilər. Lakin Piri kişi kimsədən qorqmazdı və baçardıqı qədər qulluqcuları aqaların zylmyndən myhafəzə edərdi. Ona görə onu başqa nökərlər sevirdi. Qaraça qızın saqlanmaq ycyn Piri kişijə verilməsi onu coq şad etdi. Öz komasında Qaraça qız ycyn jer hazırladı. Onu jedirib rahat etdi. Qaraça qız jataqına girib bir myddət jata bilmədi. Sonra Piri kisidən soruşdu:

— Baba, o xanım, qızın nə ycyn mənimlə ojnamaqa və səhbət etməjə qojmajır?

— Qızım, onlar bəjdirlər, biz rəijjət, onlar aqadırlar, biz nökər. Bizimlə onların nə joldaşlıqı. Qızım sən Aqça xanımı jaddan cıqart. O sənə joldaş dejildir.

Qaraça qız bu sözlərlə sakit olmajıb dyşynyrdy.

— Mən Aqça xanıma nə etdim ki, anasının mənə açıqı dutdu. Bu geçə ona jemək verməjəçəklər.

Jazıq aç qalaçaqdır. Anam saq olanda məni də naharsız qojardı, ançaq mən nadinçlik edərdim. Bu ki, hec zad etməmişdi.

Qaraça qız fikrini bir jerə cıqarmamış juquja getdi. O geçəsi haman fikirlər Aqça xanımı da sakit etmirdi. Nə anasının, nə myrəbbijəsinin nəsihətini anlamırdı.

— Nə səbəbə mən o qızla ojnajıb danışa bilmərəm. Mən bəj qız olanda nə olar. Məni nə ycyn şamsız qojdular. Qaraça qız coq təəççybly şejlər danışırdı. O dejirdi ki, sənə qaval calmaq, ojnamaq öjrədəçəjəm. Ah. Nə ycyn anam məni qojmadı ki, onunla coqluça danışam.

Aqça xanım jorqanı başına çəkib gizlinçə aqlamaqa başladı və bir azdan sonra juquja getdi.

***

Piri kişi hələ uşaqlıqından gyn cıqmamış juqudan durmaqı adət etmişdi. Indi də tezdən qalqıb oçaqı qaladı, özy kibi ömry kecmiş hisdən qaralmış cajdanı su ilə doldurub oçaqa qojdu və daxmadan cıqdı ki, baqı dolansın.

Piri kişi bu bəslədiji baqı coq sevirdi. Buradakı aqaçların coqunu özy öz əlilə əkib beçərmişdi. O ətrafda bitən bir mejvə aqaçı joq idi ki, bu baqda olmasın. Hysejnqulu aqanın bu baqı mylkədarlar arasında xejli şöhrət qazanmışdı. Hysejnqulu aqaja qonaq gələndə o öz qonaqlarını baqına tamaşa etməjə apararardı. Baqı oqrudan qorumaqa Piri kişinin birçə köməkcisi vardı. O da Qaraça qızı maqaradan cıqaran Qaraça köpək idi. Qaraça köpək qajət hejbətli və hynərli bir it idi. Onun qorqusundan hec kəs baqa dolana bilməzdi. Bu köpəkdə bir qəribə hal vardı: hər kəs ki, Piri kişijə dyşman idi, köpək onu sevməjib, jaqına qojmazdı. Piri kişi bir

jeni şəxs ilə tanış olanda, qara köpək o adama qujruq bulayıb yaqınlaşsajdı, Piri kişi onu özynə dost hesab edərdi, əksinə o adama dişlərini aqardıb mırıldasajdı, onu özynə dyşman bilərdi. Qara köpəjin bu hissini Piri kişi dəfələrlə imtəhan etdiji ycyn belə dejərdi:

— Dost-dyşmanımı qara köpək ilə tanıjıram.

Piri kişi qara köpəji hec vaqt zənçirləmirdi. Geçə və gyndyz qara köpək asudə idi. Bununla belə qara köpək, baqdan kənara cıqmazdı. Ançaq bə'zi vaqt Hysejnqulu aqa ava getdikdə o da həvəslənib av tulalarına qoşulardı: bu vaqt onu geri qajtarmaq ycyn gərək Piri kişi özy gələjdi, joqsa kimsəjə qulaq asmazdı.

Piri kişi komadan cıqdıqda, qapını acıq qojmuşdu. Bu halda qara köpək icəri girib, evdə bir adamı jatmış gördy. Qulaqlarını şəkləlib hejbətli bir halət ilə ona tərəf jönəldi. Sonra Qaraça qızı tanıjıb qujruqunu buladı və ilərı gəlib janında uzandı. Əlini jalamaqa başladı. Bu vaqt Qaraça qız gözlərini acdı və hələ juqulu olduqu ycyn qara köpəji tanımajıb qışqırdı. Bunun səsinə Piri kişi çəld içəri girib dedi:

— Qızım, nə ycyn qışqırdın? Kimdən qorqdun?

— Baba, burada ajı var.

— Joq, qızım qara köpəkdir, qorqma burada ajının nə işi var? Sonra qara köpəjə: cəkil... dejə onu bajıra qovladı.

— Jat, qızım hələ tezdir.

— Joq baba, daha juqum gəlmir, mən həmişə tez dururam.

— Coq jaxşı edirsən, qızım, adam gərək səhər tezdən dura ki, bədəni saqlam ola. Qaraça qız paltarını gejib dedi:

— Baba, əl-yzymy harada jujum?

— Budur daxmamızın janından su aqır, get orada ju.

Qaraça qız yzyny jumaqa getdi. Piri kişi də syfrəni salıb pəndir, cörək və jaq qojdu, sonra cajdandan iki finçan caj tökyb syfrəjə qojdu. Bu vaqt Qaraça qız yzyny jujub içəri girdi.

— Al, qızım yzyny sil, otur caj içək.

Piri kişi Qaraça qıza dəstmal verdi. Qaraça qız da əl-yzyny qurudub syfrəjə oturdu. Hər ikisi jejib içməjə məşqul oldular.

Cajdan sonra Piri kişi Qaraça qıza dedi:

— Dur qızım, gyn qızmamış həm baqımızı gəzək, həm də aqalar ycyn mejvə dərək.

Piri kişi özy bir səbət götyrdy və Qaraça qıza da bir çəvərən verdi. Evdən bajıra cıqdıqda qara köpək də onlara qarışdı. O qujruqunu bulaja-bulaja Qaraça qıza janaşdı. Qaraça qız onun başını qaşqallajıb çəvərəni onun bojnundan asdı. Qara köpək başını bulajıb çəvərəni jerə saldı. Qaraça qız pək başını bulajıb çəvərəni jerə saldı. Qaraça qız götyryb jenə bojnuna kecirdi. Qara köpək bu dəfə də başını əjib çəvərəni jerə saldı. Piri kişi dedi:

— Qızım, zəhmət cəkmə, Qara köpək azadəlijə öjrənmişdir, o tə'limə jatmaz.

— Joq baba, jatar, bir gör onu neçə öjrədəçəjəm.

Bunu dejə Qaraça qız qara köpəjin qabaqında cöməldi və onun gözlərinə baqarkan dedi:

— Qaraça köpəjim, əqilli köpəjim, çəvərəni götyr.

Qaraça qız çəvərəni jenə onun bojnuna saldı. Bu dəfə Qara köpək çəvərəni jerə salmajıb Qaraça qızın yzynə baqa-baqa janınça getdi. O da sevinçək dedi:

— Afərin, Qaraça köpəjim. Baba, gördynmy?

— Göryrəm qızım və coq da təəccyb edirəm.

Qara köpək indijə qədər məndən başqasının əmrinə tabe' olmamışdı. Indi isə hətta çəvərəni də aparır.

— Hələ bu nədir ki, baba, gör ona nələr öjrədəcəjəm. Mən qaracı dəstəsində olan zaman ajını, mejmunu və qejri hejvanları öjrədəndə görmüşəm, ançaq, baba, hejvanı əzizləjə-əzizləjə öjrətməlidir, joqsa dəjmək ilə bir şej olmaz; amma qorqutmaqın ejbi joqdur. Baq, Jusyf ajını dəjdy, o da onu parcaladı. Piri kişi balaça qızın əhvalatını balaça eşitmişdi.

Indi isə Qaraça qızın kim olduqunu, bu vaqta qədər neçə jaşadıqını ona ətraflı naqıl etdirdi. Qaraça qızın yrək jandırıcı façiəsindən rəhimdil Piri kişi xejli qəmgin oldu və yrəjində bu jetim coçuqa məhəbbəti artdı. Səhərin saf və gözəl havası kolların və meivələrin ətri, quşların nəqmələri insana zevq-səfa verirdi. Belə təbiət icində jaşamış Piri kişijə baqanda adam onun jetmiş jaşında olduquna inanmajırdı.

Bunlar gəlib almalıqa catdılar. Qırmızı ətirli almaları gördykdə Qaraça qızın gözləri parladı.

— Baba, nə gözəl almalardır.

— Qızım, baqımızda hər çyr meivə var, dərib jeməji qadaqan etmirəm, ançaq aç qarına jeməjəsən, joqsa azarlarsan. Indi sən aqaça cıq, almaları dər, mən də səbətə jıqım.

Qaraça qız tez aqaça dırmaşdı, almaları dərib jerə tokməjə başladı. Aqzını da bikar qojmajırdı. Bir azdan sonra Piri baba dedi:

— Qızım daha bəsdir, dyş gedək bir qədər armıd, hulu jıqaq.

Qaraça qız dyşdy. Almalardan çəvərəninə qojub jenə qara köpəjin bojnuna asdı. Armıdlıqa gedərkən birdən qara köpək çəvərəni jerə atıb ildırım

kibi gotyryldy. Qaraça qız tokylmyş almaları jıqarkən baqıb gördy ki, bir balaça pişik qacır. Qara köpək də istəjir onu dutsun. Bunu görçək Qaraça qız çəld qalqıb jyjyrə-jyjyrə Qara köpəji geri caqırdı. Lakin nə qədər qışqırdısa o, pişikdən əl çəkmədi. Piri baba da caqırdı, Qara köpək onun da sözynə qulaq asmadı. Qara köpək az qalmışdı ki, onu dutsun—pişik çəld armıd aqaçına dırmaşıb özyny qızmış köpəkdən xilas edə bildi. Qaraça qız bu işdən xejli şad olub əllərini bir-birinə vura-vura qaqqıltı ilə gylməjə başladı.

— Dızz, Qara köpək, dızz neçəsən, duta bildinmi,—dejə Qara köpəjə janıq verdi.

Qara köpək isə işi belə gördykdə aqaçın dibində elə həşir etməjə başladı ki, sankı bu saat pişiji də elə həşir etməjə başladı ki, sankı bu saat pişiji qorqudub jerə salaçaqdır. Jazıq pişik hərsəsi ilə qorqudub jerə salaçaqdır. Jazıq pişik hərcəndi hyndyrdə və əl catan jerdə dejildi; lakin bunula belə ditrəjə-ditrəjə gözlərini Qara köpəkdən çəkə bilmirdi. Qaraça qız özyny aqaça jetirib dırmaşmaqa başladı. Pişik onu göryb oturduqu budaqdan juqarı cıqmadı. Qaraça qız ona jaqınlaşıb gördy ki, xallıça bir gözəl pişik balasıdır. Piri kişi də Qaraça qızın almalarını çəvərənə doldurub armıd aqaçın dibinə gəldi. Bu halda Qara köpək bir qədər çının dibinə gəldi. Bu halda Qara köpək bir qədər sakit olmuşdu. Amma jenə də gözləri aqaçda idi.

— Baba baq, nə gözəl pişik balasıdır, bunu aparıb evimizdə saqlajaçaqam.

— Coq jaxşı, qızım apar. Indi o armıdları dər sonra dyş. Qaraça qız armıdları dərib pişiji quçaqına alaraq jerə dyşdy. Qara köpək əvvəl bir qədər özyny rahatsız saqladı, sonra Qaraça qızın sə'ji ilə bilmərrə sakit oldu və axırda pişijə də dəjməjib onunla dostluq binasını qojdu. Meivələr hazır olduqda Piri baba dedi:

— Indi bunlarь aqalьqa aparmaq lazьmdьr. Qapьja kibi mənə kəmək et sonra mən özym apararam.

— Baba, məjər mən aqalьqa gedə bilmərəm?

— Joq, qьzьm getsən Pəri Çahan xanьma xoş gəlməz, elə bilər ki, onun əmrindən cьqьrьq.

Qaraça qьz Piri kişini baqьn qapьsьna kibi ətyryb, özy xal-xal pişijini quçaqьna aldь; baqь gəzməjə başladь. Cəpərin qьraqь ilə gedərkən Qaraça qьz gərdy ki, Aqqa xanьm da myrəbbijəsi ilə sqamjanьn ystyndə oturub kitab oqujur. Gərynyr ki Aqqa xanьm kitabь fikirlə oqumur və oquduqunu da sevmirdi. Bu halda bir gözəl kəpənək gəlib Aqqa xanьmьn oturduqu sqamjanьn başьna qondu. Aqqa xanьm gizlinçə kəpənəji dutmaq istədisə lakin duta bilmədi. Bunu myrəbbijə göryb coq açьqь dutdu və hirsli Aqqa xanьmьn əlindən dutub evə apardь. Qaraça qьz bir myddət ðajandь ki, gərsyn Aqqa xanьm jenə baqcaja cьqaçaqmь. Bir azdan sonra myrəbbijə jalьnьzca gəlib sqamjanьn ystyndə əjləşdi və kitab oqumaqa məşqul oldu. Qaraça qьz dujdu ki bu Aqqa xanьmı evə salьb dustaq etdi. Bu işdən rəhimdil Qaraça qьz nə qədər Aqqa xanьma yrəji jənьb jazьqь gəldisə bir o qədər də myrəbbijəjə dyşmənciliji artdь.

Aqalьq evi təzə qajda ilə tikilmiş iki mərtəbə gən--bol bir imarət idi. Bundan başqa evin baş tərəfindən yc balaça otaqdan ibarət bir qədim tikili də vardь. Bu Hysejnqulu aqanьn babasьndan qalma köhnə bir imarət idi. Bu evin pənçərələri xьrda və rəng-bə-rəng şişələrdən ibarət idi. Bu evlərdə hec kəs olmurdu. Həmişə iki otaqьn aqzь baqlь olardь. Orada Hysejnqulu aqanьn babasьndan qalma əntiq şejləri saqlanьrdь. Ançaq ycyncy otaq qədim jaraqlar və zinətli şejlər ilə bəzənib Hysejnqulu aqa ycyn acьq saqlanьrdь. Burada Hysejnqulu aqa nahardan son-

ra uzanьb bir az rahatlьq edərdi. Bu otaqьn birçə dənə pənçərəsi vardь, o da qejri pənçərələr kibi jana acьlmajьb, juqarь çəkilirdi. Onun xьrdaça və rəng-bə-rəng şişələri icərijə bir o qədər işьq buraqmazdь, ona görə də otaqьn ici qaranlьq idi. Bu otaq aqalьqda «Baba otaqь» adь ilə məşhur idi. Axьr vaqtlarda Aqqa xanьm myqəssir olduqda onu tənbih ycyn bu otaqa salьrdьlar.

Qaraça qьz cəpər uzunu gəlib evin başьna catdьqda, gözləri naqьl etdijimiz Baba otaqьna sataşdь, pənçərənin abь, jaşьl, qьrmьzь, sarь və qejri rəngli şişələri Qaraça qьzьn diqqətini çəlb etdi. Cəpər hyndyr olduqundan Qaraça qьz bu otaqь jaqşь görə bilmirdi. Ona görə bir aqaça cьqdь ki, oradan baqsьn. Bunu Aqqa xanьm icəridən göryrdy. Barmaqь ilə şişəni dəjdy ki, özynyn orada olduqunu Qaraça qьza bildirsin; birdən şişə çingilti ilə sьnьb jerə tökyldy. Bundan hər ikisi qorquja dyşdy. Qaraça qьz aqaçdan jerə dyşmədisə də, japraqlarьn qalьn jerlərində özyny gizlətdi. Bir azdan sonra Aqqa xanьm sьnan şişənin jerindən baqьb javaşçadan Qaraça qьzь caqьrdь, o da özyny ona göstərib dedi:

— Aqqa xanьm, səni orada myrəbbijənmi dustaq eləmiş?

— Bəli, onu sən haradan bildin?

— Mən bajaq cəpərin arasьndan gylly baqcaja baqьrdьm, sən də kitab oqujurdun. Istəjirdin kəpənəji dutasan, myrəbbijənin sənə açьqь dutdu dustaq etdi.

— Doqru dejirsən, anamьn və myrəbbijəm Maria Ivanovnanьn açьqь dutanda, məni buraja salьrlar. Ah, sən nə xoşbaxt uşaqsan. Mənim kibi dustaq olmajьb özyn ycyn baqda azad gəzirsən.

— Sən də həmişə dustaq olmursan ki, qejri vaqtlarda mənim kibi gəzirsən.

— Joq, məni hec kəs ilə ojnamaqa qojmurlar, gəzəndə həmişə Marja Ivanovna janьmda olur. Mən onunla gəzməji sevmirəm.

Qaraça qьz dedi:

— Nə etməli, səni mənimlə ojnamaqa qojmurlar.

— O, quçaqьndakь nədir,—dejə Aqça xanьm soruşdu.

Qaraça qьz xallь pişiji göstərib dedi: bu pişik balasьnь bu sabah baqdan tapmьşam.

— Ah nə gözəl pişikdir,—dejə Aqça xanьm koksyny ətyrdy.

— Istəjirsən sənə baqьşlajьm.

— Coq jaqşь, gətir bu deşikdən ver.

— Oraja nə tevr gəlim, qapьdan gəlsəm məni görərlər və qojmazlar.

— Gör cəpərdən kecə bilərsənmi?

— Jaqşь, gorym kecə bilərəmmi,—dejə Qaraça qьz aqaçdan dyşyb cəpərdən kecməjə jol aramaqa başladь. Gəzərkən cəpərin altьndan su arxьnьn jolunu gördy: bu deşikdən Qaraça qьz xejli cətinlik ilə evin dal həjətinə cьqdь. Sonra gizlinçə gəlib pəncərənin qabaqьna cьqdь. Aqça xanьm sevinə-sevinə dedi:

— Haradan kecdin?

— Su arxьnьn deşijindən. Al, gör nə jaqşь pişikdir.

Aqça xanьm pişiji alьb baqrьna basdь. Qaraça qьz deşikdən icəri baqьb dedi:

— Nə gözəl otaqdьr, nə coqlu jaraq asьlmьşdьr.

Aqça xanьm dedi:

— Mən buranь sevmirəm, özym də qorquram. Pəncərəni aca bilsəjdim sən də gələrdin, burada söhbət edərdik. Ançaq onu juqarь qaldьrmaq lazьmdьr. Mənim də gyçym catmьr. Qoj gorym Marja Ivanovna qapьnь daldan baqlamьş ja joq.—Bunu dejə Aqça xanьm qapьnь cəkdi, qapь acьldь.

— Ah nə jaqşь oldu, tez ol gəl.

Qaraça qьz ətrafьna baqa-baqa çəld icəri girdi. Hər ikisi sevinərək bir-birini quçaqladь. Sonra da şirin söhbət etməjə başladьlar.

Bu vaqt Marja Ivanovnanьn oquduqu kitab xejli maraqlь olduqundan başь qarьşьb Aqça xanьmь bir saat əvəzinə iki saatdan artьq dustaq etdijindən xəbəri joq idi. Lakin bu unudulmaqa Aqça xanьm coq sad idi. O, Qaraça qьzь vaqtьnda qacьrmaq ycyn tez-tez qapьja cьqьb baqьrdь ki, gərsyn myrəbbijəsi gəlirmi. Bir dəfə də cьqanda anasьnь janьnda bazьr gordy. Bu ittifaqdan Aqça xanьmьn rəngi qacьb bədəninə ditrəmə dyşdy. Özyny elə itirmişdi ki, anasьnьn suallьna çavab verə bilmirdi. Pəri Çahan xanьm Baba otaqьnь acьq göryb fikir etdi ki, Hysejnqulu aqa icəridə olar, bu qəsd ilə də oraja girmək istədikdə Aqça xanьm lap özyny itirib onun qabaqьnь kəsdi:

— Ana, buraja girmə, girmə,—dejə özy də aqlamaqa başladь.

Pəri Çahan xanьm təəççybdə ikən Marja Ivanovna gəlib cьqdь və ondan qьzьnьn dustaq olmaqьnь bildi. Pəri Çahan xanьm, myrəbijə və onlarьn arqasьnça Aqça xanьm otaqa girdilər. Pəri Çahan xanьm pişiji göryb soruşdu: bundan ətrymy qorqdun? Nə gözəl pişikdir, bunu saqlamaqa sənə izn verirəm. Aqça xanьm Qaraça qьzь icəridə görməjib bir qədər yrəkləndi, Qaraça qьz isə divanьn altьna girib gizlənmişdi. Hər ycy otaqdan cьqьb qapьnь baqladьlar və nahar jeməjə getdilər. Qaraça qьz qapьsь baqlь evdə qaldь.

Xanьmlar gedəndən sonra Qaraça qьz çəld divanьn altьndan cьqьb qapьja tərəf jyjyrdy ki, bir kəs gəlməmiş buradan getsin. Lakin qapьnь dal-

dan çəftələnmiş gəryb mə'jus qaldь. Sonra pəncərəni cəkmək fikrinə dyşdy; amma nə qədər calьşdьsa, bir şej baçarmadь; cynky pəncərənin juqarьdan iki nəzik dəmir mil ilə baqlь olduqunu anlamajьb, ançaq var gyçy ilə juqarь qaldьrьrdь. Xejli calьşdьqdan sonra Qaraça qьz umudsuz divanьn ystyndə oturdu. O, xejli təşvişdə idi; cynky bilirdi ki bu sirrin ysty acьlsa Pəri Çahan xanьm onu buradan qovub qьzьna da bəjyk tənbeh edəçəkdir. Bir az oturandan sonra Qaraça qьz jenə pəncərəni cəkmək fikrinə dyşdy. Bu səfər diqqət jetirdikdə, nəzəri dəmir millərə sataşdь, dərhal qalqьb onlarь cьqartdь və sonra pəncərəni cəkməjə başladь. Pəncərə hərcənd aqьr idi, amma Qaraça qьz da qyvvətli idi. O, pəncərəni qaldьrьb altьndan çəftə ilə bənd elədi. Sonra pəncərədən cьqьb qapьnь acdь. Pəncərəni saldь, bajьra cьqьb qapьnь baqladь, gəldiji deşikdən baqa girib komalarьna getdi.

Bu vaqt Aqça xanьm Qaraça qьz barəsində artьq dərəçədə iztirabda idi. Boqazьndan əsla cərək getmirdi; fikri mydam Qaraça qьzьn janьnda idi. Hətta qəsdən şorbanь syfrəjə tokdy ki, bəlkə ona tənbeh edib jenə Baba otaqьna salalar, lakin bu hilə onu myradьna catdьrmadь; cynky Pəri Çahan xanьm qьzьnьn rəngi qacdьqьnь gəryb təşvişə dyşdy.

— Qorqma, qьzьm ejbi jəqdur, xorəji syfrəjə qəsdən daqьtmadьn ki, özy tökyldy. Joqsa qьzьm azarlamьsan.—Bunu dejə Pəri Çahan xanьm əlini qьzьnьn alnьna qojdu:

— Doqrudan da qьzdьrman var. Bir az şorba ic sonra jataçaqsan. Daha bu gyn hec jerə cьqmajaçaqsan.

Bu əhvalatdan Aqça xanьm daha da artьq təşvişə dyşyb dedi:

— Joq, ana mən azarlь dejiləm. Məni jataçaq otaqьna göndərmə.

Hysejnqulu aqa yzyny arvadьna tərəf dutub dedi:

— Indi sap-saq qьzь azarlь edəçəksən.

— Rəça edirəm mənim tərbijə verməjimə qarьşmajasan.

— Nə ycyn, mən ata dejiləm?

— Atasan, ançaq nadansan. Nadan atadan qьz nə tərbijə götyrə bilər?

Hysejnqulu aqa çəld jerindən qalqьb açьqlь jumruqunu masaja elə bərk vurdu ki, boşqablar bir-birinə dəjdi:

— Sus! Tezlik ilə sənə göstərərəm ki, bu evin sahibi mənəm...—Bunu dejə Hysejnqulu aqa qabaqьndakь boşqabь götyryb jerə caqdь və hirsli jemək otaqьndan cьqdь.

— Get, pijan saldat,—dejə Pəri Çahan xanьm baqьrdь.

Bu hadisədən zavallь Aqça xanьm ditrəjərək göz jaşь tökməjə başladь. Pəri Çahan xanьm myrəbbijəjə dedi:

— Bu qьzь otaqьna apar, sojundurub rahat et. Sonra gejinin, bə'zi şejlər almaq ycyn şəhərə gedəçəjik.

Daja xanьmla getdilər. Pəri Çahan xanьm da öz otaqьna getdi.

Bir azdan sonra Pəri Çahan xanьm myrəbbijə ilə fajtona minib jola dyşdy.

Anasь gedəndən sonra Aqça xanьm bir myddət otaqda qalьb pəncərədən baqdь, oradan dəmir jol stansijasь gərynyrdy. Vaqzal Hysejnqulu aqanьn mylkyndə tikilmişdi. Hərdən bir Aqça xanьm öz myrəbbijəsi ilə oraja gəzməjə gedərdi.

Birdən vaqon fit verdi.

Hə, anamgil getdi. Bir də aqşam caqь gələçəklər, indi gedim Qaraça qьzь dustaqdan xilas edim. Bunu dəjə Aqça xanьm çəld gejindi və cьqьb Baba otaqьna tərəf getdi. Oraja jetişdikdə gordy ki, otaqьn qapьsь çəftəlidir. Javaşça qapьnь acьb icəri girdi. Gordy ki atasь divanьn ystyndə uzanьb sьqara cəkir və ondan başqa da icəridə kimsə joqdur. Bu ittifaqa Aqça xanьm həm şad və həm də təəççyb etdi. Bu vaqt atasь onu gordy.

— Hə, qьzьm dustaqdan qacmьsan. Coq da jaxşь etmisən. O, dəli ananьn səzlərinə qulaq asma. Gəl bir az ata bala səhbət edək.

Aqça xanьm atasьnьn belə mehriban rəftarьndan istifadə edərək onun quçaqьna atьldь. Sonra başьnь əjib divanьn altьna baqdь və Qaraça qьzь orada gərməjib mat qaldь. Hysejnqulu aqa soruşdu:

— Qьzьm nə ycyn mat qalmьsan? Səhbət elə gərək nə var nə joq.

Aqça xanьm sordu:

— Ata sən coqdanmь buradasan?

— Nahardan sonra gəldim qьzьm.

— Sən gələndə qapь acьq idimi?

— Joq, mən ozym acdьm.

— Icəridə kim vardь?

— Icəridə baq bu xallь pişik vardь.—Bunu dejə Hysejnqulu aqanьn dal tərəfində qьvrьlьb jatmьş pişiji ona gəstərdi.

— Qьzьm bundan otrymy soruşdun?

Aqça xanьm pişiji alьb dedi:

— Joq ata, bundan otry soruşmuram.

— Bəs kimdən otry soruşursan?

Aqça xanьm çavab vermejib fikrə getdi.

— Qьzьm nə ycyn fikrə getdin, uşaq atasьndan səz gizlətməz.

Aqça xanьm bilirdi ki, atasь arvadьnьn açьqьna Qaraça qьzla ojnamaqa ona izn verər. Ona gərə sirri acmaq istədi. Atasьnьn bojnunu quçaqlajьb dedi:

— Ata, anama deməzsən ki, səjləjim.

— Demərəm qьzьm, səjlə.

Aqça xanьm əhvalatь ona səjləjib soruşdu:

— Ata, bəs Qaraça qьz buradan neçə cьqmьşdьr.

— Indi, mənim Piri kişilə işim var. Sən də mənimlə gedərsən, orada Qaraça qьz ilə ojnarsan və həm də onun buradan neçə cьqmasьnь ozyndən sorusarsan.—Bunu dejə Hysejnqulu aqa divanьn ystyndən qalqdь. Aqça xanьm şadlьqьndan bilmirdi ki, nə etsin.

Hysejnqulu aqa qьzь ilə baqь gəzərkən gəlib Piri kişinin daxmasьna catdь. O vaqt Piri kişi qapьsьnda oturub səbət hərytdy. Qaraça qьz da arxda qablarь jujub daxmaja girirdi. Qaraça qьz Hysejnqulu aqanь gəryb qorquja dyşdy. O icəridən dəşək gətirib jaşьl otlarьn ystynə saldь. Hysejnqulu aqa oturdu və yzyny qьzlara dutub dedi: siz də gedin baqda ojnajьn.

Qaraça qьz qavalьnь gətyryb Aqça xanьm ilə gəzməjə və ojnamaqa getdilər. Aqça xanьm və Qaraça qьz əl-ələ verib baqda qacmaqa və ojnamaqa başladьlar. Aqça xanьm başьna gələni Qaraça qьza naqьl etdi; o da Baba otaqьndan neçə cьqdьqьnь ona səjlədi. Bunlar əz aralarьnda səz qojdular ki, mymkyn olduqça Baba otaqьnda gəryşsynlər. Qaraça qьz Aqça xanьma qaval calьb mahnь oqumaqь və ojnamaqь əjrədirdi. Axьrda hər ikisi gəj otun ystyndə oturub səhbət etməjə başladьlar. Aqça xanьm bu halda coq şad idi. Ançaq anasьnьn bir neçə saatdan sonra qajьtmasь jadьna dyşdykçə yrəji sьqьlьrdь.

Bir azdan sonra Hyseynqulu aqa Piri kişi ilə gəlib qızlar oturduğu jerə cıqdılar. Bunlar qızların gəryb arı pətəklərinin tamaşasına getdilər. Qızlar arıların işləməsinə coq həvəslə baqırdılar. Piri kişi bir pətəjə catdıqda dedi:

— Bu pətəgin arıları coq vuraqandılar. Qızlarım. Bunlardan özynyzy gözləjin.

Bir başqa pətəgə catdıqda gördylər ki, buranın arıları pətəgin aqzında qarışqa kibi qajnaşırlar. Bunu gördykdə Piri kişi dedi: «Jaqşı vaqtda gəlmişik, bu saat buranın arısı becə verəçəkdir.»

Sonra yzyny Qaraça qıza tərəf dutub dedi:

— Qızım, qacaraq get, evimizdən o gyn sənə göstərdijim aq torbanı gətyr gəl.

Qaraça qız jyjyrərək getdi, bir azdan sonra arılar pətəkdən dəstə-dəstə cıqıb ucmaqa başladı. Piri kişi onların dalınça dyşdy. Axırda arılar bir gilas ağacının budaqına qondular. Bir dəqiqə keçmədi ki, biri-birinin ystynə qonaraq yzym salqım kibi aqaçdan sallandılar. Bu zaman Qaraça qız torbanı gətirdi. Hamı aqaçın altında hazır oldu. Piri kişi Aqça xanıma dedi:

— Aqça xanım, hər juvada birçə dişi arı olar. Ona şah dejərlər. Bir juvada iki şah olanda dava olur. Jeni doqmuş şah məcbur olur, ucub başqa juva arasın. O vaqt onun dalına jeni törəmiş arılar dyşyrlər. Baq, gör jeni şahın qoşunları onu nə çyr ihatə etmişlər. Indi biz onu dutub təzə arı səbətinə salmalıjıq. Onda arılar da onun başına çəm olaçaqlar.

Bu sözlərdən sonra Piri kişi yzyny Qaraça qıza tərəf dutub, dedi:

— Qızım, cıq aqaça və bu sallanan arıları torbanın icinə salıb aqzını byz.

Qaraça qız pişik kibi aqaça dırmaşmaqa başladı. Aqça xanım Piri kişidən soruşdu:

— Baba, o arılar Qaraça qızı sançmazlarmı.

— Joq xanım arını inçitməsən və onlardan qorqnasan, adamı sançmazlar.

Qaraça qız arı dəstəsini torbaja salıb aqzını byzdy. Piri kişi dedi:

— Indi—qızım budaqı silkələ, arılar torbaja tökylsyn ja da budaqı sındır, torbanın icində qalsın.

Qaraça qız budaqı sındırdı və aşaqı endi. Piri kişi torbanı ondan aldı. Hamı arılıqa gəldi. Piri kişi torbadakı arıları bir boş pətəgə boşaltdı.

— Aqça xanım, bu pətəgi sənin adına saqlajaçaqam və balı da öz ixtijarında olaçaqdır. Hacan gənlyn bal istədi gələrsən, kəsib verərəm.

Bundan Aqça xanım coq şad oldu. Hyseynqulu aqa dedi:

— Qızım, bu da sənin arın, indi gəl gedək bir azdan sonra anan gələçəkdir.

***

Aqşam caqı Pəri Çahan xanım Marja Ivanovna ilə şəhərdən gəlib cıqdı. Pəri Çahan xanım Aqça xanımı coq şad və janaqları qızarmış göryb dedi:

— Baq, qızım mənə qulaq asıb evdən bajıra cıqmadın, ona görə saqalıb rəngin özynə gəldi. Gör qızım sənə nə qədər şejlər gətirmişəm.

Aqça xanım anası gətirdiji gözəl quqlalara, başqa ojun şejlərinə və şirin jeməli şejlərə baqıb, coq şad oldu. Bu vaqt Aqça xanımın arzı etdiji bir şej vardısa, o da bu şejləri Qaraça qıza göstərib onunla bəlyşmək idi. Bu da ançaq Baba otaqında mymkyn idi. Aqça xanımın təbiəti coq həlim idi, özy də söza baqan bir qız idi. Lakin Qaraça qız ilə göryşmək arzısı onda o qədər artıq idi ki, myrəbbijəsinin əmrindən qəsdən cıqıb tez-tez özyny Baba otaqına saldırırdı.

Aqça xanьmьn gyndən-gynə saqlam olmaqь anasьnь nə qədər şad edirdisə, bir o qədər də myrəbbijəsinin əmrindən cьqьb özynə tənbeh etdirməji onu qəmgin edirdi. Bu barədə Pəri Çahan xanьm ərinə şikajət edəndə, Hysejnqulu aqa rişxənd ilə dejirdi:

— Iki bəjyk arvad bir balaça uşaqь tərbijələndirə bilmirsinizmi. Mən sizə məsləhət göryrəm ki, onu tez-tez Baba otaqьna salьb dustaq edəsiniz.

Bu kibi hallarda Hysejnqulu aqa qьzьna açьqlanьb Baba otaqьna göndərirdi və gizlin Qaraça qьza xəbər verirdi.

***

Piri kişi Qaraça qьzьn Aqça xanьm ilə gizlin göryşyb dostluq etməsinə əsla razь dejildi. O bilirdi ki, quduz bəjzadələrdən başqa qejrilərini insan dərəçəsinə qojmajan Hysejnqulu aqa bu jetim qьzь arvadьnьn açьqьna Aqça xanьmьn janьna buraqьr. O biri tərəfdən Piri kişi dyşynyrdy ki, bu sirr acьldьqda Pəri Çahan xanьm Qaraça qьzь qovaçaq. Piri kişinin bir də narazьlьqь onda idi ki, Hysejnqulu aqa zinətli qaracь libasь tiktirib Qaraça qьza gejindirirdi və öz qonaqlьqlarьnda ojnadьrdь. Bunun ystyndə Piri kişinin Hysejnqulu aqaja coq açьqь duturdu. Lakin qьzь onun əlindən almaqdan açiz idi. Piri kişinin fikri janlьş dejildi. Belə ki, bir dəfə Hysejnqulu aqa bəjyk qonaqlьq edib coq adam caqьrmьşdь. Bu qonaqlьqda oqujub calan dəstəsi də vardь. Hysejnqulu aqa Qaraça qьzьn dalьnça nökər göndərdi ki, gəlib ojnasьn. Bu vaqt Qaraça qьza sojuq dəjdijinə görə jerdə jatьrdь. Piri kişi qьzь getməjə qojmadь. Bu ittifaqdan sərxoş aqa artьq dərəçədə qəzəbnak olaraq ikinci dəfə nökəri göndərdi ki, qьzь jerdən qaldьrьb gətirsin. Piri kişi ilaçsьz qaldьqda Qaraça qьz qalqьb

qaracь paltarьnь gejdi və qavalьnь əlinə alьb jola dyşdy.

Qaraça qьzьn ojnamaqa özynyn də mejli coqdu. O rəqs etməji olduqça sevərdi... Odur, ki, məçlisə mybarizə istəjən pəhləvan kibi atьldь. Bir məharətlə ojnamaqa başladь ki, bytyn danьşьq və səs kəsildi. Qaraça qьz elə çoşmuşdu ki, orada olan adamlar onun gözyndən itmişdi. Ançaq öz ustadь olan Jasəmən gözynyn önyndə durmuşdu. Birdən Qaraça qьz elə bir tərzdə fьrlandь ki, baqanlarьn nəzərində bir şar kibi görynyrdy. Qəflətən Qaraça qьz bir dizi ystə cökərək əlinin birini qaval ilə juqarь dutub o birini belinə qojdu. Rəqsi belə bitirmək Qaraça qьzьn adəti idi. Qaraça qьz qonaqlar tərəfindən gurultulu alqьşlandь, sonra hamь rəça etdilər ki, bu ojunu bir də təkrar etsin. Qaraça qьz qəbul etmədi. Hətta Hysejnqulu aqanьn da sözynə baqmadь. Hamьnьn umudu kəsilmişdi ki, birdən Aqça xanьm ortaja cьqьb, calqьcьlara haman rəqsi calmaqь əmr etdi. Hamь təəççyb ilə ona baqьrdь. Calqьcьlar caldьlar, Aqça xanьm da ojnamaqa başladь. Bunun ojnamaqь gözəl və qajdalь idi. Hər hərəkətindən mə'lum edirdi ki, bu Qaraça qьzьn şəjirdidir. Bir-iki devrə vurandan sonra Qaraça qьzь caqьrdь, o da dərhal sьcrajьb ortalьqa girdi və hər ikisi qabaq-qabaqa ojnamaqa başladь. Bu xəbər bir anda Aqalьq xidmətcilərinə jajьldь. Onlar dəstə ilə jyjyryb qapьnьn aqzьndan tamaşa etməjə başladьlar. Bu xəbər Pəri Çahan xanьma da catdь. O da tamaşaja gəldi. Ançaq o, qьzьnьn ojnamaqьna əsla şad olmajьb açьqьndan bilmirdi ki, nə etsin.

Qьzlar ojnamalarьnь bitirdilər. Hər tərəfdən onlarь alqьşladьlar. Hysejnqulu aqa fərəhlənib qьzь-

nь baqrьna basdь. Bəjlər onu tə'rif edib başьnь sьqalladьlar.

Bir azdan sonra Pəri Çahan xanьm qulluqcusunu göndərib Aqça xanьmь janьna caqьrtdь. Hysejnqulu aqa dujdu ki, arvadь qьzьnь tənbih etmək ycyn caqьrьr. Bu fikir dyz də cьqdь. O biri otaqdan Pəri Çahan xanьmьn hajqьrtьsь gəlirdi. Hysejnqulu aqa səbr edə bilməjib qonaqlardan yzr istədi və Pəri Çahan xanьmьn janьna getdi gördy ki, Aqça xanьm hönkyrty ilə aqlajьr və Pəri Çahan xanьm da qьşqьrьr:

— De görym, bu ojnamaqь sənə kim өjrətmişdir?

Hysejnqulu aqa dedi:

— Bujur, çavabьnь mən verim, bunu Qaraça qьz өjrətmişdir. Sözyn nədir?

— Qaraça qьz onu harada göryrdy ki, өjrətsin. Mən onunla göryşməji qədəqən etməmişdimmi?

— Sən etmişdin, lakin mən etməmişdim. Bu evin sahibi mənəm, joqsa sən. Kimin həddi var bundan sonra mənim əmrimdən cьqsьn...

Pəri Çahan xanьm indijə qədər ərini bu dərəcə hirsli görməmişdi.

— İndi ki belədir, daha mən bu evdə nə ycyn oturmuşam.

— Өzyn bilərsən, otururs an—otur, gedirsən—get. Bunu bilməlisən ki, bundan sonra mən өz istədijim kibi davranaçaqam.

O biri otaqdan bəjlər onun səsini eşitdilər. Rəhim və Səlim bəj onun ailəsinə məhrəm olduqlarь ycyn onlarь sakit etməjə gəldilər. Hysejnqulu aqanь cəkib o biri otaqa apardьlar. Bu ittifaqdan qonaqlar pərişan olub bir-bir daqьlmaqa başladьlar. Ançaq Rəhim bəj ilə Səlim bəj qaldьlar ki, ər ilə arvadь barьşdьrьb getsinlər. Bunlar istədiklərinə

catdьlar. Hysejnqulu aqanьn hirsi jatьb arvadьna dejirdi:

— Nə ycyn razь olmajьrsan Aqça xanьm ojnasьn, ojnamaqьn nə zərəri var ki.

Səlim bəj dedi:

— Pəri Çahan xanьm, mənim qьzьm Aqça xanьm kibi ojnamaq bilsəjdi, onun başьna dolanardьm. Amma nə etməli ki, atasь kibi şyursuz cьqьb ajaq atmaqь da bilmir.

Rəhim bəj dedi:

— Uşaq tajfasь Aqça xanьm kibi ojnamaqa, gylməjə jaranmьşdьr. Joqsa mənim qьzьm kibi qara dinməzdən nə fajda.

Pəri Çahan xanьm onun sözyny kəsərək dedi:

— Mən demirəm ki, qьzьm ojnamaq bilməsin, lakin mən dejirəm ki, Mehdi aqanьn nəvəsi Aqça xanьma bir qaracь qьzь ilə joldaş olub oturmaq, durmaq jaraşmaz. Bu ittifaqdan sonra mən Aqça xanьmь burada qoja bilməjəçəjəm. Mən iləriki kibi şəhərə köcəçəjəm və qьzьmь da pansiona verəçəjəm: Hysejnqulu aqa burada qalsьn; cynky şəhərdə jaşamaqь sevmir.

Hysejnqulu aqa buna razь oldu.

***

Sabahьsь gyny Aqça xanьm anasь ilə şəhərə köcdy. Jazьq qьzçьqaz istəkli dostu Qaraça qьz ilə görүşə bilmədi. Aqça xanьmьn şəhərə köcməsi Qaraça qьza böjyk tə'sir etdi. Bir tərəfdən Aqça xanьmьn ajrьlьq həsrəti o biri tərəfdən də onun ata anasьnьn arasьna ədavət dyşməsi Qaraça qьzь coq qəmgin edirdi. Onu şad edən bir şej varsa, o da kecirib өz evində az görүnməsi idi ki, beləliklə Qaqonaqlьqda zyhur edən ittifaqdan sonra Hysejnqulu aqa gynlərini dostu Səlim bəj və Rəhim bəjgildə raça qьzь da ojnamaqa caqьrmьrdь. Bundan ilavə

Qaraça qız özy də oynamağı tərk etmişdi. O, gynlərini bağda keçirirdi. Joldaşı da Qaraça köpək idi. Bu it Qaraça qızla elə dost olmuşdu ki, yanından iraq olmaq istəmirdi. Qaraça qız da onu elə öyrətmişdi ki, hər istədiyini edirdi. Piri kişi həmişə bunları bir yerdə gərəndə gylyb deyirdi:

— Iki qara yaqşı tapışmısınız.

Bu ittifaqdan sonra Qaraça qızın Qara köpəjə məhəbbəti daha da artmışdı. Belə ki, bir gyn Qaraça qız moruq yığmaq qəsdi ilə çəvərənini gəzyryb meşəjə getmişdi. Qara köpək də yanında idi. Meşə Hyseynqulu ağanın mylkyndə idi. Qaraça qız azmaqdan və meşə heyvanlarından qorqmurdu; cynky hər iki halda qara köpək onu xilas edə biləcəyini anlayırdı. Meşədə çəvərəni moruq ilə doldurub evə tərəf yz qoydu. Meşənin icindən dəmir yolu gedirdi. Qaraça qız yolu kecdiyi zaman ayağı bydrəyib yıqıldı və moruqu yola tökyldy. Bunu yığan vaqt vaqon qatarı gəryndy. Qaraça qızın başı moruqunu yığmağa qarışıb qatarın gəlməsindən xəbəri yoq idi. O vaqt qara köpək meşədən yola cıqdı və Qaraça qızı başı aşağı moruq yığan və qatarı iti gələn gəryb ildırım kibi gətyryldy, və Qaraça qıza elə dəş vurdu ki, o da, özy də dərəjə ucdular. Qaraça qızın sağ ayağı kola ilişib qanadı. Bunun ağrısından və Qara köpəjin belə hərəkətindən açıqlanıb qışqırdı. Amma başını yuqarı qaldırdıqda vaqon qatarının kecdiyini gördy. Qaraça qız anladı ki, əqilli köpək onu bu tevr ölymdən qurtarmışdır, ona görə də dərhal açığı yatdı və Qara köpəjin başını sığallayıb onu əzizlədi. Sonra yola cıqdı ki, görsyn çəvərəni neçə olmuşdur. Gördy ki, ondan ançaq qırılıb yerə tökylmyş cöplər qalmışdır. Qaraça qız ölymdən qurtarmasına

coq şad olub çəvərənin tələf olmasına bir o qədər də yanmadı.

Bu xəbər gedib şəhərə də catmışdı. Aqça xanım qorqdu, Qaraça qızın ölymdən xilas olmasına coq şad olub atasına yazdığı məktubun icində bir yahı irilijində zərli bir kağız da qoymuşdu ki, bu da mənim tərəfimdən Qara köpəjə baxşış olsun.

***

Yayın axır gynləri idi. Aqça xanımın pansiona girməsinə az qalmışdı. O, anasından rəca etdi ki, bu axır gynlərini kəndlərində kecirməjə izn versin. Piri Çahan xanım razı olub dedi:

— Yaqşı, qızım mən özym də sənlə bərabər oraja gedəcəjəm ki, bir az rahat olaq. Yoqsa burada gəlib gedənlərin əlindən bir dəqiqə asudə deyiləm, ançaq Aqça, şərtim budur ki, o qaracı qızı ilə tamamilə əlaqəni kəsməlisən. Sən bəy qızsan, elə rəijjət qızı ilə oturub durmaq sənə yaraşmaz. O gyny atan şəhərə gəlmişdi, özy dutduqu əməldən peşiman olmuşdur. O deyirdi ki, mən arvadımın açıqmış olmuşdur. Yoqsa Aqçanı Qaraça qız ilə göryşdyryrdym. Jo-qına Aqçanı Qaraça qız da qoymuşdu ki, bu da mənim tərəfimdən Qara köpəjə baxşış olsun. Piri kişini də Qaraça qızı da qovaçaqam.

Bu xəbərdən Aqça xanım qəmgin və pərişan oldu. O indi kəndə getməsinə şad deyildi. O idi ki, səhəri gyny anası onu yuqudan qaldırdıqda dedi:

— Ana mən kəndə getmək istəmirəm.

— Nə yçyn dynən sən özyn demirdinmi? Qalq. tənbəllik etmə.

Aqça xanım istər-istəməz qalqıb geyindi. Piri Çahan xanım kəndə gələcəklərini teleqraf ilə Hyseynqulu ağaja xəbər verdi.

Vaqon qatarь stansijada dajandьqda Aqqa xanьm pənçərədən atasьnь gəryb caqьrdь. Vaqondan endikdə Aqqa xanьm Qaraça qьzь kənarda durmuş gərdy. Pəri Çahan xanьmьn başь şejlərinə qarьşmьşdь. Nəkərlər şejləri alьb fajtona jьqьrdьlar. Bundan Aqqa xanьm istifadə edərək gizliçə Qaraça qьzьn janьna qacdь. Onunla gəryşdy.

— Tez ol get, xanьm bizi burada gərməsin joqsa jenə açьqь dutar,—dejə Qaraça qьz Aqqa xanьmь tələsdirdi.

— Doqru dejirsən, sonra gəryşərik,—dejə Aqqa xanьm ata-anasьna janaşdь və fajtona minib jola dyşdylər.

Aqalar qapьja catdьqda xidmətcilər həjətdə çərgə ilə dyzylyb zalьm xanьmьn qorqusundan tir-tir əsirdilər. Bunlarьn icində Piri kişi də vardь. Pəri Çahan xanьm Qaraça qьzь orada gərməjib qьzьnьn yrəjini ondan sojutmaq ycyn rişxənd ilə dedi:

— «Qьzьm bu da dostun Qaraça qьzьn vəfasь. gər səni neçə tez jadьndan cьqarmьş.»

Aqqa xanьm anasьnьn bu tə'nəsinə səbr edib sirrin ystyny acmadь. Sabahь gyny Marja Ivanovna da gəlib cьqdь. Aqqa xanьmьn buraja gəlmədən məqsədi Qaraça qьz ilə gyn kecirmək idi. O da mymkyn olmadьqьndan coq bikef və qəmgin idi.

***

Qaraça qьz da qəmgin idi. Kumadan cьqmaq istəmirdi. Gyn cьqьb qalqmьşdь. Qaraça qьz ojanmьşdьsa da hələ jerindən qalqmamьşdь.

— Qьzьm, nə coq jatmьsan, sən hec belə geçikməzsən. Azarlь dejilsən ki,—dejə Piri kişi sordu.

— Joq baba, azarlь dejiləm. Amma durmaqa hec gənlym joqdur.

Piri kişi kumanьn qapьsьnь acьb dedi:

— Qьzьm, baq gər nə gəzəl gynəş cьqmьş. Belə havalarda ançaq tənbəllər jatar.

Qaraça qьz qalqьb aram ilə gejinməjə başladь. Sonra əl-yzyny jujub caj icməjə məşqul oldu. Cajdan sonra bajьra cьqdь. Həqiqətdə gynəş xejli parlaq idi. Baqь gəzərkən Qaraça qьzьn gəzynə qarьnça juvasь sataşdь. Bu qarьnçalarьn icində qanadlьlarь da vardь. Onlar qalqьb havada ucurdular. Gah bu juvanьn gah da o juvanьn aqzьnda qajnaşьrdьlar. Piri kişi Qaraça qьza jaqьnlaşьb dedi:

— Qarьnçalara baqьram baba. Bunlarьn icində qanadlьlarь da var. Baba bu nə ycyn?

— Qьzьm, onlarьn qanadlarь həmişəlik dejildir. onlar təkyləçəklər. Bu gyn qarьşqalarьn toj gynydyr. Maja dutandan sonra onlarьn dişilərinin qanadь qurujub dyşəçək.

Qaraça qьz babasьndan qarьşqa toju eşitçək əllərini bir-birinə vurub şaqqьltь ilə gylməjə başladь. Piri kişi də ona qoşulub gylməjə başladь.

— Bəli qьzьm, qarьşqalarьn tojudur. Get qavalьnь gətir cal, onlar da səndən razь qalsьnlar.

Piri babanьn bu fikri Qaraça qьza xoş gəldi. O qacaraq kumaja gedib qavalьnь gətirdi. Calьb ojnamaqa başladь. Piri kişi bu işdən şad oldu.

Bu vaqt Aqqa xanьm myrəbbijəsilə baqcada oturmuşdular. Marja Ivanovna kitab oqujurdu. Aqqa xanьm da evçik tikirdi. Cicəkləri dərib onu bəzəçə

qızıb özyny myrəbijəsinin ystynə atdı. Bunun qışqırığına anası və xidmətcilər tökyldylər. Maria Ivanovna özyny itirib Aqça xanımı baqcada tək qojub evə su gətirməjə qacdı. Aqça xanım da qışqıra-qışqıra onun dalınca jyjyrməjə başladı.

— Qızım, qavalını calma, gərək o aqalıqdan gələn səs nədir, dejə Piri baba Qaraça qızı dajandırdı.

— Baba, bu səs Pəri Çahan xanımın səsidir,— dejə Qaraça qız ildırım kibi gətyryldy. Həjətə catdıqda gördy ki, Aqça xanımın biləjindən qan axır və Pəri Çahan xanım da aqlajaraq xidmətcilərə jalvarır.

— Aman, sizə qurban olum. Tezçə bir Aqçanın jarasını sorub ilanın zəhərini jerə tökynyz.

Lakin hec kəs bu qorqulu işə çyr'ət edib qədəm qojmurdu.

Qaraça qız Pəri Çahan xanımdan bunu eşitçək Aqça xanımın qolundan zəhəri sorub jerə tökməjə başladı. Hamı qorqulu bir halda buna təəççyb edirdi. Pəri Çahan xanım Qaraça qızın saclarını öpərək dejirdi:

— Qaraça qız, mənə rəhmin gəlsin qızımı ölməjə qojma.

Qaraça qız isə Pəri Çahan xanımın naləsinə əsla fikir verməjib öz istəkli dostunu əlymdən xilas etməjə sə'j edirdi. Bir azdan sonra Qaraça qız nə qədər sordusa daha jaradan qan gəlmədi. Aqça xanım jaradan bir o qədər şikajət etmirdi. jaradan juqarı qajtan ilə möhkəm baqlanmış jerdən şikajət edirdi:

— Ana, qajtanı ac qolumu kəsir.

— Joq qızım, olmaz. Onda zəhər bədəninə jajılıb səni öldyrər. Səbr et bu saat şəhərə teleqram vuraçaqam. Atan həkim gətirsin,—bunu dejə Pəri

Çahan xanım bir teleqram jazdı və nökərə verdi ki, aparıb stansijadan vursun. Aqça xanımın qolunu baqlajan zaman Piri kişi gəlib çıqdı. Əhvalatdan xəbərdar olub xejli iztirab ilə Qaraça qızın yzynə baqdı.

— Baba gördynmy başımıza nə gəldi,—dejə Pəri Çahan xanım şikajətləndi.

— Bəli gördym. Onu da göryrəm ki, öz balanı əlymdən xilas etmək ycyn bu atasız, anasız jetimi bəlaja salmısan,—dejə Piri kişi sərt nəzər ilə onun yzynə baqdı.

— Baba, nə dejirsən. Qaraça qıza hec bir şej olmamış.

— Jaqşı baq xanım.

Bu vaqt Qaraça qız dedi:

— Baba icərim janır. Mənə su ver, icim.

— Gəl qızım gedək. Görym sənə nə carə edə bilərəm. Sonra yzyny xidmətcilərə dutub dedi:

— Çəld gedib mənim kumamdan qatıq gətirin ajran edib qıza icirdim.

—Baba, bu saat,—dejə xidmətcilər jyjyryşdylər.

— Baba, sənə jalvarıram. Qaraça qızı aparma.

— Baba, sənə jalvarıram. Qaraça qızı aparma. Qoj burada jatsın,—teleqram vurmuşam. Hysejnqulu aqa şəhərdən həkim gətirəçəkdir.—Bunu dejə Pəri Çahan xanım onun qabaqını kəsdi.

— Cəkil, sən indijə kibi bu qızı aqalıqın ətrafına dolanmaqa qojmamısan ki, bəjzadə qızına fəna xasijjətləri tə'sir edər. Indi də mən onun bu zylm juvasında qalmasına razı dejiləm.—Bunu dejə Piri baba Qaraça qızın əlindən dutub apardı.

***

Piri kisi Qaraça qızı sojundurub rahat etdi. Ona tez-tez ajran verirdi. Lakin Qaraça qızın dişinin dibi qanadıqı ycyn jaranı sorduqda zəhər typyr-

çəklə Qaraça qızın qanına jerimişdi. Bununla belə Piri baba Qaraça qızdan umudunu kəsməmişdi. Lakin öz çanın özgə uğrunda fəda etmiş qızçığazın həjatı bitmək yzrə idi.

— Baba, mən ölsəm məni o baqımızın janındakı göj təpədə basdırın. Oranı mən coq sevirəm. Oradan hər jer görynyr. Orada hər çyr cicək var.

— Qorqma qızım, həkim gəlib sənə dərman verəçək. Sən də saqalaçaqsan. Uzun jaşajaçaqsan. Mən qoça babanı o dedijin göj təpədə basdıraçaqsan.

Hysejnqulu aqa həkim ilə gəlib cıqdı. Həkim Aqça xanıma baqdıqdan sonra dedi:

— Aqça xanımın hec bir qorqusu joqdur. Ilanın zəhəri bədəninə jajılmamış rəf' olunmuş, azacıq hərarəti var. Dərman verərəm jaqşı olar.

Bu xəbərdən ata və ana coq şad oldular. Sonra həkim ilə bərabər Piri babanın daxmasına getdilər. Qaraça qızın qan ilə dolmuş gözləri jumulmuşdu. Həkim ona baqdıqdan sonra dedi:

— Xəstənin halı coq aqırdır; cynky sovuran zaman zəhəri udmuşdur, o qanına qarışıb bədəninə jajılmışdır. Saqalması cətindir. Bu xəbərdən Piri kişi mə'jus olub dedi:

— Həkim, öz balasının ölymdən xilas etmək ycyn başqa bir balanı ölymə verən qadına nə dejərlər?

— Sus, qoça köpək, mənim qızımı bir qaracı qızına tajmı edirsən,— dejə Hysejnqulu aqa hajqırdı. Həkim onları sakit edib gətirdiji dərmanı Qaraça qıza icirdi və Piri kişijə tapşırdı ki, bundan xəstəjə tez-tez versin.

— Baba mə'jus olma. Qız coq saqlamdır. Umudvaram ki, saqalar,— dejə həkim aqalar ilə bərabər getdi.

Piri baba daxmanın qapısının acıb Qaraça qızın başı tərəfində oturdu. Sonsuz qoça Qaraça qıza artıq dərəçədə məhəbbət baqlamışdı. Qaraça qız onun əski kumasına jeni bir həjat, jeni bir şö'lə gətirmişdi. Indi o şö'lə sönyr... Ona da səbəb tam coçuqluqundan zylmyny cəkdiji aqaları olmuşdu.

Qaraça qız qan ilə dolmuş gözlərini acdı axır nəfəsində gynəşin şəfəqinə bir myddət baqdı, sonra gylymsyndy, gözlərini jenə jumdu. Qaraça qız öldy.....

— Daxmamın bylbyly ucub getdi,— dejə Piri baba goz jaşı tökdy.

1913

20032

Şəhər kd. Mərkəzi Türk
KUTUBXANASI
Центр. Тюрк. Библиотека
имени
«САБИРА»

KITABЬN ICINDƏKILƏR

Səhifə

Sylejman Sani Axundov 7

Hekajələr

Kevkəbi-Hyrrijjət 15
Juqu 17
Qonaqlьq 19
Qatil coçuq 21
Çəhalət qurbanь 30
Umud cьraqь 43
Qan-bulaqь 47
Molla Qasьm 53
Təbrik 62
Nə ycyn 71
«Joluqma xəstəlik» 76
Sona xala 80
Zarafat 89
Iki dost iki dyşman 92
Myaləçə 104
Namus 114
Mister Cjirejin kəpəji 127
Baq mən buna joqam 133

Pjeslər

Təməhkar 143
Dibdat bəj 207
Tyrk birliji 233
Şahsənəm və Gyloori 243
Carxь-fələk 261
Qaranlьqdan işьqa 279
Lacьn juvasь 293
Eşq və intiqam 353
Bir eşqin nəticəsi 455

Iki jol 489
Şejtan 507
Jeni həjat 529

Coçuq hekajələri

Qorqulu naqьllar 557
I Əhməd və Məlejkə 563
II Abbas və Zejnəb 568
III Nurəddin 615
IV Qaraça qьz 615

Azərbaycan Respublikası
Dövlət Kitabxanası
17018

İstehsalata verilmiş 27|VI-36. Capa imzalanmış25|VII-36. Cap listi 14¼. Kaqız formatı 72x105|32 Bir cap listində getmiş hyrufat 66880. Baş Mətbuat Mydirliyi Myvəkkilliyi № 987. Azərnəşr № 85. Tiraj 4000. Sifariş 358. Azərnəşr mətbəəsində basıldı. 26-lar adına „Kitab Sarayı". Bakı, Əli Bayramov kyçəsi.

1936
103